ΤΕΥΧΟΣ 2ο ΜΑΪΟΣ 2000

ΘΕΣΣΑΛΟ ΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ

Ο ΑΚΑΤΑΒΛΗΤΟΣ ΝΙΚΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
ΜΝΗΜΗ ΛΕΩΝΙΔΑ ΖΗΣΙΑΔΗ
Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΤΡΙΤΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ
ΛΙΜΑΝΙΑ ΚΑΙ ΙΕΡΑ ΤΟΥ ΘΕΡΜΑΪΚΟΥ
ΑΡΧΑΙΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ
ΟΙ ΑΛΥΚΕΣ ΤΟΥ ΘΕΡΜΑΪΚΟΥ
Η ΘΑΥΜΑΣΤΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ
ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΜΙΕΖΑΣ
ΥΦΑΝΤΡΕΣ ΔΙΠΛΑ ΣΤΟ ΠΟΤΑΜΙ
ΛΥΧΝΑΡΙΑ ΣΤΙΣ ΛΟΥΛΟΥΔΙΕΣ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΓΚΩΜΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΠΗΛΙΝΟΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΙ ΛΟΥΛΑΔΕΣ
ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1915-1936
ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΠΟΥΛΙΟΠΟΥΛΟΣ: "ΕΙΧΕ ΕΝΑ ΜΟΝΑΧΑ ΚΟΣΤΟΥΜΙ"
"ΟΠΟΙΑ ΠΕΤΡΑ ΚΙ ΑΝ ΣΗΚΩΣΕΙΣ": ΒΡΕΦΟΚΟΜΕΙΟ ΑΓΙΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ
ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ: ΚΥΠΡΙΟΙ ΣΤΟΥΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΥΣ ΠΟΛΕΜΟΥΣ,
ΤΟ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥΠΟΛΗΣ,
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΕΙΣ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΟΑΣΘ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ ΠΟΛΙΣ

ΤΕΤΡΑΜΗΝΙΑΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗ

Τσιμισκή 2, 54625 Θεσσαλονίκη
Τηλέφωνο 551754, 533026
Ομοιότυπο 551748
Για επιστολές: Τ.Θ. 10756, 54110
Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: peebe2@otenet.gr

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ, ΤΕΥΧΗ 1-3

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1997

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

ISSN 1108-5452

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
Λασσάνη 3, 546 22 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 237463, 237515

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ
UNIVERSITY STUDIO PRESS A.E.
Αρμενοπούλου 32, 546 35 Θεσσαλονίκη
Τηλ. 208731, 209637, 209837 Fax 216647
e-mail: univstud@spark.net.gr

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΗ
ΤΕΥΧΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΜΑΪΟΣ 2000

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: ΔΡΑΧΜΕΣ 1800
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ:
ΕΤΗΣΙΩΣ ΔΡΑΧΜΕΣ 5000
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: $ 30

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ
ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Νικος Μουτσοπουλος
Αλεξια Μυλοπουλου
Χρηστος Γρηγοριαδης
Γιωργος Αναστασιαδης
Γιωργος Κυρου
Κωστας Σουερεφ
Βασιλης Μελφος
Μιχαλης Βαβελιδης
Αθανασιος Χατζηγωγας
Ευαγγελια Βαρελλα
Βικτωρια Αλλαμανη-Σουρη
Β. Μισαηλιδου-Δεσποτιδου
Μαρια Χειμωνοπουλου
Ευαγγελια Αγγελκου
Βασιλικη Νεραντζη-Βαρμαζη
Παναγιωτης Καμπανης
Αγγελος Παπαιωαννου
Δημοσθενης Δωδος
Αλεξανδρος Δαγκας
Αιγλη Μπρουσκου
Πολυξενη Αδαμ-Βελενη
Ε. Α. Χεκιμογλου
Κ. Λ. Κατσιφαρακης

ΤΟ ΤΡΙΤΟ ΤΕΥΧΟΣ
ΘΑ ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕΙ
ΤΟΝ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ 2000

Ευχαριστούμε

Η πόλη των Θεσσαλονικέων αγκάλιασε με στοργή το πρώτο τεύχος του *Θεσσαλονικέων Πόλις*. Από τις πρώτες ημέρες της κυκλοφορίας, φάνηκε ότι η εκδοτική πρωτοβουλία του επιχειρηματικού κόσμου της Θεσσαλονίκης και η συνεργασία του με το επιστημονικό δυναμικό δεν θα είχε την συνηθισμένη τύχη των συναφών εντύπων. Η ζήτηση από τα βιβλιοπωλεία και το κύμα των συνδρομών εξέπληξε και τους πλέον αισιόδοξους. Η ανατύπωση του τεύχους κατέστη, πολύ γρήγορα, αναπόφευκτη. Αλλά το αποκορύφωμα ήταν η επίσημη παρουσίαση του πρώτου τεύχους, στο "Μύλο", στις 7 Μαρτίου, όπου προσήλθε και δήλωσε την παρουσία του μεγάλο μέρος του επιχειρηματικού και του πνευματικού δυναμικού της Θεσσαλονίκης. Ποτέ, ίσως, στο παρελθόν, η παρουσίαση ενός τεύχους περιοδικού δεν έγινε με τέτοιες συνθήκες.

Η ανταπόκριση του επιστημονικού κόσμου υπήρξε συγκινητική. Όχι μόνο διότι επίλεκτοι ερευνητές ανταποκρίθηκαν στην πρόσκλησή μας και κατέθεσαν κείμενά τους, αλλά και διότι κατέβαλαν κάθε προσπάθεια τα κείμενα αυτά να διαβάζονται ευκολότερα και από τον μη ειδικό, να είναι σύντομα, να πλαισιώνονται με καλή και άφθονη εικονογράφηση.

Η συνδρομή του Τύπου ήταν η αναμενόμενη. Οι εφημερίδες της πόλης στάθηκαν στο πλευρό του νέου εγχειρήματος και το πρόβαλαν, ενώ κορυφαίοι δημοσιογράφοι και διευθυντές εφημερίδων προσήλθαν στην παρουσίαση και εξέφρασαν το ενδιαφέρον τους.

Η συνεισφορά του επιχειρηματικού κόσμου ήταν από μόνη της αρκετή για να διαψεύσει όποιον πιστεύει ότι οι επιχειρηματίες δεν έχουν χρόνο ή διάθεση για να συμβάλουν στην γνώση της πραγματικότητας και του παρελθόντος. Εκπληκτική ήταν η προσφορά για την εγγραφή συνδρομών και για την παροχή διαφημίσεων, μία ενθάρρυνση, τόσο στο οικονομικό όσο και στο ηθικό -κυρίως- επίπεδο.

Οι Θεσσαλονικείς απέδειξαν ότι επιλέγουν μία έκδοση ποιότητας, χωρίς εκλαϊκευτικούς συμβιβασμούς, ένα έντυπο στο οποίο καταγράφεται η νεότερη έρευνα, η καινούργια γνώση.

Τους ευχαριστούμε. Σας ευχαριστούμε όλους όσοι σταθήκατε στο πλάι μας και μας συνοδεύετε στον δρόμο που ανοίγουμε μαζί. Προσπαθήσαμε να κάνουμε το δεύτερο τεύχος του *Θεσσαλονικέων Πόλις* καλύτερο από το πρώτο. Παρουσιάζονται θέματα εντελώς πρωτότυπα, που εκφράζουν την εργασία μιας νεότερης γενιάς ερευνητών. Θέματα παρουσιασμένα με τρόπο που -χωρίς να υπολείπονται ούτε κατ' ιδέα επιστημονικώς- να ανταποκρίνονται στις ανάγκες ενός γρήγορου ρυθμού ζωής. Γρήγορου, αλλά όχι χωρίς περιθώρια για την αναζήτηση του νέου, του διαφορετικού.

Τι θα βρείτε σ' αυτό το τεύχος

Η ΠΟΛΗ ΩΣ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΑΓΑΠΗΣ: *Ποτέ οι πόλεις δεν ήταν τόσο περίπλοκες, όσο σήμερα. Για τους παλαιούς ηγεμόνες ήταν αρκετό να κατασκευάζουν έργα και μνημεία, εξασφαλίζοντας την εν ζωή δόξα και την μετά θάνατον υστεροφημία. Οι σύγχρονοι πολίτες, όμως, βρίσκονται μπροστά σε πολύ πιο σύνθετα προβλήματα. Και, όσο κι αν φαίνεται αφελές, μόνο η αγάπη για την πόλη μπορεί να τους στηρίξει.*

ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ: *Ο υλικός πολιτισμός των παλαιότερων γενεών έχει συχνά παρεξηγηθεί από εμάς τους νεότερους, μέσα από μία ανάγνωση που κάνουμε "εκ των υστέρων" και θεωρούμε το παλαιό εκ των προτέρων "ξεπερασμένο" και πρωτόγονο, δίχως στην πραγματικότητα να γνωρίζουμε πολλά πράγματα γι' αυτό. Διακεκριμένοι ερευνητές καταθέτουν τα συμπεράσματά τους, σχετικά με το "πού" και το "πώς" της αρχαίας τεχνολογίας.*

ΑΡΧΑΙΟΙ ΘΗΣΑΥΡΟΙ: *Μερικά λεπτά με το αυτοκίνητο έξω από την πόλη, νέα ευρήματα του αρχαιολογικού μόχθου πλουτίζουν τις γνώσεις μας γύρω από το παρελθόν και θέτουν νέα ερωτήματα για τους προγόνους μας και την καθημερινή ζωή τους.*

97 ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΜΙΕΖΑΣ

Όπως διηγείται ο Ηρόδοτος, οι ιδρυτές του μακεδονικού βασιλείου, ο Γαύανης, ο Αέροπος και ο Περδίκας έφθασαν σε μία περιοχή της Κάτω Μακεδονίας, διέσχισαν ένα μεγάλο ποτάμι και εγκαταστάθηκαν σ' έναν πλούσιο χώρο με ροδώνες, που έλεγαν ότι ανήκαν στον Μίδα, το γιο του Γορδία, εκεί που άνθιζαν τριαντάφυλλα με εξήντα φύλλα και απαράμιλλο άρωμα. Σε ένα τέτοιο τοπίο τοποθετείται η αρχαία πόλη της Μίεζας. Η αρχαιολόγος **Βικτώρια Αλλαμανή-Σουρή** ανασυνθέτει την εικόνα του θεάτρου της.

111 ΥΦΑΝΤΡΕΣ ΔΙΠΛΑ ΣΤΟ ΠΟΤΑΜΙ

Μόλις λίγα χιλιόμετρα έξω από την Θεσσαλονίκη, δίπλα στον χρυσοφόρο ποταμό με τα ήρεμα νερά, που ονομάζουμε σήμερα Γαλλικό και οι αρχαίοι Εχέδωρο, βρίσκεται η περιοχή της Νέας Φιλαδέλφειας, το παλαιό Ναρές. Κατοικείται από το 1800 π. Χ. Σε ένα σπίτι που κατασκευάσθηκε πριν από 3.000 χρόνια, υφάντρες και υφαντές της εποχής άφησαν τα ίχνη τους. Η αρχαιολόγος **Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου** μας μιλάει για αγγεία, για εργαλεία, για ένα μεγάλο χωματουργικό έργο και άλλα θαυμαστά ευρήματα.

127 ΛΥΧΝΑΡΙΑ ΣΤΙΣ ΛΟΥΛΟΥΔΙΕΣ

Λένε πως πήρανε το όνομά τους από ένα κίτρινο λουλούδι που φυτρώνει στην περιοχή. Στις Λουλουδιές της Πιερίας, σε σημείο από όπου θα περάσει η σιδηροδρομική γραμμή, οι ανασκαφές αποκάλυψαν ένα τετραπύργιο συγκρότημα, εκτάσεως 10 στρεμμάτων, με εκκλησία, επισκοπικό μέγαρο και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις. Αλλά και 262 ακέραια λυχνάρια, από τους ρωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους, με θαυμάσιες διακοσμήσεις. Δύο νέες ερευνήτριες, η **Μαρία Χειμωνοπούλου** και η **Ευαγγελία Αγγέλκου**, ερμηνεύουν τις πλούσιες παραστάσεις και τα μυστικά των λυχναριών.

ΤΗΣ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ: *Σε τόκείμενα, σε όργανα καπνίσματος και σε σπάνιες παλιές επιστολές διατηρείται το άρωμα της Ανατολής, η αίσθηση ενός παρελθόντος, που οι άνθρωποι είχαν χρόνο για να γράφουν χωρίς σαφήνεια, να καπνίζουν χωρίς να βιάζονται, να τυπώνουν προτάσσοντας την αίσθηση του ωραίου.*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΓΚΩΜΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ 135

Μετά από χρόνια μελέτης πάνω στα μεσαιωνικά κείμενα, η επίκ. καθηγήτρια **Βασιλική Νεράντζη-Βαρμάζη**, ξεναγεί τον αναγνώστη στις διαφορές και τις ομοιότητες των εγκωμίων που οι παλαιοί Θεσσαλονικείς κατέθεσαν για την πόλη τους. Εκείνοι που αγάπησαν την Θεσσαλονίκη και έγραψαν γι αυτήν και τις περιπέτειές της, όπως ο Ιωάννης Καμινιάτης, ο ανώνυμος συντάκτης του "Τιμαρίωνα", ο μητροπολίτης Ευστάθιος, ο Νικηφόρος Χούμνος, ο Θεόδωρος Μετοχίτης, ο Ιωάννης Αναγνώστης, έχουν κάτι γλυκό να μας πουν για το παρελθόν των δρόμων που καθημερινά περπατάμε.

ΠΗΛΙΝΟΙ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΙ ΛΟΥΛΑΔΕΣ 145

Από τα τέλη του 16ου αιώνα, καλλιεργείται στην περιοχή της πόλης ο καπνός, μέχρι που ο σουλτάνος Μουράτ Δ' απαγορεύει το κάπνισμα με θανατική ποινή. Όχι για την υγεία των κατοίκων, αλλά γιατί προκαλούνταν πυρκαγιές! Ο αρχαιολόγος **Παναγιώτης Καμπάνης** περιγράφει τους πήλινους λουλάδες, με τους οποίους κάπνιζαν οι μερακλήδες πρόγονοί μας στην οθωμανική περίοδο και κυρίως την πλούσια διακόσμησή τους.

ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ 155

Το μεράκι δίνει καρπούς. Η συλλογή του **Άγγελου Παπαϊωάννου** συγκεντρώνει τις σημαντικότερες σωζόμενες επιστολές της οθωμανικής περιόδου της Θεσσαλονίκης. Σπάνια αισθητική, αλλά και εκπληκτικό περιεχόμενο. Διακοσμούν το καταστάλαγμα της πείρας του, ένα κείμενο για την ταχυδρομική ιστορία της Θεσσαλονίκης, την πόλη με τα πολλά ταχυδρομεία.

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΦΑΣΕΩΝ: *Ο Μεσοπόλεμος συγκεντρώνει το ενδιαφέρον των νέων ιστορικών, ως εποχή αντιφάσεων και ερωτηματικών. Κι η Θεσσαλονίκη της εποχής, μια πόλη που κυοφορεί νέα κινήματα και παλαιές προκαταλήψεις, μια πόλη που βαδίζει προς το ολοκαύτωμα και τον εμφύλιο πόλεμο.*

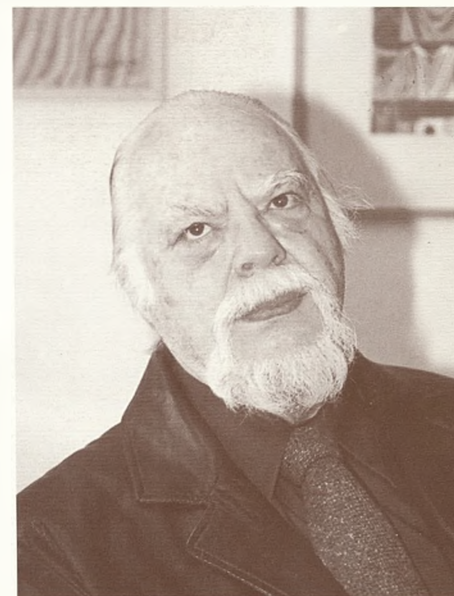

Ν. Μουτσοπουλος

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ, ΕΙΝΑΙ ΤΡΟΠΟΣ ΖΩΗΣ...

Συνέντευξη στην Αλεξία Μυλοπούλου και τον Χρήστο Γρηγοριάδη

Νικόλαος Μουτσόπουλος

Άλλοι άνθρωποι στην ηλικία του έχουν εγκαταλείψει προ πολλού επάγγελμα, ενδιαφέροντα, δραστηριότητες. Για το Νίκο Μουτσόπουλο η σύνταξη ήταν απλά μία τυπική διαδικασία, η οποία του επέτρεψε να ασχοληθεί με πολλαπλάσια πράγματα που αγαπά. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1927. Σπούδασε Αρχιτεκτονική στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο και Θεολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Μετεκπαιδεύτηκε στη Γαλλία και το 1956 έλαβε τον τίτλο του διδάκτορος – μηχανικού από το ΕΜΠ. Η καριέρα του άρχισε κοντά στους καθηγητές του, χτυπώντας κυριολεκτικά πέτρες στα έργα της Ακρόπολης και η άνοδος του οφείλεται κυρίως στο μεράκι, τις ικανότητες και το πάθος του για την Αρχιτεκτονική, την βυζαντινολογία και τα αρχαία. Πέρα από την πανεπιστημιακή του καριέρα ως καθηγητής Αρχιτεκτονικής, εργάστηκε σε ανασκαφές, ενώ έχει ασχοληθεί με τη μελέτη της παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής των Βαλκανίων. Έχει συντάξει μελέτες αναστήλωσης, συντήρησης και αναβίωσης παραδοσιακών οικισμών, έχει αναλωθεί σε μελέτες καταγραφής εκκλησιών και συμμετείχε στις ομάδες για τη μελέτη της Άνω Πόλης, του "μετρό" και της παραλιακής λεωφόρου. Είναι υπεύθυνος του Ανοιχτού Πανεπιστημίου κι έχει δημοσιεύσει πάνω από 450 εργασίες. Το έργο του, που ως κεντρικό άξονα έχει τη Βυζαντινή Αρχιτεκτονική, είναι τεράστιο κι η προσφορά του Νίκου Μουτσόπουλου δεν μπορεί να εξαντληθεί σε λίγες μόνο παραγράφους. Η παρακάτω συνέντευξη αποδεικνύει ότι το πάθος και η εμμονή σε αγαπημένα αντικείμενα δεν συμβαδίζουν με την ηλικία της ταυτότητας και δεν αλλοιώνονται με το πέρασμα του χρόνου. Αποκαλύπτει επίσης, εκτός από τον επιστήμονα, και τον

άνθρωπο, που μέσα από τις πιο αντίξοες συνθήκες κατάφερε να υλοποιήσει ένα όνειρο ζωής.

Ερ.: Πόσα χρόνια είστε συνταξιούχος;

Απ.: Τι σημασία έχει; Περίπου τέσσερα. Αλλά είμαι εδώ από τα ξημερώματα, χωρίς να έχω καμία θέση, καμία υποχρέωση, δουλειά, χωρίς να είμαι διορισμένος πουθενά...μόνο για μένα. Κι είναι πολλαπλάσια η δουλειά. Όταν είσαι πια σε σύνταξη, είναι πολύ περισσότερα αυτά που μπορείς να κάνεις, είσαι πιο ελεύθερος κι υπάρχουν εκκρεμότητες, ερευνητικά προγράμματα από δεκαετίες πολλές ...

Ερ.: Από πόσο νωρίς εκδηλώθηκε το ενδιαφέρον σας για την αρχιτεκτονική;

Απ.: Από πολύ νεαρή ηλικία ήθελα να σπουδάσω αρχιτέκτων ή τίποτα. Ζούσα γι' αυτό το πράγμα...

Ερ.: Ήταν το οικογενειακό περιβάλλον που καλλιέργησε αυτό το ενδιαφέρον; Κάποιες άμεσες επιρροές;

Απ.: Κοιτάξτε, το περιβάλλον μου ήταν πολύ μακριά από όλα αυτά, καταλαβαίνετε, δεν είχε παρόμοια ενδιαφέροντα, ούτε κατάλαβε ποτέ τί έκανα και τί σπούδασα. Γεννήθηκα πλάι στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας, από μωρό παιδί έσερνα οποιονδήποτε με κουβαλούσε έξω από το Αρχαιολογικό Μουσείο, όπου υπήρχαν μερικά αγάλματα. Καθόμουν με τις ώρες και τα κοίταζα. Από μωρό παιδί είχα πάθος για τα αρχαία...σιγά – σιγά αυτό το πάθος οδηγήθηκε στη ζωγραφική.

Ερ.: Μετά ήρθε το πανεπιστήμιο...

Απ.: Το Πολυτεχνείο. Το 1947. Αμέσως μετά τον πόλεμο σε πολύ δύσκολες συνθήκες

Ερ.: Στα χρόνια του Εμφυλίου, σε χρόνια πολύ δύσκολα...

Απ.: Πάρα πολύ δύσκολα. Επίσης, οι θέσεις στο Πολυτεχνείο ήταν πολύ λίγες, ελάχιστες και τεράστιο το ποσοστό ανταγωνισμού. Για να καταλάβετε, για το σχέδιο και παρ' όλο που εγώ ζωγράφιζα από μωρό παιδί, μελέτησα τριάμισι χρόνια, για να μάθω το σχέδιο που ήθελαν, το ελεύθερο σχέδιο εννοώ, ειδικά ο Χατζηκυριάκος-Γκίκας, αλλά και άλλοι καθηγητές...γενικά ήταν πολύ δύσκολες οι εξετάσεις και μάλιστα τότε, εάν έχανες ένα μάθημα, ακόμη και λόγω ασθένειας, δεν υπήρχε περίπτωση να μείνεις μετεξεταστέος, έχανες την τάξη σου.

Ερ.: Τότε δεν υπήρχε δωρεάν Παιδεία. Τα οικονομικά σας πώς ήταν; Υπήρχε ο τρόπος να αντιμετωπίσετε τα έξοδα σπουδών; Τα οποία μάλιστα για τις οικογένειες της τότε εποχής ήταν ένα δυσβάστακτο έξοδο...

Απ.: Κοιτάξτε, το σπίτι μου ήταν πίσω από το Πολυτεχνείο, σε μία

Το κτίριο στο οποίο στεγαζόταν παλιότερα το Πρώτο Γυμνάσιο Θηλέων, στην οδό Εθνικής Αμύνης. Έχει κατεδαφιστεί. (Ν. Μουτσόπουλος, Αρχοντόσπιτα της Θεσσαλονίκης, 1976).

απόσταση 150 μέτρων, μπήκα στο Πολυτεχνείο με ένα πουλόβερ και βγήκα μ' αυτό. Δεν ντύθηκα ποτέ μου να πάω πουθενά. Κοστούμι έφτιαξα μόνο όταν χρειάστηκε να ορκιστώ. Ταυτόχρονα δούλευα μέσα στο Πολυτεχνείο έως τα ξημερώματα, επί καθημερινής βάσεως. Ήταν άλλες εποχές εκείνες, αυτό που μας ενδιέφερε ήταν να μάθουμε γράμματα.

Ερ.: Δώστε μας λίγο το ακαδημαϊκό κλίμα εκείνης της εποχής. Πρώτα απ' όλα, ποια ήταν η σχέση σας με τους καθηγητές;

Απ.: Καταρχάς, ο θαυμασμός μας ήταν απέραντος, τους είχαμε υποδείγματα. Χρωστάω τη ζωή μου στους καθηγητές μου, σε αυτούς και σε τίποτα άλλο.

Ερ.: Ακούγεται πολύ μακρινό σε σχέση με τη σημερινή ακαδημαϊκή και κοινωνική πραγματικότητα...

Απ.: Όχι, δεν υπήρχε καμία σχέση. Τότε λατρεύαμε τους καθηγητές μας και για να μιλήσουμε συγκεκριμένα ο Ορλάνδος[1] για μένα

1. **Αναστάσιος Ορλάνδος** (1887–1979). Διαπρεπής αρχιτέκτονας κι αρχαιολόγος. Διετέλεσε διευθυντής αναστηλώσεων των αρχαίων και ιστορικών μνημείων. Το 1926 έγινε μέλος της Ακαδημίας, Γενικός Γραμματέας και Πρόεδρος της. Διακρίθηκε ιδίως στη κλασική και βυζαντινή αρχαιολογία.

είναι "θεός" και ο Πικιώνης[2] είναι αυτός που μ' έκανε να καταλάβω το νόημα της ζωής, αν δεν ήταν αυτός να με βάλει μέσα στους μυστικούς δαιδάλους της αποκρυπτογράφησης των διδαχών και της παραδόσεως, θα ήμουν σήμερα ένας άνθρωπος που δε θα άξιζε να ζει, όσο και αν αυτό ακούγεται υπερβολικό. Ποιον άλλον να θυμηθώ, τον Μιχελή[3], τον μεγάλο φιλόσοφο της αρχιτεκτονικής; Οι πάντες ήταν σπουδαίοι, τους οφείλω τα πάντα και τους λατρεύω. Όταν τέλειωνε το Πολυτεχνείο, τα βράδια πηγαίναμε σπίτια τους και τους βοηθούσαμε για ό,τι εκκρεμούσε στις υποθέσεις τους, τότε ποιος νομίζετε ότι έφτιαχνε τα έργα της Ακροπόλεως, δούλευα ως εργάτης, πελέκαγα πέτρες κι έτσι έμαθα να χτίζω. Επίσης, διδαχθήκαμε πάρα πολλά, όχι μόνο από τους καθηγητές που προανέφερα, αλλά και από τους συνεργάτες τους, δηλαδή τον Τσαρούχη, τον Εγγονόπουλο και άλλους. Και τώρα που είπα Εγγονόπουλο, ξέραμε όλα του τα ποιήματα απ' έξω, όπως και τα ποιήματα άλλων ποιητών. Ασχολούμασταν πάρα πολύ μ' αυτά τα πράγματα, γιατί, όπως κι ο Πικιώνης, μας δίδασκε ότι μέσα από την ποίηση, θα μπορέσουμε να εκφράσουμε τη μορφή του σπιτιού, την πέτρα του μνημείου. Γενικά σεβόμασταν τον ελληνικό λόγο, τα ελληνικά γράμματα, που τότε είχαν μία άλλη θέση μέσα στην κοινωνία, ήταν κάτι το ιερό.

Ερ.: Υπάρχουν αλήθεια προσωπικότητες παρόμοιου βεληνεκούς σήμερα; Πρόσωπα δηλαδή που λειτουργούν στο χώρο τους σαν φωτεινά παραδείγματα, σαν "εκπαιδευτές ψυχών";

Απ.: Το σύστημα σήμερα που αντικατέστησε όλα αυτά τα πράγματα δεν επιτρέπει κάτι τέτοιο ή τουλάχιστον το κάνει πάρα πολύ δύσκολο ... γιατί αυτό χρειάζεται μια ιεραρχία, μια τάξη, μια πειθαρχία, ένα σεβασμό. Ό,τι ισχύει σήμερα είναι αντίθετο προς μία παρόμοια αντίληψη.

Ερ: Ίσως όμως και τους φοιτητές τότε χαρακτήριζε περισσότερο πάθος και θέληση. Πιθανόν θέληση να ξεφύγουν από μία άσκημη πραγματικότητα...

Απ.: Δεν θέλω ποτέ να κρίνω το θέμα των φοιτητών, γιατί κάτι τέτοιο είναι άδικο και είναι και λανθασμένο. Οι φοιτητές λίγο-πολύ ήταν πάντα οι ίδιοι. Αν το ψάξει κανείς, λίγοι είναι πάντοτε αυτοί που είναι κοντά και θέλουν να απομυζήσουν αυτά τα πράγματα. Εμείς βιάζαμε παραπάνω την κατάσταση. Εξαρτάται πώς τους εμπνέει κανείς, γιατί πάνω απ' όλα χρειάζεται μια ατμόσφαιρα δημιουργική, γιατί το κάθε άτομο κρατάει κρυμμένες με αρκετά μεγάλη δειλία μέσα του τις ιδέες, τις απόψεις και τις ιδιαίτερες φόρμες του. Η αρχιτεκτονική, όπως έλεγε ο Μιχελής, είναι μια δραματική τέχνη, πρέπει κάθε στιγμή να εκφράζεσαι και να σε κρίνει ο καθένας που περνά, αυτό είναι το δημιούργημά σου. Πρέπει να δημιουργηθεί μια ατμόσφαιρα στους νέους. Γιατί ο πρωτόβγαλτος φοιτητής, για να μπορέσει να δημιουργήσει ένα σκίτσο και μια ιδέα ενός μνημείου Μακεδονομάχων στην πλατεία Ελευθερίας ή στην πλατεία Αριστοτέλους, για να μπορέσει να βγάλει τις μορφές, που μπορεί να είναι και λανθασμένες ή να μη ταιριάζουν, χρειάζεται ένα κλίμα που να τον ενθαρρύνει, καθώς τρέμει την κριτική και τη γελοιοποίησή του.

Ερ.: Στη Θεολογική Σχολή πώς οδηγηθήκατε; Από κάποιες μεταφυσικές ανησυχίες;

Απ.: Όχι, καθόλου. Απλώς, επειδή ασχολούμαι με τη Βυζαντινή Αρχιτεκτονική και Τέχνη, ήθελα να μάθω ακριβώς ό,τι απόκρυφο υπήρχε σχετικά με αυτήν, τον συμβολισμό των μορφών, όλα αυτά τα πράγματα και πίστευα ότι αυτό θα μου το δώσει η Θεολογία. Αργότερα δίδαξα Χριστιανική Αρχαιολογία 1-2 χρόνια.

Ερ.: Σπουδάσατε ανάμεσα σε συγκρούσεις και ερείπια μιας εποχής με έντονα πολιτικά πάθη και φανατισμό. Αυτό το περιβάλλον, αυτές οι έντονες αντιπαραθέσεις δεν επηρέασαν τις σπουδές σας, το Πανεπιστήμιο τότε ήταν έξω από όλα αυτά;

Απ.: Ίσα – ίσα, το αντίθετο. Στρατευθήκαμε στη μέση των σπουδών μας. Έχασα δύο χρόνια. Με πήραν 24 Ιανουαρίου κι απολύθηκα δυο χρόνια μετά την ίδια μέρα...ήταν δύσκολες οι συνθήκες. Τρώγαμε κάτω στα χώματα φριχτό φαγητό και παρ' όλο που εγώ

Οικία στην γωνία των οδών Ανθέων και Καπετάν Βαγγέλη. Κτίσθηκε το 1900. Έχει κατεδαφιστεί. (Ν. Μουτσόπουλος, Αρχοντόσπιτα της Θεσσαλονίκης, 1976).

2. **Δημήτριος Πικιώνης** (1887–1968). Αρχιτέκτονας και καθηγητής του ΕΜΠ. Γεννήθηκε στον Πειραιά, σπούδασε αρχικά πολιτικός μηχανικός και στη συνέχεια ζωγραφική, ελεύθερο σχέδιο και γλυπτική στο Μόναχο και αρχιτεκτονική στο Παρίσι. Διετέλεσε επιμελητής αρχιτεκτονικής μορφολογίας και ρυθμολογίας, καθηγητής του ΕΜΠ στη σχολή αρχιτεκτόνων ενώ εκλέχτηκε και ακαδημαϊκός. Από τα έργα του ξεχωρίζουν το Πρόπυλο του Αγίου Δημητρίου Λουμπαρδιάρη, το Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, η διαμόρφωση του χώρου της Ακρόπολης και του λόφου του Φιλοπάππου, το ξενοδοχείο "Ξενία" των Δελφών κ.α.

3. **Παναγιώτης Μιχελής** (1903–1969). Αρχιτέκτονας από την Πάτρα, καθηγητής στο ΕΜΠ, θεωρητικός της τέχνης και της αρχιτεκτονικής.

ποτέ δεν παραπονέθηκα για τίποτα, μου έκανε εντύπωση ότι τα παιδιά από ορεινές περιοχές είχαν μεγαλύτερες δυσκολίες προσαρμογής.

Ερ.: Πέρα από την υποχρεωτική στράτευση, που σας έφερε αντιμέτωπο με τις πολιτικές διενέξεις, αναμιχθήκατε ποτέ πιο ενεργά στην πολιτική;

Απ.: Ποτέ στη ζωή μου. Δεν ενεπλάκην, ενώ βέβαια έχω τις απόψεις μου και είναι σταθερότατες, το θέμα είναι ότι απεχθάνομαι την πολιτική...

Ερ.: Από τότε...

Απ.: Από τότε. Όλα αυτά που έβλεπα γύρω μου... τις σφαγές τις έζησα στο άμεσο περιβάλλον. Αυτά δεν ξεχνιούνται ποτέ.

Ερ.: Έχετε μία ιδιαίτερη αγάπη για το Βυζάντιο, την Εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική. Τι σας έκανε να σκύψετε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον σ' αυτό το κομμάτι της Ιστορίας;

Απ.: Και ενδεχόμενα να μην ασχοληθώ με την Κλασική Αρχιτεκτονική, έτσι δεν είναι; Δε μου λέει τίποτα – η Κλασική Αρχιτεκτονική είναι κάτι που μπορεί να τη σπουδάσει, να τη μελετήσει, να την εκφράσει ένας ξένος, οποιοσδήποτε, ανήκει σ' όλο τον κόσμο η κλασική αρχιτεκτονική. Το Βυζάντιο χρειάζεται ένα διαφορετικό τρόπο προσέγγισης, νομίζω ότι προσπάθησα και βρήκα κάποιους διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης, χρονολόγησης και κατανόησης των μνημείων. Έχω γράψει πάρα πολλές εργασίες για το θέμα αυτό. Μ' αρέσει όλο αυτό το πνεύμα το βυζαντινό. Με εκφράζει απολύτως. Γιατί αυτές είναι οι ρίζες μας. Λέγοντας κοινές οι ρίζες μας, εννοώ ότι είμαστε η απόλυτη συνέχεια. Αυτό το αμάλγαμα του Βυζαντίου, που δεν ξεχώριζε φυλές και καταγωγή, για να είσαι Βυζαντινός (πρώτα από όλα δεν υπήρχε η λέξη Βυζαντινός), για να είσαι Ρωμαίος, Ρωμιός, έπαιζε ρόλο μόνο η πίστη και η ένταξή σου στο βυζαντινό τρόπο ζωής, όποιος και να ήτανε και ήταν βεβαίως κάθε καρυδιάς καρύδι που τίμησε, υπηρέτησε και δόξασε το Βυζάντιο. Ο Διγενής Ακρίτας πρώτα απ' όλα δεν ήταν καθαρόαιμος Έλληνας, ήταν διγενής, ο πατέρας του ήταν Σαρακηνός, η μάνα του ήταν ντόπια...

Ερ.: Υπήρχε μία ανοχή λέτε...

Απ.: Υπήρχε μία ανοχή, ένα πνεύμα όπως στη σημερινή Αμερική περίπου.

Ερ.: Τελειώνετε λοιπόν το Πολυτεχνείο, ποια ήταν η ευκαιρία που άνοιξε τον δρόμο για την μετέπειτα καριέρα σας;

Απ.: Μόλις τέλειωσα το Πολυτεχνείο, αμέσως μου ζητήθηκε να υπηρετήσω ως άμισθος επιμελητής κοντά στο Μιχελή. Τότε για να μπορέσω να ζήσω, δούλευα και σε γραφεία, όπου μπορούσα. Δούλεψα σε πολλά, ιδίως κοντά στον Δοξιάδη[4], στα έργα της Μέσης Ανατο-

4. **Κωνσταντίνος Δοξιάδης** (1913–1975). Αρχιτέκτονας, πολεοδόμος και καθηγητής Πανεπιστημίου.

Κτίριο στη γωνία Χρυσοστόμου Σμύρνης και Μητροπόλεως, χτισμένο προπολεμικώς στη θέση του βυζαντινού ναού της Παναγίας της Περσιώτισσας. Έχει κατεδαφιστεί. (Ν. Μουτσόπουλος, Αρχοντόσπιτα της Θεσσαλονίκης, 1976).

Εκπαιδευτήρια Σχοινά, στην οδό Βασιλίσσης Όλγας (Ανάληψη). Έχει κατεδαφιστεί. (Ν. Μουτσόπουλος, Αρχοντόσπιτα της Θεσσαλονίκης, 1976).

λής, σε λιμάνια, στη Βασόρα είχα κάνει εγώ τα πολεοδομικά σχέδια, σ' όλη την Ασία. Ήτανε ένα τεράστιο γραφείο με τετρακόσιους μηχανικούς, οι περισσότεροι αρχιτέκτονες. Ήτανε μία τεράστια εμπειρία. Μετά όμως δημιουργείται το Νέο Πολυτεχνείο και ζήτησαν από τον καθηγητή Μιχελή να προτείνει κάποιον πρώτο να έρθει και να ιδρύσει την Αρχιτεκτονική Σχολή. Εγώ έτυχε τότε να έχω τα τυπικά προσόντα, ντοκτορά και υφηγεσία. Τότε δεν ήταν εύκολο να βρεθούν αρχιτέκτονες που να έχουν όλα τα τυπικά προσόντα. Αναγκάστηκα να αναστείλω τη λειτουργία, την προϋπόθεση του ντοκτορά, για να μπορέσουν να εκλεγούν και άλλοι καθηγητές.

Ερ.: Η εποχή μετά τον πόλεμο ήταν εποχή ανοικοδόμησης της χώρας. Αυτό δεν βοήθησε στο να υπάρχει μεγάλη ζήτηση αρχιτεκτόνων;

Απ.: Όχι. Τότε ήταν ακόμη χειρότερα, κανείς δεν ήξερε ποια ήταν η δουλειά του αρχιτέκτονα. Ούτε καν ο ίδιος μου ο πατέρας. Εάν κάποιος ήθελε να κτίσει, έπαιρνε στην καλύτερη περίπτωση πολιτικό μηχανικό. Οπότε καταλαβαίνετε πόσο δύσκολα ήταν τα πράγματα, πολύ πιο δύσκολα από σήμερα. Και σήμερα είναι πολύ δύσκολα για τους νέους αρχιτέκτονες. Δεν υπάρχει περίπτωση να εμπιστευθεί κάποιος το σπίτι του σε κάποιον ανώνυμο. Γι' αυτό οι νέοι στρέφονται στους διαγωνισμούς και άμα έχεις ικανότητες, παίρνεις μερικά βραβεία και έτσι πορεύεσαι.

Ερ.: Οι δύο γιοι σας ακολούθησαν τη δική σας πορεία;

Απ.: Ναι, ο ένας έγινε αρχιτέκτονας και ο άλλος πολιτικός μηχανικός.

Ερ.: Διακρίνετε στα παιδιά σας το ίδιο μεράκι και πάθος που είχατε και εσείς;

Απ.: Το βλέπω και είμαι ευτυχής.

Ερ.: Και βέβαια είναι αυτονόητο ότι διατηρείτε μία επικοινωνία, ότι προσπαθείτε να τους μεταδώσετε κάποια πράγματα...

Απ.: Δεν πιστεύω στη διδαχή και σε όλα αυτά τα πράγματα. Πιστεύω στο παράδειγμα. Βλέποντας τη ζωή μου, εάν έχουν να πάρουν κάτι και το πιστεύουν, ας το πάρουν, ή όπου αλλού βρουν κάτι καλύτερο.

Ερ.: Τελικά πώς πιστεύετε ότι μπορεί να συμβάλλει η Αρχιτεκτονική στην καθημερινότητα του πολίτη, στην βελτίωση της ποιότητας της ζωής του;

Απ.: Η Αρχιτεκτονική δεν είναι ένα επάγγελμα όπως τα άλλα. Είναι ένας τρόπος ζωής. Η επίδραση που υπάρχει όχι μόνο στο άμεσο περιβάλλον, αλλά και στο πιο μακρινό σου πρόσωπο είναι τεράστια, αλλάζεις τελικά τη ζωή στους ανθρώπους, το βλέμμα με το οποίο κοιτούν τον κόσμο, τους δίνεις μία διαφορετική προοπτική. Είμαι πάρα πολύ ευτυχής που είμαι Έλληνας και έγινα αρχιτέκτων. Αν και την ονομασία "αρχιτέκτων" θα ήθελα να την αποφύγω, γιατί δεν ξέρω στο κάτω-κάτω της γραφής τί είμαι. Είμαι πρώτα απ' όλα ένας άνθρωπος με κάποιες ευαισθησίες, ο οποίος λατρεύει την ελληνικότητα των πραγμάτων, την αναζητά και την ψάχνει. Αυτό με γεμίζει απολύτως και με κάνει ευτυχισμένο. Γι αυτό άλλωστε και με βλέπετε εδώ στο πανεπιστήμιο, χρόνια μετά από τη σύνταξή μου και δεν έχω καρδιά ή ψυχή, για να φύγω. Θα μπορούσα να μην έρχομαι στις οκτώμισι και να φεύγω στις δυόμισι κάθε μέρα. Διακοπές, απεργίες και πολλά άλλα δεν ισχύουν για μένα και δεν ίσχυσαν ποτέ. Δεν πιστεύω σ' αυτά τα πράγματα, μου είναι ξένα σαν να ακούω ξαφνικά μία κινέζικη φράση. Θα την πάρω, θα δω τη γραφή της, αλλά δεν θα καταλάβω τι λέει.

Ερ.: Από εργασιομανία ή από αγάπη για το αντικείμενο;

Απ.: Από αγάπη και μόνο.

Ερ.: Συμμετείχατε σε πολλές ανασκαφές – μιλήστε μας λίγο για την εμπειρία που αποκομίζει κανείς ψάχνοντας στο χρόνο.

Απ.: Σαν νέος επήγα κοντά στους μεγάλους αρχαιολόγους, για να διδαχθώ. Είχα μεγάλη εμπειρία και κοντά στον Σωτηρίου[5] και κοντά στον Μυλωνά[6] αλλά και πολλούς άλλους. Και μετά έκανα πολλές ανασκαφές σε πολλά σημεία για χρόνια. Στη Ρεντίνα, για παράδειγμα, κάνω ανασκαφές 25 χρόνια. Στην Πρέσπα έσκαψα 12 χρόνια. Και βρήκα εκεί τις βασιλικές, τους τάφους, τα οστά, βρήκα τον τσάρο Σαμουήλ και αυτό το δέχθηκε όλος ο επιστημονικός κόσμος από τη Ρωσία και σ' όλο τον κόσμο, γιατί εκείνο που μ' ενδιαφέρει ιδιαιτέρως είναι η ιστορική ταύτιση μέσα από τα ερείπια.

Ερ.: Ζηλεύετε καθόλου τους αρχαιολόγους;

Απ.: Μα θεωρώ τον εαυτό μου αρχαιολόγο.

Ερ.: Στη Λήμνο ανακαλύψατε την αρχαία πόλη Χρύση. Πώς οδηγηθήκατε σ' αυτήν την έρευνα σ' αυτό το συγκεκριμένο σημείο;

Απ.: Έχει πολλά χρόνια. Έψαχνα τα χαρτιά μου, τα αρχεία μου, τις μελέτες μου, για τον θάνατο του Φιλοκτήτη. Έτσι πάντα ξεκινώ, από ένα κείμενο, από ένα αρχαίο κείμενο. Προσπάθησα να εντοπίσω σε ποιο σημείο αφήσανε σε εκστρατεία τον Φιλοκτήτη εκεί. Και τί μπορεί να υπάρχει και ποια είναι αυτή η πόλις που αναφέρεται. Ξεκίνησα λοιπόν ποδαρόδρομο να ψάχνω τις παραλίες, ανατολικά απέναντι από την Τροία και τα βράδια στα λιμανάκια εκεί με τους ψαράδες να ρωτάω εάν τα δίκτυα τους πιάνουν κάβους και άλλα παρόμοια. Έτσι έβγαλα άκρη ότι υπάρχει ένα μέρος χιλιόμετρα από την παραλία στο βορειοανατολικό σημείο, όπου μπλέκονται τα δίκτυα και πρέπει να υπάρχουν αρχαία. Βεβαίως, όταν γίνονται σεισμοί και άλλα φυσικά φαινόμενα, βγαίνει μία φλόγα από κάτω που φτάνει έως τα ουράνια. Βούτηξα χωρίς σκάφανδρα, χωρίς τίποτα, με την αναπνοή μου και μόνο στα δώδεκα μέτρα, αποτύπωσα, σχεδίασα και, όπως έδειξαν οι πρώτες φωτογραφίες που δημοσιεύθηκαν, η πόλις είχε καθίσει σε ένα κενό, ενδεχόμενα μετά από σεισμό.

5. **Γεώργιος Σωτηρίου**. Καθηγητής Πανεπιστημίου και ακαδημαϊκός. Αναστηλωτής του Αγίου Δημητρίου.

6. **Γεώργιος Μυλωνάς**. Αρχιτέκτων, Καθηγητής Πανεπιστημίου και ακαδημαϊκός.

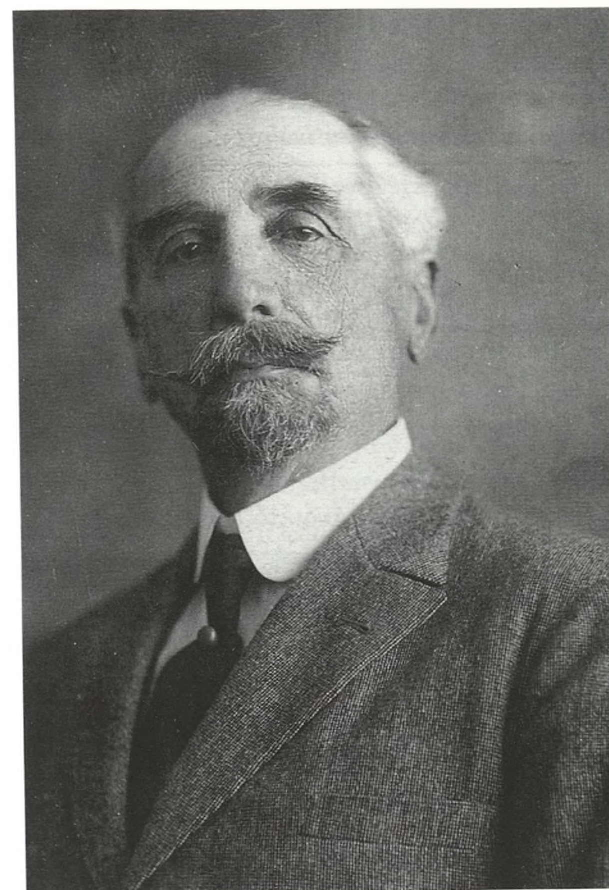

Το ζεύγος Σπύρου και Αλίν Αλιμπέρτη. Οι τελευταίοι κάτοικοι της Κάζα Μπιάνκα. (Ν. Μουτσόπουλος, Casa Bianca. Η ζωή στη Θεσσαλονίκη γύρω στα 1900. Το αρχοντικό του Dino Fernandez Diaz, 1998).

Πιστεύω μάλιστα ότι βρήκα και την πηγή που αναφέρουν τα αρχαία κείμενα, γιατί το νερό σ' εκείνο το σημείο είναι γλυκό. Ήταν τρομακτική η εμπειρία να βλέπεις σπίτια διώροφα σχεδόν και μέσα σ' αυτά να κολυμπούν ψάρια, που έτσι καθώς μεγεθύνονται κάτω από το νερό σου προκαλούν δέος. Οι πλακοστρώσεις ακέραιες και δεν είχε φυτρώσει ούτε ένα φύκι, θαρρείς και είχε βυθιστεί χθες. Φαίνεται ότι βγαίνουν κάποια αέρια και αποτρέπουν τη βλάστηση. Όλα αυτά βέβαια τα έχω γράψει σε συστηματική έρευνα.

Ερ.: Όλα αυτά ακούγονται σαν αποτέλεσμα δικών σας αποκλειστικά πρωτοβουλιών, δεν είχατε καμία οικονομική, υλική βοήθεια από το Κράτος ή άλλους φορείς;

Απ.: Όχι, όχι. Παρόλο που έχουμε σημαντικότατες ανακαλύψεις, όπως τα δρακόσπιτα της Εύβοιας, έναν πολιτισμό άγνωστο τελείως.

Ο αρχιτέκτων Πιέτρο Αριγκόνι σε ηλικία 70 ετών. (Ν. Μουτσόπουλος, Casa Bianca. Η ζωή στη Θεσσαλονίκη γύρω στα 1900. Το αρχοντικό του Dino Fernandez Diaz, 1998).

Ερ.: Πιστεύετε ότι η ελληνική πολιτεία δεν δίνει τη βαρύτητα που πρέπει στην αρχαιολογική έρευνα και στον πολιτισμό γενικότερα;

Απ.: Σήμερα μόνο ως υπάλληλος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας μπορείς να κάνεις κάτι ή μέσω ξένης αρχαιολογικής σχολής, αλλιώς είναι πάρα πολύ δύσκολο και έτσι εμποδίζεται για μένα η ατομική έρευνα που θα μπορούσε να προσφέρει πολλά.

Ερ.: Έχετε μελετήσει πολύ τη βυζαντινή και εκκλησιαστική Αρχιτεκτονική...

Απ.: Έχω καταγράψει τις εκκλησίες, όλης της Δυτικής Μακεδονίας, στο Άγιο Όρος και όλα τα βυζαντινά μνημεία στη Μέση Ανατολή.

Ερ.: Βρίσκετε στη σημερινή Ελλάδα κάποια συνέχεια της βυζαντινής Αρχιτεκτονικής;

Απ.: Καμία συνέχεια. Η σημερινή Αρχιτεκτονική είναι αντιγραφή από ξένα φιγουρίνια. Για μένα αυτό δεν λέγεται καν Αρχιτεκτονική.

Ερ.: Τη θεωρείτε μία Αρχιτεκτονική εχθρική προς την καθημερινότητα του ανθρώπου;

Απ.: Είναι ξένη μίμηση. Και, όπως κάθε ξένο που μεταφέρεται εδώ

και μεταφυτεύεται, δεν είναι φυσιολογικό, δεν είναι σωστό, το ίδιο συμβαίνει και με την αντιγραφή της ξένης Αρχιτεκτονικής, ξένης προς το ελληνικό τοπίο και την ανθρώπινη ιδιοσυγκρασία. Όλα αυτά τα πράγματα μ' αφήνουν αδιάφορο και δεν τα δέχομαι.

Ερ.: Πιστεύετε ότι η Θεσσαλονίκη έχει έναν ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό χαρακτήρα, μία ιδιαίτερη ατμόσφαιρα;

Απ.: Το ίδιο ισχύει και για τη Θεσσαλονίκη, είναι καθυστερημένες αυτές οι παρουσίες του σιδήρου άνευ λόγου και για μένα μη αποδεκτές, αλλά αυτό βέβαια είναι μία προσωπική μου άποψη. Δεν έχει κανένα νόημα πάντως να τα πολεμήσω όλα αυτά και να κάνω κριτική, δε θα βοηθούσε σε τίποτα, δεν είμαι διδάσκαλος εγώ κανενός πλην των φοιτητών μου.

Ερ.: Εδώ και δέκα χρόνια λειτουργεί το Ανοικτό Πανεπιστήμιο του Δήμου Θεσσαλονίκης, του οποίου είστε ιδρυτής και υπεύθυνος για τη λειτουργία του. Τι είναι αυτό που σας ελκύει σ' αυτήν τη διαδικασία;

Απ.: Είναι κάτι που με γεμίζει, είναι τώρα δέκα χρόνια που εργάζεται κι είναι εγγεγραμμένοι περίπου 500 άνθρωποι. Πραγματικά, γίνονται ωραίες συζητήσεις και χαίρομαι ανθρώπους νέους αλλά μεγαλύτερης ηλικίας να μετέχουν με τέτοιο πάθος, πράγμα που δεν συνάντησα σε όλη μου την καριέρα στα πανεπιστημιακά έδρανα. Γιατί αυτοί επιλέγουν και θέλουν να σπουδάσουν, είναι εγγεγραμμένοι με τη δική τους βούληση. Πολλοί άνθρωποι είναι και τα δέκα χρόνια λειτουργίας του Ανοικτού Πανεπιστημίου και συνεχίζουν με πάθος. Είναι ώριμοι επιστήμονες, διαβάζουν, δεν μπορείτε να φανταστείτε τα ενδιαφέροντα τους. Ένας κύριος για παράδειγμα, που έχει ένα μαγαζί με ηλεκτρονικά, δεν λείπει ποτέ και μάλιστα προχθές μου είπε ότι παρακολουθεί και μαθήματα τουρκολογίας. Αυτά τα πράγματα με συγκινούν αφάνταστα.

Ερ.: Να μείνουμε λίγο ακόμη στη Θεσσαλονίκη. Έχετε συμμετάσχει σε εργασίες και μελέτες για την Άνω Πόλη, το μετρό και την παραλιακή λεωφόρο.

Απ.: Για την παλιά πόλη έδωσα τη ζωή μου και τελικά δικαιώθηκα, παρά τον πόλεμο που δέχθηκα και όλα αυτά βέβαια ανιδιοτελώς. Πραγματικά, φοβήθηκα πολύ με τις αλλαγές και τις μεταμορφώσεις που γίνονταν. Επικεντρώθηκα στη μελέτη της παλιάς πόλεως κι είδα ότι μπορούσε να ζήσει πλήρως και μόνο λόγω της γεωμορφίας της. Όχι όμως με το να αλλάξει ο πληθυσμός της και να γίνει μόδα και να μεταφερθούν εκεί ψευτοκουλτουριάρηδες ή νεόπλουτοι. Το θέμα ήταν να μείνει όπως ήταν, χωρίς να αλλοιωθεί ο ντόπιος πληθυσμός και να κρατήσει τα χαρακτηριστικά της. Κι αυτό το πέτυχα μερικώς με ένα άρθρο που έκανα και σύμφωνα με το οποίο ο καθένας δικαιούται να χτίσει ό,τι οικόπεδο και να έχει, ακόμη και 5 τ.μ. Φοβήθηκα μην αρχίσουν να φυτρώνουν τα μεγαθήρια. Έτσι, μετά

από τις μελέτες μου δημιουργήθηκαν επιτροπές, που κάλεσαν όποιον έχει μία άποψη να την καταθέσει επίσημα και όχι παρακομματικά και στους διαδρόμους, έχω κουραστεί απ' αυτά τα πράγματα, αυτά είναι που μας καταστρέφουν. Στον παραλιακό δρόμο και στο μετρό υπήρξα μέλος. Το μετρό δεν προχώρησε, αλλά στην παραλιακή λεωφόρο δούλεψα δύο χρόνια και λυπήθηκα πολύ που τελικά εγκαταλείφθηκε και μάλιστα από εκείνους που είχαν την ιδέα να γίνει. Σύζυγοι γνωστών προσωπικοτήτων άρχισαν να μαζεύουν υπογραφές, απλά και μόνο γιατί θα γινόταν μία επίχωση, για να μπορέσει να χωρέσει ο δρόμος και έτσι από τα πολυτελή ρετιρέ τους δεν θα μπορούσαν, όπως είχα πει, να πτύουν στη θάλασσα. Κι έτσι χάσαμε μια υπόθεση τζάμπα κι άδικα από έναν παράξενο γάμο ιδιοκτητών, μεγαλοεισοδηματιών και κάποιων άλλων πολιτικών.

Ερ.: Ήταν πολλές οι φορές που τα κομματικά και προσωπικά συμφέροντα παρενέβησαν στο έργο σας;

Απ.: Πάντοτε και λειτουργούν καταστροφικά. Και βέβαια είναι μεγάλη η ζημιά για κάποιον που θέλει ανιδιοτελώς να πολεμήσει από πίστη, γιατί έχουν τους τρόπους να σε απομονώνουν έως θανάτου.

Ερ.: Εάν είσαι ανένταχτος και δεν συμμετέχεις.

Απ.: ... χρειάζεται μεγάλο κουράγιο ψυχικό, για να επιβιώσεις.

Ερ.: Έχετε διατελέσει και αντιπρόεδρος στο Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος.

Απ.: Ναι, σε δύσκολα χρόνια...

Ερ.: Πώς βρεθήκατε εκεί, μακριά από τα συνήθη ενδιαφέροντά σας;

Απ.: Με έβαλαν από το Υπουργείο Βορείου Ελλάδος, τότε ήταν διευθυντής ο Ευαγγελάτος. Εργαστήκαμε πολύ, αλλά και τότε ήταν κομματικοποιημένα τα πάντα, έκανα ό,τι μπόρεσα ... είναι ωραίες αυτές οι μνήμες εκείνης της εποχής, εργαστήκαμε πολύ ωραία ...

Ερ.: Αυτή η εμπειρία με το θέατρο σας έφερε πιο κοντά με τα πολιτιστικά δρώμενα; Προσέθεσε κάτι αποκαλυπτικά νέο στην έως εκείνη τη στιγμή οπτική σας;

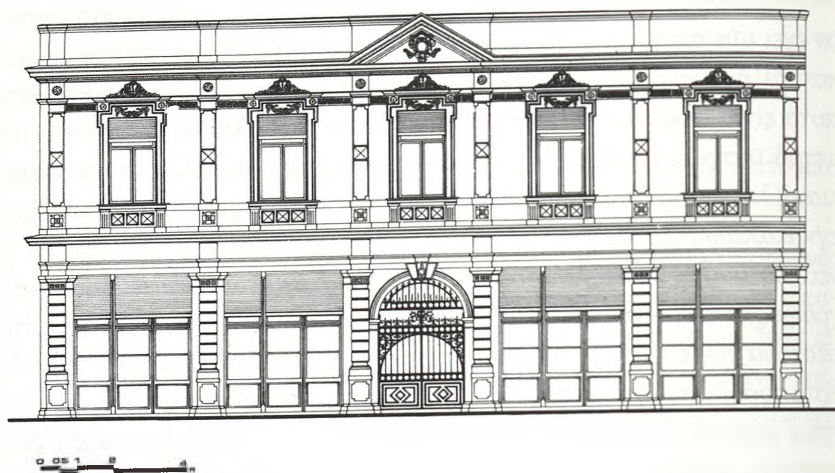
Απ.: Όχι, εγώ ενδιαφέρομαι για αυτά τα πράγματα κι από απόψεως σκηνογραφικής. Χρόνια διδασκόμασταν σκηνογραφία στο Πολυτεχνείο με τον Πικιώνη. Και μια που μιλάμε για το θέατρο, τί να πούμε για το Βασιλικό Θέατρο που σε μία νύκτα κατεδαφίστηκε και σηκώθηκε αυτό το τερατούργημα δίπλα στο Λευκό Πύργο και κανείς από τους κομματικοποιημένους δεν κινήθηκε ποτέ και για τίποτε.

Ερ.: Γνωρίζετε καλά τη Βαλκανική, μάλιστα είστε και επίτιμος διδάκτωρ στο Πανεπιστήμιο της Σόφιας. Υπάρχουν κοινά σημεία, επιρροές και ομοιότητες με την Ελλάδα;

Απ.: Βεβαίως. Είναι λάθος να μελετήσει κανείς τον μεταβυζαντινό

Εσωτερικός χώρος της Κάζα Μπιάνκα, πριν από την αποκατάσταση του κτιρίου. (Ν. Μουτσόπουλος, Casa Bianca. Η ζωή στη Θεσσαλονίκη γύρω στα 1900. Το αρχοντικό του Dino Fernandez Diaz. 1998).

Στοά Τουρπάλη. Γωνία Βίκτωρος Ουγκώ και Εδέσσης. Χτίσθηκε στις αρχές του αιώνα. Έχει κατεδαφιστεί. (Ν. Μουτσόπουλος. Αρχοντόσπιτα της Θεσσαλονίκης. 1976).

πολιτισμό μόνο στην ελλαδική του έκταση. Στη Βουλγαρία υπάρχουν πάρα πολλοί οικισμοί και καμιά φορά είναι συγκλονιστικό να διαπιστώνεις σε κορυφές βουνών, ολόκληρους οικισμούς κατασκευασμένους με ξύλο, που κατοικούνται από Σαρακατσαναίους που μιλούν ελληνικά.

Ερ.: Ποιες είναι οι σχέσεις σας με ξένους συναδέλφους;

Απ.: Είχα θαυμάσιες συνεργασίες στην αναστήλωση της Φιλιππουπόλεως. Δούλεψα χέρι με χέρι μαζί τους. Παρόλο που ήταν δύσκολα τότε κι ήταν διαφορετικά τα πολιτικά ζητήματα είχα απόλυτα ιδανική συνεργασία.

Ερ.: Ποιον θεωρείτε το σημαντικότερο αρχιτέκτονα του 20ου αιώνα;

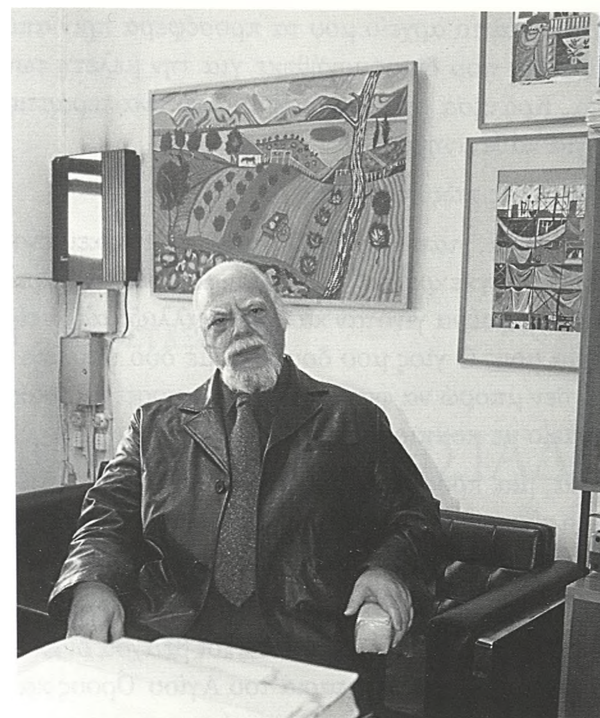
Απ.: Προηγουμένως να σας πω ότι μεγαλύτερο αρχιτέκτονα από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας θεωρώ τον μεγάλο Σινάν[7], ελληνικής καταγωγής, που τα έργα του είναι αξιολογότατα, εμπνευσμένα απόλυτα από το Βυζάντιο. Όσον αφορά τον 20ο αιώνα, εγώ μεγάλο αρχιτέκτονα θεωρώ το δάσκαλο μου τον Πικιώνη, αυτός ήταν που μπόρεσε και οδήγησε όλους μας να δούμε το παρελθόν και να εμπνευστούμε από αυτό. Σε παγκόσμιο επίπεδο, σέβομαι αφάνταστα τον Λε Κορμπιζιέ[8] και τις ευαισθησίες του, ως την Ινδία έφτασα για να δω τα έργα του, αλλά για μένα είναι ο δάσκαλος μου ο Πικιώνης, τον οποίο σέβομαι, τον τιμώ και του χρωστάω τα πάντα.

Ερ.: Αλήθεια, πώς αντιμετωπίσατε την αλλαγή της χιλιετίας;

Απ.: Τι είναι αυτό; Μήπως θα το πούμε και millenium; Αυτά είναι αστεία πράγματα. Όλες αυτές οι υπερβολές...πρόκειται για έλλειψη ιδανικών και ψυχής.

7. **Σινάν** (1491-1578 ή 1588). Τούρκος αρχιτέκτονας, ένας από τους επιφανέστερους τεχνίτες του κόσμου. Σύμφωνα με ορισμένες μαρτυρίες γεννήθηκε στη Καισάρεια της Καππαδοκίας από γονείς Έλληνες χριστιανούς. Έφτασε ως το αξίωμα του αρχιτέκτονα της σουλτανικής Αυλής. Κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του έχτισε 891 τζαμιά και 51 διάφορα άλλα οικοδομήματα. Περίφημο έργο του είναι το τέμενος της Αδριανούπολης, τα τεμένη Σουλεϊμάνιγε και Σεχζαδέ της Κωνσταντινούπολης καθώς και το σωζόμενο τέμενος στα Τρίκαλα της Θεσσαλίας.

8. **Λε Κορμπιζιέ** (1887-1966). Ελβετός αρχιτέκτονας και πολεοδόμος, κύριος εκπρόσωπος της "λειτουργικής" αρχιτεκτονικής.

Ο Νικόλαος Μουτσόπουλος στο γραφείο του.

Ερ.: Σκέφτεστε να αποσυρθείτε από όλα αυτά κάποια στιγμή;

Απ.: Τι θα πει αυτό; Δεν μπορώ να το συνειδητοποιήσω, πιθανόν να πρέπει. Αυτό θα γίνει αναγκαστικά για λόγους υγείας. Από μια ηλικία και πέρα την ηλικία την αισθάνεσαι, σε βαραίνει. Εχθές γύρισα από τον Πανάγιο Τάφο, όπου με μεγάλη δυσκολία κατάφερα ν' ανέβω στον Γολγοθά, πριν σαράντα χρόνια πετούσα και τώρα σέρνω τα πόδια μου. Εάν είναι να μου συμβεί κάτι, θέλω να συμβεί εκεί πάνω στη δουλειά μου, επάνω σ' αυτά που πιστεύω.

Ερ.: Τελικά πιστεύετε ότι το ταλέντο ή η αγάπη για το αντικείμενο οδηγούν στην επιτυχία;

Απ.: Είμαι από τους ανθρώπους που δε φοβούνται να πουν τη λέξη ταλέντο. Πιστεύω απόλυτα ότι είναι βασική προϋπόθεση για έναν αρχιτέκτονα.. Το ταλέντο όμως δεν φτάνει, χρειάζεται καλλιέργεια, πρέπει να είσαι συνέχεια σε μία εγρήγορση, να μην σταματάς, εγώ ο ίδιος δεν σταματώ να σχεδιάζω, να ζωγραφίζω έως τώρα, αυτό με κρατάει στην ζωή και με γεμίζει.

Ερ.: Πιστεύετε ότι ένας αρχιτέκτονας, πέρα από την επιστήμη του, πρέπει να έχει ευρύτερα ενδιαφέροντα;

Απ.: Βεβαίως. Πρέπει να εκφράζει το πνεύμα της εποχής του, την κοινωνία του, πρέπει να είναι δέκτης και να ενημερώνεται.

Ερ.: Μετά από τόσα χρόνια αδιάκοπης εργασίας θα πρέπει να διατηρείτε ένα τεράστιο αρχείο...

Απ.: Τη βιβλιοθήκη μου και το αρχείο μου τα προσέφερα πριν από τρεις μήνες σ' ένα Ίδρυμα που δημιουργήθηκε για την μελέτη των μνημείων στη Βέροια. Κράτησα στο εργαστήριο μου ένα τεράστιο υλικό, με φακέλους για κάθε μνημείο.

Ερ.: Με τις νέες τεχνολογίες πώς τα πάτε;

Απ.: Δεν τα πάω πολύ καλά, γιατί, αν δεν ζωγραφίσω ένα κείμενο, αν δεν το γράψω με ένα συγκεκριμένο ύφος, δεν μπορεί να πάρει την τελική του μορφή. Μπορεί να γινόταν καλύτερα αλλιώς αλλά είναι έξω από το πνεύμα μου. Ο γιος μου δουλεύει με δύο υπολογιστές συγχρόνως, εγώ δεν μπορώ να φανταστώ πώς μπορεί κάποιος να μελετήσει ένα μνημείο με κομπιούτερ.

Ερ.: Έχετε μία πορεία, μία προσφορά που καλύπτει σχεδόν ολόκληρο τον αιώνα. Ποιο είναι το απόσταγμα, τί είναι αυτό που συνεχίζει να σας εντυπωσιάζει ακόμη με το πέρασμα του χρόνου;

Απ.: Οι άνθρωποι. Οι άνθρωποι, δημιουργοί όλων αυτών, αυτοί που γνώρισα στα βουνά και στα λαγκάδια, οι ορεινοί, οι βλάχοι, οι ψαράδες, οι νησιώτες, οι μοναχοί στα ασκηταριά του Αγίου Όρους και της Μέσης Ανατολής. Προχθές ήμουν μαζί με γέροντες μοναχούς που θα είναι 90 – 100 χρονών τώρα, στο περίφημο μοναστήρι του Αγίου Σάββα του Αγιασμένου στις πηγές του Ιορδάνη, είναι το ωραιότερο δημιούργημα της μοναστικής γραφής. Αυτοί οι άνθρωποι μου έχουν σφραγίσει τη ζωή.

Σας ευχαριστούμε πολύ.
Κι εγώ ευχαριστώ.

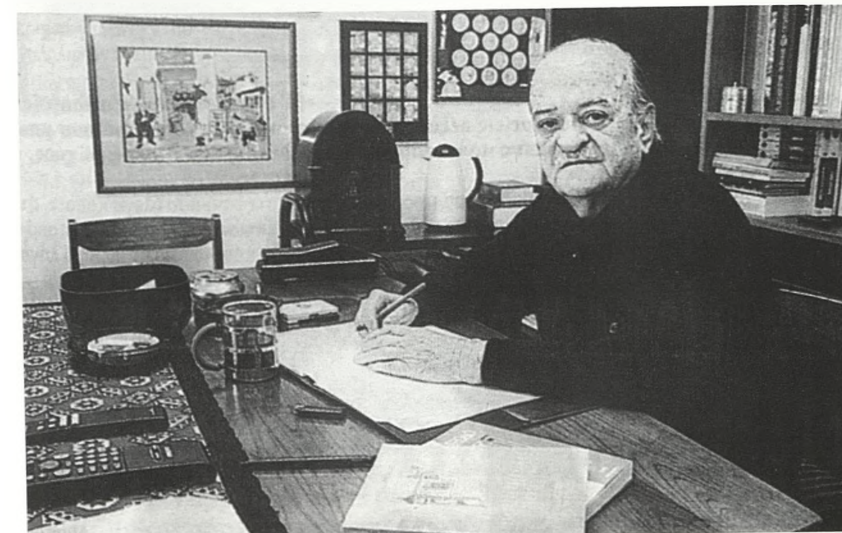
Γ. Αναστασιαδης

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΖΗΣΙΑΔΗΣ: ΑΦΗΓΗΤΗΣ ΤΗΣ ΒΙΩΜΕΝΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

"... Ζεις σε μια πόλη από παιδί. Σ' αυτήν μεγαλώνεις, ανδρώνεσαι και γερνάς. Τη βλέπεις να γιγαντώνεται, να αλλάζει σημαντικά και μαζί μ' αυτή ν' αλλάζει και η ίδια η ζωή. (...)

Κι έρχεται κάποια στιγμή που νοιώθεις την ανάγκη να ξαναζήσεις νοερά σ' αυτήν την ίδια πόλη όπως ήταν τότε, όχι γιατί η πόλη σου ήταν τότε καλύτερη, αλλά ίσως γιατί ήταν διαφορετική. Πιο ανθρώπινη, πιο μικρή, πιο χαμηλότονη. Τα θυμάσαι λοιπόν, ένα-ένα και τα διηγείσαι ...".

Λ. Ζησιάδης (1993)

Λεωνίδας Ζησιάδης: μύστης και αφηγητής της παλιάς Θεσσαλονίκης.

-1-

Ο Λεωνίδας Ζησιάδης (Λ. Ζ.), που έφυγε στις 28 Ιανουαρίου, μύστης της πόλης και αφηγητής εξαίσιος της συλλογικής της περιπέτειας, μοιάζει να έχει γράψει το "σενάριο" για το ντοκιμαντέρ της Θεσσαλονίκης ή για μια ταινία που θα αναπλάθει και θα αναβιώνει την ζωή των Θεσσαλονικέων στα χρόνια του '30 και του '40, όταν η πόλη ήταν τόσο μικρή και ανθρώπινη, ώστε ο καθένας ήξερε όχι μόνο τις δουλειές, αλλά και τα μυστικά των γειτόνων.

Στα βιβλία που μας άφησε ο Λ. Ζ.:

1991: "Θεσσαλονίκη, όσα θυμάμαι". Μια διήγηση (σ. 247)
1993: "Στη Θεσσαλονίκη τότε". Διήγηση (σ. 219)
1995: "Συμεών ο πρόσφυγας". Μυθιστορηματική αφήγηση (σ. 360).
1996: "Θεώνη". Μυθιστόρημα (σ. 198)
1997: "Το αδιέξοδο" (σ. 206) ...

περιέχεται ένα πλούσιο υλικό, πολύτιμο για την έρευνα και την ανάδειξη της σύγχρονης ιστορίας –και ιδίως της μικροϊστορίας– της Θεσσαλονίκης.

Ως ευαίσθητος ιχνηλάτης του κοινωνικού ιστού της πόλης και εξοπλισμένος με γνώση βιωματική για την καθημερινότητα της, μας κληροδοτεί σημαντικά στοιχεία, επισημάνσεις και ερεθίσματα:

Η τοπογραφία της προπολεμικής Θεσσαλονίκης

Ο Λ. Ζ. παίρνει "αγκαζέ" τον αναγνώστη και περπατάει μαζί του σε δρόμους, πλατείες και συνοικίες. Εισχωρεί μέσα σε σπίτια, νοσοκομεία, αστυνομικά τμήματα, δικηγορικά γραφεία, μαγαζιά, καφενεία και ... χοροδιδασκαλεία. Δεσπόζει βέβαια η περιοχή γύρω από το Διοικητήριο με το "καλλιμάρμαρον πάρκο", δεν λείπουν όμως

Η Πλατεία Διοικητηρίου: ο κατ' εξοχήν τόπος της μνήμης στα κείμενα του Λ. Ζησιάδη.

περιγραφές και αναφορές σε ονόματα δρόμων "που κάποτε σημαίναν": Στενά σοκάκια της Άνω Πόλης. Η Εγνατία και το Βαρδάρι. Η Πλατεία Δικαστηρίων. Η Λεωφόρος Στρατού με το διαβόητο διώροφο της "Ειδικής Ασφάλειας", τα Λαδάδικα, το Σιντριβάνι ... Η Κισάβου και το Ιπποδρόμιο, κλπ.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διαδρομές που σκαρώνει ο Λ.Ζ., βάζοντας τους ήρωές του να ανεβαίνουν στο τραμ ή στο λεωφορείο[1] και από την φαρδιά ξύλινη αποβάθρα του Λευκού Πύργου να μπαίνουν στον "Ποσειδώνα", το μοτοράκι για την Περαία και το Μπαξέ και από το λιμάνι[2] να φεύγουν με το ατμόπλοιο για τον Πειραιά.

Χαρακτηριστικό είναι το δρομολόγιο που περιγράφει ο Λ. Ζ. στο βιβλίο του "Συμεών ο πρόσφυγας", διασώζοντας έτσι πολύτιμες "εικόνες" από την πόλη του 1934:

"... Ο Συμεών θ' ανέβει την Βενιζέλου και θα κάνει την τακτική του στάση στο Καραβάν Σαράι, στο παστουρματζίδικο του Ισαάκ (...) Άλλη μία στάση στην πλατεία, στο Διοικητήριο (...) και μετά δεξιά. Η Αγίου Δημητρίου είναι ξεκούραστος δρόμος και θα τον πάρει όπως πάντα "γιαβάς γιαβάς": Περνώντας τα χαλάσματα του Άι Δημήτρη, θα σταυροκοπηθεί (...) διότι ας είναι ερείπιο η εκκλησία, ακόμα αναβλύζει το άγιο μύρο από τα θεμέλιά της (...) Πριν φτάσει στην Αποστόλου Παύλου, κοντά στο σπίτι του Κεμάλ, θα στρίψει αριστερά και θα πάρει τον ανηφορικό δρόμο για την πλατεία Καλλιθέας.

Από το Διοικητήριο και ως τον Άι Δημήτρη ο δρόμος όλο χαλάσματα, καινούργια μέγαρα και παράγκες γεμάτες προσφυγιά. Από εκεί και πέρα τουρκόσπιτα και το σινεμά "Αχίλλειον". Έχει κι άλλο δρόμο, συντομότερο, αλλά προτιμάει αυτό το δρομολόγιο, γιατί έχει πιο πολύ σεργιάνι ..."

Η Θεσσαλονίκη της θαυμαστής συνύπαρξης ...

... όπου συμβιώνουν: "Ντόπιοι μπαγιάτηδες Σαλονικιοί, Καραμανλήδες, Σμυρνιοί, Θρακιώτες, Πόντιοι και το "σήμα κατατεθέν" της πόλης: οι Εβραίοι, κυρίως μεροκαματιάρηδες της φτωχολογιάς, Αρμένηδες, Λεβαντίνοι και λίγοι Παλιοελλαδίτες, υπάλληλοι και χωροφύλακες ως επί το πλείστον, που οι περισσότεροι βρέθηκαν εδώ "λόγω δυσμενούς μετάθεσης" και συμπεριφέρονταν όπως οι Άγγλοι όταν τους έστελναν στο Σουδάν ..."[3].

Ο Λ. Ζ. αντιμετωπίζει όλο αυτό το μωσαϊκό των κατοίκων της πόλης ως *ενιαίο συλλογικό υποκείμενο:* ντόπιοι, Εβραίοι και πρόσφυγες είναι όλοι *Έλληνες Σαλονικιοί*. "Φύσηξε ο Βαρδάρης" - γράφει- και "σάρωσε όλες τις ιδιαιτερότητες".

Άλλωστε, όλοι τους σχεδόν υπήρξαν συμμαθητές, φίλοι, γείτονες, συμπολεμιστές και καταφεύγουν με την ίδια λαχτάρα σε κοινούς τόπους λαϊκής αναψυχής: Στους καφενέδες και στις ταβέρνες και στα γήπεδα. (Σημαντική είναι εδώ η συμβολή του Λ. Ζ. στην

Η ΑΙΓΛΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἐντὸς τριετίας θὰ ἀναστηλωθῇ ὁ ἱστορικὸς ναὸς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου

Η ΟΛΗ ΔΑΠΑΝΗ ΥΠΕΛΟΓΙΣΘΗ ΕΙΣ 10-12 ΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΔΡ.

Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου

Ο ναός του Αγίου Δημητρίου αναστηλώνεται (εφ."Μακεδονία", 27.4.1939)

1. Στα αγαπημένα του τραμ, ο Λ. Ζ. αφιερώνει ειδικό κεφάλαιο στο βιβλίο του "Θεσσαλονίκη, όσα θυμάμαι", σ. 65 κ. επ. Οι αναφορές του Λ. Ζ. στα τραμ και στα λεωφορεία αξιοποιήθηκαν δεόντως στο βιβλίο: Γ. Αναστασιάδης, *Τα δρομολόγια της μνήμης στη συγκοινωνία της πόλης. Μια αδιάκοπη διαδρομή στη Θεσσαλονίκη, 1893-1999* (1999), σ. 34, 146, 176.

2. Ο Γ. Αναστασιάδης ("Το Λιμάνι της μνήμης και των αισθήσεων", περ. "Τάμαριξ", τχ. 2, Φεβρ. '97, σ. 28 κ. επ) παραπέμπει στο βιβλίο του Λ. Ζ. "Στη Θεσσαλονίκη τότε":
"Λιμάνι 1935: Το παιδικό βλέμμα του Λ. Ζησιάδη γεμάτο περιέργεια για τα "βίντσια" και τους "γερανούς", τα θεώρατα βαπόρια, τις μαούνες, τα μεγάλα ιστιοφόρα και τον κόσμο να πηγαινοέρχεται βιαστικός, καταγράφει με ευαισθησία:
– Τους υγρούς δρόμους του λιμανιού με την γλίτσα από τα λάδια, τα κρασιά και τα πετρέλαια που φορτώνονταν και ξεφορτώνονταν συνεχώς.
– Τον μεγάλο μαυροπίνακα στην είσοδο του λιμανιού με

Η προπολεμική Δ.Ε.Θ.: σκίτσο του Λ. Ζησιάδη.

αναπαράσταση της ποδοσφαιρικής ζωής στην προπολεμική Θεσσαλονίκη[4]), στην Διεθνή Έκθεση[5], στα σινεμά και στα θέατρα ποικιλιών:

"Θυμάμαι" -γράφει ο Λ. Ζ.- "την καημένη την Τασία Αδάμ να παίζει δραματικό έργο στον κινηματογράφο "Ορφέα" στην Αγίου Δημητρίου. Σταματούσε απλώς τις προβολές του ο Ορφέας και γινότανε... θέατρο. Χωρίς προβολείς, χωρίς φώτα στη ράμπα, χωρίς τίποτα. Και έπρεπε η Αδάμ, που φυσικά δεν τάφερνε βόλτα στα οικονομικά, να φροντίσει για όλα όσα χρειάζονταν για την παράσταση. Η παράσταση παρ' όλα αυτά δόθηκε και στο τέλος της πρώτης πράξης, αφού έβγαλε μια τραγική κορώνα η Αδάμ, σταμάτησε απότομα, πήρε ένα πολύ καθημερινό ύφος και είπε ήσυχα και δειλά, για να συνεννοηθούμε:

- Εδώ τελειώνει η πρώτη πράξη και πέφτει η αυλαία[6] ..."

Το ηχόχρωμα της πόλης ...

... την συγκεκριμένη εποχή των αφηγήσεων του Λ. Ζ.:

Η Βέμπο και τα ταγκό που ακούγονται στα γραμμόφωνα, η μπάντα του στρατού που παίζει "Ριγκολέτο", οι τούρκικοι αμανέδες, η "Κάρμεν" με την Ιμπέριο Αρζεντίνα και ο "Αντώνης, ο βαρκάρης ο σερέτης", ο Αττίκ και η Λουΐζα Ποζέλι, οι "ομολογίες", και τα σμυρναίικα τραγούδια, οι καντάδες και οι μελωδίες από το παλιό αριστοκρατικό πιάνο. Οι ήχος από το Ράδιο Τσιγγιρίδης και από τους σταθμούς του ραδιοφώνου, ο "σαματάς" από τα άδεια κάρα και τα τραμ που τραντάζουν την πόλη. Ο θόρυβος από τους γκαζοτενεκέδες των σκουπιδιών. Οι ανατριχιαστικές σειρήνες του πολέμου το '40, σχηματίζουν την μουσική υπόκρουση της διήγησης, το "σάουντρακ" για το έργο που προβάλλουν στην "οθόνη" τα κείμενα του Λ. Ζ.

Το "επιχειρηματικό πνεύμα" στην προπολεμική Θεσσαλονίκη

Στο βιβλίο του, "Συμεών ο πρόσφυγας", ο Λ. Ζ. περιγράφει κάτω από ποιες διεργασίες συντελείται η μετατροπή του μικρέμπορα

ζωγραφιά του πλοίου, το όνομα του με λαδομπογιά και την επωνυμία της εταιρίας. Παρακάτω έγραφε: Δρομολόγιον Θ. Θ. που σήμαινε Θεού θέλοντος και με κιμωλία γραμμένα τα λιμάνια (Βόλος, Αιδηψός, Χαλκίς, Πειραιεύς).

- Τα ονόματα των πλοίων: "ΕΛΕΝΑ Μ.", "ΙΘΑΚΗ", "ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ", "ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ" κ.ά.

- Τον "αποφθειριασμό" των επιβατών και την αίσθηση του αποχαιρετισμού μέσα στο λιμάνι με φόντο τα ζωντανά κοτόπουλα να φτεροκοπούν και να κακαρίζουν, τα καλάθια, τους μπόγους, τις ξεχαρβαλωμένες βαλίτσες κτλ.

3. Λ. Ζησιάδης, "Θεσσαλονίκη, όσα θυμάμαι", σ. 33 και 50 έπ.

4. Ο Γ. Αναστασιάδης στο βιβλίο: "Στα γήπεδα η πόλη αναστενάζει" (1999), ανθολογεί ένα απόσπασμα από το κείμενο του Λ.Ζ. "Μπάλα και πανηγύρι" ("Θεσσαλονίκη, όσα θυμάμαι", σ. 45 κ. επ.)

5. Λ. Ζησιάδης, "Θεσσαλονίκη, όσα θυμάμαι", σ. 103, κ. έπ.

6. Λ. Ζησιάδης, ο.π., σ. 79.

Το τραμ κάτω από την Καμάρα, προσφιλές θέμα των αφηγήσεων του Λ. Ζησιάδη.

πρόσφυγα Συμεών σ' ένα πολύ σημαντικό μεγαλοεπιχειρηματία με εμβέλεια που ξεπερνάει τα σύνορα της χώρας και που όμως δεν αλλάζει τρόπο ζωής και εξακολουθεί να μένει σ' ένα σπιτάκι στην Άνω Πόλη ...

Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα που παραθέτω:

"... 1934: [αυτά που διάβασε για το "κλήριγκ" στην Ευρώπη, ο Συμεών] "... ξεσήκωσαν το πνεύμα αυτού του αγράμματου τουρκομερίτη που όρθωσε τις επιχειρηματικές του κεραίες, οι οποίες αρπάξαν ακαριαία το μεγάλο μήνυμα. Τώρα, αυτός ο μικρέμπορος, ο Συμεών Κουϊντούρογλου, μπορεί να μεγαλουργήσει (...)"

"Αλίς και Βερίς (αγορά και πώληση) είναι οι δουλειές - μονολογεί ο Συμεών. Όλο και όλο το εμπόριο είναι παράδες, τράπεζα και μεταφορές. Ούτε υπάλληλοι, ούτε μηχανές (...) ένα γραφείο μόνο, ένα τηλέφωνο και αλληλογραφία. Είδες οι τετραπέρατοι οι Εβραίοι; (..) Πρέπει να έχουμε έδρα την Αθήνα, γιατί εκεί γίνονται τα μεγάλα κόλπα. Εγώ κόλπα δεν θέλω να κάνω, αλλά έτσι που είναι η Ελλάδα αν δεν κάνεις κι εσύ τα κόλπα σου, σε φάγανε ..."

...Την Θεσσαλονίκη των εφημερίδων ...

Εκτός από τις αναφορές στις εφημερίδες της πόλης: "Μακεδονία", "Το Φως" κλπ. βρίσκω ενδιαφέρον το παρακάτω παράθεμα από το βιβλίο του Λ. Ζ. "Θεώνη", σχετικά με την απόλαυση και την ... άμεση χρησιμότητα της ανάγνωσης των εφημερίδων:

"... Άνοιξε ο άντρας της την εφημερίδα του και βυθίστηκε στην

ανάγνωση, σχολιάζοντας άλλοτε με γρυλλισμούς, άλλοτε με ειρηνικούς μορφασμούς τα γραφόμενα ή πετώντας κάπου κάπου στα φωναχτά, αγανακτισμένα επιφωνήματα. Έτσι διαβάζει πάντα την εφημερίδα ο Αρίστος και το φχαριστιέται. Η εφημερίδα είναι γι' αυτόν το "άλφα και το ωμέγα" της διασκέδασης και της καλοπέρασης. Την ξεκοκαλίζει ως την τελευταία λέξη και όταν πάει στο καφενείο είναι από τους πιο ενημερωμένους ..."

-2-

Τα θησαυρίσματα των αναμνήσεων του Λ. Ζ. δεν συνεισφέρουν όμως μόνο στην αποκρυπτογράφηση των "μυστηρίων της πόλης". Από την σκοπιά του μελετητή της Πολιτικής Ιστορίας, θεωρώ εξαιρετικά χρήσιμο τον πειστικό τρόπο με τον οποίο ο Λ. Ζ. συνδέει και συναρθρώνει τους "καθημερινούς ανθρώπους" και τα "σημεία αναφοράς" της πόλης με τις πολιτικές συγκυρίες και τα καθεστώτα στην Ελλάδα της συγκεκριμένης εποχής.

Είτε με άμεσες είτε με υπαινικτικές αναφορές, μας βάζει πάντα μέσα στο πολιτικό κλίμα ακόμη και στην πολιτική ορολογία του καιρού, ζωντανεύοντας έτσι τα πολιτικά γεγονότα όπως αυτά πέρασαν μέσα από τα φίλτρα της καθημερινής ζωής στην Θεσσαλονίκη και όπως τα προσέλαβαν και τα αντιμετώπισαν, με "στοχαστικές" ή μη "προσαρμογές", οι μεροκαματιάρηδες, οι επιστήμονες, οι επιχειρηματίες και οι νοικοκυρές.

Τα παραθέματα που ανθολογούνται από τα κείμενα του Λ. Ζ., ταξινομημένα κατά χρονολογική σειρά, είναι νομίζω εύγλωττα και συνθέτουν μια εξόχως ενδιαφέρουσα "εικονογραφημένη" διαδρομή στα κρίσιμα χρόνια της Πολιτικής μας Ιστορίας.

ΤΑ "3 ΕΨΙΛΟΝ" ΚΑΙ Η ΣΚΙΑ ΤΟΥ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟΥ ΦΑΣΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

"1934: Στο χοροδιδασκαλείο "Μαύρος Γάτος", στην Εγνατία, κοντά στην Κόκκινη Εκκλησία, στο βάθος της αίθουσας ο Ηρακλής τα πίνει (...). Ο Προκόπης παλιό στέλεχος στα "τρία έψιλον" (Εθνική Ένωσις Ελλάδος) είναι παραλλήλως και συνάδελφος του Ηρακλή στην ομάδα του Ομήρου του Σμυρνιού και πολλές φορές έχουνε κάνει μαζί τις παλικαριές τους μέσα στις ανοιχτές πολιτικές συγκεντρώσεις. Είναι και επαγγελματίας μάρτυρας στα δικαστήρια. Είχε διατελέσει και "βουβός οργανοπαίχτης" στην μπάντα του Σεπεράντζα, που ήταν ειδικευμένη στις κηδείες των Εβραίων. Δεν είχε βέβαια ιδέα από μουσικές και όργανα, αλλά ο Σπεράντζας του έδινε μια φλογέρα να τη φυσάει, χωρίς να βγάζει ήχο, δοθέντος ότι η μπάντα του πληρωνότανε με βάση τον αριθμό των οργάνων. Έτσι μαζί με άλλους, καμιά 10αριά άηχους οργανοπαίκτες αυγάτιζαν επί αμοιβή την μπάντα του Σπεράντζα (...) Ο Προκόπης ήταν κι αυτός βασιλικός και εθνικώς σκεπτόμενο πρόσωπο. Όταν πριν από χρόνια, το '27, κάποιοι Πόντιοι και Καραμανλήδες έμποροι, μ' αρχηγό τον Κοσμίδη με τις τεράστιες μουστάκες, ίδρυσαν τα "3Ε" για να διώξουν από την αγορά τους Εβραίους ανταγωνιστές τους, ο νεαρός Προκόπης ήταν από τους πρώτους που εντάχθηκαν με το αζημίωτο και ορμούσε στους εβραιομαχαλάδες να φάει εβραίους. Το '30 ο Προκόπης έβαλε και στολή, έγινε "χαλυβδόκρανος", κι ενταγμένος στην ομάδα του Μεδεμενλή, ορμούσε στα λαϊκά καφενεία και στους δρόμους ουρλιάζοντας: "Ελλάς ξύπνα!" Είχαν βγάλει και την εφημερίδα τους την "Δράση" και ξυλοκοπούσαν όσους δεν θέλανε να την αγοράσουνε (..) Ο Ηρακλής τον θαυμάζει διότι πρόπερσι πήρε μέρος και στον εμπρησμό του Κάμπελ, λίγο παρά έξω από το Ντεπό..."[7].

Χαρακτηριστική φωτογραφία του Γ. Κονδύλη, αμέσως μετά την επικράτησή του (1935).

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΟΥ 1935-36 ΜΕ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ - ΚΑΙ ΤΗΝ ΔΙΑΛΕΚΤΟ- ΕΝΟΣ "ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΜΕΝΟΥ" ... ΓΑΛΑΤΑ

"... Το '35 είχαμε κυβέρνηση Τσαλδάρη, Λαϊκό Κόμμα, με υπουργό στρατιωτικών τον Κονδύλη ... Το '34 και '35 ήταν χρονιές επικίνδυνης πολιτικής φουρτούνας. (...) Ο γαλατάς μας -ο Φιλώτας ο καπουτζιδιανός, φανατικός βενιζελικός και αδιάλλακτος δημοκράτης- δεν μπόρεσε να χωνέψει την αποτυχία του φιλοβενιζελικού κινήματος (της 1.3.35). Έκανε μία εβδομάδα να μας φέρει γάλα. Κι όταν το χώνεψε κάπως, παρουσιάστηκε στην πόρτα μας αγανακτισμένος να κριτικάρει και να αναλύσει τα στρατιωτικά γεγονότα.

-"Αν ήταν ου Μαύρους καβαλάρ'ς στον Στρυμώνα λοιπόν κι αν ικείνους ού μπουνταλάς ου Δεμέστιχας εφέρνε τουν στόλου στην Καβάλα, (...) θα τον τσακίζαμε τουν Κοντυλ' κι θάχαμε κυβερνητ' τουν Βενιζέλου. Κι επειδή η Κυβέρνηση ήταν διστακτική να αλλάξει το πολίτευμα, κάνει ο υπουργός της ο Κονδύλης που βιαζότανε ένα ... κίνημα εναντίον της, τη ρίχνει, αυτοδιορίζεται ... αντιβασιλέας, σκαρώνει ένα νόθο δημοψήφισμα και με ποσοστό 105% μας φέρνει τον "αγέλαστο" να μας κάνει κουμάντο. Ήρθε λοιπόν ο Γεώργιος τον Νοέμβριο του '35 και τα βαψε μαύρα ο μπαρμπα Φιλώτας.

-"Τόπαν κι το καναν" ξεφώνισε, μόλις μας έφερε, πρωί-πρωί, το γάλα. "Θάψανι τη Δημοκρατία κι δίκασαν σι θανάτου τον Εθνάρχη κι τουν Πλαστήρα".

(...) Μέσα σ' αυτήν την ζοφερή ατμόσφαιρα προκηρύχθηκαν εκλογές Αναθεωρητικής Βουλής για τον Ιανουάριο του '36.

Η προεκλογική περίοδος ήταν η πιο ταραχώδης των τελευταίων ετών. Εδώ στην πόλη μας οι βασιλικοί τραγουδούν τον "αετού τον γιό" και οι βενιζελικοί στον σκοπό ενός ταγκό της εποχής τραγουδούσαν με πάθος:

"Δεν μας μέλλει κι αν σκοτώσαν τον Βολάνη". [Ο επίλαρχος Βολάνης έλαβε μέρος στο κίνημα του '35 και εκτελέστηκε στο "κόκκινο σπίτι" (εκεί που σήμερα είναι το Καυταντζόγλειο)]. "Εμείς θα σκοτώσουμε τον Ιωάννη" (εννοούσαν τον Ι. Μεταξά ...). Οι Βασιλικοί εδώ στη Θεσσαλονίκη έκαναν μια εικονική κηδεία του Βενιζέλου (...).

7. Λ. Ζησιάδης, "Συμεών ο Πρόσφυγας", σ. 94 κ. επ.

Ο Φιλώτας μας έφερνε κάθε πρωί τα νεότερα. Μας ανήγγειλε ότι ο Γεώργιος διόρισε πρωθυπουργό τον καθηγητή Δεμερτζή και μας διηγότανε "χαρτί και καλαμάρι" όλα όσα συνέβαιναν στην Εθνοσυνέλευση και στις μυστικές συναντήσεις Βασιλιά και Μεταξά. Πού τα μάθαινε; Μεγάλο λαγωνικό ο Φιλώτας, ο γαλατάς μας. Το πρωί της 1ης Φεβρουαρίου '36 όταν ανοίξαμε την πόρτα να πάρουμε το γάλα, βλέπουμε ένα Φιλώτα σε έξαψη.

– Χρίστος ανεστ. Ψόφησιν ου Κοντυλ'ς! (...)

Στις 20 Μαρτίου πάλι ο Φιλώτας, η "πρωϊνή μας εφημερίδα" μας έφερε τα νέα, με κατεβασμένα τ' αυτιά αυτή την φορά.

– Μας άφησιν χρόνους ου Βενιζέλους ..."

Ο μπάρμπα Φιλώτας μας ανήγγειλε ένα μήνα αργότερα ότι πέθανε ο πρωθυπουργός, ο Δεμερτζής. Η μάνα μου σταυροκοπήθηκε.

– Έλα Χριστέ και Παναγιά. Τί διάολο; Περονόσπορος έπεσε πάνω στους πολιτικούς κι ώσπου να σαραντίσει ο ένας πεθαίνει ο άλλος;

Δεν πέρασε μήνας αλλά αυτή την φορά, στα μέσα Μαΐου τον προλάβαμε τον γαλατά μας.

Τά μαθες μπάρμπα Φιλώτα; Πάει και ο Τσαλδάρης. Και ο Φιλώτας:

– Σαν πολλά μι φαίνουντι λοιπόν τα θανατ'κά ... μήπως είναι δάχτυλους της Αγγλίας σκέφτουμι .. θα του ιξιτάσω ..."[8]

Η ΠΑΛΙΝΟΡΘΩΣΗ ΚΑΙ ΤΑ "ΜΕΓΑΛΕΙΑ" ΤΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΜΕ ΤΟ ΒΛΕΜΜΑ ΤΗΣ ... ΘΕΙΑΣ ΕΡΑΣΜΙΑΣ

"... Στις 25 Νοεμβρίου 1935 άραξε στο Φάληρο η άκατος του καταδρομικού που έφερε ξανά στην Ελλάδα τον Γεώργιο τον Β΄ με ολόχρυση στολή στρατηγού κι από πίσω του, ντυμένο ναύαρχο και με πλατύ χαμόγελο, τον διάδοχο Παύλο.

Μια δεύτερη άκατος έφερε κι ένα τσούρμο χρυσοποίκιλτους πρίγκιπες και αυλικούς.

Η θεία Ερασμία ενθουσιάστηκε:

– Σαν να βρίσκομαι εις το Λονδίνον και παρακολουθώ τελετήν εις το Μπάκιγχαμ (...). Πολύ σικ ο Μεγαλειότατος. Πανύψηλος και χαριτωμένος ο διάδοχος. Δεν ξεύρω άν προσέξατε με πόσην άνεσιν φορούνε και οι δύο το μονόκλ: Ό,τι και αν λέγετε, ο θρόνος είναι πολιτισμός. Συνεχίζεται επιτέλους εις την Ελλάδα ο θεσμός και η παράδοση του Βυζαντίου (!).

Στα επίκαιρα του σινεμά είδε ο κόσμος όλη την μεγαλόπρεπη τελετή της άφιξης (...). Άναψαν οι συζητήσεις.

– Που τις βρήκαν μωρέ τόσο γρήγορα τις ολόχρυσες άμαξες;

– Στο Τατόι τις εφύλαγαν ως "ιστορικά κειμήλια", είπε ο πάντα κατατοπισμένος περί τα βασιλικά, Ναούμ. "Να ιδούμε τώρα θα διορίσει πρωθυπουργό τον Κονδύλη που μας τον έφερε ή όχι;"

– "Αδύνατον" ξέσπασε με περιφρόνηση η θεία Ερασμία. Ο Κονδύλης είναι ένας σκέτος χωριάτης και δεν μπορεί να σταθεί

8. Λ. Ζησιάδης, "Στη Θεσσαλονίκη, τότε", σ. 48 κ. επ.

Ο Γεώργιος Β΄ και ο Ι. Μεταξάς, υπό το βλέμμα του διαδόχου Παύλου, ανταλλάσσουν χειραψία.

αξιοπρεπώς εις τα σαλόνια των ανακτόρων (...). Τους άκουγε ο πατέρας μου και δεν μπορούσε να πιστέψει στ' αυτιά του ..."[9].

Ο ΜΑΗΣ ΤΟΥ '36: ΜΙΑ "ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΧΩΡΙΣ ΕΝΟΠΛΟΥΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΕΣ"!

"... Στις εννέα Μαΐου σημειώθηκαν μεγάλες ταραχές στην πόλη μας. Μια ειρηνική πορεία από πεινασμένους καπνεργάτες και καπνεργάτριες στην Εγνατία χτυπήθηκε από την έφιππη χωροφυλακή. Ανακατεύτηκαν και τμήματα του στρατού κι έπεσαν δώδεκα εργάτες νεκροί (...). Εγώ δεν θυμάμαι πως, βρέθηκα στην πλατεία Κολόμβου και με τους πρώτους πυροβολισμούς το 'βαλα στα πόδια κι' έφτασα στο σπίτι με την ψυχή στο στόμα.

Εκεί είδα και τους θείους μου, τον Σωτήρη και τον Ναούμ που έτρεξαν σε μας για να προφυλαχτούν από "καμιά αδέσποτη". Σε λίγο κατέφθασε και ο πατέρας μου, γιατί έκλεισε η Τράπεζα λόγω των ταραχών.

Επόμενο ήταν να ανάψει η πολιτική συζήτηση. Ο Ναούμ και ο Σωτήρης δήλωσαν με βεβαιότητα ότι "εξερράγη κομμουνιστική επανάσταση" και πολύ καλά έκανε το κράτος να την πνίξει στο αίμα, πριν οι κομμουνισταί πνίξουν το έθνος..."

9. Λ. Ζησιάδης, "Συμεών ο Πρόσφυγας", σ. 198 κ. επ.

Ο Μάης του '36: Μια "επανάσταση χωρίς ένοπλους επαναστάτες".

Ο πατέρας μου έξαλλος φώναξε:

– Αντιθέτως κύριοι! Εξερράγη εγκληματικός διωγμός εναντίον πεινασμένων εργατών.

– Μωρέ τι μας λες, τσίριξε ο Σωτήρης.

– Αυτό που σου λέω κύριε κομμουνιστοφάγε ... Πρώτη φορά στην ιστορία είδα επανάσταση χωρίς ένοπλους επαναστάτες, συμπλήρωσε ειρωνικά.

Σηκώθηκαν και οι τρεις και άρχισαν στα όρθια να εκτοξεύουν χαρακτηρισμούς. Ο πατέρας μου τους αποκάλεσε φασίστες και οι θείοι μου τον αποκάλεσαν κρυπτοκουκουέ και μπολσεβίκο! "Εγώ κουκουές! Δημοκράτης είμαι, βρε κακόμοιροι" τους φώναξε, έξω φρενών ο πατέρας..."[10].

ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΞΙΚΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ (1936-1939)

• "Συχνότατα και ξαφνικά γίνονταν έρευνες στα σπίτια χωρίς εντάλματα ... Σου βροντούσαν την πόρτα στα άγρια μεσάνυχτα κι ορμούσαν να αναποδογυρίσουν συρτάρια, να ξηλώσουν στρώματα,

10. Λ. Ζησιάδης, ο.π., σ. 204 κ. επ.

ΤΟ ΦΩΣ

ΗΜΕΡΗΣΙΑ ΠΡΩΪΝΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΔΕΥΤΕΡΑ 17 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1936

ΤΕΡΑΣΤΙΑ ΠΥΡΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑΝ ΤΟΥ ΛΕΥΚΟΥ ΠΥΡΓΟΥ ΑΠΕΚΑΘΕΙΡΕ ΧΘΕΣ ΤΗΝ ΠΟΛΙΝ ΑΠΟ ΤΟ ΜΙΑΣΜΑ ΤΩΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΩΝ ΕΝΤΥΠΩΝ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΕΥΔΙΑΝ

ΜΙΑ ΗΜΕΡΑ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΔΙΑ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΝ

Οι ζοφερές μέρες της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου στη Θεσσαλονίκη.

να ξεκοιλιάσουν πολυθρόνες, ψάχνοντας για στοιχεία "αντεθνικής δράσεως".

(...) Κάποιον φιλήσυχο ανθρωπάκο λένε ότι τον τράβηξαν μέσα, γιατί κατά την έρευνα βρήκανε στη βιβλιοθήκη του το έργο του Μελά "Το κόκκινο πουκάμισο". Είδε και έπαθε ο δυστυχής να τους πείσει ότι ήταν "νομιμόφρων". Σ' ένα τέτοιο γιουρούσι, αργά το μεσημέρι, ο φίλος μας ο Όμηρος ψιλοκοιμότανε στο ντιβανάκι της σάλας. Μισάνοιξε τα μάτια του.

– Τι συμβαίνει κύριοι; ρώτησε ψύχραιμα και μισοκοιμισμένος.

– Έρευνα! του πέταξε μονολεκτικά και αυστηρά ο κύριος με τον όρθιο γιακά της καμπαρτίνας και το χωμένο βαθιά καβουράκι.

– Μια που ψάχνετε τόσο μεθοδικά, κοιτάξτε μήπως βρεθεί ένα ψαλίδι. Κάπου το χαντάκωσε η μάνα μου και δεν το βρίσκουμε εδώ κι ένα χρόνο ...

Το χιούμορ του δεν βρήκε ανταπόκριση. Τον τραβήξανε από το ντιβάνι και τον περάσανε τα βραχιόλια στο πι και φι"[11].

• "... Εδώ και αρκετό καιρό οι εφημερίδες και τα περιοδικά άρχισαν μια μεγάλη καμπάνια με εντολή της κυβέρνησης με σκοπό να μαζευτούν λεφτά σε πανελλήνιο έρανο "Υπέρ της Βασιλικής Αεροπορίας".

Έτσι το κράτος έβαλε το χέρι στην τσέπη του κοσμάκη, δήθεν για να αγοραστούν αεροπλάνα!

Ο "Έρανος δια την Βασιλικήν Αεροπορίαν" έμεινε παροιμιώδης και όταν ο κόσμος διαπίστωσε ότι κανένα αεροπλάνο δεν αγοράστηκε, η φράση "υπέρ της Βασιλικής Αεροπορίας" έμεινε να σημαίνει το ίδιο με την παλιά φράση "τάφαγε η μαρμάγκα". Κανείς

11. Λ. Ζησιάδης, "Θεσσαλονίκη, όσα θυμάμαι", σ. 213 κ. επ.

δεν έμαθε ποτέ πόσα έξοδα χρειάστηκαν για δημοσιεύσεις, πανό, διαλέξεις, διαφημίσεις στον κινηματογράφο, χορούς και αφίσες. Ούτε έμαθε που πήγαν τόσα λεφτά..."[12].

• "... Ξαφνικά και στα καλά καθούμενα, μας ντύσανε εμάς τους μαθητές με κάτι μπλε γκολφ βρακιά χωμένα μέσα σε άσπρες κοντές γκέτες. Μας φορέσανε κάτι κακοβαμμένα μπλε πουκάμισα και μας περάσανε στο λαιμό μια άσπρη μάλλινη γραβάτα και στη μέση μια άσπρη φαρδιά ζώνη. Μας χώσανε στα κεφάλια κάτι άθλια μπλε δίκωχα και ήρθαμε και γίναμε μπλε-άσπροι, σαν περιφερόμενες σημαίες. Μας τεντώσανε το δεξί χέρι να χαιρετάμε ρωμαϊκά και μας κόψανε μια μέρα από τα μαθήματα μας, την οποία αφιερώσανε στην ΕΟΝ, ν' ακούμε αφελείς και φλύαρες ομιλίες από κάποιους μυστήριους, σκοτεινούς τύπους, ημιμαθείς και φανατικούς θεωρητικούς.

Στην πρεμιέρα στις 25 Μαρτίου '39, όταν έτσι μασκαρεμένοι πήγαμε να παρελάσουμε για την δόξα της πατρίδος και της 4ης Αυγούστου και να παρουσιάσουμε στο Πανελλήνιο τη νέα μορφή των συντεταγμένων φαλαγγών με τις νέες στολές, πιάνει σ' όλη την Ελλάδα μια βροχή καρεκλοποδαράτη, σωστός κατακλυσμός (...).

Οι στολές ήρθαν και έγιναν μαντάρα. Τα παντελόνια μας μάζεψαν, κόνταιναν και πεταχτήκαν έξω από τις γκέτες. Κοιτάγαμε ο ένας τον άλλον και δεν πιστεύαμε στα μάτια μας. Τα μούτρα μας είχαν γίνει μπλε απ' τα ζουμιά που κατέβαιναν από το δίκοχο, τα παντελόνια και τα πουκάμισα έγιναν μελιτζανιά (...). Έτσι με καταλασπωμένα παπούτσια και πασαλειμμένες γκέτες, περιφέραμε υπό την βροχήν τα ξεπλυμένα φαντάσματα μας (...). Οι πατεράδες μας κρυφογελούσαν κάτω από τις ομπρέλες τους, όρθιοι στα πεζοδρόμια όπου στεκόντανε να μας ... καμαρώσουν, ενθουσιασμένοι για το ρεζιλίκι που υπέστη ο "Τρίτος Ελληνικός Πολιτισμός ..."[13].

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ: ΟΙ ΒΟΜΒΑΡΔΙΣΜΟΙ, ΤΑ ΚΑΤΑΦΥΓΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ... "ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΙΑΤΣΙΚΟ" ...

• "1940. Δευτέρα άρχισε ο πόλεμος, την Παρασκευή μας βομβάρδισαν. Τρέξαμε όλοι με την ψυχή στο στόμα στα καταφύγια να σωθούμε, γιατί ακούγαμε τι γινότανε στο Λονδίνο κι είχαμε τρομοκρατηθεί.

Ουρλιάξαν οι σειρήνες, χωθήκαμε στο υπόγειο μας, σταυροκοπιόντουσαν οι γριές, κλαίγανε τα μικρά, ο επόπτης επέβαλε σιωπή και ... οικονομία στις ομιλίες, διότι "εξαντλείται το οξυγόνον", ενώ έξω ακούγαμε τις εκρήξεις.

Σε λίγο ξαναουρλιάξανε οι σειρήνες και βγήκαμε έξω (...). Κοιτάξαμε γύρω μας. Κάτι θεαματικές ζημιές σε τζάμια, κάτι γκαστρωμένα προς τα έξω κεπέγκια στα μαγαζιά, κάτι τρύπες στους τοίχους και πέραν τούτου τίποτα το αξιόλογο. Είδαμε και μια πολυκατοικία στην πλατεία πάνω απ' το καφενείο "Ο Βόσπορος". Αυτή την πέτυχαν. Η βόμβα τρύπησε με προσοχή όλα τα μπαλκόνια κι έσκασε κάτω στο πεζοδρόμιο κάνοντας μια μεγάλη τρύπα. Μια άλλη μπόμπα ξεκαπέλωσε το καμπαναριό της Αγ. Σοφίας (...). Ένα αεροπλάνο έπεσε στην Πλατεία Αριστοτέλους με την μούρη πάνω στην είσοδο του κινηματογράφου "Ολύμπιον" που τότε χτιζότανε και είχε σταματήσει το γιαπί λόγω του πολέμου. Πήγαμε κάτω και το ψηλαφήσαμε. Σκελετός από ξύλο, ντυμένος με καραβόπανο ... Καταλάβαμε. Η αεροπορία τους έχει κι αυτή τα δικά μας τα χάλια. Οι βομβαρδισμοί των Ιταλών δεν ήταν ιδιαίτερα επικίνδυνοι ... Οι συχνές και υποχρεωτικές επισκέψεις στα καταφύγια ήταν ευκαιρίες συνάντησης συγκατοίκων και γειτόνων (...). Κι ας ήταν έξω από τα σπίτια μας ο πόλεμος. Ας είχε η πόλη συσκότιση. Ας είχανε πολλοί από μας δικούς τους στο μέτωπο και ας ήταν τα παράθυρα μας καλυμμένα με μπλε κόλλες ..."[14].

• "1941, Απρίλιος (...). Όσο περνούσε η ώρα και η αμηχανία μας και η αγωνία κορυφωνότανε, καταλάβαμε σιγά-σιγά ότι η πόλη ξέμεινε μόνη της και ακέφαλη. Ο στρατός, οι λίγοι Άγγλοι, οι Αρχές, η αστυνομία, εξαφανίστηκαν εκείνη την βραδιά. Μείναμε κολλημένοι στα ραδιόφωνα να ακούμε τον Τσιγγιρίδη με τις τελευταίες ελληνικές του ειδήσεις. Όταν βράδιασε, ο χρόνος έμεινε κρεμασμένος σαν μετέωρος ... Αυτή η νύχτα είναι η νύχτα του περίφημου "πλιάτσικου" που έμεινε ιστορικό στην πόλη μας.

Ως το ξημέρωμα ο πληθυσμός της πόλης επιδόθηκε σε διαρπαγή. Μικροί, έφηβοι, ηλικιωμένοι άντρες και γυναίκες, παππούδες και γιαγιάδες (...) όρμησαν στα αφρούρητα τελωνεία και στις αποθήκες κι' όλη τη νύχτα ξηλώνανε φράχτες, γκρεμίζανε τοίχους, ξεκοιλιάζανε τσουβάλια, κομματιάζανε δέματα, τρυπούσαν βαρέλια.

Κι ύστερα ένας - ένας, ζαλωνότανε σακιά, κάσες και τενεκέδες για τα σπίτια τους, αδιαφορώντας πάνω στην φούρια τους για το περιεχόμενο: Μέλι, λάδι, ορυκτέλαιο, αλεύρι, νέφτι, σαπούνια, ξυραφάκια, σκοινιά, παπούτσια κλπ.

Παρανομώντας και η παρέα μας, νεαρά παλικαράκια, θέλοντας κι αυτή να πάρει μέρος σ' αυτό το απροσδόκητο και πρωτοφανές νυχτερινό ραβαΐσι, που εδώ που τα λέμε είχε και τη δικαιολογία του αφού όλα αυτά τα αγαθά θα πέφτανε στα χέρια του κατακτητή, τρέξαμε με φακούς στα χέρια μπερδευτήκαμε ανάμεσα στον έξαλλο όχλο και έχασε ο ένας τον άλλο. Είδα ηλικιωμένους και κουστουμαρισμένους να κουβαλούν στην πλάτη τους θεόρατα σακιά και άλλοι με τις τσέπες ξέχειλες να τρέχουν σαν τρελλοί. Άλλοι, τέλος να σέρνουν βαρύτατα σακιά, τα οποία τρυπημένα από το σούρσιμο άφηναν μια ελικοειδή λευκή γραμμή από αλεύρι στη Βενιζέλου (...)

Δεν πέρασε ούτε μισή ώρα που φύγαμε από το λιμάνι, όταν από τα δυτικά προς το Βαρδάρι ακούστηκαν ξαφνικά μέσα στην ησυχία του ξημερώματος, σποραδικοί πυροβολισμοί.

– Οι Γερμανοί! Ακούστηκαν υστερικές φωνές και το γλέντι αυτής της βραδιάς των θαυμάτων διακόπηκε απότομα ..."[15].

12. Λ. Ζησιάδης, "Συμεών ο πρόσφυγας", σ. 224.

13. Λ. Ζησιάδης, "Θεσσαλονίκη, όσα θυμάμαι", σ. 58 κ. επ.

14. Λ. Ζησιάδης, ο.π., σ. 225 κ. επ.

15. Λ. Ζησιάδης, "Θεώνη", σ. 43 κ. έπ.

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1945: Η "ΟΥΝΡΑ", ΟΙ ΕΓΓΛΕΖΟΙ ΚΑΙ Ο ... ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ

"... Του κράτησε να φορέσει τη λουλουδάτη καλοκαιρινή του πιτζάμα που την έβγαλε από το πακέτο της Ούντρας (UNRRA: Πρόγραμμα Βοήθειας του ΟΗΕ με την λήξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Ο λαός την έλεγε Ούντρα χάριν ... ευφωνίας). Ας είναι καλά ο φίλος της ο πρωτοσύγκελος που της έδωσε, κατ' εξαίρεσιν, ένα μεγάλο δέμα της βοήθειας με μπόλικο ρουχισμό και άλλα καλούδια (...).

Την Ελενάρα ήρθε και την ζήτησε εκείνος ο έρμος ο Εγγλέζος, ο φαντάρος που υπηρετάει εκεί, παρακάτω από το Ζεϊντελίκ, στα εγγλέζικα αυτοκίνητα ... την παίρνει τώρα και πάνε στην Αγγλία για παντρειές ...

– Πολύ μεγάλη επιδημία μ' αυτούς τους Εγγλέζους, είπε ο Αρίστος. Έχουν πέσει με τα μούτρα και παντρεύονται τις δικές μας ... Σε λίγο δεν θα μείνει γεροντοκόρη για γεροντοκόρη στη Θεσσαλονίκη (...).

– Ας είναι καλά οι Τόμηδες. Να τις πάρουν ν' ανασάνουν οι οικογένειες των κοριτσιών ..."

"Ειρήνη έχουμε, σκέφθηκε η Μερόπη, αλλά η Ελλάδα είναι καταστραμμένη κι ο κόσμος φτωχός, ένα ρούχο δεν έχει να ρίξει πάνω του. Ακρίβεια και η αγορά ακόμη μαύρη είναι ... Όλοι εκατομμυριούχοι γίναμε. Ενάμισι εκατομμύριο παίρνει ο δάσκαλος το μήνα και δεν τον περισσεύουνε ούτε σ' ένα σινεμά να πάει ... Και εμείς φαγωνόμαστε με τα πολιτικά. Ο Θεός να βάλει το χέρι του να μην αρπαχτούμε πάλι σ' αυτά τα χάλια που είμαστε. Ήρθε και ο Ζαχαριάδης κι έβγαλε λόγο στον "Ηρακλή". "Έξω οι Άγγλοι απ' την Ελλάδα", άντε να χαθεί κι αυτός. Ποιος τον ακούει; Αμ δεν φεύγουν οι Άγγλοι, Ζαχαριάδη μου, επειδή το θες εσύ ...".[16]

Η Ιστορία της πόλης και οι αναγνώστες των βιβλίων του, οφείλουν πολλά στον Λεωνίδα Ζησιάδη: Όχι μόνο γιατί με τα γλαφυρά του κείμενα διέσωσε και ανέδειξε όψεις και πτυχές, αλλά και χαρακτηριστικές λεπτομέρειες από την *συλλογική μνήμη* και την *συνείδηση της Θεσσαλονίκης* στα "πέτρινα χρόνια", συνεχίζοντας την παράδοση του Γ. Βαφόπουλου, του Γ. Ιωάννου, του Τ. Καζανζή, του Ντ. Χριστιανόπουλου, του Τ. Αλαβέρα, του Β. Βασιλικού κ.ά., αλλά και γιατί απέδειξε ταυτόχρονα ότι η Τοπική και η Πολιτική Ιστορία δεν έχουν ανάγκη μόνο από επιστημονική πειθαρχία και τεκμηρίωση, αλλά και από *ανθρωπιά* και *συγκίνηση*, αρετές που μόνο λίγοι μπορούν να αξιοποιήσουν και να "μετακενώσουν" με τον τρόπο του Λ. Ζησιάδη ...

16. Λ. Ζησιάδης, ο.π., σ. 76.

Γ. Κύρου

Η ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΗΝ 3η ΧΙΛΙΕΤΙΑ

Στην αυγή της νέας χιλιετίας και αφού κόπασαν οι εορτασμοί της υποδοχής της, η πόλη ξύπνησε το ίδιο αβοήθητη και απελπισμένη. Μόνη παρηγοριά της το όνειρο να γίνει και αυτή "ανθρώπινη", όπως τόσες άλλες πόλεις της Ευρώπης που πέτυχαν να ξεπεράσουν τα δικά τους "αδιέξοδα".

Οι πόλεις θα συνεχίσουν να υπάρχουν ως ελκυστικοί κοινωνικοοικονομικοί οργανισμοί και μορφές συνοίκησης, ο προβληματισμός όμως για την ποιότητα του περιβάλλοντος και της ζωής που παρέχουν γίνεται όλο και εντονότερος.

Ο αιώνας που πέρασε άφησε μια διαθήκη. Κληροδότησε στους ανθρώπους μία "σοφία" που διδάσκει πως παρόλα τα επιστημονικά επιτεύγματα, τις εφαρμογές και τις προοπτικές για νέες τεχνολογικές κατακτήσεις, παραμένει επιτακτική η ανάγκη για την αναζήτηση μίας ποιότητας ζωής και ενός αστικού περιβάλλοντος σε αρ-

Θέα του ιστορικού κέντρου της Θεσσαλονίκης.

μονική συνύπαρξη με την φύση, έτσι ώστε να καλύπτουν ξεχασμένες αλλά βασικές ανάγκες των ανθρώπων και των κοινωνιών τους.

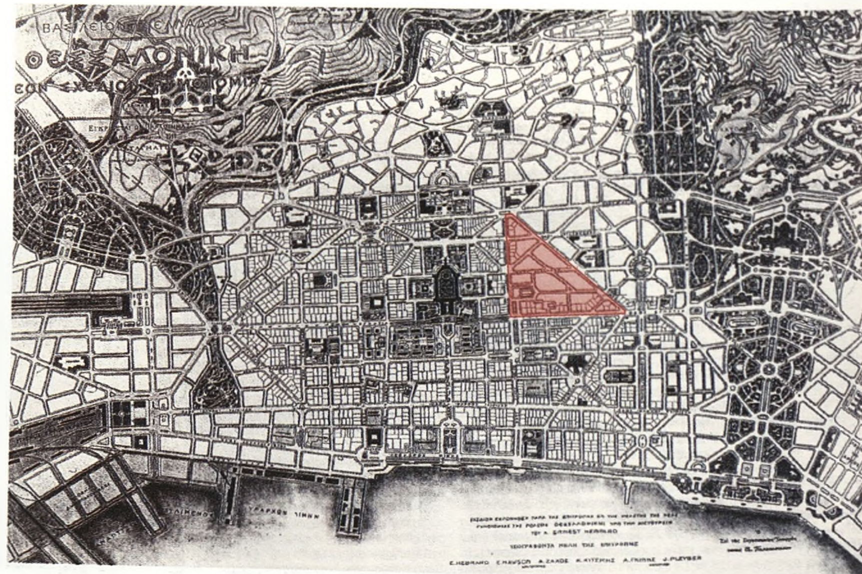
"Το ταξίδι" της Θεσσαλονίκης μέσα στην ιστορία σμίλεψε τη μορφή της με πολλούς και ποικίλους τρόπους, δίνοντας στην πόλη μια μοναδική και ιδιαίτερη φυσιογνωμία, την ταυτότητα που την ξεχωρίζει από άλλες πόλεις. Μία φυσιογνωμία, αποτέλεσμα της αμφίδρομης σχέσης των ανθρώπινων κοινωνιών που την κατοίκησαν και των πολεοδομικών και αρχιτεκτονικών ρυθμίσεων και κατασκευών τους.

Η φήμη της πόλης έφθασε στις άκρες του κόσμου ως μίας πόλης παλαιοτάτης, μεγάλης, πολυάνθρωπης, πολυπολιτισμικής, όμορφης, εμπορικής και δραστήριας σε όλους τους τομείς.

Τα τελευταία όμως χρόνια του αιώνα που πέρασε χάραξαν βαθιά σημάδια ασχήμιας και καταστροφής στη φυσιογνωμία της. Τα ιστορικά γεγονότα, πόλεμοι, ξεριζωμοί, αφανισμοί πληθυσμών, όπως και πυρκαγιές και σεισμοί σε συνδυασμό με εναλλασσόμενες νομικές ρυθμίσεις, αλλοίωσαν την κοινωνική της σύνθεση και κατέστρεψαν μεγάλο μέρος της πολεοδομίας και της αρχιτεκτονικής της.

Αντί για την επούλωση των πληγών αυτών, η πόλη εξωθήθηκε στον "εκσυγχρονισμό" της μέσα από ένα πολεοδομικό κακέκτυπο. Ο αστικός χώρος οργανώθηκε, κατά το δυτικό μεν πρότυπο σε οικοδομικά τετράγωνα, με μεγέθη όμως και όρους δόμησης, που αδιαφορούσαν πλήρως για κάθε έννοια περιβαλλοντικής και κοινωνικής δεοντολογίας.

Η ένταξη της πόλης στη "σύγχρονη" ζωή της επέτρεψε μεν να αναπτυχθεί οικονομικά και να αναδείξει νέες δυναμικές, το τίμημα όμως αυτής της "ανάπτυξης", που ήταν πολεοδομικό χάος, βαραίνει στη Θεσσαλονίκη, όπως άλλωστε και σε άλλες άναρχα αναπτυγμένες πόλεις του πλανήτη. Τα συμπτώματα της αποσάθρωσης του πολεοδομικού περιβάλλοντος, στο όνομα της ανάπτυξης και εξέλιξης, είναι πολλαπλά, φανερά και σε όλους πια γνωστά. Εν συντομία αυτά που βιώνονται από τους κατοίκους των πόλεων είναι: η ρύπανση του αέρα, ο θόρυβος, η ανυπαρξία πρασίνου, το κυκλοφοριακό χάος, τα συγκοινωνιακά αδιέξοδα, η αύξηση των αποστάσεων και του απαιτούμενου χρόνου μεταξύ του χώρου κατοικίας και εργασίας, η αύξηση της πυκνότητας των κατοίκων και άλλα.

Η Θεσσαλονίκη του σχεδίου Hebrard και η Γειτονιά 1.

Όλα αυτά τα συμπτώματα θέτουν την πόλη καθημερινά σε "κατάσταση έκτακτης ανάγκης" με σοβαρότατες ψυχοσωματικές επιπτώσεις στη ζωή και στις ανθρώπινες σχέσεις. Φαινόμενα απομονωτισμού, αποξένωσης, ρήξης του κοινωνικού ιστού και δεσμών της γειτονιάς, κυριαρχούν πια στο σύγχρονο αστικό τρόπο ζωής, απειλώντας την ψυχική υγεία των κατοίκων.

Θεωρείται άλλωστε γνωστό και δεδομένο ότι οι "πολεοδομικές εντάσεις", κυρίως λόγω της υπερβολικής αύξησης της πυκνότητας των ανθρώπων, προκαλούν αύξηση της επιθετικότητας, παραγκωνίζουν ηθικές αξίες, ενισχύουν τον "ωχαδερφισμό", την κοινωνική απάθεια και αναισθησία.

Παρόλο που τα παραπάνω είναι ήδη γνωστά, διαπιστώνεται ότι δεν προωθούνται ιδέες συνολικής διευθέτησης των προβλημάτων της πόλης.

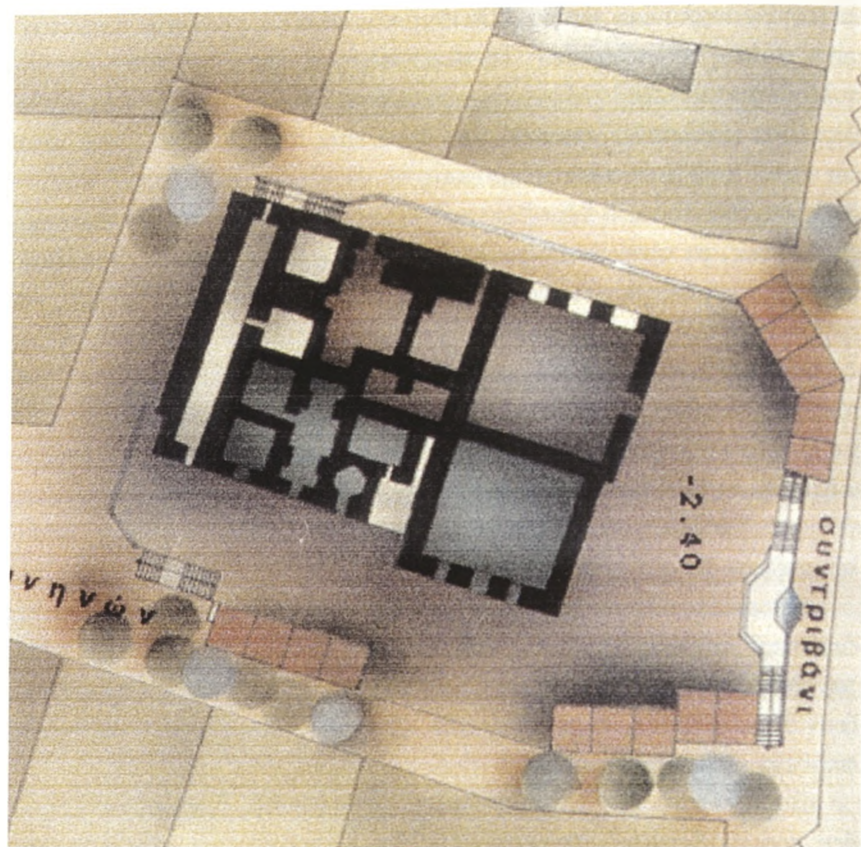
Η ποιότητα του αστικού χώρου μέσα στον οποίο ζουν και εργάζονται χιλιάδες άνθρωποι στη Θεσσαλονίκη δεν φαίνεται να απασχολεί ακόμα σοβαρά την πολιτεία και τους υπευθύνους φορείς της πόλης. Αντί της πολεοδομικής εξυγίανσης, συνεχίζεται η ασφυκτική οικοδόμηση ακόμα και μέσα στο αδιαχώρητο του ιστορικού κέντρου της πόλης με απαράδεκτες περιβαλλοντικές συνθήκες. Η αναζήτηση μίας άλλης, "ανθρώπινης Θεσσαλονίκης" είναι το αντικείμενο της έρευνας, που παρουσιάζεται συνοπτικά με τον γενικό τίτλο: "Πολεοδομική ανάπλαση – ανάδειξη της φυσιογνωμίας του κέντρου της Θεσσαλονίκης".

Η ερευνητική προσπάθεια που ξεκίνησε το 1996 και τελείωσε το 1999 έχει τη "γεύση" ενός πικρού απολογισμού για την εξέλιξη της ιστορικής Θεσσαλονίκης στο τελευταίο μισό του αιώνα που μόλις έκλεισε, ταυτόχρονα όμως, "βλέπει" και ένα φως στο βάθος του τούνελ[1].

Η εργασία επικεντρώνεται σε τρεις βασικούς για την πόλη χώρους: τον δημόσιο χώρο, τα μνημεία και το περιβάλλον τους και τον αστικό ιδιωτικό χώρο, που τους επεξεργάζεται σε τρεις χωριστούς τόμους.

Ο χώρος έρευνας προσδιορίζεται από το θαλάσσιο μέτωπο, την οδό Καυταντζόγλου, την οδό Ολυμπιάδος και την οδό Λαγκαδά ως το λιμάνι. Ο πρώτος τόμος με τίτλο "Η κυκλοφορία και η στάθμευση στη Θεσσαλονίκη" που ασχολείται με τον Δημόσιο χώρο, αντιμε-

1. Με την υπ' αριθμ. 47509/3410/5 της 5-10-94 απόφαση του υπουργού ΥΠΕΧΩΔΕ Κ. Λαλιώτη.

Πρόταση ανάδειξης του μνημείου Παζάρ Χαμάμ στα λουλουδάδικα και ανάπλασης του περιβάλλοντος χώρου.

τωπίζει το πρόβλημα της κυκλοφορίας στη πόλη, κάνοντας συγκεκριμένες προτάσεις σε όλα τα επίπεδα μετακινήσεων, όπως και προτάσεις για τη στάθμευση των οχημάτων[2].

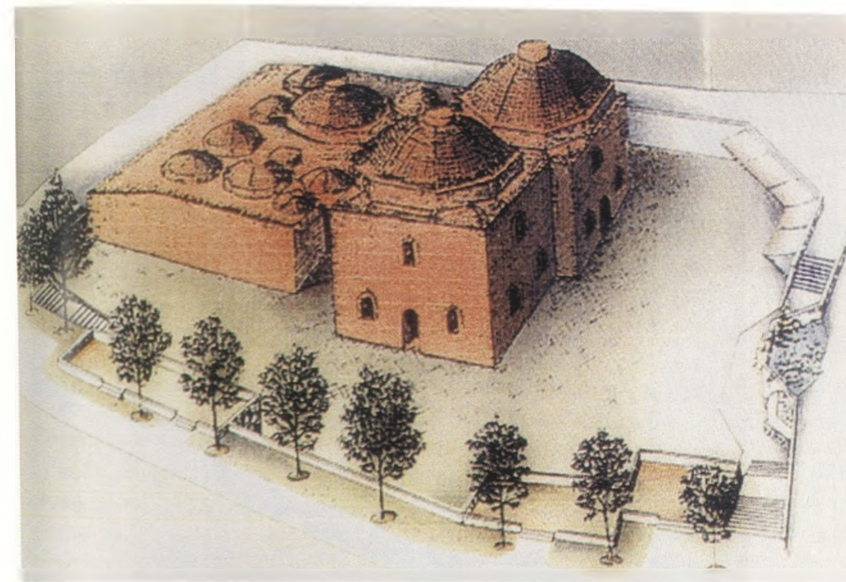
Η δέσμη μέτρων – έργων και αναπλάσεων, που προτείνονται, έχουν ως στόχο την μείωση κατά 50% των κινούμενων στο κέντρο οχημάτων και κατά συνέπεια την μείωση του δημόσιου χώρου, που αυτά καταλαμβάνουν και απασχολούν, προκειμένου ο χώρος αυτός να αποδοθεί στους πεζούς, σε πράσινο, σε αναπλάσεις και εικαστικές παρεμβάσεις, που αναδεικνύουν την ιστορικότητα της πόλης και παράλληλα βελτιώνουν την λειτουργικότητα και την αισθητική της[3].

Οι προτάσεις αποσκοπούν στην "αυτόβουλη" επιλογή της αποφυγής ή παράκαμψης, δηλαδή της προστασίας του κέντρου από τους εποχούμενους εισβολείς, με την προσφορά εναλλακτικών τρόπων διέλευσης ή προσέγγισής του, που εξοικονομούν χρόνο, χρήμα, νευροψυχικές εντάσεις και προστατεύουν σε πολλές περιπτώσεις την σωματική τους ακεραιότητα.

Ο δεύτερος τόμος με τίτλο "Ανάδειξη και χρήση αρχαιολογικών χώρων, μνημείων και του περιβάλλοντος χώρου τους στο ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης" έχει στόχο την ανάδειξη του μνημειακού

2. Γ. Κύρου κ.α., "Πολεοδομική ανάπλαση – ανάδειξη της φυσιογνωμίας του κέντρου της Θεσσαλονίκης", Τόμος 1ος "Η κυκλοφορία και η στάθμευση στην Θεσσαλονίκη", 1996. Συνεργάτες του 1ου τόμου: Γ. Κύρου – Π. Μαρτινίδης – Ν. Παπαμίχος – Σ. Παπασωτηρίου – Σ. Βούγιας – Τ. Καραλάζος – Α. Βέττας – Κ. Θεοχαρίδου – Σ. Κωνσταντινίδης – Γ. Παπαθανασίου – Χ. Αλτιντζής.

3. Αυτό επιβεβαιώθηκε από ειδική κυκλοφοριακή μελέτη, που βασίστηκε στη μέθοδο κυκλοφοριακής ικανότητας των Η.Π.Α. (HCM).

Ανάπλαση του χώρου Παζάρ Χαμάμ.

- παραδοσιακού πλούτου της πόλης, εντάσσοντάς τον στην καθημερινότητα της ζωής και τις ανάγκες των ανθρώπων της[4].

Οι ενδεικτικές προτάσεις αναπλάσεων γύρω από τα μνημεία αποσκοπούν:

- στο να κατακτηθεί δημόσιος χώρος για τις ανάγκες των κατοίκων, ιδίως των ηλικιών που δεν θεωρούνται "άμεσα παραγωγικές".
- στο να ενταχθούν οι μνημειακοί χώροι λειτουργικά στην προσπάθεια ανάπτυξης νέων πολιτισμικών ή άλλων δραστηριοτήτων, που εμπλουτίζουν την ιστορικότητα, τον δυναμισμό και την εικόνα της πόλης.
- στο να αποκατασταθεί η σημερινή χαοτική εικόνα της πόλης, ιδίως στα σημεία όπου εμπλέκονται ιστορικού ενδιαφέροντος χώροι και κτίσματα από το απώτερο αλλά και πρόσφατο παρελθόν.
- στο να δημιουργηθούν άξονες ενδιαφέροντος και δίκτυα "διαδρομών - περιδιάβασης" απαλλαγμένα από κυκλοφορία, ικανά να επαναφέρουν την "οικειότητα" και τη μνήμη στον αστικό χώρο, προωθώντας την βιωματική οικειοποίησή του, τόσο από τους κατοίκους, όσο και από τους ξένους επισκέπτες.

Ο τρίτος τόμος με τίτλο "Ανάπλαση του αστικού ιστού και ένταξη των οικοδομικών τετραγώνων σε αστικά δίκτυα επιπέδου γειτονιάς", που θα μας απασχολήσει εκτενέστερα, έρχεται μετά τους δυο προηγούμενους να διεισδύσει μέσα στις γειτονιές του κέντρου της Θεσσαλονίκης και να προτείνει επεμβάσεις, προκειμένου, σε συνδυασμό με το σύνολο των προτεινόμενων μέτρων, να δοθεί η δυνατότητα εξέλιξης της πόλης σε μητροπολιτικό κέντρο αναβαθμι-

4. Γ. Κύρου – Κ. Θεοχαρίδου, "Πολεοδομική ανάπλαση – ανάδειξη της φυσιογνωμίας του κέντρου της Θεσσαλονίκης", Τόμος 2ος "Ανάδειξη και χρήση αρχαιολογικών χώρων, μνημείων και του περιβάλλοντος χώρου τους στο ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης", 1997.

Πρόταση ανάπλασης του άξονα της οδού Αριστοτέλους. Υπόγεια διάβαση πεζών της Εγνατίας και ενιαίος αρχαιολογικός, πολιτιστικός, ψυχαγωγικός χώρος.

σμένων αισθητικών και περιβαλλοντικών απαιτήσεων[5].

Η ανάπλαση της "ισόγειας πόλης" ασχολείται με την επαναφορά του αστικού χώρου πλησιέστερα στην διαχρονική ιστορικότητά του, εμπλουτίζοντας την γεωγραφία του με αυλές, περάσματα, θέες και όψεις ξεχασμένες και θαμμένες από τη σύγχρονη ανάπτυξη.

Η "πόλη κάτω από την πόλη" με τα αρχαιολογικά ευρήματα θα γίνει ευκρινέστερη, περισσότερο ευανάγνωστη, "οικεία" και θα συμφιλιωθεί επιτέλους με τους "επιγόνους" και τις σύγχρονες ανάγκες της πόλης τους[6].

Η διερεύνηση του χώρου της πόλης "πάνω από την πόλη" επεξεργάζεται προτάσεις, που αφορούν την ανάπλαση των δωμάτων, ταρατσών της Θεσσαλονίκης, προκειμένου να ανατραπεί η τριτοκοσμική εικόνα της και τα αδιέξοδα, που βαραίνουν την ατμόσφαιρα και το κλίμα της πόλης.

5. Γ. Κύρου – Δ. Δρακούλης. "Πολεοδομική ανάπλαση – ανάδειξη της φυσιογνωμίας του κέντρου της Θεσσαλονίκης". ΄όμος 3ος "Ανάπλαση του στικού ιστού και ένταξη των οικοδομικών τετραγώνων σε αστικά δίκτυα επιπέδου γειτονιάς". Ιανουάριος 2000.

6. Θα δοθεί δυνατότητα ανάπτυξης των πληροφοριών για την ιστορία της πόλης με σύγχρονες μεθόδους αξιοποίησής τους, όπως π. χ. στο μετρό της Αθήνας.

Πρόταση πεζοδρόμησης της οδού Φιλίππου στο ύψος της Αρχαίας Αγοράς.

Η ερευνητική προσπάθεια βασίζεται στην "υπόθεση" πως η αναβάθμιση του αστικού ιδιωτικού χώρου της Θεσσαλονίκης είναι δυνατή και μπορεί να υλοποιηθεί με μέτρα και έργα που δεν επιβαρύνουν ιδιαίτερα κανέναν από τους εμπλεκόμενους, δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, χωρίς ουσιαστικό ανταποδοτικό όφελος και φιλοδοξεί να προσεγγίσει πειραματικά τα απαραίτητα μέτρα για την υλοποίηση του στόχου.

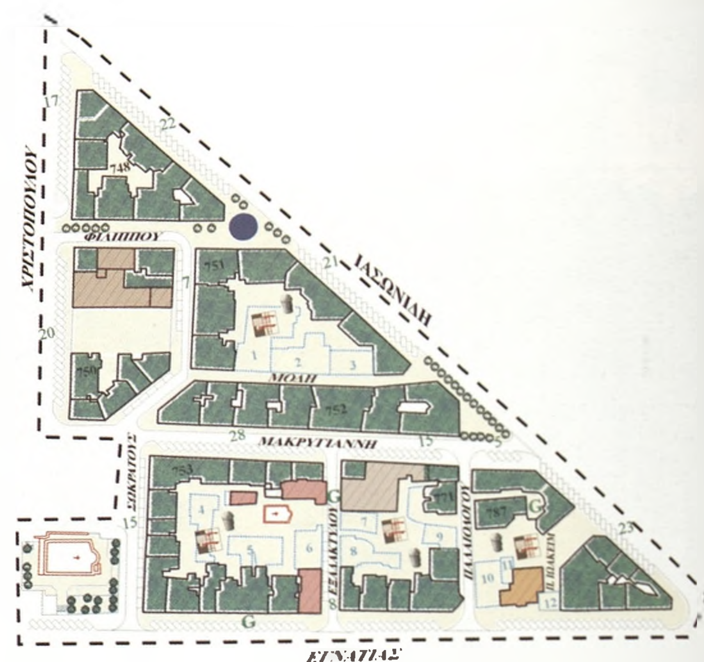
Η αναβάθμιση του ιδιωτικού χώρου είναι νοητή μόνο μέσα από ένα ευρύτερο πρόγραμμα ανάπλασης του αστικού ιστού με κοινωνικά, λειτουργικά και αισθητικά χαρακτηριστικά[7].

Σύμφωνα με το νέο οικιστικό νόμο 2508/97, "Ανάπλαση περιοχής είναι το σύνολο των κατευθύνσεων, μέτρων, παρεμβάσεων και διαδικασιών πολεοδομικού, οικονομικού, οικιστικού και ειδικού αρχιτεκτονικού χαρακτήρα, που προκύπτουν από σχετική μελέτη και που αποσκοπούν κυρίως στη βελτίωση των όρων διαβίωσης των κατοίκων, τη βελτίωση του δομημένου περιβάλλοντος, τη προστασία και ανάδειξη των πολιτιστικών, ιστορικών – μορφολογικών και αισθητικών στοιχείων και χαρακτηριστικών της περιοχής"[8].

Είναι κατανοητό πως οι επιμέρους αναπλάσεις συγκεκριμένων περιοχών είναι δυνατόν να προγραμματισθούν και σχεδιασθούν,

7. Βρίσκεται ήδη σε εξέλιξη η διαδικασία δημιουργίας σχετικού φορέα ανάληψης ανάλογων έργων ανάπλασης.

8. Αρ. 8 § 1. Ν. 2508/1997 "Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις". *Φ.Ε.Κ.* Α΄ 124/ 13-6-1997.

Πρόταση ανάπλασης της "Γειτονιάς 1".

αφού προηγουμένως έχουν αντιμετωπισθεί σφαιρικά τα βασικά για την ανάπτυξη της πόλης δίκτυα και χώροι στρατηγικής σημασίας[9].

Για την διευκόλυνση του ερευνητικού έργου επιλέχθηκαν από τον χώρο της ιστορικής Θεσσαλονίκης οι περιοχές που παραδοσιακά ήταν χώροι κατοικίας. Αυτές οργανώθηκαν πιλοτικά σε είκοσι δύο γειτονιές, στις οποίες διερευνήθηκε κατ' αρχήν η δυνατότητα ανάπλασης των οικοδομικών τους τετραγώνων, με στόχο τη δημιουργία μίας πολεοδομικής ενότητας, της "Γειτονιάς"[10].

Από τις είκοσι δύο αυτές γειτονιές επιλέχθηκε μία πιο συγκεκριμένη διερεύνηση των δυνατοτήτων ανάπλασής της. Η αποτύπωση των χαρακτηριστικών αυτής της γειτονιάς και η μεθοδολογική τους επεξεργασία, ύστερα από έρευνα πεδίου, υπήρξε το υλικό, στο οποίο στηρίχθηκαν οι ιδέες για την ανάπλαση του χώρου[11].

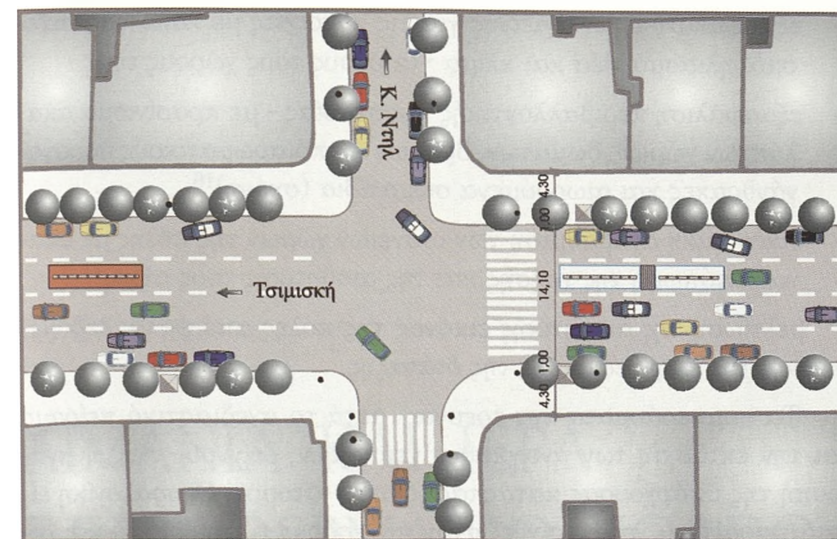
Το "ιδεολογικό" υπόβαθρο της προσπάθειας του σχεδιασμού είναι η ανασυγκρότηση του κοινωνικού χώρου, δηλαδή η δημιουργία χώρων όπου οι κάτοικοι θα συναντιούνται, θα συζητούν, θα παίζουν, θα γνωρίζονται και θα "φροντίζουν" ο ένας τον άλλον, με σχέσεις σεβασμού και αλληλεγγύης ή τουλάχιστον θα "ντρέπονται" να ενοχλήσουν με οποιονδήποτε τρόπο τους γείτονές τους.

Πέρα από τα παραπάνω, η ανάπλαση της γειτονιάς και των οικοδομικών της τετραγώνων προσφέρουν δυνατότητες στο να γίνει η ζωή ευκολότερη. Αυτές είναι:

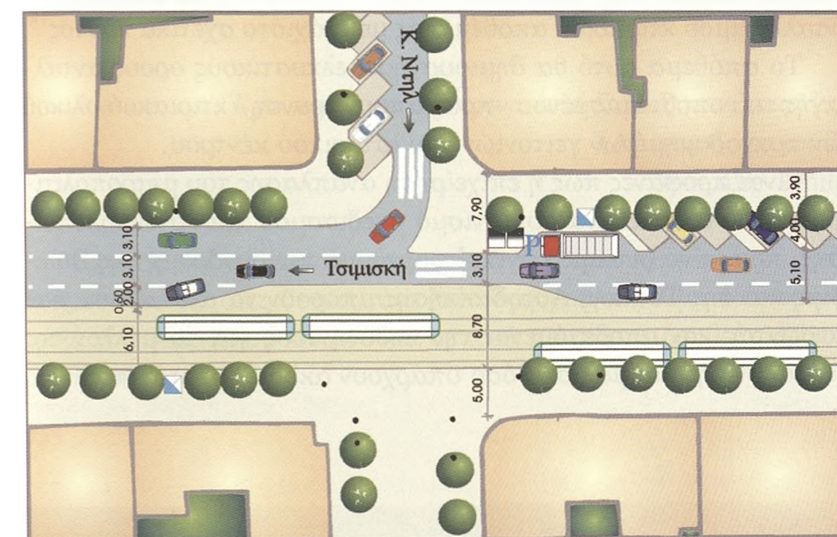
9. Θέματα που επεξεργάστηκαν οι δύο προηγούμενοι τόμοι.

10. Τρίτσης Α., κ.α., Έκθεση ομάδας εργασίας για το χωρισμό της Αθήνας σε Διαμερίσματα. Δήμος Αθηναίων, 1980. Δες τις δηλώσεις του πρωθυπουργού Κ. Σημίτη στις 30/01/000 κατά τη διάρκεια συζητήσεών του με τον πρωθυπουργό της Σουηδίας.

11. Η εξεταζόμενη γειτονιά οριοθετείται από το τρίγωνο που σχηματίζεται από τις οδούς Ιασωνίδου, Χριστοπούλου και τη συνέχειά της, την οδό Σωκράτους και την οδό Εγνατίας.

ΟΔΟΣ ΤΣΙΜΙΣΚΗ
(Στο ύψος της Κ. Ντηλ).

Τμήμα της οδού Τσιμισκή πριν και μετά την ανάπλαση.

- ελαχιστοποίηση της κυκλοφορίας των οχημάτων στους δρόμους της γειτονιάς με εκτεταμένες πεζοδρομήσεις
- εξασφάλιση θέσεων στάθμευσης για τους κατοίκους σε υπόγειους ή ισόγειους χώρους[12]
- εξασφάλιση παιχνιδότοπων και χώρων πρασίνου[13]
- εξασφάλιση κεντρικής θέρμανσης ανά οικοδομικό τετράγωνο με τεράστια οικονομία για τα νοικοκυριά και μείωση των εκπομπών των ρύπων στην ατμόσφαιρα[14]
- υγιεινή συγκέντρωση και διαχείριση των απορριμμάτων με σημαντική αναβάθμιση των δημόσιων χώρων και διευκόλυνση της κυκλοφορίας[15]

12. Haag G., "Robotic parking", στο *http://www.robopark.com*, 1997.

13. Manuetti D., "Passare dalle intenzioni alle realizzazioni: Una cultura operativa della partecipazione e lo sviluppo delle competenze tecniche per la citta' sostenibile delle bambine e dei bambini", Ed. Del Comune, Torino, 1998.

14. Γρηγοριάδης Ι., "Εκπομπές καυσαερίων από λέβητες κεντρικής θέρμανσης", *Διεθνές συνέδριο για την τεχνολογία του περιβάλλοντος HELECO*, Θεσσαλονίκη, 1999 και Γρηγοριάδης Ι., "Στατιστική επεξεργασία μετρήσεων καυσαερίων σε λέβητες κεντρικών θερμάνσεων", *Aegean '99*, Θεσσαλονίκη, 1999 και Gregoriades Y. κ.α., "Results derived by exhaust measurements at central heating furnaces", Οργανισμός Ρυθμιστικού Θεσσαλονίκης, 1999.

15. Λαζαρίδης Θ., "4 προτάσεις που αλλάζουν την πόλη", εκδ. Συνδυασμός Πρώτη Πόλη, Θεσσαλονίκη, 1998 και στο *http://www.protipoli.gr*.

- εξασφάλιση όρων υγιεινής για τις κατοικίες με καλύτερο αερισμό, ηλιασμό, θέα και κλίμα για όλους τους χώρους τους
- εξασφάλιση περιβαλλοντικής προστασίας - με πρασίνισμα ακαλύπτων χώρων, δωμάτων, δρόμων – από αρωματικούς υδρογονάνθρακες και αιωρούμενα σωματίδια (σκόνη)[16]
- οικονομική αναβάθμιση των ισόγειων χώρων της πόλης με επαναδιατύπωση της χρήσης και της αισθητικής τους αξίας[17]
- βελτίωση της αισθητικής εικόνας της πόλης από ψηλά, δεδομένης της αμφιθεατρικής της διάταξης.

Τα συμπεράσματα της έρευνας, μετά το σχεδιαστικό πείραμα και την εκτίμηση των αναγκαίων χειρισμών, δείχνουν πως η ανατροπή της υπάρχουσας κατάστασης στην ιστορική Θεσσαλονίκη είναι απαραίτητο να στηριχθεί στον πολεοδομικό σχεδιασμό και οικονομικό προγραμματισμό της άμεσης περιαστικής ζώνης της, όπου υπάρχει ακόμα (όχι όμως για πολύ) η δυνατότητα δημιουργίας ανταλλάξιμου κτιριακού αποθέματος με ελάχιστο σχετικά κόστος[18].

Το απόθεμα αυτό θα δημιουργήσει ελκυστικούς όρους ανταλλαγής του υποβαθμισμένου –προς απομάκρυνση– κτιριακού υλικού των πυκνοδομημένων γειτονιών του ιστορικού κέντρου.

Είναι προφανές πως η επιχείρηση ανάπλασης του μητροπολιτικού χώρου απαιτεί ένα συντονισμό σχεδιασμού και έργων υλοποίησης, που μόνο οι παραγωγικοί φορείς με την συνδρομή της Πολιτείας και της Τοπικής Αυτοδιοίκησης μπορούν να αναλάβουν, κατανοώντας και αποδεχόμενοι την ευθύνη τους για το μέλλον της Θεσσαλονίκης και μάλιστα όσο υπάρχουν ακόμα δυνατότητες.

16. Θ. Κουϊμτζής, δηλώσεις σε άρθρο του Τ. Τασιούλα, "Αγγελιοφόρος", 14/01/2000.

17. Για το παράδειγμα του Salzburg. Doblhamer G., "Raumplanung und Verkehr der Stadt Salzburg" στο *http://www.stadtsalzburg.at/verw/abteil/data.asp?p1=verw&p2=abteil&p3=org&p4=11*. 1998. Για το παράδειγμα του Βερολίνου, Senatsverwaltung för Stadtentwickung, "Planwerk Innenstadt Berlin", στο *http://www.sensut.berlin.de /sensut/entwicklung/planwerk/index.html*, 1999. Για το παράδειγμα του Toronto, Lawrence J., "Urban agriculture: The potential of Rooftop Gardening", *City Farmer*, Toronto, 1996. Για το παράδειγμα της Αγίας Πετρούπολης, Gavrilov A., "Rooftop Gardening in St. Petersburg. Russia", *City Farmer*, Toronto, 1997.

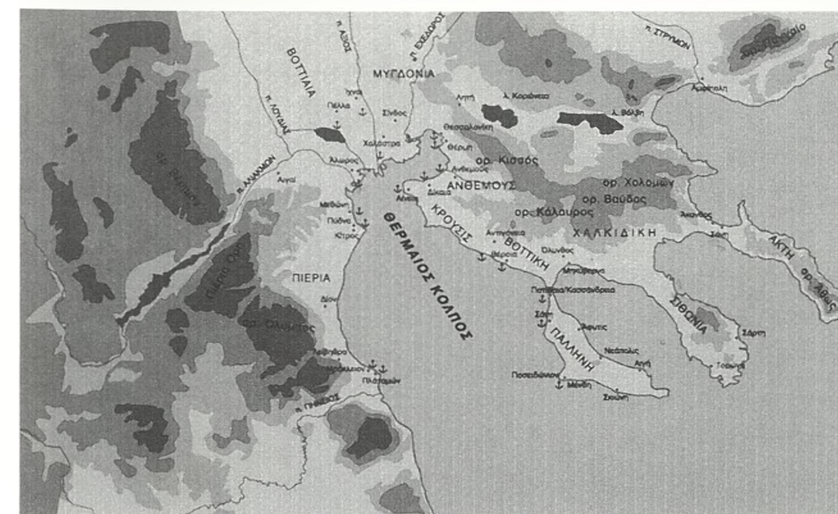
18. Η επικαιροποίηση του Ρυθμιστικού Σχεδίου και η πολεοδόμηση με σύγχρονες αντιλήψεις του περιαστικού χώρου της Θεσσαλονίκης είναι οι μόνες δυνατότητες οικονομικής εξέλιξης και επιτυχίας του προγράμματος.

Κ. Σουερεφ

ΛΙΜΑΝΙΑ ΚΑΙ ΙΕΡΑ ΣΤΟΝ ΘΕΡΜΑΪΚΟ ΚΟΛΠΟ

Έχω και καραβόσκοινα από ξανθής μαλλάκια [...]
(Δημοτικό τραγούδι)
A madre Emilia

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η διερεύνηση συσχετισμών ανάμεσα σε αρχαίες θέσεις που λειτούργησαν ως λιμάνια περιμετρικά του Θερμαϊκού κόλπου και σε ιερά που είχαν ιδρυθεί στην περιοχή τους[1].

1. Θερμαίος κόλπος και αρχαίες θέσεις γύρω από αυτόν: σχηματική απόδοση (από τον κατάλογο Αρχαία λιμάνια – Θερμαϊκός κόλπος, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998).

1. Για μια συνολική παρουσίαση των αρχαίων θέσεων γύρω από τον Θερμαϊκό κόλπο πρβ. Κ. Σουέρεφ (επ.), *Αρχαία λιμάνια – Θερμαϊκός κόλπος*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1998, όπου και συγκεντρωμένη σχετική ενδεικτική βιβλιογραφία (σ. 108-109). Επισημαίνουμε την λεπτομερή εξέταση των πηγών από τον M. B. Harzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings*, Athens 1996 (*Μελετήματα* 22).

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η αρχαία *Θέρμη*, που αναφέρεται στις πηγές από τον 6ο αι. π.Χ., έδωσε το όνομά της στον κόλπο και τη θάλασσα στην περιοχή που αυτή ήταν το κέντρο. Επιβεβαίωση της κομβικής σημασίας της Θέρμης παρέχει ο Ηρόδοτος[2]:

α) Ο κατάλογος των οικισμών που αναφέρει ο ιστορικός και που φαίνονται από τη θάλασσα, περιπλέοντας τη Χαλκιδική, καταλήγει στη Θέρμη.

β) Η Θέρμη θεωρείται ο καταλληλότερος ναυτικός σταθμός για να διαχειμάσουν ο στρατός και τα πλοία των Περσών.

γ) Ο Ξέρξης επισκέπτεται τις εκβολές του Πηνειού και τους πρόποδες του Ολύμπου και της Όσσας αναχωρώντας από τη Θέρμη και επιστρέφοντας σε αυτήν.

δ) Οι Πέρσες αποπλέουν από τη Θέρμη για τη Σκιάθο.

Θέρμη και *Θερμαίος κόλπος* -όπως φαίνεται από τις πηγές- είχαν οικονομική, πολιτική και στρατηγική σημασία πριν και μετά τους Περσικούς πολέμους. Το ενδιαφέρον δεν εξαρτιόταν μόνο από τις δραστηριότητες στα εμπορικά δίκτυα της αρχαιότητας και τις ηγεμονικές τάσεις διαφόρων ναυτικών ή πολιτικών δυνάμεων στο βόρειο Αιγαίο. Ήταν συνυφασμένο και με τη μεσόγαια πραγματικότητα και τις αρχαίες πληθυσμιακές οντότητες μεταξύ Ολύμπου και χερσονήσου Χαλκιδικής, οι οποίες αναπτύχθηκαν στην Πιερία, την Ημαθία, τη Βοττιαία, τη Μυγδονία, τον Ανθεμούντα, την Κρουσίδα, τη Βοττική και την Παλλήνη. Πρόκειται για πληθυσμούς που, παρά τις επί μέρους ονομασίες τους, στα αρχαϊκά χρόνια αναγνωρίζονταν αόριστα ως *Θράκες* και στα κλασικά και ελληνιστικά ως *Μακεδόνες*, συνέπεια της εξάπλωσης της πολιτικής κυριαρχίας των Αργεαδών βασιλέων[3].

Ενδεικτικά στοιχεία για τα παράλια στον Θερμαϊκό προσφέρει η *Ιλιάδα*, χωρίς να κατονομάζεται ο κόλπος. Στον κατάλογο των πλοίων και των συμμάχων της κάθε δύναμης στον Τρωικό πόλεμο, οι *Παίονες* από την *Αμυδώνα*, στον κάτω ρου του *Αξιού* ποταμού, συγκαταλέγονται στους συμμάχους των Τρώων[4]. Επίσης, στην *Ιλιάδα*, με αφορμή τη μετάβαση της Ήρας από τον Όλυμπο στο όρος Ίδη της Τρωάδας, περιγράφεται η διαδρομή από τον Όλυμπο, στην Πιερία, την Ημαθία και από εκεί στον Άθωνα, διασχίζοντας δηλαδή τον Θερμαϊκό κόλπο[5].

Άλλα φιλολογικά στοιχεία που αφορούν την περιοχή του Θερμαίου δείχνουν ότι ιδρύθηκαν οι αποικίες των Ερετριέων *Μεθώνη* εσωτερικά και δυτικά του κόλπου, νότια από τις εκβολές του Αλιάκμονα, *Δίκαια*, ανατολικά του κόλπου, ίσως νότια των εκβολών του Ανθεμούντα, και *Μένδη*, στη δυτική ακτή της Παλλήνης, στην εξωτερική είσοδο στον κόλπο[6].

2. Αναφορές στη Θέρμη και τον Θερμαϊκό κόλπο από τον Ηρόδοτο: VII 121.1, 122, 123.2-3, 124, 127, 128.1, 130.3, 179, 183.2 Πρβ. επίσης Εκαταίο F G_rH 1 F 146 = Στέφ. Βυζ. στο λ. *Χαλάστρα*, Αισχ. II. 27, Θουκ. I 161.2, II.29.6, Πλιν, *N.H.*IV. 10, 36, Σκυλ. 66, Λιβ. XLIV. 10, Στραβ. VII. 21, 24, Σούδα στο λ. *Θέρμα*.

3. Σχετικά με τους Θράκες και τους Μακεδόνες μεταξύ Ολύμπου και Χαλκιδικής πρβ. Ε. Πουλάκη-Παντερμαλή, "Θρηικήισι παρά προμολήισιν Ολύμπου", στο *Αρχαία Θράκη*, Πρακτικά 2ου Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών, τομ. II, Κομοτηνή 1997, σ. 569-577 και της ίδιας, "Μακεδονίς γη", στο *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond* Θεσσαλονίκη 1997 (Παράρτημα *Μακεδονικών* 7), σ. 365-387, M. Zahrnt, "Πόλις Μακεδονίας-Πόλις Θράκης", στο *Αφιέρωμα στον N.G.L. Hammond*, ό.π., σ. 543-550. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η επανεξέταση των αρχαίων πηγών ως προς τη σημασία της θρακικής παραμέτρου από τον A. Mele, "Calcidica e Calcidesi. Considerazioni sulla tradizione", στο *Euboica. L' Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente* (a cura di M. Bats-B. d' Agostino), Coll. CJB 16/AION ArchstAnt-Quaderno 12, Napoli 1998, σ. 217-228. Πρβ. επίσης Κ. Σουέρεφ, "Σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας για τον Θερμαϊκό κόλπο και τις γειτονικές περιοχές", στο *Αφιέρωμα στη Μνήμη Ι. Βοκοτοπούλου*, όπου και βιβλιογραφία.

4. Οι Παίονες, η Αμυδώνα και ο Αξιός αναφέρονται στον κατάλογο των πλοίων στην *Ιλιάδα*. Β 848-850. Πρβ. και *Ιλ.* Κ. 428, Π. 287-288, 291, Ρ. 350, Φ. 141, 154, 157-158.

5. Η Ήρα διασχίζει τον χώρο μεταξύ Ολύμπου και Άθωνα στην *Ιλιάδα* Ξ. 225-230.

6. Για τη Μεθώνη βλ. Πλουτ. *Αίτια Ελληνικά* 293, 11. Σκύλ. 66. Στραβ. VII. 20, 20, Χ. 1.8 Διόδ. XVI. 3.31, 34. Αιλ. Ν. An. IX. 7. Πολυαίν. VI. 2, 15. Πλιν.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλούν οι αναφορές του Θουκυδίδη για τα χρόνια μετά τα περσικά, οπότε εμπλέκονται οι πόλεις του Θερμαίου κόλπου στα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου[7] και η περιοχή καλείται ήδη Μακεδονία[8]. Ενδιαφέρουσες επίσης είναι οι πληροφορίες του Αισχίνη για τις σχέσεις και τις διαμάχες Μακεδόνων και Αθηναίων μέχρι το 353 π.Χ., οπότε ολόκληρη η θερμαϊκή ζώνη περιέρχεται στον Φίλιππο[9].

Από αρχαιολογική άποψη, οι ανασκαφές περιμετρικά του Θερμαϊκού, όπως στον Πλαταμώνα, τον Μακρύγιαλο, τον Καστανά, τη Σίνδο, την Τούμπα Θεσσαλονίκης, το Καραμπουρνάκι, τη νέα Θέρμη (Σέδες), την Αγία Παρασκεή, τη Νέα Μηχανιώνα, τη Βεριά, την Ποτίδαια, τη Σάνη, τη Μένδη και το Ποσείδι, φανερώνουν εξαιρετικά έντονη και αδιάλειπτη οικιστική δραστηριότητα[10]. Οι ανασκαφές αυτές συμβάλλουν και στην κατανόηση της οικονομικής πολυμορφίας της περιοχής, που στηριζόταν κυρίως στη γεωργία, την κτηνοτροφία, τη μεταλλοτεχνία και το ναυτικό εμπόριο.

2. ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΣΤΟΝ ΘΕΡΜΑΪΚΟ

Το φαινόμενο των ιερών σε ευλίμενες θέσεις αποτελεί κανόνα για την αρχαιότητα. Παρόλα αυτά, το ζήτημα δεν έχει διερευνηθεί επαρκώς σε ό,τι αφορά τις παράλιες θέσεις του Θερμαίου κόλπου.

Ηράκλειον

"*Από δε Πηνειού ποταμού Μακεδόνες εισίν έθνος και κόλπος Θερμαίος. Πρώτη πόλις Μακεδονίας Ηράκλειον*", συνοψίζει ο Σκύλαξ (66).

2. Περιοχή αρχαίου Ηρακλείου: η παράλια ζώνη νότια του Πλαταμώνα προς τις εκβολές του Πηνειού ποταμού, όριο Θεσσαλίας – Μακεδονίας. Οι φωτογραφίες που ακολουθούν, πλην της υπ' αρ. 6, ανήκουν στον συγγραφέα.

N. H. IV. 36. Επίσης, IG. IV. 1.94.1 β, I. 11. Για τη Δίκαια βλ. Στέφ. Βυζ. στο λ. Δικαία, Πλίν. IV. 36. Επίσης, IG IV^2, 14.16. II. 10-13 και B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery and M. F. Mc Gregor, *The American Tribute Lists* (*ATL*), Harvard 1939-53, I 482. Για τη Μένδη βλ. Ηροδ. VII.123, 1, Θουκ. IV. 123, 1, 1.β.XXXI. 45.14. Πολυαιν. II. 1.3.1, Πλιν. IV. 36, Στεφ. Βυζ. στο λ. *Μένδη*, Σκύλ. 66, Μέλα II.33, Στραβ. VII.27.

7. Χαρακτηριστικό θεωρείται το γεγονός της κατάληψης της Θέρμης από τους Αθηναίους που περιγράφεται στον Θουκ. I. 61.2, II. 29. Πρβ. N. G. L. Hammond-G. I. Griffith, *Ιστορία της Μακεδονίας*, τ. Β′ (ελλην. μετάφραση Θ. Γεωργιάδης κ.ά.), Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1995, 118-196.

8. Η Μακεδονία αναφέρεται στον Θουκυδίδη: I.61, II.99 και 100.2.

9. Η αντιπαλότητα Μακεδόνων και Αθηναίων καταγράφεται στον Αισχίνη, *Περί παραπρεσβείας* 27 και 29. Πρβ. N. G. L. Hammond – G. I. Griffith, *ό.π.*, 197-234, 237-250.

10. Τοπογραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα των αρχαίων θέσεων που εντοπίστηκαν στα παράλια του Θερμαϊκού και την κοντινή ενδοχώρα τους υπάρχουν στα αρχεία της ΙΣΤ′ ΕΠΚΑ. Ενημερωτικά στοιχεία περιέχονται στη σειρά *ΑΕΜΘ* από το 1987 και εξής, ιδιαίτερα στο *ΑΕΜΘ* 10, 1996, όπου συνοψίζονται τα κυριότερα συμπεράσματα στις ανασκαφές των τελευταίων χρόνων.

Το *Ηράκλειον*, αν βασιστούμε στην αναφορά του Ψευδο-Σκύλακα, υπάρχει ήδη στο ιστορικό προσκήνιο ως παραθαλάσσια αυτόνομη πόλη κατά τον 4ο, αλλά και από τον 5ο αι. π.Χ. στην περιοχή του Πλαταμώνα[11]. Στα ρωμαϊκά χρόνια ο Τίτος Λίβιος, ο Πολύβιος και ο Πλούταρχος την μνημονεύουν σε συσχετισμό με τις προετοιμασίες των Ρωμαίων για τη μάχη της Πύδνας (168-167 π.Χ.)[12]. Ο Πλίνιος και ο Στέφανος Βυζάντιος αναφέρουν την κατακτημένη πλέον πόλη ως *Ηράκλεια*[13].

Ωστόσο, η ευρύτερη περιοχή του Ηρακλείου παρουσιάζει αρχαιολογικά δεδομένα οικιστικού και ταφικού ενδιαφέροντος ήδη της εποχής του χαλκού, πράγμα που επιβεβαιώνει το ρόλο της και στον μυκηναϊκό κόσμο[14].

Η λατρεία του Ηρακλή στην πόλη που τον τιμούσε με το όνομά της συνδέεται άμεσα με τους ιδρυτές της. Ο Ηρακλής εθεωρείτο προγονικός ήρωας των Αργεαδών, των Μακεδόνων βασιλέων[15]. Η επικράτειά τους οριζόταν στα νότια από τον Όλυμπο και τον Πηνειό. Το Ηράκλειον είχε κατά πάσα πιθανότητα ιερό αφιερωμένο στον Ηρακλή. Λίγο βορειότερα ιδρύθηκε από τους Αργεάδες ανάλογη πόλη, του Δίου, αφιερωμένη στον άλλο μεγάλο προπάτορα θεό Δία Ολύμπιο[16].

Το Ηράκλειον υπήρξε συνεπώς η πόλη των Μακεδόνων που ήθελε να παρέμβει ενεργά στον συσχετισμό δυνάμεων στο Αιγαίο, όταν κυριαρχούσε η Αθήνα. Η επιλογή του τοπωνυμίου και η λατρεία του ήρωα εντάσσονταν στις πανελλήνιες παραδόσεις.

Πύδνα – Μεθώνη – Άλωρος – Πέλλα – Ίχναι

Η *Πύδνα*, η *Μεθώνη* και η *Άλωρος*, νότια των εκβολών του Αλιάκμονα στην Πιερία, η *Πέλλα* και οι *Ίχναι* στη δυτική όχθη του κάτω ρου του Αξιού στην Βοττιαία, δεν παρέχουν επαρκή στοιχεία, για να συνδέσουμε τα λιμάνια τους με ιερά[17]. Ωστόσο, η ομηρική παράδοση για τον ποτάμιο θεό Αξιό της Αμυδώνας και των Παιόνων μας προδιαθέτει να υποθέσουμε ότι αυτή αξιοποιήθηκε από τους Μακεδόνες βασιλείς που εγκατέστησαν το διοικητικό κέντρο τους στην Πέλλα[18].

Οι προσχώσεις του Αλιάκμονα, του Λουδία, του Αξιού και του Εχέδωρου/Γαλλικού αλλοίωσαν με το πέρασμα του χρόνου το βόρειο τμήμα του Θερμαίου, σχηματίζοντας μια πλατειά ζώνη ξηράς θάβοντας τα εκεί αρχαία λιμάνια.

Χαλάστρα – Σίνδος – Θέρμη

Οι αρχαίες πόλεις *Χαλάστρα* και *Σίνδος*, των εκβολών του Αξιού και κοντά σε εκείνες του Εχέδωρου ποταμού, στη Μυγδονία, δεν μνημονεύονται σε πηγές που να συσχετίζουν το λιμάνι τους με κάποιο ιερό χώρο[19].

11. Ο C. Edson, *ClPhil* 1947, σ. 96 υποστηρίζει ότι η αναφορά από τις αρχαίες πηγές του Ηρακλείου οδηγεί στον 5ο αι. π.Χ. και στη δραστηριότητα των Αργεαδών. Επίσης εμφανίζεται ως αυτόνομη πόλη σε επιγραφή του τέλους του 3ου αι. π.Χ. σε σύγκρουση με τους Γόννους για θέματα συνόρων και επίσης συγκαταλέγεται στον δελφικό κατάλογο των θεωροδόχων ως πρώτη πόλη της Μακεδονίας μετά το Ομόλιον. Για τα ζητήματα αυτά και τη σχετική βιβλιογραφία πρβ. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l' époque romaine*, *BCH* supp. XVI 1988, 114-115.

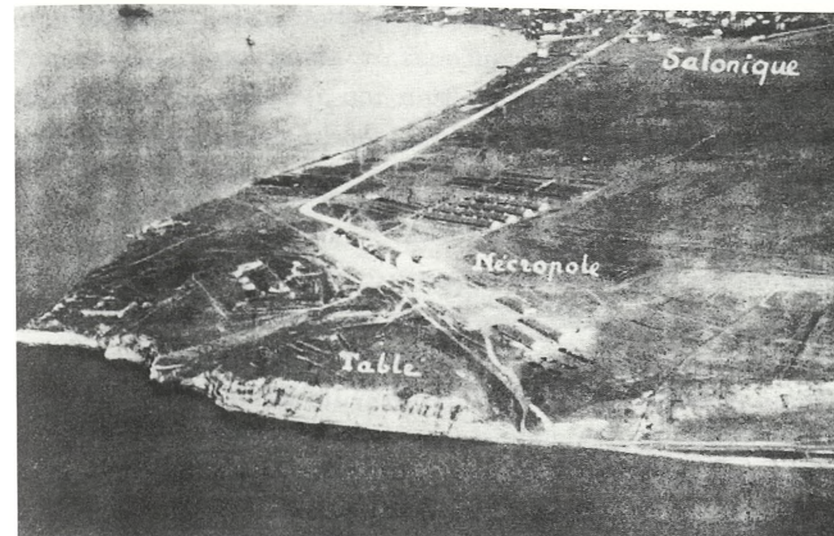
12. Για το Ηράκλειον: Λιβ. XLIV.2.10, 5.12, 8.8-9, 9.10, Πολ. XXVIII 11.1, 13.3, 17.1, Πλουτ. *Αι. Παυλ.* 15.

13. Για την Ηράκλεια: Πλιν. IV. 33, Στεφ. Βυζ. στο λ. *Ηράκλεια*.

14. Πρβ. Ε. Πουλάκη Παντερμαλή, "Θρηιχήισι...", *ό.π.* και της ίδιας, "Μακεδovis γη", *ό.π.*, όπου περιλαμβάνεται σχετική βιβλιογραφία. Εξάλλου οι ανασκαφικές έρευνες των τελευταίων χρόνων που διεξάγει η ίδια με την ομάδα της στα έργα του ΟΣΕ στον Πλαταμώνα επιβεβαιώνουν τη σημασία της θέσης του Ηρακλείου.

15. Για τη λατρεία του Ηρακλή Προπάτορα από τους Αργεάδες βλ. Αρρ., *Ανάβασις* VI. 3.2 Πρβ. Α. Ριζάκης και Ι. Τουράτσογλου, "Λατρείες στην Άνω Μακεδονία", στο *Αρχαία Μακεδονία*, VI, Διεθνές Συμπόσιο, 949-965, και ειδικά 953-955.

16. Για τον Δία μυθικό πρόγονο του Ηρακλή και των Μακεδόνων βλ. Ησ. (West-Merchelbach).3. Ο C.F. Edson στο *Φίλιππος, Βασιλεύς Μακεδόνων* (επ. Λ. Δ. Λουκοπούλου – Μ. Β. Χατζόπουλος), Εκδοτική Αθηνών 1980, 10-35 και ειδικά 24 σημειώνει: "Τα ονόματα των δυο αυτών πόλεων (Ηρακλείου και Δίου), των οποίων η ύπαρξη μαρτυρείται τουλάχιστον από την εποχή της εκρήξεως του Πελοποννησιακού πολέμου, αποτελούν σαφή ένδειξη της προσπάθειας να τονιστεί η ελληνική καταγωγή όχι μόνο του βασιλικού οίκου αλλά

3. Καραμπουρνάκι: αεροφωτογραφία της 18.11.1915 (από το L. Rey, BCH 1917-19, fig. 79 και το Albania 2, 1927, fig. 2). Το ακρωτήριο αυτό, με τα αρχαιολογικά ευρήματα της περιοχής, σημαδεύει τους χώρους της αρχαίας Θέρμης και της Θεσσαλονίκης στην αρχαία Μυγδονία.

Η Σίνδος βρίσκεται ανατολικά των εκβολών του Αξιού και κοντά σε εκείνες του Εχέδωρου στη Μυγδονία[20]. Επισημαίνουμε το τοπωνύμιο *Σίνδος* με τη "θρακική" προέλευση (Σίνθος – Τίνδος – Τίνδη – Τίνθη – τινθόν) που, σύμφωνα με τον Ησύχιο, η σημασία εμπλέκει το θερμό – διάπυρο[21]. Η παρατήρηση αυτή μας οδηγεί στη γειτονική της Σίνδου πόλη *Θέρμη*, γνωστή στον Εκαταίο και τον Ηρόδοτο, η οποία τοποθετείται στην περιοχή όπου το 315 π.Χ. ιδρύθηκε η Θεσσαλονίκη[22]. Η Θέρμη, μεταξύ Εχέδωρου και ακρωτηρίου γνωστού ως Καραμπουρνάκι, χαρακτηρίζεται από τον Εκαταίο ως "*πόλις Ελλήνων Θρηίκων*"[23].

Ο Μπακαλάκης είχε υπογραμμίσει τη σχέση της Θέρμης με τον Διόνυσο με αφορμή τα αρχιτεκτονικά λείψανα ενός ιωνικού ναού του 6ου αι. π.Χ. που αποκαλύφθηκαν στο κέντρο της Θεσσαλονίκης[24]. Σύμφωνα λοιπόν με τον Μπακαλάκη, μπορεί τα μέλη του ναού να αφορούν το ναό του Διόνυσου στη Θέρμη. Σε κάθε περίπτωση, η επωνομασία του κόλπου και της θάλασσας που καταλήγει στη Θέρμη με το όνομα *Θερμαίος* παρέπεμπε αυτόματα όχι μόνο στον Διόνυσο αλλά και στον χώρο λατρείας του. Ο Διόνυσος, θεός της γης και της ευδαιμονίας ήταν ταυτόχρονα σημείο ελπίδας, πρόσκλησης και επιστροφής στη ζεστασιά του σπιτιού και στη συνεύρεση με το κρασί και τη χαρά, όνειρο κάθε ναυτικού, όπως και για την ευδαιμονία στη μετά θάνατον ζωή.

Η διονυσιακή λατρεία είχε πρωτεύοντα χαρακτήρα στη Θεσσα-

και του έθνους, και δεν χωρεί αμφιβολία ότι ιδρύθηκαν και οι δύο από τον Αλέξανδρο" (τον Α΄ τον Φιλέλληνα, 498-454 π.Χ.).

17. Μια συνολική αποτίμηση των αρχαίων πηγών για την Πύδνα, τη Μεθώνη, την Άγυρο, την Πέλλα και τις Ίχνες παρέχει η F. Papazoglou, *ό.π.*, 105-108, 135-139, 154-158.

18. Πρβ. σημ. 4 σε ό,τι αφορά τη σημερινή παράδοση των Παιόνων, την Αμυδώνα και τον Αξιό.

19. Ως προς τη Χαλάστρα βλ. Ηρόδ. VII.123, Στέφ. Βυζ. στο λ. *Χαλάστρα*, Στρ. VII. 20, Πλούτ. *Αλέξ.* 49.3, Πλιν. IV. 36, Πλιν. *Ν. Η.*XXXI, 107. Σούδα στο λ. *Χαλαστραίον νίτρον*. Ως προς τη Θέρμη βλ. παραπάνω σημ. 2.

20. Για την τοπογραφία των θέσεων Χαλάστρας και Σίνδου και τη σχετική βιβλιογραφία πρβ. M. B. Hatzopoulos – L. D. Loukopoulou, *Morrylos cité de la Crestonie*, Αθήνα 1989 (*Μελετήματα* 7), 87-91, Μ. Τιβέριος, "Επτά χρόνια (1990-1996) αρχαιολογικών ερευνών στη διπλή τράπεζα Αγχιάλου-Σίνδου. Ο αρχαίος οικισμός", *ΑΕΜΘ* 10Α 1996, σ. 407-425, Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, "Οι ταφικοί τύμβοι της περιοχής Αγ. Αθανασίου Θεσσαλονίκης (1992-1997): έρευνα και προοπτικές", *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 427-442.

21. Έχοντας υπόψη τον Στεφ. Βυζ. στο λ. *Τίνδιον* (Χαλκιδική πόλη της Θράκης) και τον Ησύχ. στο λ. *Τινθόν* πρβ. Γ. Π. Οικονόμου, "Μίνδη-Μένδη η πατρίς του Παιωνίου", *ΑΕ* 1924, 27-40 και Γ. Μπακαλάκης, "Θερμαίος", *ΑΕ* 1953-54, 221-229, ο ίδιος, "Ιερό Διονύσου και φαλλικά δρώμενα στη Θεσσαλονίκη", στο *Αρχαία Μακεδονία*, III Διεθνές Συμπόσιο ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1983, 31-43.

22. Για τις αναφορές του Εκαταίου και του Ηρόδοτου στη Θέρμη και για την ίδρυση της Θεσσαλονίκης πρβ. σημ. 1 και 2. Επίσης πρβ. M. Vickers, "Therme and Thessaloniki" in *Studies in honour of Ch. Edson*, ΙΜΧΑ 158, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 327-333 (όπου συνοψίζει τις θεωρίες για την τοποθέτηση της Θέρμης) και Κ. Σουέρεφ, "Επι-

λονίκη και τη Μακεδονία, ως προς τη χθόνια και ως προς την υποχθόνια μορφή της. Υπογραμμίζουμε ότι πολλές φορές στην περιοχή του Θερμαίου επανέρχεται το θέμα του Διόνυσου με την Αριάδνη, σκηνή που σύμφωνα με το μύθο διαδραματίσθηκε εν μέσω ναυτικών διαδρομών στο Αιγαίο.

Θεσσαλονίκη[25]

Την πόλη ίδρυσε, όπως είναι γνωστό, ο Κάσσανδρος πιθανότατα το 315 π.Χ. Ο συνοικισμός πολισμάτων και της Θέρμης για τη νέα πόλη στον Θερμαϊκό πραγματοποιήθηκε από τον Κάσσανδρο σε συνδυασμό με ανάλογη ενέργειά του στην Ποτίδαια, όπου ίδρυσε την *Κασσανδρεία*.

Η μητροπολιτική δικαιωματικά θέση της Θεσσαλονίκης για τη ναυσιπλοΐα, αλλά και για τη σχέση με τη θάλασσα της χερσονήσου του Αίμου έχει αναγνωρισθεί διαχρονικά. Το 167 π.Χ. η Θεσσαλονίκη ήταν με το μέρος των νικητών Ρωμαίων και γι' αυτό σώθηκε. Το 42 π.Χ. η Θεσσαλονίκη, επίσημος τόπος διαμονής του Ρωμαίου κυβερνήτη, δεν στήριξε τον Βρούτο, αλλά τον Οκταβιανό, τον Μάρκο Αντώνιο και τον Λέπιδο, με συνέπεια να ανακηρυχθεί "ελεύθερη πόλη". Ο τετράρχης Γαλέριος Βαλέριος Μαξιμιανός αναβάθμισε στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. την πόλη και τον λιμενικό της χαρακτήρα. Το 322 μ.Χ. ο Κωνσταντίνος χρεώθηκε τη δόξα της οργάνωσης των τεχνικών έργων στο λιμάνι της πόλης.

Η συσχέτιση της λιμενικής πόλης της Θεσσαλονίκης με τον Διόνυσο φαίνεται ότι εντάσσεται στην κληρονομιά που αυτή ανέλαβε από τη Θέρμη, στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως. Ίσως αυτός ήταν ο λόγος που η νέα ονομασία δεν εξουδετέρωσε την παλαιά στον προσδιορισμό του κόλπου ως Θερμαίου και της θάλασσας που οδηγεί στο ιερό του Διονύσου.

Από την άλλη πλευρά, οι καβειρικοί δαίμονες επισημοποιούνται στα διάσημα της πόλης. Λ.χ. το χάλκινο νόμισμα της Θεσσαλονίκης της εποχής του Αντωνίνου του Ευσεβούς φέρει στη μια όψη καβειρική μορφή (με κέρας/ρυτόν και σφυρί μεταξύ δυο κιόνων που συμβολίζουν το ναό)[26]. Η λατρεία των Καβείρων, ήταν γνωστή στο Αιγαίο, τη Σαμοθράκη, τη Λήμνο, αλλά και τη Θήβα, και προσφιλής στους Μακεδόνες βασιλείς και τους νεότερους διαδόχους και επιγόνους, καθώς και τους Ρωμαίους[27].

Οι λατρευτικές ιδιότητες των Καβείρων και καβειρικών καλών δαιμόνων για τη μεταλλουργία, τη μεταλλοτεχνία και τη ναυσιπλοΐα εκφράζονταν με την καβειρική μορφή στα νομίσματα. Αυτό, ασφαλώς δεν είναι άμοιρο του κυρίαρχου χαρακτήρα της πόλης με το λιμάνι της και με την παρουσία ιερού προς τιμήν των Καβείρων σε αυτήν. Ορισμένοι μάλιστα μελετητές θεώρησαν τη ρωμαϊκή Ροτόντα της Θεσσαλονίκης ως τον ναό των Καβείρων[28].

Ο Άγιος Δημήτριος, μάρτυρας των Χριστιανών στη Θεσσαλονίκη, μοιάζει να κάλυψε τον ρόλο του Διόνυσου και του καβείριου δαίμονα, όχι μόνο στις ελπίδες των πολιτών αλλά και των ναυτών και των επίσημων ξένων.

σημάνσεις ιστορικής τοπογραφίας για την περιοχή Τούμπα Θεσσαλονίκης", στο *Ιστορική τοπογραφία Μακεδονίας και Ηπείρου*. Πρακτικά Συμποσίου προς τιμήν του N. G. L. Hammond, Πεντάλοφος 1993 (Παράρτημα *Μακεδονικών* 7), Θεσσαλονίκη 1997, 407-421 (όπου υποστηρίζεται η σημασία του "Θερμαίου χώρου"), ο ίδιος, "Λατρευτικά στοιχεία από το προκασσάνδρειο πόλισμα στην Τούμπα Θεσσαλονίκης", *ΑΑΑ* XXIII-XXVIII (1990-1995), 31-48 (όπου συζητείται η πιθανότητα ταύτισης του οικισμού στην Τούμπα με την αρχαία Θέρμη).

23. *Θέρμη πόλις Ελλήνων* (Θρηίκων), *εν δι Χαλάστρα πόλις Θρηίκων*: Εκατ. FGrH 1F 146 = Στέφ. Βυζ. στο λ. *Χαλάστρα*. Πρβ. Μ. Α. Τιβέριος, "Από τα απομεινάρια ενός προελληνιστικού ιερού περί τον Θερμαίον κόλπον", στο *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις και Χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη*, Πρακτικά συνεδρίου Καβάλας 1986, Θεσσαλονίκη 1996, 71-81 (ερμηνεία "Ελλήνων και Θρηίκων"), A.Mele, "Calcidica e Calcidesi. Cousiderazioni sulla tradizione", στο *Euboica*, ό.π., σ. 217-226 (όπου παραλληλίζει με τους *Έλληνες Σκύθες* στον Ηρόδ. IV. 17.1 και τους *Λακεδαίμονες Δωριείς* επίσης στον Ηρόδ. III. 56, και τους θεωρεί Θράκες που εξελληνίσθηκαν με τις εμπορικές επαφές, άρα Έλληνες, ή Έλληνες θρακικής προέλευσης, δηλαδή Έλληνες που είναι Θράκες) και Κ. Σουέρεφ, "Σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας για τον Θερμαϊκό κόλπο και τις γειτονικές περιοχές" στο Μνήμη *Ι. Βοκοτοπούλου*, όπου ως Θρήικες εκλαμβάνονται οι παλαιοί κάτοικοι με τις παραδοσιακές μορφές οικονομίας και ως Έλληνες εκείνοι που είχαν τη διαχείριση του εμπορίου και των ναυτικών, δηλαδή μια διάκριση που στηρίζεται σε κριτήρια οικονομικά, καθοριστικά και της συνακόλουθης κυριαρχίας επάνω στα παλαιά στοιχεία και της ταυτότητας που διαμόρφωσαν.

24. Για τα αρχιτεκτονικά του ναού που εντοπίστηκαν στο ιστορικό κέντρο της Θεσσαλονίκης σε συνδυασμό με τη λατρεία του Διονύσου βλ. G. Bakalakis, "Therme Thessaloniki", *Antike Kunst* Beiheft 1, 1963, 30-34, ο ίδιος "Ιερό Διονύσου...", *ό.π.*, ο ίδιος, "Θερμαίος", *ό.π.*, Αικ. Δεσποίνη, "Ο αρχαϊκός ναός της Θέρμης και τα ανάγλυφά του 5ου αι. π.Χ." στον οδηγό της έκθεσης: *Θεσσαλονίκη. Από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια*, Αθήνα 1986, 20-21. Ο Ε. Βουτυράς, "Η λατρεία της Αφροδίτης στην περιοχή του Θερμαίου κόλπου", στο *Αρχαία Μακεδονία*, VI Διεθνές Συμπόσιο, τ. 2, ΙΜΧΑ-272, Θεσσαλονίκη 1999, 1329-1343, παρουσιάζει αναλυτικά τους λόγους για τους οποίους πιστεύει ότι τα αρχιτεκτονικά του ιωνικού ναού προέρχονται από την Αίνεια και ανήκαν στον ναό της Αφροδίτης. Πρβ. για τη λατρεία του Διονύσου στη Θεσσαλονίκη Ch. Edson, "Cults of Thessalonika", *Harvard Theological Review*, XLI, 1948, σ. 153-204.

25. Μια συνοπτική κριτική έκθεση των αρχαίων πηγών για τη Θεσσαλονίκη, από την ίδρυσή της το 316/15 μέχρι και τον 4ο αι. μ.Χ. βλ. στη F. Papazoglou, *ό.π.*, 189-212.

26. Για την Καβειρική λατρεία στη Θεσσαλονίκη πρβ. Ch.

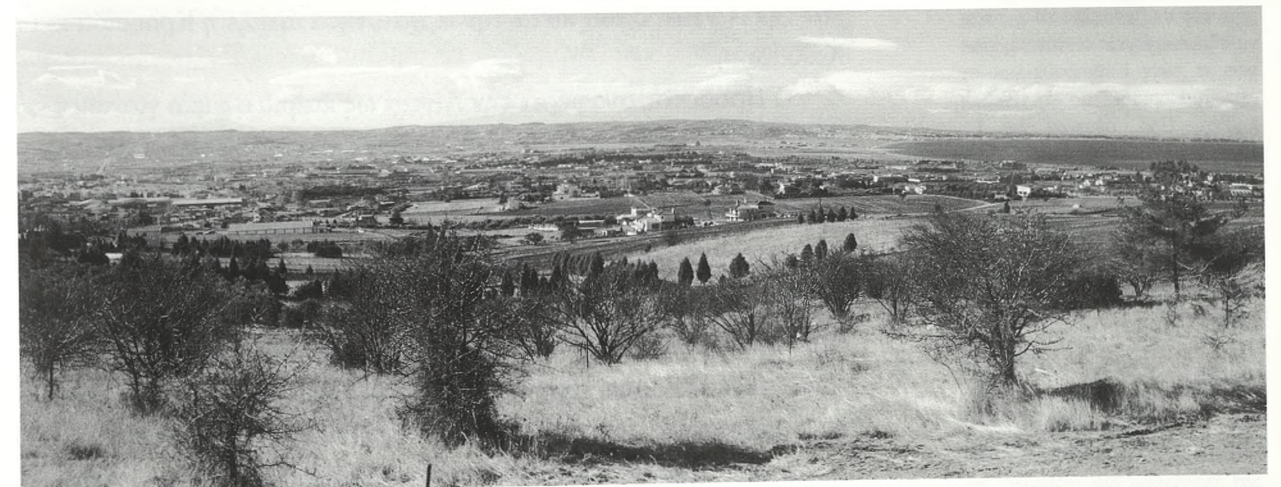
Δίκαια

Η *Δίκαια ή Δικαία* του Θερμαίου αναφέρεται στους Καταλόγους των πόλεων που έδιναν φόρο στην Αθήνα ως *Δίκαια Ερετρίων*, ώστε να διακρίνετια από τη *Δίκαια παρ' Άβδηρα*[29]. Ο Στέφανος Βυζάντιος, αντίθετα, την αναφέρει ως *Ιώνων άποικο* και παρατηρεί ότι το όνομα της πόλης που συναντάται και στη Θράκη *προέρχεται από Δικαίου του Ποσειδώνος υιού*[30]. Η πόλη αυτή αναφέρεται ακόμη στον κατάλογο των θεωροδόχων της Επιδαύρου, αλλά και στα ρωμαϊκά χρόνια από τον Πλίνιο[31]. Η Δίκαια, που θεωρείται ερετριακή αποικία, βρισκόταν πιθανότατα στον ανατολικό βραχίονα του Θερμαϊκού κόλπου, μεταξύ των αρχαίων πόλεων Αινείας και Θέρμης[32].

Η συσχέτιση του τοπωνυμίου με τον Δίκαιο, γιο του Ποσειδώνα, οδηγεί στην παρατήρηση ότι η κυρίαρχη και πολιούχος θεότητα ανάγεται στον ίδιο θεό που τιμούσαν -όπως θα δούμε- σε δυο ακόμα αποικίες, την Ποτίδαια και στο ακρωτήριο Ποσείδιον της Μένδης, δηλαδή στον κατεξοχήν θεό της θάλασσας και των δυνάμεων που κρύβονται στη γη, τον Ποσειδώνα.

Ανθεμούς – Αίνεια

Από τον Ησύχιο μαθαίνουμε ότι *Ανθεμούς* ονομαζόταν ο ποταμός, η περιοχή και η πόλη μεταξύ Μακεδονίας και Κρουσίδας, στο ανατολικό τμήμα του Θερμαϊκού[33]. Ο Ανθεμούς ήταν σε στενή σχέση με την Αθήνα και με τα τεκταινόμενα στις διαμάχες με τους Μα-

4. Πανοραμική άποψη του δυτικού τμήματος της κοιλάδας του Ανθεμούντα από βόρεια. Το αεροδρόμιο σηματοδοτεί τις εκβολές του αρχαίου ποταμού Ανθεμούντα. Διακρίνονται αμυδρά από δεξιά προς αριστερά: το Μεγάλο Έμβολο Καραμπουρνού, όπου τοποθετείται η βόρεια πλευρά των άκρων της Αίνειας, οι αρχαιολογικοί χώροι Πλαγιαρίου (η δενδροφυτεμένη Πλατιά τούμπα και κοντά της η Φενέρ), Τριλόφου (Σαραλίχα), Νέου Ρυσίου (τούμπα και τράπεζα).

5. Το βόρειο ακρωτήρι της αρχαίας Αίνειας, όπου ο φάρος του Αγγελοχωρίου.

κεδόνες μέχρι που η γόνιμη περιοχή του το 353 π.Χ. παραχωρείται οριστικά στον Φίλιππο τον Β΄[34]. Δεν έχουμε στοιχεία που να συνδέουν το λιμάνι στις εκβολές του Ανθεμούντα με κάποιο ιερό ή έστω λατρεία. Ωστόσο, η πυκνότητα των οικισμών, προϊστορικών και ιστορικών χρόνων, βόρεια και νότια του ποταμού, προϊδεάζουν για μια ιδιαίτερα οργανωμένη ενότητα χώρου ανάμεσα στον Θερμαϊκό και τις ορεινές (και μεταλλοφόρες) ζώνες της ενδοχώρας, όπως και μεταξύ των περιοχών που θεωρούνται ότι ανήκαν στον Ανθεμούντα και την *Αίνεια*, όπου κατά την αρχαιότητα άρχιζε η Κρουσίδα και η Χαλκιδική[35].

Ο Ηρόδοτος αναφέρει την Αίνεια ως καίριο σημείο για τον πλου από την Παλλήνη της Χαλκιδικής προς τη Μυγδονία, όπου η αρχαία Θέρμη[36]. Ο Τίτος Λίβιος, επίσης, υπογραμμίζει ότι στα 168 π.Χ. το λιμάνι της Αίνειας ήταν από τα σημαντικότερα της Χαλκιδικής[37].

Αν και η ρίζα του ονόματος *Αιν-* παραπέμπει στον ήρωα των Παιόνων *Αίνιο* (που αναφέρεται στην Ιλιάδα) και στον *Αινεία* και στην παράδοση για τη διασπορά των Τρώων, σε ένα τοπωνύμιο με "θρακική" γλωσσική προέλευση, ο Σκύλαξ στον *Περίπλου* σημειώνει *Αίνεια πόλις ελληνίς*[38].

Η Αίνεια, που τοποθετείται στην περιοχή των ακρωτηρίων που φράζουν τον Θερμαϊκό από ανατολικά, γνωστά ως Μεγάλο Καραμπουρνού ή Έμβολο, στην περιοχή Αγγελοχωρίου, και Τούζλα, σε εκείνην της Νέας Μηχανιώνας, έχασε την αυτονομία της στα 348 π.Χ. και εντάχθηκε στους Μακεδόνες[39]. Η ιδιάζουσα θέση ελέγχου που διαθέτει η Αίνεια στην καμπή όπου τα πλοία εισέρχονται στο

Edson ό.π. Νομίσματα με κάβειρο: Ι. Τουράτσογλου – Π. Βελένη στον οδηγό έκθεσης, *Θεσσαλονίκη ό.π.*, 145-146, εικ. 153 (χάλκινο νόμισμα Θεσσαλονίκης εποχής Αντωνίνου του Ευσεβούς με Κάβειρο στο ναό) και Ι. Τουράτσογλου, *Μακεδονία.* Ιστορία, μνημεία, μουσεία, Εκδοτική Αθηνών 1995, σ. 71, εικ. 90 (χάλκινο νόμισμα Θεσσαλονίκης με τη μορφή Καβείρου, 2ου αι. μ.Χ.)

27. Ενδιαφέρουσα η ανακοίνωση για τους Καβείρους του R. Witt, "The Kabeiroi in Ancient Macedonia", στο *Αρχαία Μακεδονία.* II Διεθνές Συμπόσιο, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 67-80, όπου τονίζει και την καβειρική λατρεία στη Θεσσαλονίκη. Πρβ. επίσης Κ. Σουέρεφ – Δ. Μήττα, "Οι θεοί της Σαμοθράκης και η θάλασσα", *Τρόπις* VI, 1996 (τυπώνεται), όπου επιχειρείται επανεξέταση και επαναπροσδιορισμός των στοιχείων για τους Καβείρους.

28. Υπενθυμίζουμε τις σελίδες που αναφέρονται στη Θεσσαλονίκη (κεφ. 2) του έργου M.E.M. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, Paris 1831, όπου συσχετίζεται η ρωμαϊκή λατρεία προς τους αυτοκράτορες με εκείνην προς τους Μεγάλους Θεούς, τον Ήφαιστο (Ηρόδ. III. 37) και τον Διόνυσο και στα νομίσματα επιβεβαιώνεται η τάση να εξομοιώνονται οι αυτοκράτορες με τους Κάβειρους και οι αυτοκρατόρισσες με την Κυβέλη/Ρέα. Πρβ. σχετικά και Γ. Μπακαλάκης, "Θερμαίος" *ΑΕ* 1953-54, Α΄ 221-229, όπου αναλύει τα στοιχεία, όπως οι επιγραφές, που φανερώνουν την παράδοση της λατρείας του Διόνυσου από τα χρόνια του Κάσσανδρου μέχρι τα ρωμαϊκά.

29. Ο κατάλογος δημοσιεύεται στο B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery and M. F. McGregor, *The Athenian Tribute Lists* (ATL), Harvard 1939-53, I.482.

30. Στέφ. Βυζ. στο λ. *Δίκαια.*

31. IG IV², 94. Ib, 11.10-13 (κατάλογος Επιδαύρου). Επίσης Πλίν. IV. 36.

32. Για την τοπογραφία της Δίκαιας πρβ. F. Papazoglou, *ό.π.*,

6. Το νότιο ακρωτήρι και η θέση του οικισμού της αρχαίας Αίνειας (Τούζλα) μετά τις αλυκές, στα διοικητικά όρια της Νέας Μηχανιώνας.

τέρμα του Θερμαίου, είναι ανάλογη εκείνης που ελέγχει τα στενά στις χερσαίες διαδρομές -όπως λ.χ. η θέση της Λητής δυτικά ή της Αρέθουσας ανατολικά στη διαδρομή κατά μήκος των λιμνών μεταξύ Θέρμης ή Θεσσαλονίκης και Αμφίπολης[40].

Ο Διονύσιος Αλικαρνασσεύς υπογραμμίζει: *νεών Αφροδίτης ιδρύσαντο επί των ακρωτηρίων, ενός και πόλιν Αίνειαν έκτισαν*[41].

Πράγματι, η ύπαρξη δυο ακρωτηρίων -όπως αναφέραμε- με τα υπολείμματα οικισμού στο νότιο (Τούζλα) υποδηλώνει τη βάσιμη υποψία ότι ο ναός της Αφροδίτης βρισκόταν στο βόρειο (Μεγάλο Καραμπουρνού). Έχοντας υπόψη τα δεδομένα, δεν αποκλείεται η Αφροδίτη να χαρακτηριζόταν *Αινειάς*, *Εύπλοια* ή *Πελαγία*[42].

Η σχέση του λιμανιού της Αινείας με το ιερό της Αφροδίτης είναι προφανής, έστω και αν τα αρχιτεκτονικά ή άλλα λείψανα δεν έχουν ως τώρα αποκαλυφθεί. Ορισμένοι μελετητές πιστεύουν ότι τα αρχιτεκτονικά ευρήματα του ιωνικού ναού που ήρθαν στο φως σε οικόπεδο της Θεσσαλονίκης ανήκαν ακριβώς στο ναό της Αφροδίτης της Αινείας, από όπου μεταφέρθηκαν -όπως και σε άλλες περιπτώσεις- στα ρωμαϊκά χρόνια[43].

Βέροια (Βοττικής – Χαλκιδικής) – Ποτίδαια

Μεταξύ Αινείας και χερσονήσου Παλλήνης, ο Ηρόδοτος τοποθετεί οικισμούς που η έρευνα δεν έχει ακόμη ταυτίσει με ακρίβεια. Οι ίδιες θέσεις, που ανήκουν στη χώρα της Κρουσίδας, ελάχιστα ή καθόλου μνημονεύονται στις κατοπινές πηγές. Πρόκειται για τις θέσεις: *Λίπαξος, Κώμβρεια, Λίσαι, Γίγωνος, Κάμψα, Σμίλα*[44]. Σχολιάσαμε μόλις παραπάνω τα στοιχεία για τη θέση της Αινείας, που κεί-

σ. 202, M. B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions... ό.π.*, 194, 202.

33. Ησυχ. στο λ. *Ανθεμούς.*

34. Ανθεμούς: Ηρόδ. V. 94.1, Θουκ. II. 99.6, II. 100.4, Δημ. VI. 20, Αισχίν. II. 27, Αρποκρ. στο λ. *Ανθεμούς*, Σούδα I. 222, 1.19 (Adler). Πλίν. IV. 36 (τοποθετείται στην περιοχή της Παλλήνης) Προκ. De aed. IV. 4, p. 118.

35. Προϊστορικοί και ιστορικοί οικισμοί στην περιοχή του Ανθεμούντα έχουν καταγραφεί στα αρχεία της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

36. Για την Αίνεια: Ηρόδ. VII. 123.2. Επίσης Ελλάνικος FGrH 4F 31, Σκύλ. 66, Στέφ. Βυζ. στο λ. *Αίνεια*, Σκύμν. 627, Στράβ. VII. 21 και 24. Διον. Αλ., *Ρωμ. Αρχαιολ.* I, 49. Πρβ. Ι. Βοκοτοπούλου, *Οι ταφικοί τύμβοι της Αίνειας*, Αθήνα 1990, 112-114 και βιβλιογραφία, Ε. Μ. Τσιγαρίδα, "Ανασκαφική έρευνα στην Αρχαία Αίνεια", *Μνημείο και περιβάλλον* 1996, 169-172.

37. Ο Λιβ. XLIV. 10.

38. *Αίνεια πόλις ελληνίς*: Σκύλ. Περ. G. C. M. 66. Πρβ. Ι. Βοκοτοπούλου, *Οι ταφικοί τύμβοι...*, ό.π. Ε. Βουτυράς, "Η λατρεία...", *ό.π.*, A. Mele, *ό.π.*, σ. 225-226 (ο Αινείας εμφανίζεται εκτός Τρωάδος από τον 7ο αι. π.Χ.), Κ. Σουέρεφ, "Σημειώσεις...", *ό.π.* (επισήμανση για την κοινή ρίζα στα *Αίνος, Αίνιος, Αινείας, Αίνεια*).

39. Για την τοπογραφία της Αίνειας βλ. σημ. 37 και 38. Πρβ. F. Papazoglou, *ό.π.* σ. 200 και 418.

40. Ως προς τη Λητή και την Αρέθουσα βλ. F. Papazoglou, *ό.π.*, 213-215 και 222-223 όπου και κριτικός σχολιασμός των αρχαίων πηγών. Πρβ. Σ. Μοσχονησιώτη, "Ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Αρέθουσα", *ΑΕΜΘ* 1992, σ. 405-414. Κ. Τζαναβάρη, "Δερβένι, μια νεκρόπολη της αρχαίας Λητής", *ΑΕΜΘ* 10Α, 1996, 461-476.

41. Διον. Αλ., *Ρωμ. Αρχαιολ.* I.49.

42. Πρβ. σχετικά με τους χαρακτηρισμούς που αποδίδονταν στην Αφροδίτη Ε. Βουτυράς, "Η

ται στο ακραίο βορειοδυτικό σημείο της Κρουσίδας, στην είσοδο στα ενδότερα του Θερμαϊκού και της Μυγδονίας γης. Παραμένει, ωστόσο, το γεγονός ότι ο Ηρόδοτος δεν αναφέρει στον πλού των Περσών καμιά γνωστή αποικία του Θερμαίου κόλπου. Αυτό θα μπορούσε να ερμηνευθεί με την παρατήρηση ότι οι θέσεις που κατονομάζονται ήταν κάτω από τοπικά συμφέροντα και όχι στην επιρροή άλλων μητροπόλεων.

Η *Βέροια* της Βοττικής στη Χαλκιδική, γνωστή από τον Θουκυδίδη ως ενδιάμεσος λιμενικός σταθμός των Αθηναίων μεταξύ Πύδνας και Ποτίδαιας, δεν παρέχει στοιχεία για το αντικείμενο της παρούσας εργασίας[45].

Η *Ποτίδαια*, που από το 316 π.Χ. διευρύνθηκε ως πόλη και μετονομάστηκε από τον Κάσσανδρο σε *Κασσάνδρεια*, ύστερα από συνοικισμό ανάλογο της Θεσσαλονίκης, είχε μια φανερή σχέση με τον Ποσειδώνα[46].

Η κορινθιακή αποικία Ποτίδαια ιδρύθηκε στα τέλη του 7ου ή αρχές του 6ου αι. π.Χ. και διέθετε ευλίμενες ακτές ανατολικά και δυτικά της πόλης και προσέφερε διευκολύνσεις στα πλοία με τον ισθμό της, ενώνοντας τον Τορωναίο κόλπο με τον Θερμαϊκό[47]. Η Ποτίδαια όφειλε το όνομά της στον Ποσειδώνα, θεό προστάτη των Κορινθίων, θεό των φαινομένων του φλοιού της γης και της θάλασσας. Ο Ηρόδοτος μνημονεύει ότι οι πολίτες της Ποτίδαιας είχαν το ομοίωμα του Ποσειδώνα εμπρός από την πόλη, προκειμένου να αποτραπούν εχθροί και κίνδυνοι και το 479 π.Χ. ο Αρτάβαζος πολιόρκησε και κατέστρεψε το ιερό του Ποσειδώνα στην Ποτίδαια[48]. Το 432 η πόλη συμμετείχε στην αθηναϊκή συμμαχία της Δήλου, ενώ αργότερα τάχθηκε με τον Περδίκκα τον Β΄ των Μακεδόνων εναντίον της Αθήνας[49]. Τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. ο Φίλιππος ο Β΄ οδήγησε την Ποτίδαια στην παρακμή. Το ιερό του Ποσειδώνα στην Ποτίδαια, έχοντας υπόψη τις πηγές, θα βρισκόταν έξω από το βόρειο τείχος. Η έρευνα δεν έχει δώσει μέχρι σήμερα την επιβεβαίωση.

Το λαλούν σύμβολο της Ποτίδαιας και του θεού της το γνωρίζουμε από τα αργυρά και χάλκινα νομίσματα της πόλης του 5ου και 4ου αι. π.Χ.[50] Πρόκειται για έναν ιππέα που με το δεξί κρατάει τα γκέμια του αλόγου και με το αριστερό προτεταμένη τρίαινα. Κάτω από την κοιλιά του αλόγου υπάρχει το εξάκτινο αστρικό σύμβολο, που γνωρίζουμε από τους Μεγάλους Θεούς της Σαμοθράκης, τους Διοσκούρους και τη μακεδονική δυναστεία των Αργεαδών. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Ποτιδαιάτες πρόβαλλαν τον πρώιμο *Ίππιο Ποσειδώνα* και τον ναυτικό χαρακτήρα της πόλης.

Σάνη (της Παλλήνης)

Τα αρχαιολογικά στοιχεία για τη *Σάνη*, μια θέση που κατοικήθηκε από τα νεολιθικά χρόνια και δέχεται τη θάλασσα του Θερμαίου από τρία ευλίμενα σημεία, επαρκούν για να κατανοήσουμε το ρόλο της

λατρεία...", *ό.π.*, όπου και βιβλιογραφία.

43. Όπως στη σημείωση 24 (ιδιαίτερα Βουτυράς).

44. Ηροδ. VII. 123.

45. Βέροια: Θουκ. I.614. Πρβ. F. Papazoglou, *ό.π.*, 423-424 με σχόλια στη βιβλιογραφία.

46. Κασσάνδρεια στη θέση της Ποτίδαιας: Διοδ. Σικ. XIX. 52, Στραβ. VII. 25,27, Πλιν. IV. 36, Λιβ. XLIV, 10, 11-12, XLV, 30, 4. Πρβ. I. Βοκοτοπούλου, "Ο Κάσσανδρος, η Κασσάνδρεια και η Θεσσαλονίκη", στο *Μνήμη Μ. Ανδρόνικου*, Παράρτημα *Μακεδονικών*, 6, Θεσσαλονίκη 1997, 39-50, η ίδια, "Τοπογραφικά Κασσάνδρας", στο *Αφιέρωμα στον N. G. C. Hammond*, Παράρτημα *Μακεδονικών*, 7, Θεσσαλονίκη 1997, 65-77, ιδιαίτ. 74-75. Πρβ. επίσης για τις ανασκαφικές έρευνες: Κ. Σισμανίδης, "Ανασκαφές στην Ποτίδαια", *ΑΕΜΘ* 3, 1989, 317-371, ο ίδιος και Γ. Καραΐσκου, "Σωστική ανασκαφή στην Ποτίδαια", *ΑΕΜΘ* 6, 1992, 385-493, Ν. Κουσουλάκου, "Ανασκαφή Ποτίδαιας 1993", *ΑΕΜΘ* 7, 1993, 455-463, η ίδια, "Ανασκαφή Ποτίδαιας 1994", ΑΕΜΘ 8, 1994, 305-315.

47. Ποτίδαια: Ηρόδ. VII. 123, Θουκ. I. 56, Σκύλ. Περ. 66. Πρβ. ανάλυση των αρχαίων πηγών. E. Meyer, *RE* Suppl. X (1965), 628-639 (στο λ. *Poteidaia – Kassandreia*) J.A. Alexander, *Archaia Makedonia* I (1970), 127-146. Ο ίδιος, *Potidaea*, Atlanta 1963.

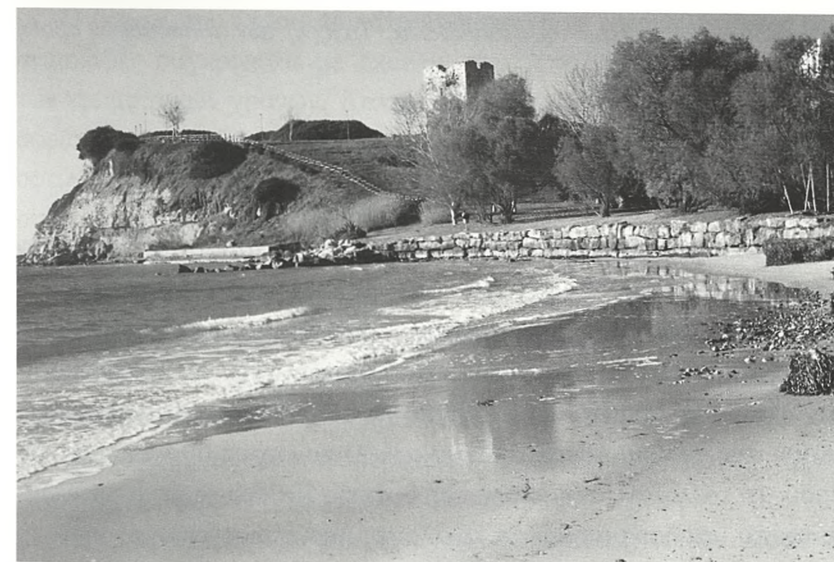
48. Ηροδ. VIII. 126-129, 127, 128, 129, IX. 28.

49. Θουκ. I. 56, 63-64. Δημ. IX. 26.

50. Για τα νομίσματα του Ίππιου Ποσειδώνα πρβ. G. K. Jenkins, *Ancient Greek Coins*, Banie and Jenkins 1972, 58 και εικ. 90. Ως προς το χαρακτηρισμό Ίππιος του Ποσειδώνα πρβ. E. Simon, *Οι θεοί των αρχαίων Ελλήνων*, μετ. Σ. Πινγιάτογλου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996, 77, 88-90 και εικ. 81, όπου και παρατηρήσεις για τον Ποσειδώνα ιππέα και τη σχέση με την Κόρινθο. Για τα

7. Σάνη Παλλήνης: Τα αρχαία κατάλοιπα του λιμανιού με τις σύγχρονες αλλοιώσεις, βόρεια του ακρωτηρίου και του αρχαίου οικισμού. Στο βάθος η ακτή οδηγεί προς την Ποτίδαια.

8. Σάνη Παλλήνης: Το ακρωτήρι, τα υπολείμματα του αρχαίου λιμανιού και του οικισμού, ο πύργος του μετοχίου Μονής Σταυρονικήτα και οι σύγχρονες αλλοιώσεις από νότια. Από αυτό το σημείο γινόταν πιθανότατα η πρόσβαση στο ιερό της Αρτέμιδος Πυθίας.

στον αποικισμό[51]. Στη διάρκεια των γεωμετρικών και αρχαϊκών χρόνων, από τον 8ο έως τον 6ο αι. π.Χ. τουλάχιστον, η κεραμική και τα κατάλοιπα από ωοειδείς καλύβες προδίδουν δραστηριότητες συνεργασίας με τον κόσμο του Αιγαίου και τα μεγάλα κέντρα της εποχής (νησιά Αιγαίου πελάγους, Ιωνία, Εύβοια, Κόρινθος, Αττική).

μυθολογικά στοιχεία και τον αναλυτικό σχολιασμό τους ως προς τη σχέση ίππος- Ποσειδών πρβ. Ι.Θ. Κακριδής – Ε.Ν. Ρούσσος, "Ο Ποσειδώνας", στο *Ελληνική Μυθολογία*, τ. 2, Εκδοτική Αθηνών 1986, 113, 116, 121, 324.

51. Σάνη: Ηροδ. VII. 123. Στραβ. VII. 27. Πρβ. σχόλια στις πηγές και αρχαιολογικές εκτιμήσεις Ι. Βοκοτοπούλου, "Αρχαϊκό ιερό στη Σάνη Χαλκιδικής", στο *Αρχαία Μακεδονία* V, τ. 1, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου ΙΜΧΑ 1989, Θεσσαλονίκη 1993, 179-236, Μ. Τιβέριος, "Όστρακα από τη Σάνη της Παλλήνης", *Εγνατία* 1, 1989, 31-64.

7. Ποσείδι: η νότια ακτή εμπρός από το ιερό του Ποσειδώνα. Τα ίχνη των προσβάσεων αβαθή είναι προφανής.

Ο οικισμός της Σάνης –πιθανότατα ένας σταθμός σε χρήση των αποίκων Ευβοέων– εκτεινόταν επάνω στον παραθαλάσσιο λόφο. Στον βαθύ όρμο νότια του οικισμού εντοπίστηκαν τα υπολείμματα ενός ανοιχτού ιερού αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Τα ευρήματα και κυρίως το ενεπίγραφο όστρακο με το όνομα της θεάς παραπέμπουν στη χθόνια *Αρτέμιδα Πυθία*[52]. Ο ευνόητος συσχετισμός του ιερού με το λιμάνι στη Σάνη της δυτικής Παλλήνης τεκμηριώνεται με τρόπο υποδειγματικό για ανάλογες περιπτώσεις.

Όσο για τη σημασία της θέσης για τη ναυσιπλοΐα, αυτή αποδεικνύεται και από τον Πύργο του μετοχίου που ανήκει στη Μονή Σταυρονικήτα, επάνω στον ερειπιώνα του αρχαίου οικισμού, στον λόφο.

Μένδη – Ποσειδώνιον – Ποσείδιον

Ο Θουκυδίδης και ο Λίβιος αναφέρονται στην παράλια *Μένδη* σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές[53]. Ο πρώτος σε μια περίοδο αιχμής της πόλης, τον 5ο αι. π.Χ., όταν άνθιζε το ναυτικό εμπόριο, η διακίνηση μετάλλων και ξυλείας, αλλά και φυσικά του εξαίρετου μενδαίου οίνου. Ο δεύτερος αναφέρεται στον 2ο αι. π.Χ., όταν η Μένδη ήταν ένα ψαροχώρι.

52. Ι. Βοκοτοπούλου, "Αρχαϊκό ιερό...", *ό.π.*

53. Οι αρχαίες πηγές για τη Μένδη: Ηροδ. VII. 123 (ερετριακή αποικία), Τ. Λιβ. XXXI. 45 (vicus), Πολυαιν. II. 1.3, Πλιν. IV. 36, Στεφ. Βυζ. στο λ. *Μένδη*, Σκυλ. 66. Μέλα II. 33, Στραβ. VII. 27.

Η κατοίκηση στην αρχαία Μένδη από την εποχή του χαλκού και του σιδήρου μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια τεκμηριώθηκε ανασκαφικά[54]. Η οχυρωμένη αυτή πόλη και η χώρα της γνώρισαν διακυμάνσεις στην ανάπτυξή τους. Από τα υστεροελλαδικά χρόνια μυκηναϊκά στοιχεία παρουσιάστηκαν στην ακρόπολη (Βίγλα), όπως και στα πρωτογεωμετρικά. Η Μένδη θεωρείται ερετριακή αποικία και τα αρχαιολογικά δεδομένα μεταξύ 10ου και 6ου αι. π.Χ. είναι τα σημαντικότερα.

Το *Ποσειδώνιον Ποσείδιον* στο δυτικό ακρωτήριο της Μένδης σηματοδοτεί την εξωτερική είσοδο στο πρώτο ανοιχτό τμήμα του Θερμαίου. Το ιερό του Ποσειδώνα συνδέεται άμεσα με τη ναυτική κινητικότητα, όπως προδίδει τόσο η θέση, όσο και η λατρεία, αλλά και τα ευρήματα της ανασκαφής[55].

Αψιδωτή κάτοψη που θυμίζει αντίστοιχες από το Λευκαντί της Ευβοίας και φάσεις κατασκευής του ναού δηλώνουν τη σημασία και τη διάρκεια του ιερού. Οι οικοδομικές φάσεις συνοδεύονται με υστερομυκηναϊκή και πρωτογεωμετρική κεραμική, αλλά και γεωμετρικών, αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων. Στα ελληνιστικά χρόνια κοντά στο ναό συγκεντρώνεται και ο οικισμός.

Ο βωμός του ιερού του Ποσειδώνα, που αποκαλύφθηκε στις ανασκαφές συγκρίνεται με εκείνον του Απόλλωνα στην Ερέτρια, των γεωμετρικών χρόνων. Κατά συνέπεια, τα λατρευτικά στοιχεία σφράγιζαν τις σχέσεις των δύο περιοχών, Μένδης και Ερέτριας, που οφείλονταν στη θάλασσα και στο λιμάνι με το Ποσειδώνιο κοντά στο ακρωτήρι.

3. ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Οι αρχαίες γνωστές θέσεις-λιμάνια στον Θερμαϊκό κόλπο, που κατοικούνταν από τα προϊστορικά χρόνια, χρησιμοποιήθηκαν τόσο στα μυκηναϊκά όσο και στους αποικισμούς και στα γεγονότα που σημάδεψαν την Ιστορία: τα περσικά, την αθηναϊκή ηγεμονία, τη μακεδονική επικράτηση, τη ρωμαιοκρατία.

Δεν παραβλέπουμε, όμως, την καθημερινότητα των λιμανιών αυτών, που ήταν πεδίο ανθρώπινων δραστηριοτήτων και σχέσεων.

Η ιερότητα των χώρων που προβάλλεται μέσα από τις λατρείες κοντά στο λιμάνι εκφράζει μάλλον ένα λαϊκό αίσθημα των πληρωμάτων των πλοίων. Παράλληλα, συνιστά ένα μηχανισμό της εκάστοτε εξουσίας του τόπου στις ανάγκες οικονομίας και πολιτικής της πόλης και της χώρας, που εξαρτάται από το λιμάνι.

Συνοψίζοντας όσα στοιχεία παραθέσαμε υπογραμμίζουμε:

1. Η Θέρμη, όπως αναφέρουν οι φιλολογικές πηγές ήδη από τον 6ο αι. π.Χ., είχε δώσει το όνομα στον ομώνυμο κόλπο και τη γύρω θάλασσα.
2. Οι αρχαίες πηγές και τα αρχαιολογικά δεδομένα παρέχουν υλι-

54. Για τις ανασκαφές στη Μένδη βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, "Ανασκαφικές έρευνες στη Χαλκιδική", *ΑΕΜΘ* 1, 1987, 279-293, η ίδια, "Ανασκαφή Μένδης 1988", *ΑΕΜΘ* 2, 1988, 331-345, η ίδια, "Ανασκαφή Μένδης 1989", *ΑΕΜΘ* 3, 1989, 409-424, η ίδια, "Μένδη-Ποσείδι 1990", *ΑΕΜΘ* 4, 1990, 399-410, η ίδια και Σ. Μοσχονησιώτη, "Το παράλιο νεκροταφείο της Μένδης", *ΑΕΜΘ* 4, 1990, 411-424. Επίσης Ι. Βοκοτοπούλου, "Anciennes nécropoles de la Chalcidique", στο *Nécropoles et sociétés antiques*, Actes du Colloque International de Recherches Archιologiques de l' Université de Lille III, Lille 1991, Naples 1994 (CCJB XVIII), 79-98. Πρβ. τις συνθετικές αναφορές στη Μένδη και τις παρατηρήσεις στα: A. M. Snodgras "The Euboeans in Macedonia: a new precedent for westward expansion", στο *Αποικία Scritti in onore di G. Buchner*, *AION ArchStAnt* N. S. 1, 1994, 87-93, K. Soueref, "Eubei lungo la costa della Grecia settentionale. Nuovi elementi", στο *Euboica. L' Eubea e la presnza euboica in Calcidica e in Occidente*, Coll. CJB, 15/AION ArchStAnt Ouad.12, Napoli 1998, s. 229-242, S. Moschonissioti, "Excavation at Ancient Mende", στο *Euboica*, ό.π., 255-271.

55. Οι αρχαίες πηγές για το *Ποσειδώνιον* / Ποσείδι: Θουκ. Ι. 129. Για τις ανασκαφές στο Ποσείδι βλ. Ι. Βοκοτοπούλου, "Ανασκαφή Μένδη 1989", *ό.π.*, ιδ. σ. 416-417, η ίδια, "Μένδη – Ποσείδι 1990", *ό.π.*, η ίδια, "Ποσείδι 1991", *ΑΕΜΘ* 5, 1991, 303-318, η ίδια, "Ποσείδι 1992", *ΑΕΜΘ* 6, 1992, σ. 443-450, η ίδια, "Ποσείδι 1993", *ΑΕΜΘ* 7, 1993, 401-412, η ίδια, "Ποσείδι 1994", *ΑΕΜΘ* 8, 1994, 269-274. Πρβ. επίσης: K. Soueref, "Eubei...", *ό.π.*, S. Moschonissioti, "Excavation...", *ό.π.*

κό τοπογραφίας για θέσεις στον Θερμαϊκό κόλπο με συνεχή επί το πλείστον ζωή από τα προϊστορικά μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια.

3. Στην περιοχή αυτή είχαν εγκατασταθεί ιερά του Ποσειδώνα στη Μένδη, της Αρτέμιδας Πυθίας στη Σάνη, του Ποσειδώνα επίσης στην Ποτίδαια και πιθανόν στη Δίκαια, της Αφροδίτης στην Αίνεια, του Διόνυσου και των Καβείρων στη Θέρμη και τη Θεσσαλονίκη και του Ηρακλή στο Ηράκλειον.

Οι θεότητες αυτές ταξινομούνται σε τρεις κατηγορίες:

α) Οι πανελλήνιες θεότητες Ποσειδών, Αφροδίτη, Κάβειροι συνδέονταν στενά με μετεωρολογικά και ουράνια φαινόμενα, ενώ λατρεύονταν ως προστάτες και καταφύγιο των ναυτικών από τους κινδύνους της ναυσιπλοΐας.

β) Ο πανελλήνιος Διόνυσος, από την άλλη πλευρά, γνωστός κυρίως ως θεός του κρασιού, συνδέεται άμεσα με τη θάλασσα, αλλά εκτείνει την εξουσία του στο βασίλειο του κάτω κόσμου.

γ) Παρόμοια, η Αφροδίτη και η Άρτεμις είναι θεές με εξουσία πάνω στη ζωή και το θάνατο.

Η προτίμηση στον Ποσειδώνα δικαιολογείται τόσο με την ευβοϊκή παράδοση στις θέσεις της Μένδης (Ποσείδι) και της Δικαίας, γνωστές στην αρχαία γραμματεία ως αποικίες των Ερετριέων, όσο και με την κορινθιακή στην Ποτίδαια. Ο Ποσειδώνας, εξάλλου, φαίνεται ότι προηγήθηκε ως μέγας θεός στις τοπικές παραδόσεις του βόρειου Αιγαίου.

Β. Μελφος* – Μ. Βαβελιδης**

Η ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΛΙΘΟΥ ΚΑΙ Η ΛΑΤΟΜΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ: ΙΧΝΗ ΛΑΤΟΜΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΜΑΡΩΝΕΙΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΡΟΔΟΠΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο λίθος αποτέλεσε από τα πρώτα βήματα του ανθρώπου απαραίτητο και αναντικατάστατο εργαλείο για την επιβίωση και την επικράτησή του στον πλανήτη. Δεν είναι τυχαίο ότι η περίοδος αυτή του ανθρώπινου πολιτισμού ονομάστηκε λίθινη εποχή και διήρκεσε αρκετές εκατοντάδες χιλιάδες χρόνια, έως το 3.500 π.Χ. περίπου. Αρχικά στην παλαιολιθική εποχή ο άνθρωπος χρησιμοποιούσε την πέτρα για την κατασκευή εργαλείων και όπλων έτσι όπως την έβρισκε στη φύση. Αργότερα, κατά τη νεολιθική περίοδο, δηλαδή πριν από 10.000 χρόνια περίπου, με το σχηματισμό των πρώτων αγροτικών κοινωνιών, ο προϊστορικός άνθρωπος άρχισε να εκμεταλλεύεται πιο συστηματικά την πέτρα και γενικά τον ορυκτό πλούτο που του προσέφερε η γη. Επεξεργάζεται τα ορυκτά, τα μέταλλα και τα πετρώματα και χρησιμοποιεί τις διάφορες ιδιότητές τους.

Η ευρεία χρήση της πέτρας ως δομικού υλικού στα αρχαία ελληνικά κτίσματα άρχισε κατά τον 7ο αι. π.Χ. και συνεχίστηκε με ιδιαίτερη ένταση κατά τον 6ο αι. π.Χ. Την εποχή αυτή περιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό η χρήση του ξύλου και των πλίνθων στους ναούς και στα δημόσια κτήρια και έγινε αντικατάστασή τους από λίθους, που αρχικά ήταν εύκολοι στην κατεργασία τους (Ορλάνδος 1958, Mueller-Wiener 1995). Ως υλικά δόμησης στην αρχαία Ελλάδα χρησιμοποιήθηκαν κυρίως οι πωρόλιθοι (τραβερτίνες), οι ψαμμίτες, τα κροκαλοπαγή και λατυποπαγή, οι γνεύσιοι, οι σχιστόλιθοι,

* Διδάκτορας, Τμήμα Γεωλογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

** Καθηγητής, Τμήμα Γεωλογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

οι σερπεντινίτες, τα πλουτωνικά και ηφαιστειακά πυριγενή πετρώματα, οι ασβεστόλιθοι και άλλα.

Το υλικό όμως που έτυχε ευρείας χρήσης στα κτίσματα της αρχαίας Ελλάδας ήταν το μάρμαρο. Το ελληνικό μάρμαρο ήταν γνωστό σε όλον τον αρχαίο κόσμο και είχε ταυτιστεί με τα μεγαλύτερα αρχιτεκτονικά αριστουργήματα. Κανένα άλλο υλικό δεν εντυπωσίασε και δεν ενθουσίασε τον άνθρωπο τόσο πολύ όσο το μάρμαρο. Από αυτό εμπνεύστηκαν οι γλύπτες της αρχαίας Ελλάδας, όπως ο Φειδίας και ο Πραξιτέλης, και δημιούργησαν αριστουργήματα, δείγματα της υψηλής αισθητικής και του προηγμένου πολιτισμού των αρχαίων Ελλήνων. Οι ναοί, τα δημόσια κτήρια, τα θέατρα, τα ανάκτορα, τα μνημεία, όλα ήταν κατασκευασμένα από μάρμαρο, ένα πέτρωμα που τόσο απλόχερα μας χάρισε η ελληνική φύση σε όλες τις ποικιλίες και τους χρωματισμούς. Το μάρμαρο ξεχωρίζει από τα άλλα διακοσμητικά πετρώματα λόγω του χρώματός του, ιδιαίτερα του λευκού, της ομοιογένειας των συστατικών του, της λάμψης του αλλά και της ευκολίας στη λάξευση.

Σημαντική πηγή άντλησης πληροφοριών για τη λατομική δραστηριότητα, αλλά και για τους τρόπους εξόρυξης και τα εργαλεία λάξευσης κατά την αρχαιότητα αποτελούν τα γραπτά κείμενα και τα συγγράμματα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Πολύτιμα στοιχεία που αφορούν στην εκμετάλλευση και εξόρυξη λίθων, κυρίως μαρμάρων, στον ελληνικό χώρο μας δίνουν ο Θεόφραστος, ο Ηρόδοτος, ο Παυσανίας, ο Στράβων κ.ά. Οι αναφορές σχετικά με τη λατομική δραστηριότητα στη Μακεδονία και Θράκη είναι ελάχιστες και αποσπασματικές και αφορούν μόνο το θαυμαστό για την εποχή εκείνη λευκό μάρμαρο της Θάσου (Παυσανίας 1.18.6, Πλίνιος 36.44, Βιτρούβιος 10.2.15). Όμως τα πολυάριθμα λατομεία, τα υπολείμματα εκμετάλλευσης και τα ίχνη εξόρυξης που εντοπίσαμε στη Βόρεια Ελλάδα αποτελούν αδιάψευστους μάρτυρες ότι κατά την αρχαιότητα έγινε εντατική εξόρυξη λίθου.

Στην παρούσα εργασία παρατίθενται για πρώτη φορά ορισμένα στοιχεία σχετικά με τα αρχαία λατομεία και τις λατομικές δραστηριότητες στην περιοχή Μαρώνειας του Νομού Ροδόπης. Η μελέτη αυτή αποτελεί ένα τμήμα μίας εκτεταμένης έρευνας που γίνεται στα πλαίσια ερευνητικών προγραμμάτων του Τομέα Ορυκτολογίας, Πετρολογίας, Κοιτασματολογίας του Τμήματος Γεωλογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τα προγράματα αυτά αφορούν στον εντοπισμό και την ανάδειξη αρχαίων θέσεων λατομικής δραστηριότητας, στην προέλευση των πρώτων υλών που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή και διακόσμηση κτιρίων, καθώς επίσης τον τρόπο και την τεχνική για την εξόρυξη της πέτρας κατά την αρχαιότητα.

Η ΜΑΡΩΝΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Η Μαρώνεια βρίσκεται στη Θράκη, περίπου 30 χλμ. νότια της Κο-

Σχ. 1. Γεωλογικός χάρτης της περιοχής Μαρώνειας (κατά Παπαδόπουλο, 1982). 1. Λατομική δραστηριότητα στην αρχαία Ισμάρα. 2. Λατομεία μαρμάρου στην αρχαία Μαρώνεια.

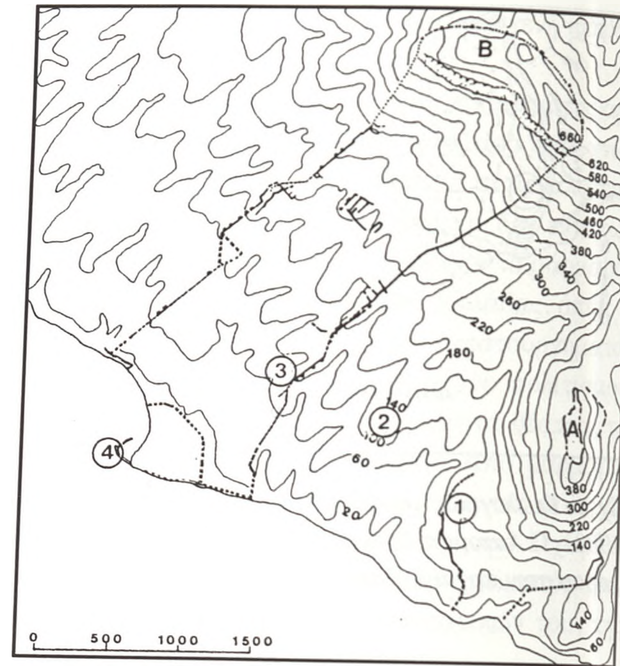
μοτηνής. Η σύγχρονη πόλη είναι κτισμένη στις νοτιοδυτικές παρυές του όρους Ίσμαρος σε υψόμετρο περίπου 250 μ. Η μορφολογία του εδάφους στην περιοχή παρουσιάζει έντονο ανάγλυφο και χαρακτηρίζεται από τα υψώματα Αγ. Γεώργιος (ύψ. 460 μ.), Καμλαυκιά (ύψ. 530 μ.), Χλωμό (ύψ. 500 μ) και Ίσμαρος (ύψ. 670 μ). Δύο μεγάλα ρέματα, της Συκιάς και της Κερασιάς διασχίζουν την περιοχή που μελετήσαμε από Β προς Ν (σχ. 1).

Σύμφωνα με τα μέχρι τώρα ιστορικά στοιχεία (Τριαντάφυλλος 1986, Μπακιρτζής και Τριαντάφυλλος 1988, Αλιπράντης 1994) η ευρύτερη περιοχή κατοικείται αδιάκοπα από τη νεολιθική περίοδο μέχρι και σήμερα, όπως δείχνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία αναδεικνύουν και συνθέτουν την πλούσια ιστορική φυσιογνωμία της Μαρώνειας. Δυτικά του σύγχρονου χωριού υπάρχει ένα σπήλαιο, που κατά τη νεολιθική περίοδο και την εποχή του χαλκού αποτελούσε χώρο κατοίκησης. Η χρήση του συνεχίστηκε περιστασιακά μέχρι τα βυζαντινά χρόνια (Μπακιρτζής και Τριαντάφυλλος 1988). Η τοπική παράδοση έχει συνδέσει το σπήλαιο με τον ομηρικό ήρωα Πολύφημο, τον μονόφθαλμο Κύκλωπα που τύφλωσε ο Οδυσσέας.

Κατά την πρώιμη εποχή του σιδήρου (1050-650 π.Χ.) η περιοχή κατοικήθηκε από τη θρακική φυλή των Κικόνων. Μία από τις σημαντικότερες πόλεις τους ήταν η Ίσμαρος, η οποία αναφέρεται και από τον Όμηρο (Οδύσσεια Ι, 40). Σύμφωνα με τον Τριαντάφυλλο (1986), στη θρακική αυτή αρχαία πόλη ανήκουν το οχυρωματικό τείχος και η ακρόπολη που βρίσκονται ανατολικά της Μαρώνειας στο απόκρημνο και δύσβατο όρος Αγ. Γεώργιος (σχ. 2). Το ρέμα Κερασιάς, ανατολικά του όρους του Αγ. Γεωργίου, έχει ταυτιστεί με το "Οδύσσειο ρείθρο" που αναφέρει ο Όμηρος.

Η πόλη της Μαρώνειας ιδρύθηκε τον 7ο αι. π.Χ. από αποίκους της Χίου, κοντά στην πόλη των Κικόνων. Σύμφωνα με την παράδο-

Σχ. 2. Τοπογραφικό διάγραμμα της περιοχής Μαρώνειας. Α. Ακρόπολη του Αγ. Γεωργίου. Β. Ακρόπολη του Αγ. Αθανασίου. 1. Τείχη και κατεργασία λίθου στην αρχαία Ισμάρα. 2. Λατομεία μαρμάρου στην αρχαία Μαρώνεια. 3. Αρχαίο θέατρο. 4. Αρχαίο λιμάνι. (κατά Μπακιρτζή και Τριαντάφυλλο, 1988).

ση, οικιστής της ήταν ο Μάρωνας, ιερέας του Απόλλωνα, ο οποίος μνημονεύεται από τον Όμηρο για τη φιλοξενία και τα δώρα που προσέφερε στον Οδυσσέα. Τα διάφορα αρχαιολογικά ευρήματα μαρτυρούν την ειρηνική εγκατάσταση των αποίκων καθώς και τις φιλικές σχέσεις που είχαν με τους Κίκονες. Το πόσο σημαντική ήταν η αρχαία Μαρώνεια φαίνεται και από την παραγωγή σπουδαίου κρασιού, το οποίο μνημονεύει και ο Όμηρος (Οδύσσεια, Ι, 196), την κοπή αργυρού νομίσματος τον 5ο αι. π.Χ. και από τη συνεισφορά της πόλης προς την αθηναϊκή συμμαχία. Η συνεισφορά αυτή την εποχή εκείνη ανέρχονταν στα 3 τάλαντα. Τον 4ο αι. π.Χ. κατασκευάστηκε το λιμάνι της Μαρώνειας, το επιβλητικό οχυρωματικό τείχος με πύργους και η ακρόπολη στην κορυφή του όρους Ίσμαρος (σχ. 2), καθώς και το ιερό του Διόνυσου. Λίγο αργότερα, στα ελληνιστικά χρόνια, κατασκευάστηκε το θέατρο, το οποίο λειτούργησε και κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Τη Μαρώνεια επισκέφθηκε το 124-125 μ.Χ. ο Ρωμαίος αυτοκράτορας Αδριανός, προς τιμή του οποίου κατασκευάστηκε ένα μνημειώδες πρόπυλο.

Μεγάλη ακμή γνώρισε η Μαρώνεια κατά την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή εποχή, όπως προκύπτει από τα αρχαιολογικά ευρήματα, τις εκκλησίες και τα μοναστήρια της εποχής εκείνης (5ος-12ος αι. μ.Χ.) που βρέθηκαν στις τοποθεσίες Αγ. Χαράλαμπου και Σύναξης (Μπακιρτζής και Χατζημιχάλης 1991, Αλιπράντης 1994). Κατά τα μεταβυζαντινά χρόνια οι κάτοικοι εγκατέλειψαν την πόλη τους, λόγω των συχνών πειρατικών επιδρομών, και μεταφέρθηκαν μακριά από τη θάλασσα, στη θέση της σημερινής Μαρώνειας.

ΓΕΩΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΜΑΡΩΝΕΙΑΣ

Γεωλογικά η περιοχή της Μαρώνειας (σχ. 1) ανήκει στην περιροδοπική ζώνη της Θράκης και συγκεκριμένα στην ενότητα Μάκρης (Παπαδόπουλος, 1982). Η ενότητα αυτή αποτελείται από μεταμορφωμένα πετρώματα Μεσοζωικής ηλικίας (δηλαδή ηλικίας 250 έως 150 εκατομ. χρόνων). Τα μεταμορφωμένα αυτά πετρώματα περιλαμβάνουν στο κατώτερο τμήμα τους μάρμαρα, δολομίτες, ασβεστιτικούς σχιστόλιθους και χαλαζιακούς-σερικιτικούς φυλλίτες, ενώ στο ανώτερο πρασινοσχιστόλιθους. Στην περιοχή εντοπίζεται ακόμη ένας πλουτωνίτης τριτογενούς ηλικίας (δηλαδή ηλικίας 30 εκατομ. χρόνων), που έχει διεισδύσει στα παραπάνω πετρώματα. Ο κύριος πετρογραφικός τύπος του πλουτωνίτη είναι μονζονίτης, ενώ σε μικρότερο βαθμό συμμετέχουν ο γάββρος και ο μονζογάββρος.

Στην περιοχή της Μαρώνειας εντοπίζονται επίσης και δύο μεταλλοφόρες εμφανίσεις. Συγκεκριμένα, στη θέση Μαρμαρίτσα, κοντά στην παράκτια ζώνη, υπάρχει εμφάνιση σιδηρομεταλλεύματος με τη μορφή φλεβών και κοιτών που φιλοξενείται μέσα στα μάρμαρα, ενώ στην τοποθεσία Κτίσματα (Μαλ-Τεπέ) έχει εντοπιστεί κοίτασμα χαλκού-μολυβδαινίου μέσα σε πορφυριτικό μικρογρανίτη (Μέλφος 1995). Στη θέση αυτή έχει ανακαλυφθεί και ένα αρχαίο υπόγειο μεταλλείο που αποτελείται από ένα πηγάδι βάθους 7 μ., το οποίο καταλήγει σε 3 στοές μήκους έως 25 μ. Το μεταλλείο αυτό χρονολογείται από το 3ο-2ο αι. π.Χ., με βάση την κεραμεική που εντοπίστηκε σ' αυτό και πιθανώς αποσκοπούσε στην εξόρυξη μεταλλεύματος χαλκού (Μέλφος 1995).

ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΛΙΘΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΜΑΡΑ

Στη θέση Κουβούκι, στις νοτιοδυτικές παρυές του όρους Άγ. Γεώργιος, σε ύψομετρο 110 μ., εκεί όπου σχηματίζεται ένα πλάτωμα (σχ. 2), εντοπίστηκαν ίχνη εξόρυξης και κατεργασίας λίθου. Στη θέση αυτή υπάρχει τμήμα του δυτικού σκέλους του τείχους της οχύρωσης του Αγ. Γεωργίου, καθώς και μία "μεγαλιθική" πύλη με μονολιθικές παραστάδες, που βρίσκονται ακόμη στη θέση τους. Στην κορυφή του Αγ. Γεωργίου είναι χτισμένη η ακρόπολη, η οποία έχει περίμετρο 1.330 μ. και εμβαδό 53 στρέμματα. Η κεραμική που βρέθηκε στην περιοχή είναι, σύμφωνα με αρχαιολογικές έρευνες (Τριαντάφυλλος 1986, Μπακιρτζής και Τριαντάφυλλος 1988), του 9ου και 8ου αι. π.Χ. και φανερώνει την ύπαρξη της πόλης των Κικόνων, της Ομηρικής Ισμάρας ή Ισμάρου.

Το πυριγενές πέτρωμα, στο οποίο εντοπίζονται τα ίχνη επεξεργασίας, είναι πλουτωνίτης με σύσταση μονζονίτη. Η ορυκτολογική του σύσταση αποτελείται κυρίως από πλαγιόκλαστα, καλιούχους αστρίους, πυροξένους, ενώ σε μικρότερο βαθμό συμμετέχουν ο χαλαζίας, η κεροστίλβη και ο μαγνητίτης. Πρόκειται για ένα πολύ σκληρό και συνεκτικό πέτρωμα με μικρούς και ισομεγέθεις κόκκους, που κάνουν το πέτρωμα να είναι ανθεκτικό στη θλίψη.

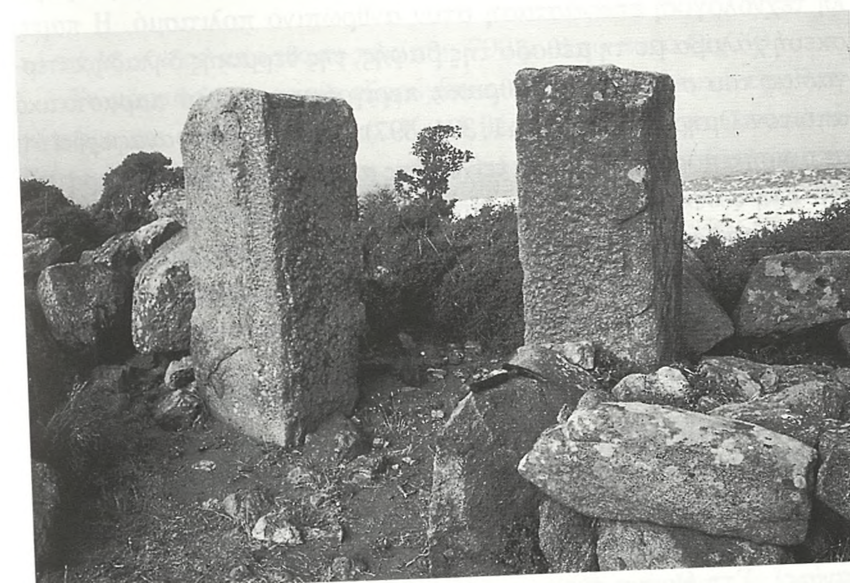
Εικ. 1. Εγκοπές τραπεζοειδούς σχήματος, μήκους 30 cm, σε μονζονίτη. Αρχαία Ισμάρα.

Η κατεργασία του πετρώματος έγινε κυρίως κατά μήκος, κοντά στο τείχος της αρχαίας πόλης. Τα ίχνη κατεργασίας αποτελούν εγκοπές στα ανώτερα τμήματα των ογκόλιθων, μήκους από 0,20 έως 0,40 μ. και ύψους έως 0,10 μ., με τραπεζοειδές (εικ. 1) ή σπανιότερα με θολωτό σχήμα (εικ. 2). Οι αρχαίοι Θράκες λιθοξόοι κατασκεύαζαν τις εγκοπές αυτές τη μία δίπλα στην άλλη, σε σχετικά μικρή απόσταση μεταξύ τους (από 0,10 έως 0,20 μ.). Στις εγκοπές τοποθετούσαν σφήνες και με συνεχή και αδιάκοπη κρούση αποσπούσαν τους γρανιτικούς ογκόλιθους σχίζοντάς τους. Τα τεμάχια που έκοβαν με τον τρόπο αυτό είχαν μήκος που έφτανε έως 2 μ., πλάτος 0,70 μ. και ύψος 0,90 μ. Το βάρος των ογκόλιθων αυτών κυμαίνεται από 1 έως 2 τόννους, ενώ σε μερικές περιπτώσεις φθάνει τους 4 τόννους. Σε μία περίπτωση βρέθηκε ένας μεγάλος ογκόλιθος που έχει τεμαχιστεί σε συνολικά 4 τεμάχια, μήκους 1,80 μ., τα οποία βρίσκονται μέχρι σήμερα το ένα δίπλα στο άλλο στη θέση τους.

Η παρουσία των κατεργασμένων λίθων κατά μήκος του οχυρωματικού τείχους καθώς και το μεγάλο μέγεθος των ογκολίθων δείχνει ότι ο μονζονίτης χρησιμοποιήθηκε ως δομικό υλικό, κυρίως για την οχύρωση της πόλης της Ισμάρας. Άλλα ίχνη κατεργασίας λίθου και λάξευσης δεν έχουν εντοπιστεί, παρά μόνο στις δύο μονολιθικές παραστάδες της πύλης του δυτικού τμήματος του τείχους (εικ. 3). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι παραστάδες αυτές αποτελούνται επίσης από μονζονίτη και έχουν σχήμα ορθογώνιο παραλληλεπίπεδο, με ύψος μεγαλύτερο από 1,80 μ. και πλάτος 0,50 μ. Είναι βαθιά θεμελιωμένες και για το λόγο αυτό δεν έχουν μετακινηθεί από τη θέση τους. Κατά μήκος των μονολιθικών αυτών τεμαχίων υπάρχουν ίχνη λάξευσης (Εικ. 5) πιθανώς για την προσαρμογή και την τοποθέτηση κάποιας θύρας.

Εικ. 2. Εγκοπή θολωτού σχήματος μήκους 25 cm, σε μονζονίτη. Αρχαία Ισμάρα.

Εικ. 3. Παραστάδες της πύλης του τείχους της αρχαίας Ισμάρας από κατεργασμένο μονζονίτη.

Η χρονολόγηση της λατομικής αυτής δραστηριότητας στο μονζονίτη της Μαρώνειας είναι δύσκολη, αλλά το γεγονός ότι η πόλη των Κικόνων αναφέρεται από τον Όμηρο τον 8ο αι. π.Χ. σε συνδυασμό με την κεραμική που εντοπίστηκε στη θέση του Αγ. Γεωργίου και χρονολογείται την ίδια περίοδο, μας κάνει να υποθέσουμε ότι και η κατεργασία του λίθου ανάγεται στην εποχή εκείνη. Είναι ενδεικτικό, άλλωστε, ότι για την οχύρωση της πόλης δεν χρησιμοποιήθηκε το παρακείμενο μάρμαρο, το οποίο βρίσκεται σε απόστα-

ση λίγων δεκάδων μέτρων, αλλά προτιμήθηκε ο πιο δυσκατέργαστος και σκληρότερος πλουτωνίτης. Αυτό πιθανώς να οφείλεται στο γεγονός ότι το μάρμαρο άρχισε να χρησιμοποιείται στις κατασκευές και στα οικοδομήματα στα μέσα του 7ου αι. π.Χ.

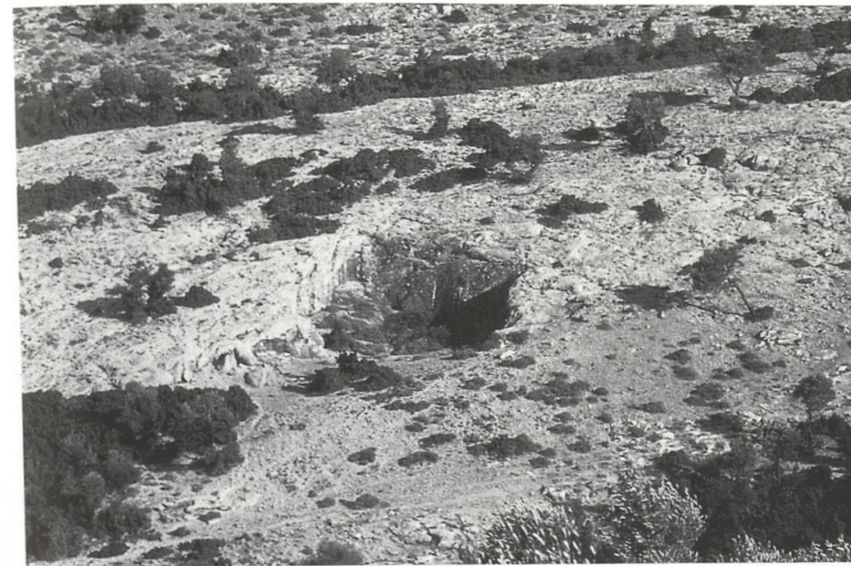
Επίσης, φαίνεται ότι οι λατομικές τεχνικές θα πρέπει να ήταν σχετικά πρωτόγονες, όπως και τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν. Για την κοπή τεμαχίων με συγκεκριμένες διαστάσεις δεν βρέθηκαν λατομεία. Οι αρχαίοι Κίκονες επέλεγαν κατάλληλους τεράστιους ογκόλιθους, οι οποίοι υπάρχουν σε μεγάλο αριθμό διάσπαρτοι σε όλη την έκταση ακόμη και σήμερα και με τη μέθοδο της κρούσης με σφήνες αποσπούσαν τα τεμάχια. Στη συνέχεια, μετέφεραν τα τεμάχια αυτά, για να κατασκευάσουν το οχυρωματικό τείχος της πόλης τους.

Για την κατεργασία του λίθου εκτός από σφήνες θα πρέπει να χρησιμοποιήθηκαν και βαριές ως κρουστικά εργαλεία. Τα εργαλεία αυτά ήταν κατασκευασμένα από σίδηρο, ενώ η χρήση σφηνών από ξύλο θεωρείται απίθανη λόγω της μεγάλης σκληρότητας και της αντοχής του μονζονίτη στη θλίψη. Η ανακάλυψη και διάδοση της μεταλλουργίας του σιδήρου λίγους αιώνες πριν είχε επιφέρει μεγάλη τεχνολογική επανάσταση στον ανθρώπινο πολιτισμό. Η παρασκευή χάλυβα με τη μέθοδο της βαφής, της θερμικής δηλαδή κατεργασίας του σιδήρου με άνθρακα περιγράφεται πολύ παραστατικά από τον Όμηρο (Οδύσσεια, Ι, 394-397). Θα πρέπει να αναφερθεί ότι σε μικρή απόσταση από το τείχος της αρχαίας πόλης, νοτιότερα, κοντά στη θάλασσα, στη θέση Μαρμαρίτσα, υπάρχουν εμφανίσεις σιδηρομεταλλεύματος. Ανασκαφές στην περιοχή είναι πιθανό να έφερναν στο φως κάποιες μεταλλουργικές σκωρίες που θα αποτελούσαν ένδειξη για επεξεργασία του σιδήρου.

ΑΡΧΑΙΑ ΛΑΤΟΜΕΙΑ ΜΑΡΜΑΡΟΥ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΑΡΜΑΡΙΤΣΑ

Κατά την αρχαιότητα η εξόρυξη μαρμάρου γινόταν συνήθως σε υπαίθρια λατομεία με ανοιχτά μέτωπα. Οι αρχαίοι συγγραφείς ονόμαζαν τα λατομεία "*λατομίες*" (Πλάτων, Στράβων, Πλούταρχος) ή "*λιθοτομίες*" (Θουκυδίδης, Ηρόδοτος, Ξενοφών, Θεόφραστος, Παυσανίας). Στη Θράκη έχουν εντοπιστεί, σύμφωνα με τις μέχρι τώρα έρευνές μας, αρχαίες λατομικές εργασίες για την εξόρυξη διαφόρων πετρωμάτων, όπως μαρμάρου, ασβεστόλιθου ή πωρόλιθου, που χρονολογούνται τουλάχιστον από την αρχαϊκή εποχή. Συγκεκριμένα, στην αρχαία Μαρώνεια διατηρούνται μέχρι σήμερα οι θέσεις λατόμευσης με τη μορφή "κοιτών" από όπου έχουν αποσπασθεί μεγάλοι όγκοι μαρμάρου, ενώ σε πολύ μεγάλο βαθμό διατηρούνται και τα ίχνη που άφησαν τα εργαλεία στα μέτωπα εξόρυξης και εκμετάλλευσης.

Έξι συνολικά αρχαία λατομεία λευκού μαρμάρου εντοπίζονται 5 χλμ. νοτιοανατολικά του σύγχρονου χωριού της Μαρώνειας, στην τοποθεσία Μαρμαρίτσα, κατά μήκος του ρέματος Συχιάς. Τα λατομεία σε σχέση με την αρχαία πόλη βρίσκονταν έξω από το ανατολι-

Εικ. 4. Λατομείο μαρμάρου στο δυτικό πρανές του ρέματος της Συκιάς. Μήκος μετώπου εξόρυξης 20 μ. Αρχαία Μαρώνεια.

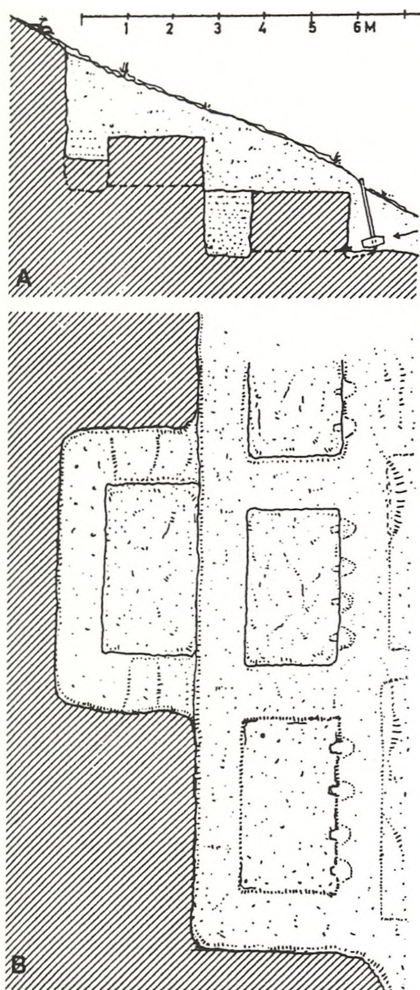
κό τείχος και σε απόσταση περίπου 700 μ. από αυτό (σχ. 2).

Το μάρμαρο το οποίο εξορύχθηκε έχει χρώμα λευκό έως λευκότεφρο και είναι αδρόκοκκο. Κατά θέσεις αποτελείται από μεγάλους κρυστάλλους ασβεστίτη, μήκους 1-2 cm, που οφείλονται στην ανακρυστάλλωση του μαρμάρου λόγω της διείσδυσης του πλουτωνίτη. Είναι ένα μαλακό και ευλάξευτο πέτρωμα και σε αρκετές περιπτώσεις, κατά την κρούση με σφυρί, αναδύεται έντονη οσμή θείου, η οποία οφείλεται επίσης στη γειτνίασή του με τον πλουτωνίτη. Ορισμένα τμήματα του μαρμάρου είναι αρκετά εύθρυπτα.

Η ορυκτολογική σύσταση του μαρμάρου είναι κυρίως ασβεστίτης, ενώ σε πολύ μικρά ποσοστά συμμετέχουν ο δολομίτης και ο μοσχοβίτης. Οι χημικές αναλύσεις έδειξαν ότι το μάρμαρο αποτελείται από 51,8 έως 54,6 % CaO, από 1,07 έως 4,28 % SiO_2, από 0,45 έως 3,61 % MgO, από 0,07 έως 0,43 % FeO και έως 0,76 % Fe_2O_3. Οι αυξημένες περιεκτικότητες σε SiO_2 και MgO σε ορισμένες περιπτώσεις δείχνουν χαμηλές τοπικές πυριτιώσεις και δολομιτιώσεις των μαρμάρων.

Από τη μέχρι τώρα έρευνά μας φαίνεται ότι στην επιλογή της συγκεκριμένης θέσης διάνοιξης των λατομείων έπαιξαν ρόλο κυρίως η σχετικά μεγάλη κλίση του πρανούς (εικ. 4), η ύπαρξη διαδρόμων για τη μεταφορά των εξορυγμένων ογκόλιθων και η μικρή απόσταση από τη θάλασσα (περίπου 500-1000 μ.) αλλά και από την αρχαία πόλη της Μαρώνειας. Σημαντικό ρόλο πρέπει να έπαιξε και η ποιότητα του μαρμάρου και συγκεκριμένα το λευκό χρώμα του, η συνεκτικότητά του καθώς και η έλλειψη εντόνων τεκτονικών δομών στο πέτρωμα, κυρίως ρηγμάτων και διακλάσεων.

Η εξόρυξη μαρμάρου στα υπαίθρεια λατομεία της αρχαίας Μα-

Σχ. 3. Σχέδιο αρχαίου λατομείου: α. τομή, β. κάτοψη (κατά Mueller-Wiener 1995).

ρώνειας γινόταν με ανοιχτά κλιμακωτά μέτωπα, άρχιζε συνήθως από χαμηλά και προχωρούσε προς τα υψηλότερα σημεία, όπως γίνεται και σήμερα (σχ. 3). Η προσπέλαση γινόταν από ανατολάς προς δυσμάς. Έχουν εντοπιστεί έως και τέσσερα διαδοχικά επίπεδα εξόρυξης, όπου διακρίνονται καθαρά ίχνη, από τα τεμάχια τα οποία αποκόπηκαν από το μέτωπο εξόρυξης (Εικ. 7). Γενικά, η τεχνική εξόρυξης ήταν απλή και ακολουθούσε τα γεωλογικά και τεκτονικά χαρακτηριστικά του ίδιου του πετρώματος (στρώση, ρήγματα, διακλάσεις, χρωματισμοί κλπ.), τα οποία καθόριζαν τους τύπους των αρχιτεκτονικών μελών που θα παραγόταν. Από τα έξι λατομεία τα δύο έχουν σχήμα τραπεζοειδές και καλύπτουν μία επιφάνεια 600 μ^2 και 520 μ^2, αντίστοιχα. Τα υπόλοιπα τέσσερα έχουν ορθογώνιο σχήμα και το εμβαδόν τους κυμαίνεται από 50 μ^2 έως 800 μ^2 το καθένα. Το ύψος του μετώπου εξόρυξης σε όλα τα λατομεία κυμαίνεται από 1.5 μ έως 5 μ. Εκτιμάται ότι κατά τη διάρκεια λειτουργίας των λατομείων θα πρέπει να εξορύχθηκαν συνολικά πάνω από 4.500 μ^3 μαρμάρου, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή κτιρίων, αρχιτεκτονικών μελών, γλυπτών κ.ά.

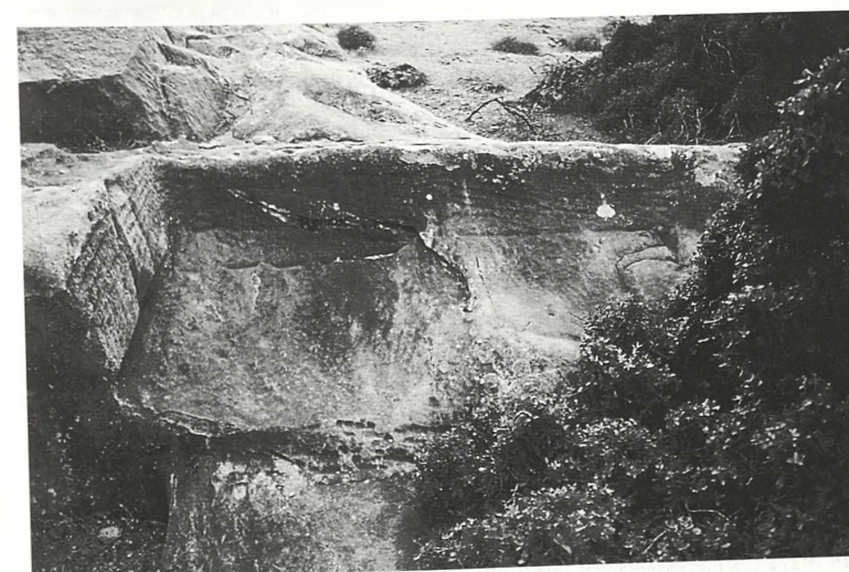
Το μάρμαρο που εξορυσσόταν ήταν συμπαγές και υγιές, χωρίς εσωτερικές ατέλειες, διακλάσεις ή μεταβολές της κρυσταλλικότητας. Οι αρχαίοι εξόρυσσαν τα πετρώματα σε ορθογώνιους όγκους, το μέγεθος των οποίων ποίκιλε ανάλογα με τη χρήση τους. Με βάση τα ίχνη εξόρυξης μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι ογκόλιθοι είχαν συνήθως μήκος περίπου 1 μ. και πλάτος 0.5 μ, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις το μέγεθός τους ήταν ακόμη μεγαλύτερο. Αυτό προκύπτει και από τα αρχαιολογικά ευρήματα που εντοπίστηκαν στην ευρύτερη περιοχή, όπως ένας ρωμαϊκός σταθμός θυρώματος μήκους 4 μ. (Μπακιρτζής και Χατζημιχάλης 1991) κατασκευασμένος από τοπικό μάρμαρο.

Αρχικά, για την κοπή και απόσπαση των ογκόλιθων λάξευαν την πέτρα με αξίνες και πριόνι μαζί με άμμο και νερό για τη δημιουργία περιμετρικών, κατακόρυφων και οριζόντιων αυλακιών, ανάλογα με τις επιθυμητές διαστάσεις (σχ. 3, εικ. 5). Οι αύλακες αυτές είχαν πλάτος και βάθος 5 έως 10 cm. Περιμετρικά γύρω από τα τεμάχια που έχουν εξορυχθεί διατηρούνται μέχρι σήμερα τα ίχνη από τις αξίνες και τα λιθοπρίονα (εικ. 6). Στη συνέχεια, άνοιγαν στα αυλάκια αυτά εγκοπές τοξοειδούς σχήματος, μέσα στις οποίες προσάρμοζαν τις σφήνες. Το μήκος των εγκοπών αυτών έφτανε συνήθως τα 10 cm, ενώ σπανίως υπήρχαν διάκενα μεταξύ τους. Από τα ίχνη των εγκοπών μπορούμε να συμπεράνουμε ότι για την απόσπαση ενός μέτριου όγκου μαρμάρου απαιτούνταν συνολικά 7-10 σφήνες, ενώ για τα μεγάλα τεμάχια οι σφήνες έφταναν έως και τις 20. Οι σφήνες αυτές ήταν από σίδερο ή ξύλο. Όταν χρησιμοποιούσαν σιδερένιες ράβδους για σφήνες, τις χτυπούσαν δυνατά με βαριά, ώστε να σφηνωθούν μέσα στις εγκοπές και στη συνέχεια με δύναμη αποσπούσαν τον ογκόλιθο με μεγάλους σιδερένιους μοχλούς. Τις

Εικ. 5. Τέσσερα διαδοχικά επίπεδα εξόρυξης μαρμάρου και ίχνη από τα περιμετρικά αυλάκια.

ξύλινες σφήνες τις έβρεχαν με νερό για να διογκωθούν και με τον τρόπο αυτό αποσπούσαν τον όγκο από το μητρικό πέτρωμα. Σύμφωνα με τον Ορλάνδο (1958), οι αρχαίοι προτιμούσαν τις σφήνες από ξύλο, αφού με αυτές η αποκόλληση του πετρώματος ήταν ομοιόμορφη και ταυτόχρονη σε ολόκληρο το κομμάτι, σε αντίθεση με τις

Εικ. 6. Ίχνη από τα εργαλεία κοπής και από τις εγκοπές όπου προσαρμόζονταν οι σφήνες στα μάρμαρα.

Εικ. 7. Κυκλικό ίχνος από τις εγκοπές όπου προσαρμόζονταν οι λοστοί για την απόσπαση κυλινδρικού τεμαχίου, πιθανώς για την κατασκευή κίονα.

σιδερένιες σφήνες, η χρήση των οποίων δημιουργούσε προβλήματα λόγω της ανομοιόμορφης ενέργειας κατά την κρούση.

Σε ένα από τα λατομεία εντοπίστηκε ένα κυκλικό ίχνος διαμέτρου 0,7 μ. καθώς και ίχνη από λοστούς κατά μήκος της διαμέτρου (εικ. 7). Πρόκειται για κάποιο κυλινδρικό τεμάχιο που χρησιμοποιήθηκε πιθανώς για την κατασκευή κίονα.

Η διαδικασία της εξόρυξης και απόσπασης των ογκόλιθων, της αρχικής λάξευσης και της μεταφοράς τους ήταν μία ιδιαίτερα επίπονη διαδικασία για την οποία απαιτούνταν μυική δύναμη και μεγάλη ενέργεια. Επίσης, οι εργασίες απαιτούσαν μεγάλη ομαδική προσπάθεια και προσοχή, ώστε οι όγκοι να αποσπούνται ομοιόμορφα.

Συμπεράσματα σχετικά με τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι λατόμοι στη Μαρώνεια είναι σχετικά δύσκολο να εξαχθούν. Κάποιες υποθέσεις μπορούν να γίνουν με βάση τα ίχνη των εργαλείων που υπάρχουν μέχρι σήμερα στα μέτωπα εξόρυξης σε συνδυασμό με τις αναφορές των αρχαίων συγγραφέων. Τα εργαλεία αυτά ήταν συνήθως σιδερένια και οι αρχαίοι συγγραφείς τα ονόμαζαν γενικά "*λατομίδες*" (Αγαθαρχίδης Περίπλους Ερυθράς Θάλασσας 29 626) ή "*τυπίδες*" (Διόδωρος Σικελιώτης III 2) ή "*λατομικό σίδηρο*" (Διόδωρος Σικελιώτης III 3).

Τα κυριότερα λατομικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την εξόρυξη μαρμάρου στη Μαρώνεια, εκτός από τις σφήνες, θα πρέπει να ήταν η βαριά, η "*τυπίδα*", ο "*επικόπανος*", ο "*τύκος*", το βελόνι ή καλέμι, ο "*πρίων*" και οι λοστοί. Η βαριά ήταν το κύριο

κρουστικό εργαλείο με το οποίο ο λατόμος έσπαζε και αποσπούσε τα τεμάχια λίθου. Για τη λάξευση των περιμετρικών αυλάκων, που χρησίμευαν στην εξαγωγή και απόσπαση των ογκόλιθων, οι λατόμοι συνήθως χρησιμοποιούσαν την "*τυπίδα*". Η "*τυπίδα*", η οποία αναφέρεται από το Διόδωρο Σικελιώτη, είναι ένα εργαλείο με στυλεό που καταλήγει και από τις δύο πλευρές σε οξεία κωνική αιχμή και μοιάζει με το σύγχρονο πικούνι. Ο "*επικόπανος*", που αποτελεί τον σύγχρονο μαντρακά, είχε και τις δύο επιφάνειές του πεπλατυσμένες. Ήταν ένα είδος σφυριού και χρησίμευε για την κρούση των κρουόμενων εργαλείων. Ένα από τα βασικότερα κρουόμενα εργαλεία που χρησίμευε για τη λάξευση των περιμετρικών αυλάκων ήταν το βελόνι ή καλέμι. Το βελόνι είναι ένα στενό επιμηκυσμένο κοπίδι, χωρίς στυλεό που καταλήγει σε οξεία κωνική αιχμή και η κρούση γίνεται με τον "*επικόπανο*". Άλλο ένα σημαντικό εργαλείο ήταν ο "πρίων" που έκοβε τα πετρώματα με τη βοήθεια άμμου. Την ιδιότητα αυτή που έχουν τα πετρώματα, και κυρίως το μάρμαρο να κόβονται σε όγκους αναφέρουν συχνά οι αρχαίοι συγγραφείς (Θεόφραστος Περί Λίθων 5, Βιτρούβιος De Arch. II 7 11, Πλίνιος Ν.Η. XXXΝΙ 47, 51, 135, 159, 167).

Μετά την εξόρυξη και απόσπαση του όγκου, ακολουθούσε η πρώτη λάξευση ή "*πελέκηση*", ώστε να δοθεί το γενικό σχήμα ανάλογα με τη χρήση για την οποία προορίζονταν η πρώτη ύλη. Με τον τρόπο αυτό απομακρυνόταν το περιττό βάρος και γινόταν ευκολότερη η μεταφορά του. Στο γεγονός αυτό συνηγορεί η παρουσία μεγάλων σωρών από μπάζα που υπάρχουν στην θέση των αρχαίων λατομείων στη Μαρώνεια.

Η έναρξη λειτουργίας των λατομείων μαρμάρου στη Μαρώνεια δεν είναι με ακρίβεια γνωστή. Η ανάπτυξη της αρχαίας πόλης είναι συνεχής από την ίδρυσή της, ενώ η περίοδος της μεγάλης ακμής αρχίζει τον 4ο αι. π.Χ. Στην εποχή εκείνη ανάγεται και η έντονη οικοδομική δραστηριότητα, όπως η επιβλητική οχύρωση της πόλης, το τεχνητό λιμάνι, κτίσματα κ.ά., που δείχνουν λατομική δραστηριότητα μαρμάρου. Βέβαιη θεωρείται η λειτουργία των λατομείων κατά την ελληνιστική εποχή και ρωμαϊκή περίοδο, αφού τα μεγάλα οικοδομικά κτίσματα, αρχιτεκτονικά μέλη, βάθρα, στήλες και γλυπτά έχουν κατασκευαστεί από το τοπικό μάρμαρο της Μαρώνειας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το αρχαίο θέατρο ελληνιστικής και ρωμαϊκής εποχής με τα ειδώλια και τον μεγαλοπρεπή θρόνο του βασιλιά της Τοπείρου, η πύλη του αυτοκράτορα Αδριανού (124-125 μ.Χ.) καθώς και ένας σταθμός θυρώματος ρωμαϊκής περιόδου, της εποχής των Αντωνίνων (96-192 μ.Χ.) μήκους 3,95 μ. και πλάτους 0,50 μ. (Μπακιρτζής και Χατζημιχάλης 1991). Τα λατομεία σταμάτησαν να λειτουργούν κατά την υστερορωμαϊκή περίοδο, αφού για την ανέγερση και κατασκευή χριστιανικών οικοδο-

μήματων παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής εποχής (5ος-12ος αι. μ.Χ.) στην ευρύτερη περιοχή της Μαρώνειας (Σύναξη, Αγ. Χαράλαμπος) χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλη έκταση οικοδομικά υλικά και αρχιτεκτονικά μέλη των αρχαίων κατεστραμμένων κτιρίων (spolia), κυρίως ρωμαϊκών, σε δεύτερη χρήση (Μπακιρτζής και Χατζημιχάλης 1991, Αλιπράντης 1994).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλιπράντης, Θ. Χ. (1994). Βυζαντινή Μαρώνεια. Ανασκαφή στον Άγιο Χαράλαμπο. Θεσσαλονίκη. 109 σ.

Μέλφος, Β. (1995). Έρευνα των βασικών και ευγενών μετάλλων στην Περιροδοπική Ζώνη της Θράκης. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. 289 σ.

Μπακιρτζής, Χ. και Τριαντάφυλλος, Δ. (1988). Θράκη. ΕΤΒΑ, ΕΟΤ, ΕΟΜΜΕΧ. Αθήνα. 80 σ.

Μπακιρτζής, Χ. και Χατζημιχάλης Γ. (1991). Σύναξη. Πεπραγμένα ανασκαφής, 1985-1990. Τοπογραφικά. Άγρας. Αθήνα. 142 σ.

Mueller-Wienner, W. (1995). Η αρχιτεκτονική στην αρχαία Ελλάδα. Μτφ. Σμιτ-Δούνα, Μ. University Studio Press. Θεσσαλονίκη. 247 σ.

Ορλάνδος, Α. (1958). Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων. Τευχ. 2. Τα μέταλλα, το ελεφαντοστούν, τα κονιάματα και οι λίθοι. Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 37, 427 σ.

Παπαδόπουλος, Π. (1982). Γεωλογικός χάρτης της Ελλάδας, Φύλλο Μαρώνεια, κλίμακα 1:50.000. ΙΓΜΕ, Αθήνα.

Τριαντάφυλλος, Δ., (1986). Υπαίθρια ιερά στη χώρα των Κικόνων. Θρακικά Χρονικά, Ξάνθη, 41, 57-60.

Α. ΧΑΤΖΗΓΩΓΑΣ

ΟΙ ΑΛΥΚΕΣ ΤΟΥ ΘΕΡΜΑΪΚΟΥ – ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΣ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ

Στις δύο πλευρές του Θερμαϊκού κόλπου βρίσκονται προς τα δυτικά οι αλυκές Κίτρους Πιερίας και στα ανατολικά οι αλυκές Καραμπουρνού (Μεγάλου Εμβόλου ή Τούζλα).

Η ύπαρξη και λειτουργία των αλυκών του Θερμαϊκού φτάνει πολλά χρόνια πίσω. Συγκεκριμένα για τις αλυκές Μ. Εμβόλου (Καραμπουρνού) διασώζονται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας έγγραφα που χρονολογούνται από το 1829, με πληροφορίες κυρίως για το ιδιοκτησιακό καθεστώς[1].

Υπάρχει επίσης μια παλιότερη αναφορά του 1415, σύμφωνα με την οποία:

"*... οι διενεργούντες των αλυκών Θεσσαλονίκης προσεφέρθησαν να πληρώσουν ένα ετήσιο ποσό για τη συντήρηση του ναού Αγίου Παύλου...*"[2]

Η παραγωγή αλατιού γύρω από την πόλη της Θεσσαλονίκης φαίνεται να ήκμασε ιδιαίτερα στα χρόνια του Βυζαντίου[3]. Στις αρχές του 15ου αιώνα υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη τουλάχιστον δύο σωματεία *αλικάρηδων*, πλήρως απασχολούμενων στις αλυκές, με ομολογουμένως σημαντική δύναμη και δραστηριότητα.

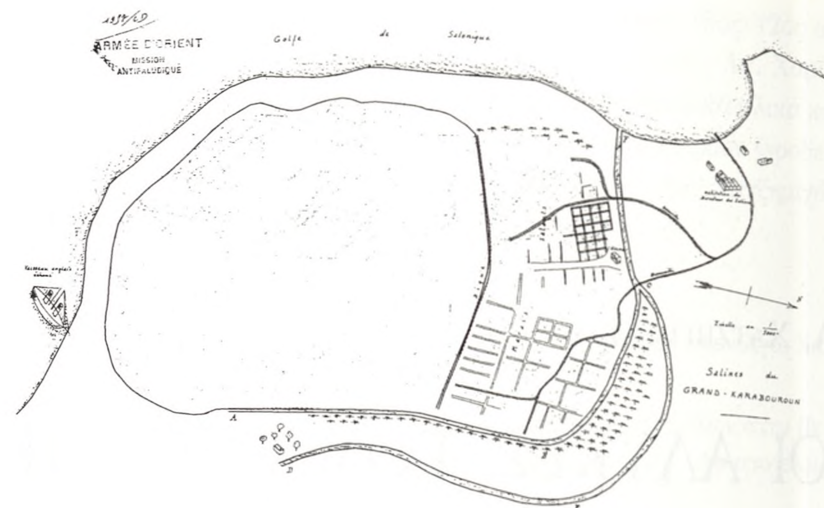
Στο τοπογραφικό διάγραμμα των αλυκών από τις αρχές του 20ου αιώνα, που φέρει τη σφραγίδα της Στρατιάς Ανατολής, είναι αποτυπωμένη η διάταξη των αλοπηγίων, του φράγματος, των σιδηροτροχιών του τρένου Decauville και του αντλιοστασίου άλμης.

Πολύ παλιότερες αναφορές έχουμε για τις αλυκές Κίτρους. Σε διάταγμα, που εκδόθηκε κατά την επίσκεψη του αυτοκράτορα Ιου-

1. Ι. Βασδραβέλη, Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, τόμος Α΄, κωδ. 222, σελ. 15/25.

2. Θ. Πετανίδου, Άλας, Ελληνικές Αλυκές Α.Ε. 1997, σελ. 314-315.

3. Ό.π. σελ. 208.

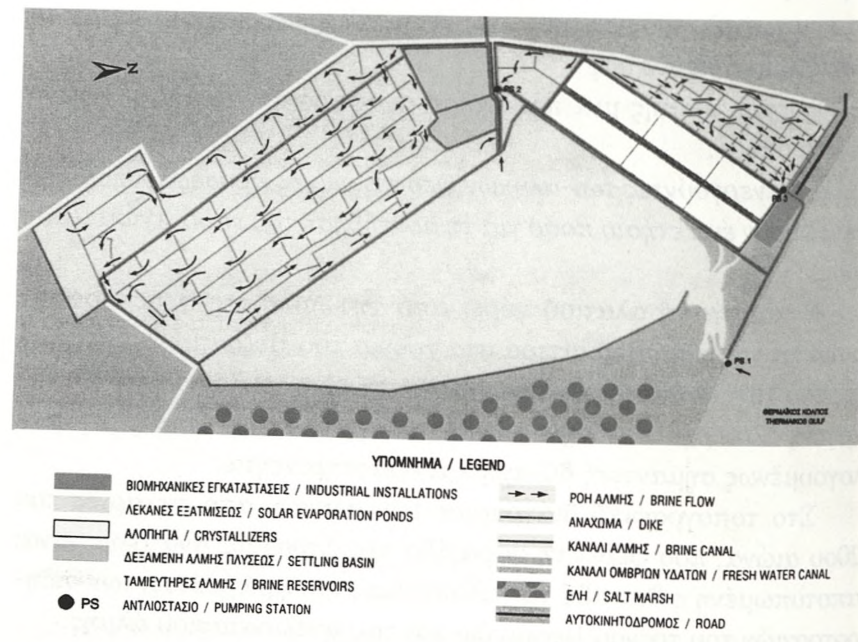

Τοπογραφικό διάγραμμα των αλυκών Μεγάλου Εμβόλου από τις αρχές του 20ου αιώνα, με τη σφραγίδα της Στρατιάς της Ανατολής.

στινιανού Β′ στη Θεσσαλονίκη, το έτος 688, αναφέρεται η δωρεά-παραχώρηση της αλυκής Κίτρους στον κλήρο του Αγίου Δημητρίου[4].

Στη νεότερη εποχή η αλυκή Κίτρους επαναλειτούργησε με νέα μορφή το 1916, μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης. Ο σχεδιασμός της αλυκής βασίστηκε σε εμπειρικά κριτήρια που ίσχυαν κατά τις αρχές του αιώνα μας και εφαρμόστηκαν στον ελληνικό χώρο από τον ισπανό Ιωσήφ Σαντόζα, αυθεντία σε θέματα οργάνωσης αλυκών.

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΑΛΥΚΗΣ ΚΙΤΡΟΥΣ
DIAGRAM OF THE KITROS SALTWORKS

Σχεδιάγραμμα Αλυκής Κίτρους.

4. Αρχαιολογία, 1983 Τεύχος 7, σ. 24.

Ο ισπανός ειδικός, με σύμβαση που υπογράφηκε με το Ελληνικό Δημόσιο (ΦΕΚ 220/9.10.1917), κλήθηκε για να αναλάβει τη δημιουργία εθνικού συστήματος αλυκών.

Το 1927 εκτελείται τεχνικό έργο από την εταιρεία Μαλτσινιώτη, που αφορά την κατασκευή φράγματος από οπλισμένο σκυρόδεμα για τον έλεγχο ροής του θαλασσινού νερού στη θέση Μπουγάζι, όπως φαίνεται σε τοπογραφικό διάγραμμα της αλυκής.

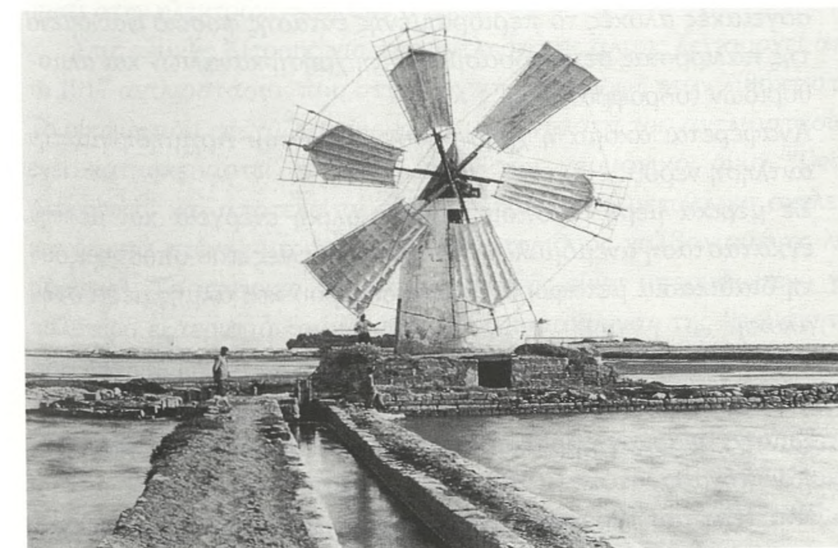
ΤΕΧΝΙΚΟΣ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΛΥΚΩΝ

Στη διάρκεια των αιώνων η διαδικασία παραγωγής αλατιού στις αλυκές έχει παραμείνει ίδια στα βασικά της σημεία.

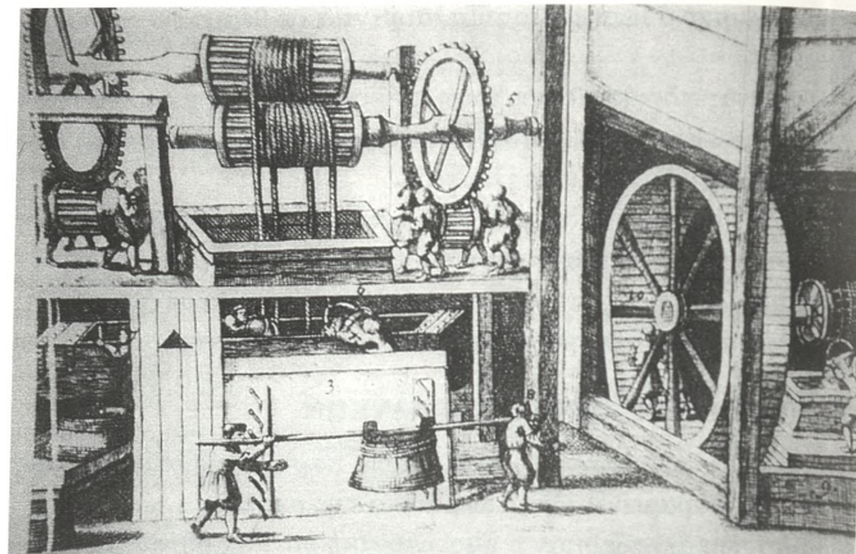
Αυτό που άλλαξε ήταν η χειρωνακτική συγκομιδή και μεταφορά του αλατιού, που εκτοπίστηκε από σύγχρονες τεχνικές και εκμηχάνιση των διαφόρων σταδίων διαχείρισης της άλμης, συλλογής του αλατιού και διακίνησής του.

Η αλματώδης αύξηση στη ζήτηση αλατιού από τα τέλη του 18ου αιώνα και αργότερα, με την εκτεταμένη εφαρμογή της ηλεκτρόλυσης στην παραγωγική διαδικασία και με την ανάπτυξη της χημικής κυρίως βιομηχανίας έδωσε μεγάλη ώθηση στην εφαρμογή τεχνικών λύσεων, που πολλαπλασίασαν την απόδοση των αλυκών.

Συγκεκριμένα, διακρίνουμε την παρακάτω εξελικτική πορεία στους τομείς διαχείρισης της άλμης και συγκομιδής-μεταφοράς του αλατιού:

Εικ. 1. *Ανεμόμυλος εγκατεστημένος σε αλυκές για την άντληση του θαλασσινού νερού και τη διοχέτευσή του στα αλοπήγια (αλυκή Ροντσίλιο στο Τράπανι).*

Εικ. 2. Σύστημα άντλησης άλμης στην πόλη Halle της Γερμανίας κατά τον 18ο αιώνα. Στο δεξιό τμήμα διακρίνεται ο μεγάλος κινητήριος ξύλινος τροχός που λειτουργεί με ανθρώπινη δύναμη (περπάτημα μέσα στην εσωτερική περιφέρεια του τροχού).

1. Διαχείριση Άλμης

Με αυτό τον όρο εννοούμε τη μεταφορά-άντληση θαλασσόνερου μέσα στην αλυκή και στη συνέχεια τη μεταφορά-άντληση της άλμης από τις βαθιές λεκάνες εξάτμισης χαμηλής πυκνότητας προς τις ρηχές λεκάνες υψηλής πυκνότητας (θερμάστρες) και από εκεί στα αλοπήγια.

- Για τη μετακίνηση των ποσοτήτων αυτών αξιοποιείται στις μεσογειακές αλυκές το περιορισμένης έντασης φυσικό φαινόμενο της παλίρροιας σε συνδυασμό με τη χρήση καναλιών και αλμοθυρίδων (υδροφρακτών).
- Αναφέρεται ακόμα η χρήση του κοχλία του Αρχιμήδη για την άντληση νερού.
- Σε μερικά μέρη αξιοποιείται η αιολική ενέργεια και με την εγκατάσταση ανεμόμυλων κινούνται αντλίες που υποστηρίζουν τη διαδικασία μεταφοράς θαλασσόνερου και άλμης μέσα στην αλυκή.
- Στην Κ. Ευρώπη (18ος αιώνας) γίνεται χρήση του τροχού που περιστρέφεται με ανθρώπινη δύναμη για να αντλήσει την άλμη[5].
- Επίσης εφαρμογή βρίσκει η χρήση υποζυγίων, όπως στα μαγγανοπήγαδα.
- Στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα γενικεύεται η χρήση της ατμοκίνητης αντλίας και λίγο αργότερα εγκαθίστανται οι πετρελαιομηχανές με τις φυγοκεντρικές αντλίες.
- Στις μέρες μας τα αντλιοστάσια είναι πλέον ηλεκτροκίνητα.

5. Friedrich Hondoref, Die Saline zu Sülldorf, Leipzig 1670, Universitätsbibliothek.

Εικ. 3. Το οίκημα που στεγάζει τις εγκαταστάσεις του Αντλιοστασίου στις αλυκές Κίτρους. Το αριστερό τμήμα, καλυμμένο με κυματοειδή λαμαρίνα και υπερυψωμένο κεντρικό τμήμα στέγης, είναι κατασκευασμένο το 1943 από την γερμανική εταιρεία "Gebr. Achenbach". Έχει προσαρτηθεί σε παλιότερο πλινθόκτιστο κτίριο των αρχών του 20ου αιώνα, που στέγαζε τις παλιότερες εγκαταστάσεις των αντλιών άλμης. Σήμερα βρίσκονται μέσα στο οίκημα η μεγάλη κινητήρια πετρελαιομηχανή του ελβετικού εργοστασίου Sulzer, κατασκευής 1924, και οι εγκαταστάσεις μετάδοσης της κίνησης στις αντλίες, που χρονολογούνται από τη δεκαετία 1910.

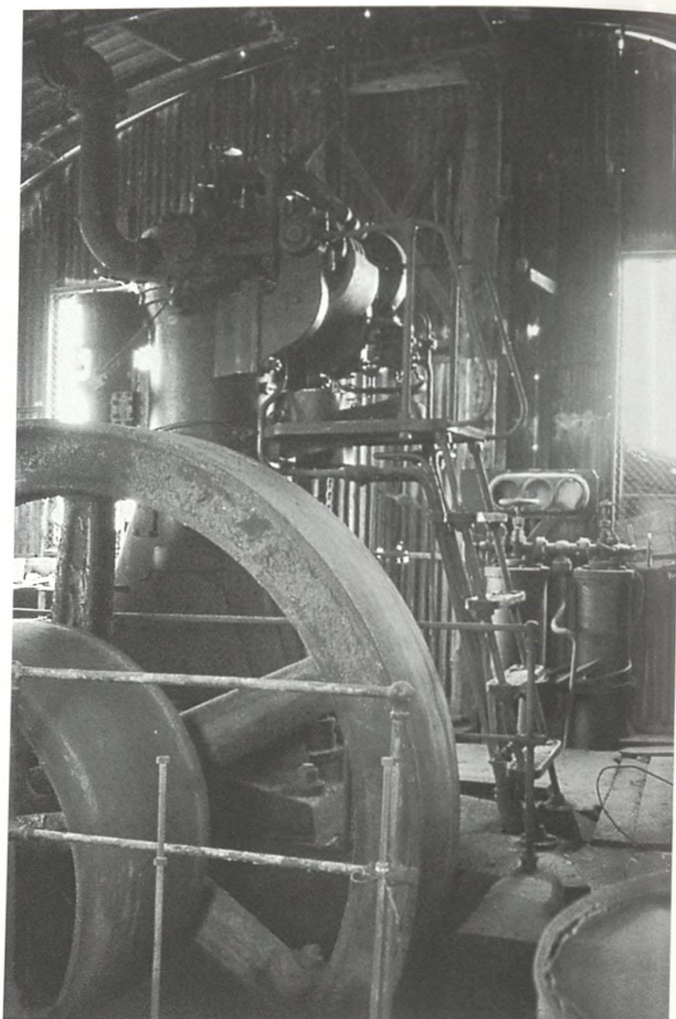
Στις αλυκές Μεγάλου Εμβόλου (Καραμπουρνού) το παλιότερο αντλιοστάσιο χρησιμοποιούσε ντηζελομηχανή, ενώ σήμερα έχει περάσει στην ηλεκτροκίνηση των αντλιών.

Στις αλυκές Κίτρους για την άντληση της άλμης λειτουργεί από το 1917 αντλιοστάσιο, που στην αρχική του μορφή ήταν λιθόκτιστο. Το οίκημα που στεγάζει σήμερα τα μηχανήματα του αντλιοστασίου έχει κατασκευαστεί το 1943 από τον γερμανικό οίκο "Gebr. Achenbach" και αποτελείται εξ ολοκλήρου από μεταλλικό σκελετό και ζευκτά στέγης με επένδυση κυματοειδούς γαλβανισμένης λαμαρίνας[6]. Το κεντρικό τμήμα της στέγης είναι υπερυψωμένο για καλύτερο εξαερισμό του χώρου και απομάκρυνση της θερμότητας που αναπτύσσεται από τη λειτουργία της πετρελαιομηχανής.

Η πετρελαιομηχανή που διασώζεται είναι κατασκευής του 1924 και εγκαταστάθηκε στο αντλιοστάσιο μαζί με μια μικρότερη μηχανή του ιδίου τύπου, ή οποία το έτος 1980 μεταφέρθηκε στην Κέρκυρα. Φέρει τον αριθμό μηχανής 4533, κατασκευής του ελβετικού οίκου Sulzer, που έχει αναπτύξει τις πρώτες ντιζελομηχανές.

Η πετρελαιομηχανή αυτή, που διασώζεται σε πολύ καλή κατάσταση, ήταν σε λειτουργία μέχρι το 1986, οπότε σταμάτησε το αντλιοστάσιο μετά από έκρηξη που σημειώθηκε στο τμήμα του πε-

6. Οι πληροφορίες είναι του τεχνικού κ. Ευστράτιου Ψαρρού, που εργάστηκε από το 1939-1982 στις αλυκές Κίτρους.

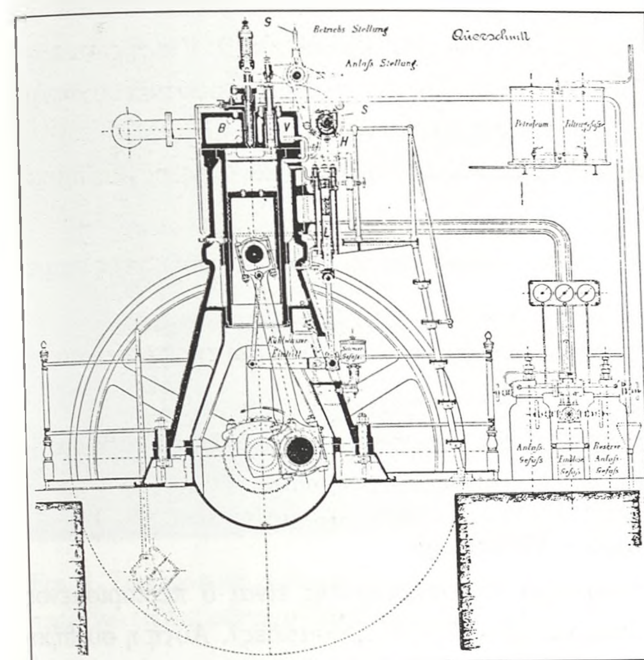
Εικ. 4. Η πετρελαιομηχανή Sulzer κάθετου τύπου, μονοκύλινδρη, ισχύος 50 ίππων, που λειτουργούσε μέχρι το 1986. Σε πρώτο πλάνο διακρίνεται ο μεγάλος σφόνδυλος της μηχανής, με διάμετρο 2,5 μέτρων και πιο μπροστά η φαρδιά τροχαλία για τους ιμάντες μετάδοσης της κίνησης.

πιεσμένου αέρα της μηχανής. Δεν έγινε επισκευή, γιατί στο μεταξύ λειτούργησε το νέο ηλεκτροκίνητο αντλιοστάσιο.

Η ιστορική αξία της μηχανής είναι ιδιαίτερα μεγάλη, εξαιτίας του συγκεκριμένου τύπου: Πρόκειται για μηχανή κάθετη, μονοκύλινδρη, με ισχύ 50 ίππων. Ο τύπος αυτός είναι πολύ χαρακτηριστικός για τις αρχές του αιώνα μας και αναφέρεται σε τεχνικά εγχειρίδια[7] του 1905 σαν κλασική κινητήρια μηχανή για εφαρμογή σε πολλές χρήσεις (πλοία, βιομηχανία κλπ.).

Ύστερα από επικοινωνία με τον κατασκευαστή της μηχανής, την εταιρεία Sulzer, που εξακολουθεί να λειτουργεί σήμερα με έδρα το Winterthur της Ελβετίας, έγινε δυνατή η ανεύρεση κατασκευαστικών σχεδίων.

7. Neudech G., Das kleine Buch der Technik. Union Deutsche Verlagsgesellschaft. Kiel 1905.

Εικ. 5. Τομή της πετρελαιομηχανής Sulzer, που είναι εγκαταστημένη στο αντλιοστάσιο των αλυκών Κίτρους. Διακρίνονται: ο μεγάλος σφόνδυλος, το σύστημα εμβόλου και το τμήμα οδήγησης των βαλβίδων στο άνω μέρος της μηχανής, στα δεξιά οι φιάλες πεπιεσμένου αέρα με τα μανόμετρα για την εκκίνηση της πετρελαιομηχανής.

Εξ ίσου σημαντική είναι η υπόλοιπη διάταξη του αντλιοστασίου, που αποτελείται από ένα κεντρικό άξονα για την μετάδοση της κίνησης στις δύο αντλίες άλμης.

Από τη μεταλλική τροχαλία της πετρελαιομηχανής με φαρδύ ιμάντα μεταδίδεται η κίνηση στον κεντρικό άξονα και από εκεί με διάταξη χειροκίνητου συμπλέκτη κατ' επιλογή στις αντλίες με ξεχωριστούς ιμάντες και τροχαλίες.

Εδώ είναι εγκαταστημένες δύο αντλίες:

- μία φυγοκεντρική 14 ιντσών για την άλμη χαμηλής πυκνότητας με παροχή 1000 m^3/ώρα και ανύψωση 2,50 μέτρων,
- μία φυγοκεντρική 12 ιντσών για την άλμη μέσης πυκνότητας με παροχή 600 m^3/ώρα και ανύψωση 2,50 μέτρων.

Οι αντλίες αυτές διοχετεύουν την άλμη σε ξύλινα κανάλια με προορισμό τις δεξαμενές εξάτμισης.

Πρέπει να σημειωθεί το πρόσθετο πρόβλημα που υπάρχει σε όλο το μηχανολογικό εξοπλισμό των αλυκών εξαιτίας της έντονης διαβρωτικής ιδιότητας του αλατιού. Για την αντιμετώπιση της διάβρωσης χρησιμοποιούνται ειδικά υλικά αυξημένης αντοχής για τις

αντλίες (φτερωτές από μπρούντζο ειδικού κράματος G-CuSn 10, παλιότερα G-SnBz 10, ανοξείδωτοι άξονες κλπ.). Επίσης, τα εξωτερικά τμήματα που βρέχονται από την άλμη προστατεύονται με επίχριση ειδικού ασφαλτικού μίγματος.

Στο χώρο του αντλιοστασίου διασώζονται όλες οι βοηθητικές διατάξεις, όπως:

- η εμβολοφόρος αντλία νερού για το σύστημα ψύξης της πετρελαιομηχανής,
- οι φιάλες πεπιεσμένου αέρα για την εκκίνηση της πετρελαιομηχανής,
- η δεξαμενή καυσίμου και ημερήσιας κατανάλωσης καθώς επίσης πολλά ανταλλακτικά και εξαρτήματα.

2. Συγκομιδή αλατιού – Μεταφορά

Χαρακτηριστικό γνώρισμα της συγκομιδής είναι ο περιορισμένος χρόνος που αυτή διαρκεί (συνήθως 6 εβδομάδες). Αυτή η συνθήκη απαιτεί τη συμμετοχή πολυάριθμου εποχιακού προσωπικού μέχρι το τέλος της περιόδου συγκομιδής, που συνήθως κρατά μέχρι τον Οκτώβριο και επιβάλει εργασία εντατική μέρα και νύχτα.

Παραδοσιακά εργαλεία αποτελούν οι λαβούτες (φτυάρια), τα λοστάρια, οι ξύλινοι σύρτες (γριμπάλα), τα καλάθια και τα καρότσια. Από τις αρχές του αιώνα μας χρησιμοποιούνται βαγονέτα σε σιδηροτροχιές πλάτους 60 εκατοστών (τύπου Decauville), που μετακινούνται χειρωνακτικά ή με τη χρήση αλόγων και μουλαριών. Αργότερα χρησιμοποιούνται ντηζελοκίνητες μηχανές έλξης των βαγονέτων.

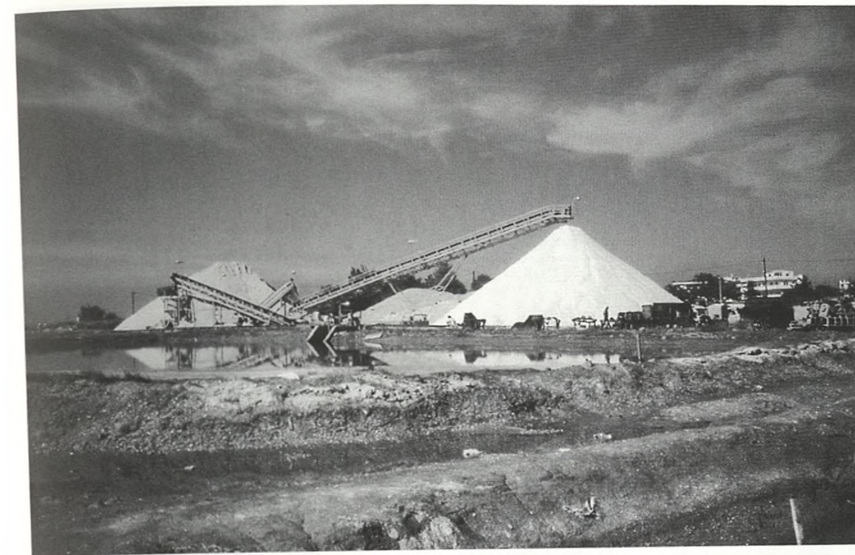
Για την επιπεδοποίηση και την συμπύκνωση του πυθμένα των αλοπηγίων μετά την συγκομιδή γινόταν χρήση κυλίνδρου που συρόταν με τα χέρια. Στις μέρες μας τη δουλειά αυτή έχει αναλάβει ειδικός μηχανοκίνητος οδοστρωτήρας.

Σε λειτουργία βρίσκονται τόσο στις αλυκές Μ. Εμβόλου όσο και του Κίτρους τα παλιά βαγονέτα, που συμπληρώθηκαν με νεότερο εξοπλισμό και τμήματα σιδηροτροχιών. Τα βαγονέτα στο Κίτρος ήταν χειροκίνητα μέχρι το 1967, όταν χρησιμοποιήθηκαν πετρελαιοκίνητες μηχανές έλξης. Οι τρεις ντηζελοκίνητες μηχανές προσφέρουν ακόμα τις υπηρεσίες τους.

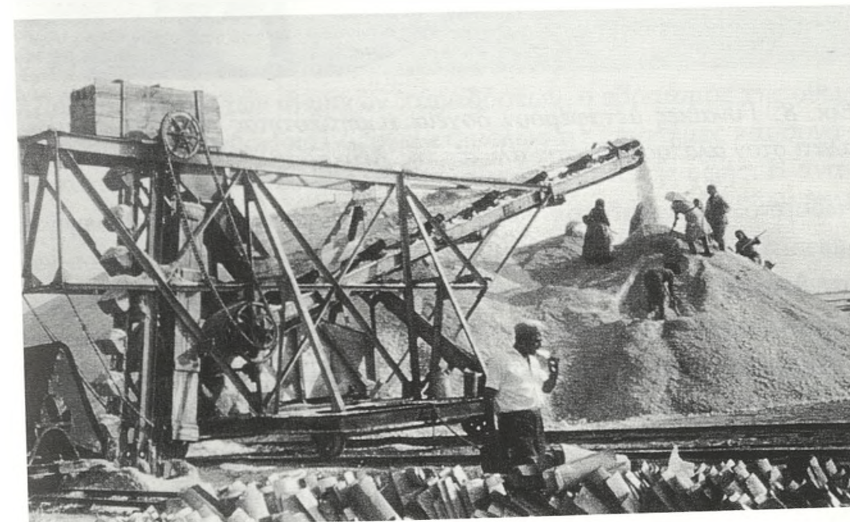
Από αυτές οι δύο είναι κατασκευής του γερμανικού οίκου Diema με κινητήρα Deutz, ισχύος 11 και 17 ίππων, έτος κατασκευής 1967, και η τρίτη είναι μεγαλύτερη τύπου Schoema, 27 ίππων.

Ο μηχανοκίνητος αποθέτης αλατιού των αλυκών Κίτρους έπαιρνε κίνηση από μια δίχρονη, δικύλινδρη πετρελαιομηχανή τύπου Μαλκότση ισχύος 17 ίππων. Σήμερα το μηχάνημα αυτό έχει μεταφερθεί και λειτουργεί στις αλυκές της Μυτιλήνης.

Για την εκτέλεση της κοπιαστικής εργασίας υπάρχουν μηχανή-

Εικ. 6. Συσσώρευση αλατιού σε αλατοσωρούς, στο τέλος της αλοπηγικής περιόδου (τέλος φθινοπώρου), στις αλυκές Μεγάλου Εμβόλου.

Εικ. 7. Απόθεση αλατιού με μηχανικά μέσα στις αλυκές Κίτρους (1972). Βαγονάκια σε γραμμές πλάτους 60 εκατοστών φέρνουν το αλάτι από τα αλοπήγια και το αδειάζουν με ανατροπή στο μηχάνημα απόθεσης σε αλατοσωρούς. Σε πρώτο πλάνο διακρίνονται τα κεραμίδια, τα οποία σκέπαζαν τον αλατοσωρό για να τον προστατέψουν από τις βροχές.

ματα για την συγκομιδή του αλατιού, τη μεταφορά τους με μεταφορικές ταινίες και την απόθεσή τους σε αλατοσωρούς.

Η διοχέτευση του αλατιού στο εμπόριο γινόταν παλιότερα με καΐκια από το λιμανάκι της Πύδνας (Κίτρους) και από τις αλυκές Μ. Εμβόλου.

Εικ. 8. Γυναίκες μεταφέρουν δοχεία χωρητικότητας περίπου 20 κιλών αλάτι στον αλατοσωρό, στις αλυκές της Λευκάδας.

Αργότερα το σιδηροδρομικό δίκτυο με ειδική διακλάδωση της γραμμής έφτανε μέχρι το χώρο αποθήκευσης των αλυκών Κίτρους.

Στις μέρες μας η φόρτωση γίνεται σε φορτηγά αυτοκίνητα, που έχουν τη δυνατότητα να παραδίδουν απευθείας το προϊόν στον τελικό προορισμό χωρίς ενδιάμεσες μεταφορτώσεις του αλατιού.

Ε. Α. Βαρελλα

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ – Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΣΥΝΕΙΣΦΟΡΑ

ΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Άξιος συνεχιστής των ιβηρικών παραδόσεων, ο εβραϊσμός της οθωμανικής Θεσσαλονίκης καλλιεργεί επιμελώς τις επιστήμες και συνάμα πιστώνεται με ποικίλους νεωτερισμούς πρακτικής υφής. Η αναμενόμενη προτεραιότητα των θεολογικών και δικανικών σπουδών δεν παρεμποδίζει την παράλληλη άνθηση ανθρωπιστικών τάσεων, αλλά και την ενασχόληση με εφαρμοσμένους κλάδους, κυρίως την ιατρική και αστρονομία. Σε ταυτόχρονη όδευση, απλοί χειρώνακτες αναπτύσσουν αξιοπρόσεκτη τεχνογνωσία στους τομείς της υφαντουργίας, της βυρσοδεψίας, της μεταλλευτικής.

Κατά την πρώιμη τουρκοκρατία η ιαματική τέχνη αποτελεί χώρο αδιαμφισβήτητης πρωτοπορίας της σεφαρδικής κοινότητος, η οποία παραμένει σε συνεχή επαφή με τις εξελίξεις και ασκεί το κρίσιμο τούτο λειτούργημα με συνέπεια και ευρύτητα πνεύματος. Οι θεραπευτές – ενίοτε κάτοχοι συστηματικής ακαδημαϊκής μορφώσεως – αποκομίζουν την επιστημονική σκευή από την πατρώα γη, η δε κατάρτισή τους συνδυάζει την εντρύφηση στα κλασικά κείμενα με την συμμόρφωση στους κανόνες υγιεινής του Ταλμούδ. Καθώς μάλιστα στις πρώτες δεκαετίες του αιώνος απουσιάζει οιαδήποτε σχετική συγγραφική δραστηριότητα, οι λιγοστές μαρτυρίες για την δράση τους περιορίζονται κυρίως στις εύστοχες ελεγείες του Σααδία Λόνγκο ή τις επιτύμβιες πλάκες, επί των οποίων η Θεσσαλονίκη τιμά τα φιλάλληλα τέκνα της.

Έμμεσες αναφορές επιτρέπουν τον αχνό σχεδιασμό των ενδιαφερόντων ενός δον Σαμουήλ Μεϊρ Μπενβενίστε, μαικήνα των γραμμάτων και συλλέκτου χειρογράφων, ή ενός Περαχιά χα Κοέν, ιτα-

Αμάτος ο λουσιτανός.

λιώτου φημισμένου για την πολύτιμη οικογενειακή βιβλιοθήκη, στην οποία θα θητεύσουν και οι υιοί του, Δαυίδ και Σαμουήλ. Τις τάξεις πυκνώνουν περαιτέρω οι Σαμουήλ, Ιωσήφ και Ιούδας Ουζιέλ, Ιούδας και Ισαάκ Αμπραβανέλ, Σεμτώβ και Ισαάκ Μάγιο, Ιακώβ Δανιήλ, Σολομών Αβουδιέντε, Σολομών μπεν Χαμπίμπ ντε Κάσερες, Ιωσήφ Φάρο, Ισαάκ Μποσάλδο, Σολομών Καβαλλέρο, Ηλίας Σαρφατή, Σολομών Λεμπέθ χα Λεβή, Βενιαμίν, Σολομών Σουλεμά, Ιωσήφ Γιαχία, Δαυίδ χα δοτόρ, Αβραάμ Γαγίν, Ισαάκ ιμπν Αλέσο, Ιακώβ Μελαμέδ, Ελιέζερ Ασκενάζη.

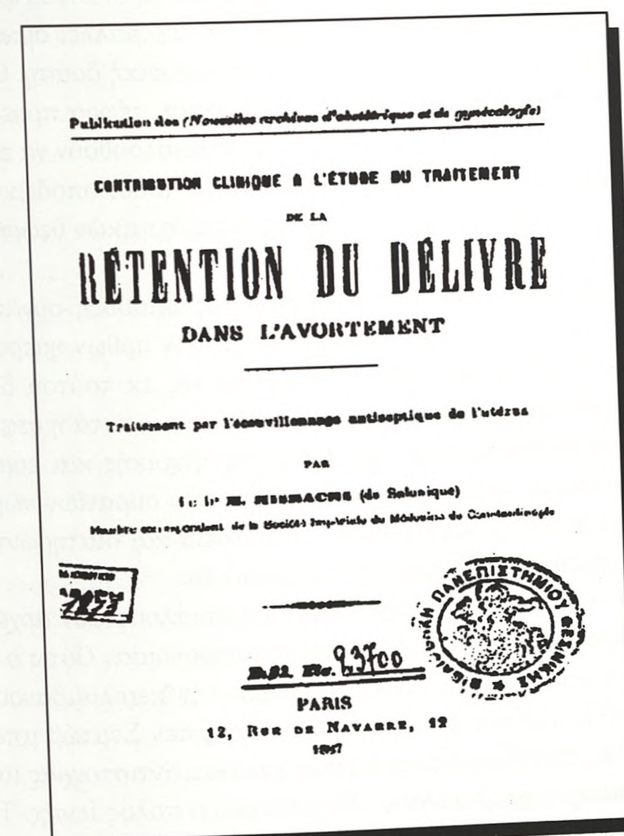
Η πάροδος των ετών επιφέρει την πολιτική και οικονομική παγίωση των σεφαρδιτών, αλλά και την συνεχή τροφοδότηση της κοινότητος με νέα ανθηρά στοιχεία, προερχόμενα κυρίως από την Πορτογαλία. Διάσημοι ιατροί, απόφοιτοι συχνά των περιωνύμων σχολών στην Κοϊμπρα και την Σαλαμάνκα, καταγράφονται πλέον ως θεσσαλονικείς. Ούτω οι Γεδαλιά, Μωϋσής και Γεδαλιά Γιαχία, οι Μωϋσής, Δανιήλ και Ελιέζερ χα Κοέν, ο πολυσχιδής ραββίνος Μωυσής Αλμοσνίνο και ο υιός του Ισαάκ, οι δον Ισαάκ Πασσύ, Αβραάμ Σαλέμ, Νισσίμ Ισαακή, Αβραάμ Χαβίλιο, Δανιήλ ντ' Άβιλα, Μωυσής Αμπάς, Βαρούχ ντε Φάρο, Ιούδας Χανδαλή, Ισαάκ ντ' Εσπάνια.

Ταυτοχρόνως απορρίπτει την επιφανειακή θρησκευτική μεταστροφή και εγκαθίσταται στην πόλη ένας από τους περηφανέστερους επιστήμονες του καιρού του, ο λουσιτανός Αμάτος. Διδάκτωρ της Σαλαμάνκας, καθηγητής του πανεπιστημίου της Φερράρας, προσωπικός ιατρός του πάπα Ιουλίου του γ', αξιοπρόσεκτος ανατόμος, παρατηρητικός κλινικός και συντάκτης φαρμακογνωστικού σχολίου στον Διοσκουρίδη, ο ευρυμαθής γόνος της πορτογαλικής Βράγας ακολουθεί την πορεία προς ανατολάς πλείστων ομοδόξων του για να καταλήξει περί το 1558 στην Θεσσαλονίκη, όπου θα τελευτήσει πανωλόβλητος μετά δεκαετή προσφορά στα κοινά. Προηγουμένως όμως έχει ολοκληρώσει το μνημειώδες πόνημα *Curationum medicinalium centuriae septem*, ανεξάντλητη πηγή κλινικών και φαρμακολογικών παρατηρήσεων. Μοναδική στα ιατρικά χρονικά της πόλεως, η τελευταία *centuria* περιγράφει τις *σοβαρές και περίπλοκες* ασθένειες των κατοίκων της, αναφέρεται στην εφαρμογή νέων θεραπευτικών μεθόδων και προβαίνει σε πλείστες πρωτότυπες παρεμβάσεις.

Χωρίς να προσεγγίζουν την εμβέλεια του μεγάλου λουσιτανού, ένιοι πορτογάλοι και ιταλιώτες κρυπτοϊουδαίοι ακαδημαϊκών προδιαγραφών θα λαμπρύνουν την *νέα Σιών* και κατά τον ιζ' αιώνα: μεταξύ τους ο προσωπικός ιατρός Μουράτ του δ' Μωυσής Αμαρατζή και οι υιοί του Μεναχέμ και Ιωσήφ, οι Χαϊμ, Αβραάμ και Ιωσήφ χα Κοέν, οι Ισαάκ Πίντο, Ιωσήφ Αμί, Ιωσήφ Μωυσής Μάγιο, Μωυσής χα Κοέν ντε Καταντζάρο, Δαυίδ Σουλλάμ, δον Ισαάκ μπεν Ελιάου, Ιωσήφ Ταμραρή, Δανιήλ Γαγίν.

Με τις τελευταίες μαζικές αφίξεις προσφύγων κατά στις πρώτες δεκαετίες του ιη' αιώνος σημειώνεται νέα άνθηση, καθώς πολυάριθμοι επιστήμονες μεταλαμπαδεύουν τα πρόσφατα δεδομένα των ευρωπαϊκών ερευνητικών χώρων, εγκαινιάζοντας την βραδεία σύντηξη παραδόσεως και νεωτερισμών. Τα επί μέρους, ωστόσο, στοιχεία περιορίζονται και πάλι σε επιτύμβιες ελεγείες κλινικών και χειρουργών, όπως οι Ιούδας, Ιωσής και Αβραάμ Περαχιά, Δαυίδ ντ' Άλμπα, Ισαάκ ντε Λεών, Νεεμίας Εσπιέρα, Σαμπεθάι Κονφίνο, Ισαάκ ντε Σίλβα, Δανιήλ Μενδές Λουσένα, Ηλίας Χανδαλή, Μωυσής Ιωσήφ Σαλανίκιο, Ιωσήφ Ααρών Αμαρίλλιο, Εμμανουήλ Κάλβο, Ιωσήφ Σαμουήλ Μοδελλάνο, Μεϊρ Μαλιάχ Ασκενάζη, Λάζαρος Αλλατίνη, Αβραάμ Φερνάντες.

Επί μία τουλάχιστον εκατονταετία η επίδραση των ανωτέρω παραμένει καθοριστική μεταξύ των εμπειρικών ομοτέχνων τους. Η προσπάθεια συζεύξεως των νεοφανών επιτευγμάτων και των κλασικών απόψεων δυσχεραίνει την ενιαία θεωρητική αντιμετώπιση, διατηρεί όμως την νοσηλεία σε αξιοπρεπή επίπεδα. Στην συνέχεια η συνειδητοποίηση των ραγδαίων εξελίξεων σε όλους τους κλάδους της θεραπευτικής, η τόλμη του δρος Μωυσή Αλλατίνη, η ζωογόνος επίδραση των εκπαιδευτηρίων της *Αλλιάνς*, η συνακόλουθη φοίτηση πολλών νέων στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα της δύσεως, η αργή διαπύδιση με την συνεχώς ανερχόμενη ελληνορθόδοξη ιατρική κοινότητα, η εισαγωγή ισραηλιτών στην συναφή σχολή της Κωνστα-

CONTRIBUTION CLINIQUE A L'ÉTUDE DU TRAITEMENT

DE LA

RÉTENTION DU DÉLIVRE

DANS L'AVORTEMENT

Traitement par l'écouvillonnage antiseptique de l'utérus

PAR

(de Salonique)

PARIS

12, Rue de Navarre, 12

Επιστημονικό δημοσίευμα του Μωϋσή Μιζραχή.

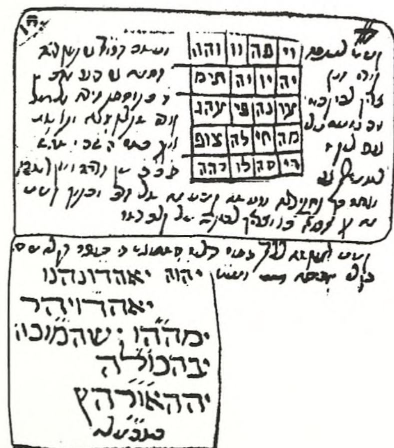
Ο ιαματικός μονόκερως.

ντινουπόλεως ήδη από το 1868, τέλος η αναδιοργάνωση της φιλαλληλίας στα πλαίσια του *Μπικούρ Χολίμ* και η πρότυπη λειτουργία του νοσοκομείου *Χιρς* – όλα τούτα θα προσδώσουν στην σεφαρδική ιατρική των τελευταίων δεκαετιών της Τουρκοκρατίας ευρωπαϊκή χροιά. Οι γυναικολογικές μελέτες του δρος Μωυσή Μιζραχή εκδίδονται στο Παρίσι ως τρέχουσες συνεισφορές στην έρευνα, ενώ ο Ιακώβ Νισσίμ πασάς, μέραρχος του οθωμανικού στρατού και προϊστάμενος των υγειονομικών του υπηρεσιών στην Μακεδονία, διαπρέπει μέχρι της τελευτής του το 1903 ως εκσυγχρονισμένος χειρουργός.

Διαρκώς αντιμαχόμενος την ενδημούσα ελονοσία και τους τυφοειδείς πυρετούς, απόρροιες του γειτονικού βάλτου, ο ιατρός της οθωμανικής Θεσσαλονίκης ευρίσκεται αντιμέτωπος και με επιδημικές ασθένειες: η πανώλη επανειλημμένως αποδεκατίζει τον πληθυσμό, ενώ η χολέρα θα καταστεί κύρια μάστιγα του αρχών του ιθ' αιώνος. Σε πρώτη φάση οι αυστηροί κανόνες υγιεινής και καθαριότητος συνεπάγονται μειωμένες απώλειες μεταξύ των εβραίων, η βαθμιαία όμως υποβάθμιση των όρων διαβιώσεως και η προϊούσα πενία των χαμηλών στρωμάτων αυξάνουν την θνησιμότητα.

Εξ άλλου η λαϊκή θεραπευτική, προνομία συνήθως των γυναικών, συχνά υποκαθιστά την χορήγηση φαρμάκων με μαγικές επικλήσεις και δεισιδαίμονες πρακτικές, βασισμένες στην επιφανειακή ομοιότητα. Ακόμη και η συνταγογραφία των αρίστων ιατρών αναγνωρίζει ορισμένα παραδοσιακά μέσα, τα περιβάλλει όμως με έλλογη χροιά και απορρίπτει οιαδήποτε υπερφυσική δράση. Ούτω, το υποτιθέμενο κέρας του μονόκερω ή η *μουμία*, τέφρα προερχόμενη από αρχαίες αιγυπτιακές σαρκοφάγους, εξακολουθούν να ευρίσκονται σε ημιεπίσημη χρήση μέχρι σχεδόν το 1900, υποδεικνύοντας την ρευστότητα μεταξύ εμπειρικών και ακαδημαϊκών θεωρήσεων.

Στον σημιτικό κόσμο οι αστρονομικές σπουδές συνάπτονται ανέκαθεν με την προσπάθεια καθορισμού των ορθών ημερολογιακών παραμέτρων της θρησκευτικής ζωής, ως εκ τούτου δε προσλαμβάνουν πολυεπίπεδη σημασία. Στα πλαίσια αυτά η σεφαρδική διανόηση της Θεσσαλονίκης, κάτοχος της ιβηρικής και ευρύτερης αραβικής γνώσεως, καλλιεργεί την μελέτη των ουρανίων σωμάτων, εντάσσοντάς την στην δευτεροβάθμια παιδεία και διατηρώντας επί μακρόν την διάκρισή της από την αστρολογία.

Σεφαρδικό λαϊκό ιατροσόφιο.

Μερικοί από τους μεγίστους ιεροδιδασκάλους των αρχών του ις' αιώνος διακονούν την υπολογιστική αστρονομία. Ούτω ο Δαυίδ *μεσσέρ* Λεών και ο Ιακώβ μπεν Χαμπίμπ την περιλαμβάνουν στο πρόγραμμα των σχολών τους, ενώ ο Ιωσήφ μπεν Σεμτώβ μπεν Ιωσήφ συντάσσει στιχούργημα για τους κανόνες αντιστοιχίας ιουδαϊκού και ισλαμικού ημερολογίου. Περαιτέρω, ο πολύς Ιωσήφ Ταϊτατζάκ συνθέτει δοκίμιο περί αστρολάβου και ο Λεβή μπεν Χαμπίμπ σχολιάζει κριτικώς τις σχετικές απόψεις του Μαϊμωνίδου. Οι τελευ-

Αστρονόμος του ις' αιώνος.

ταίες δεκαετίες του αιώνος σφραγίζονται από τις εύστοχες παρατηρήσεις του Δαυίδ μπεν Σουσσάν και του Σαλτιέλ Χαφέ, από την ευρύτατη κατάρτιση και τις εκσυγχρονισμένες προτάσεις του Δανιήλ χα Κοέν, από την διορατική παρουσία του Μωυσή Αλμοσνίνο.

Μαθητής και συνοδοιπόρος των Κοέν και του διάσημου λατινιστού Ααρών Αφία, ο περιώνυμος λόγιος ασχολείται σε βάθος με τις μαθηματικές επιστήμες και εκπονεί αποδόσεις ευρωπαϊκών δοκιμίων στην εβραϊκή. Ούτω μεταφράζει την μελέτη του G. Purbach *Theoria Nova Planetarum* και σχολιάζει την *Sphaera* του G. J. Holywood: υπό τον τίτλο *Μπεθ Ελίμ* το κείμενο αναφέρεται κατ' αρχάς στις γεωμετρικές παραμέτρους της σφαίρας, για να προχωρήσει σε αναλυτική σπουδή της υδρογείου και των πλανητών. Ήδη από τις επόμενες, όμως, γενεές η βαθμιαία στροφή της κοινωνίας προς τον μυστικισμό θα φέρει στο προσκήνιο την αστρολογία ως πρωταρχική ερμηνευτική του ουρανού, καταργώντας εν τέλει την αντικειμενική παρατήρηση και μέτρηση.

Στην εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης ελάχιστα καλλιεργούνται οι επιστήμες της φύσεως καθ' εαυτές, οι δε μαρτυρίες είναι πενιχρές. Περιστασιακά σχόλια καταθέτουν ότι ο Μαρδοχαίος Μα-

ταλών παραδίδει περί το 1540 μαθήματα φυσικής ιστορίας, ενώ ο σύγχρονός του Σολομών χα Λεβή φέρεται ως συγγραφέας συναφούς εγχειριδίου.

Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Η ανέλιξη πλείστων εφαρμοσμένων επιστημονικών κλάδων σφραγίζεται στην οθωμανική Θεσσαλονίκη από την τεχνογνωσία των σεφαρδικών πληθυσμών. Είναι γεγονός ότι η πρωτεύουσα ευρωπαϊκή πόλη της ανατολικής αυτοκρατορίας, πύλη των Βαλκανίων και δραστήριος διαμετακομιστικός σταθμός, είχε αναπτύξει προ της αλώσεως αξιόλογη βιομηχανική παραγωγή και συνακόλουθη μεθοδολογία. Η κατάκτηση, ωστόσο, αποδιαρθρώνει τα δίκτυα της πόλεως, η δε ανασύνταξή τους βασίζεται εν πολλοίς στην συμμετοχή των εβραίων προσφύγων.

Η υφαντουργία απετέλεσε την κατ' εξοχήν βιοποριστική ενασχόληση της νεοπαγούς κοινότητος, επέτυχε μάλιστα να καταστήσει ανενεργές τις ανάλογες τουρκικές πρωτοβουλίες. Στόχος των επομένων παραγράφων δεν είναι η έγκυψη στις οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις του όλου θέματος, η αποτίμηση των εξαγωγών ή η ανάλυση του τρόπου τροφοδοτήσεως των γενιτσαρικών ταγμάτων με *αμπάδες*: εν προκειμένω θα επιχειρηθεί απλώς η συγκέντρωση και ερμηνεία των ελαχίστων στοιχείων τεχνικής φύσεως που ανιχνεύονται στις ραββινικές *αποκρίσεις* και τις αφηγήσεις των περιηγητών.

Κατά αναμενόμενη συνέπεια των ρητών υποχρεώσεων έναντι του οθωμανικού στρατού, στους πρώτους αιώνες κύρια υφάνσιμη ύλη υπήρξε το έριο, το οποίο θα υποκατασταθεί αργότερα εν μέρει από την μέταξα. Κατά την συνήθη κοπιώδη διαδικασία τα νήματα υποβάλλονται σε ξάνση και απολίπανση, η οποία απαιτεί χρήση αλκαλικών αντιδραστηρίων. Ακολουθεί η χρώση και ύφανση, το δε έτοιμο προϊόν υφίσταται πολλαπλές πλύσεις και την κατάλληλη κουρά, ώστε να αποκτήσει την πρέπουσα απαλότητα. Σε περιπτώσεις, άλλωστε, λεπτών αποχρώσεων βάφεται απ' ευθείας το ύφασμα, αμέσως μετά την παρέμβαση του γναφέως.

Η προϊούσα υποβάθμιση της ποιότητος των εριούχων υφασμάτων της Θεσσαλονίκης και η παράλληλη εξάπλωση των εισαγομένων οδηγεί ήδη από τον ιζ' αιώνα στην εναλλακτική διέξοδο της κατασκευής ταπήτων και *καρπετών*, που αντικαθιστούν στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα τα φημισμένα ανάλογα προϊόντα της Σμύρνης. Οι μαρτυρίες περί μονοπωλιακού ελέγχου υποδεικνύουν την ορθολογική οργάνωση της όλης πορείας, δεν υπαινίσσονται όμως εξελικτικές παρεμβάσεις επί της τεχνογνωσίας: μόνον ο ιδιαίτερος πλούτος και η αξιοσημείωτη σταθερότητα των χρωμάτων προσδίδουν στοιχεία υψηλής ποιότητος στους σεφαρδικούς τάπητες. Περί των βαφικών, όμως, πρακτικών περισσότερα κατωτέρω.

Στις αρχές του ιη' αιώνος ο μέγας βεζύρης Μωάμεθ Ραχμή επιχειρεί να καταστήσει το κράτος αυτάρκη παραγωγό ιδρύοντας στην Κωνσταντινούπολη υφαντουργική μονάδα, την οποία επανδρώνει με θεσσαλονικείς εβραίους. Εν τέλει, η προσπάθεια θα αποδειχθεί μάταιη και πλείστοι εξειδικευμένοι τεχνίτες θα μεταναστεύσουν στην βιομηχανική βόρειο Γαλλία ως περιζήτητοι βαφείς. Η χαριστική βολή θα δοθεί στον κλάδο με την διάδοση των συνθετικών χρωστικών και των αργαλειών Ζακάρ.

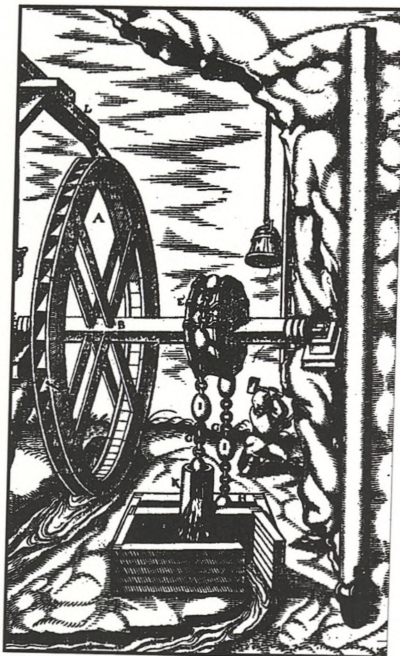
Η κατασκευή μεταξίνων υφασμάτων και κορδονίων συνιστά μεταφορά ιβηρικών τεχνικών, οι οποίες έρχονται να συναντήσουν την ανάλογη γηγενή πράξη. Αναφορά του τέλους του ιζ' αιώνος περί σχετικού κεντρικού εργαστηρίου στην Ροτόντα και νεώτερος υπολογισμός περί ετήσιας εξαγωγής δέκα χιλιάδων υποκαμίσων *εκ σηρικού* υποδεικνύουν την συνεχή παρουσία της βιοτεχνίας, η οποία θα επιβιώσει στον χώρο των λευκών ειδών και προσοψίων.

Θεμελιώδη παράμετρο καθορισμού της ποιότητος των πολυτελών ειδών ενδύσεως, αλλά και των *αμπάδων* ή ταπήτων συνιστά η ποικιλία και σταθερότητα των αποχρώσεων. Καθώς, μάλιστα η οθωμανική απαίτηση αφορά την τροφοδοσία του στρατού με ανθεκτικά κυανά και ερυθρά υφάσματα, η σεφαρδική τεχνογνωσία εστιάζεται στα χρώματα αυτά, χωρίς φυσικά να αγνοεί το πολύτιμο κίτρινο του κρόκου ή το ευαίσθητο πράσινο του υπερικού.

Το – ανάλαφρα ερυθρωπό– κυανοϊώδες επιτυγχάνεται σχεδόν αποκλειστικά με χρήση ινδικού (*indigofera tinctoria*), ενώ ποικιλία διακρίνει τις ερυθρές βαφές. Μεταξύ τους θεμελιώδης παραμένει ο μεσογειακός κόκκος (κέρμης, *kermes vermilio*), ζωικό παράσιτο της δρυός με χρώμα λαμπρό και βαθύ, ανάλαφρα πορτοκαλόχροο στην ανταύγεια: το *κόκκινο* τούτο θα διαδεχθεί ως αισθητική αξία το πορφυρό, καθιστάμενο εν τέλει στην νεοελληνική αντίληψη συνώνυμο του ερυθρού. Παραλλήλως, στις σύνθετες χρώσεις σημαντικό ρόλο θα παίξει και το ριζάρι (ερυθρόδανο, *rubia tinctorum*), εύκολα προσπελάσιμο φυτικό προϊόν αναλόγων προδιαγραφών.

Από το 1520 εισάγεται στην Ευρώπη η κοκκινίλη (*dactylopius coccus*), παράσιτο μεξικανικών κακτοειδών. Υποδειγματική κατά την σταθερότητα, η εξωτική ερυθροϊώδης χρωστική θα χρησιμοποιηθεί κατ' αρχάς για υφάσματα πολυτελείας, σύντομα όμως θα αντικαταστήσει τον συγγενή της κέρμη λόγω της μεγάλης περιεκτικότητος σε ενεργά συστατικά και της συνακόλουθης χαμηλής τιμής. Μόνη η κατασκευή των φεσίων εμμένει στα παραδεδομένα, καθώς ο κόκκος συνιστά βαφή καταξιωμένη από τον χρόνο στην οθωμανική θεολογική σκέψη.

Η στερέωση των χρωστικών γίνεται με στυπτηρία αργιλίου/καλίου, η οποία προσδίδει και την απαραίτητη στιλπνότητα. Επιπλέον, ωστόσο, τα κείμενα της εποχής αναφέρονται επανειλημμένως σε μεσολάβηση της ουρίας στην βαφική διαδικασία. Η διεισδυτική

Άντληση υπογείων υδάτων σε ορυχείο του ις' αιώνος.

οσμή των θερμών ούρων υπεβάθμιζε σε τέτοιο βαθμό την ατμόσφαιρα, ώστε μακρά σειρά ραββινικών αποφάσεων να οριοθετήσει την αποθήκευσή τους, χωρίς ωστόσο να καταργήσει την απαραίτητη τούτη πρακτική. Στην περίπτωση του ινδικού η ουρία αφ' ενός ανάγει την χρωστική και αφ' ετέρου δημιουργεί κατάλληλο περιβάλλον για την διάλυσή της. Περαιτέρω, εμβάπτιση ερυθρού νήματος σε θερμή και αραιή ουρία υποβοηθεί στην επίτευξη σκοτεινοτέρων αποχρώσεων.

Επί μακρόν η γνώση τούτη θα αποτελέσει περίπου μονοπωλιακή κληρονομία της κοινότητος. Περί το τέλος, άλλωστε, της οθωμανικής κατοχής η *Αλλιάνς* θα επιδιώξει την εκσυγχρονισμένη διδασκαλία των σχετικών επαγγελμάτων στις σχολές της, συνάμα δε ο οίκος Σαΐας θα εγκαινιάσει την πρώτη εβραϊκή υφαντουργική μονάδα μεγάλης εμβελείας.

Οι θεσσαλονικείς σεφαρδίτες διακρίνονται και σε πλείστους άλλους πρακτικούς τομείς. Μεταξύ τους η πυριτιδοποιία, η παρασκευή του περίφημου αποστάγματος της Μαγιόρκας, η απομίμηση των μασσαλιωτικών σαπώνων, η κεραμική των σικελιωτών προσφύγων. Στο τελευταίο τέταρτο του αιώνος την φθίνουσα χειροτεχνική παραγωγή θα υποκαταστήσει πλέον το βιομηχανικό συγκρότημα ευρωπαϊκών προδιαγραφών – τα οινοπνευματοποιεία Αλλατίνη και Μιζραχή, η μικτών συμφερόντων σαπωνοποιία Γιακού και Λεών, τα κεραμεία Αλλατίνη.

Σε ανάλογα πλαίσια η βυρσοδεψία απετέλεσε χώρο συνδυασμένης εφαρμογής των προηγμένων μεθόδων του Μαγρέμπ και της

Καθαρισμός μεταλλευμάτων σε ορυχείο του ις' αιώνος.

επιτόπιας παραδόσεως. Μολονότι η εντρύφηση του περιώνυμου νομοδιδασκάλου Σαμουήλ ντε Μεδίνα στα προβλήματα του κλάδου υποδεικνύει την σημασία του, οι σωζόμενες μαρτυρίες είναι έμμεσες και θεωρητικές. Τα λαμπρά, πάντως, *κοκκοβαφή* του βυζαντινού μονοπωλίου αντικαθίστανται στην οθωμανική πόλη από τα ελαφρώς καστανωπά *λώκια* – τα ερυθρά της ινδικής λάκκας (*kerria lacca*). Ούτως ή άλλως, η επεξεργασία των δερμάτων σύντομα θα περάσει σε μουσουλμανικά χέρια.

Καθοριστική αποδεικνύεται, τέλος, η εβραϊκή συνεισφορά στον εκσυγχρονισμό των ορυχείων της Σιδερόκαψας, στην ορεινή Χαλκιδική. Οι σχετικές πληροφορίες είναι, βέβαια, πενιχρές, καθώς το ενδιαφέρον των επιτετραμμένων της Δύσεως εδράζεται επί των οικονομικών παραμέτρων, ενώ οι περιηγητές αρκούνται συνήθως σε επιφανειακές προσεγγίσεις και οι ραββινικές γνωμοδοτήσεις δεν υπεισέρχονται σε παρόμοια θέματα. Περί το 1536, πάντως, ισραηλίτες μεταλλωρύχοι της Ουγγαρίας θα υποχρεωθούν από τον Σουλεϊμάν τον μεγαλοπρεπή να εγκατασταθούν στην περιοχή, ανέκαθεν πλούσια σε άργυρο και χρυσό. Η παροικία αμέσως θα δεχθεί πολυάριθμα νέα μέλη από την Θεσσαλονίκη, ωστόσο οι επί μέρους διεργασίες θα διατηρήσουν τις γερμανικές τους καταβολές, προφανείς ακόμη και σήμερα στην επαγγελματική διάλεκτο του κλάδου.

Η εβραϊκή κοινότητα καλλιεργεί τις φυσικές επιστήμες σε πλαίσια πολλαπλών επιδράσεων και συνεχών προσαρμογών. Ούτω η αραβική και ταλμουδική παράδοση συνυπάρχει επί μακρόν με τις νεώτατες κατακτήσεις της ευρωπαϊκής έρευνας, η ιπποκρατική πρακτική συμπλέκεται αρμονικά με τα πρόσφατα επιτεύγματα της ακαδημαϊκής ιατρικής, η αστρονομία διατηρεί ανέπαφες τις πειραματικές και συνάμα υπολογιστικές της βάσεις. Μόνη η προϊούσα απομόνωση θα οδηγήσει συν τω χρόνω σε υπερίσχυση των μυστικιστικών τάσεων και οριστικό προβάδισμα της αστρολογίας, ενώ η θεραπευτική θα έχει πάντοτε να αντιμετωπίσει την λαϊκή δεισιδαιμονία. Σε παράλληλη πορεία, άλλωστε, η τεχνογνωσία των πρώτων αιώνων ανανεώνεται διαρκώς από κύματα προσφύγων, για να παρακμάσει πλέον όταν η κοινότητα απολέσει την επαφή με τα νέα ρεύματα. Η ιδιότυπη αυτή σύντηξη θεωρήσεων και επιρροών θα καταστήσει την σεφαρδική παροικία της Θεσσαλονίκης βασικό κρίκο στην ανέλιξη της παιδείας της πόλεως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Belon du Mans, *Les observations de plusieurs singularités etc.*, Παρίσι 1555.

N. de Nicolay, *Les navigations, péregrinations et voyages*, Αμβέρσα 1578.

S. de Medina, *Responsa - Hoschen Mischpat*, Θεσ/νίκη 1594/98.

J. ben Lev, *Responsa - Orah Haim*, Amsterdam 1692.

P. Lucas, *Voyage au Levant*, Παρίσι 1702.

S. Bisani, *Lettres sur divers endroits de l' Europe, de l' Asie etc.*, Λονδίνο 1791.

F. Beaujour, *Tableau du Commerce de la Grèce*, Παρίσι 1800.

Ch. N. S. Sonnini de Mononcourt, *Voyage en Grèce et en Turquie*, Παρίσι 1801.

E. Cousinéry, *Voyage dans la Macédoine*, Παρίσι 1831.

M. Salomon, *Amatus Lusitanus und seine Zeit*, Βερολίνο 1901.

M. Lemos, *Amato Lusitano - a sua vida e a sua obra*, Πόρτο 1919.

I. S. Emmanuel, *L' industrie des tissus des Israélites de Salonique*, Παρίσι 1935.

J. Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, Θεσ/νίκη 1935.

I. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique*, Τονόν 1936.

I. S. Emmanuel, *Les grands juifs de Salonique*, Τελ Αβίβ 1936.

S. Rosanes, *J. Taitazak*, Togarmah 2 (1937/38) 21.

M. Molho, *Essai d' une monographie sur la famille Pérahia*, Θεσ/νίκη 1938.

M. Molho, *M. Almosnino*, Sinai 6 (1942) 198.

Κ. Μέρτζου, *Μνημεία μακεδονικής ιστορίας*, Θεσ/νίκη 1947.

M. Molho, *Usos y costumbres de los sefardíes de Salonica*, Μαδρίτη 1950.

Ι. Βασδραβέλλη, *Αρχείον Θεσσαλονίκης*, Θεσ/νίκη 1952.

B. Anhegger, *Geschichte des Bergbaus im osmanischen Reich*, Κων/πολη 1943.

Μ. Μόλχο, *In Memoriam*, Θεσ/νίκη 1976.

B. Braude, *The rise and fall of Salonika woolens*, Mediterranean Historical Review 6 (1991) 216.

Ε. Α. Βαρέλλα, *Κατεργασία δερμάτων στην Θεσσαλονίκη του μεσοπολέμου*, Θεσσαλονικέων πόλις 2 (1997) 112.

I. Hassiotis (επ.), *The jewish communities of southeastern Europe*, Θεσ/νίκη 1997.

Ε. Α. Βαρέλλα, *Πολύτιμες χρωστικές της ανατολικής Μεσογείου*, Θεσ/νίκη 1999.

Β. Αλλαμανη-Σουρη

ΑΡΧΑΙΑ ΜΙΕΖΑ

Το θέατρο της πόλης και η εξέλιξη του θεατρικού οικοδομήματος

Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ Ο ΧΩΡΟΣ

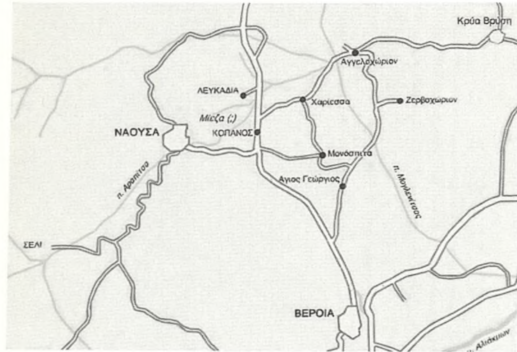
Οἱ δὲ ἀπικόμενοι ἐς ἄλλην γῆν τῆς Μακεδονίης οἴκησαν πέλας τῶν κήπων τῶν λεγομένων εἶναι Μίδεω τοῦ Γορδιέω, ἐν τοῖσι φύεται αὐτόματα ῥόδα, ἓν ἕκαστον ἔχον ἑξήκοντα φύλλα, ὀσμῇ τε ὑπερφέροντα τῶν ἄλλων.

Όταν λοιπόν, όπως μας εξιστορεί ο Ηρόδοτος, οι ιδρυτές του μακεδονικού βασιλείου, ο Γαυάνης, ο Αέροπος και ο Περδίκας έφθασαν σε μία περιοχή της Κάτω Μακεδονίας, διασχίζοντας ένα μεγάλο ποτάμι, εγκαταστάθηκαν σ' έναν πλούσιο τόπο κοντά στους κήπους, που λέγεται ότι είναι οι κήποι του Μίδα, του γιου του Γορδία, όπου ευδοκιμούν τα περίφημα τριαντάφυλλα με τα εξήντα φύλλα και το απαράμιλλο άρωμα.

Ὑπὲρ δὲ τῶν κήπων ὄρος κεῖται Βέρμιον οὔνομα, ἄβατον ὑπὸ χειμῶνος. Πάνω απ' αυτούς υψώνεται το όρος Βέρμιον που το χειμώνα κανείς δεν μπορεί να το περπατήσει. *Ἐντεῦθεν δὲ ὁρμώμενοι ὡς ταύτην ἔσχον, κατεστρέφοντο καὶ τὴν ἄλλην Μακεδονίην.* Αφού δε γίναν κύριοι της περιοχής αυτής, υποτάσσοντας ή διώχνοντας τον ντόπιο πληθυσμό που προφανώς συνάντησαν, άρχισαν να επεκτείνουν την κυριαρχία τους και προς άλλους τόπους της Μακεδονίας.

Είναι φανερό ότι η διήγηση αυτή απηχεί έναν ιδρυτικό μύθο των Μακεδόνων και αναφέρεται σε μία πρώιμη εγκατάσταση των μακεδονικών φύλων στην περιοχή του Βερμίου, όπου πράγματι πρέπει να τοποθετούνται και οι κήποι του Μίδα (VIII. 138). Εκείνο όμως που δεν αποκαλύπτει ο Ηρόδοτος είναι το όνομα της θέσης και το ακριβές στίγμα της εγκατάστασης, κάτι που εναπόκειται στην αρχαιολογική έρευνα και στη μελέτη των πηγών να διευκρινίσει.

Στην Κάτω Μακεδονία υπήρχαν πολλές πόλεις που άκμασαν στα χρόνια των Μακεδόνων βασιλέων, όπως οι Αιγές και η Πέλλα,

Εικ. 1. Χάρτης του Νομού Ημαθίας.

οι δύο διαδοχικές πρωτεύουσες του κράτους, αλλά και η Βέροια, η Μίεζα και η Έδεσσα, που τοποθετούνται όλες στους πρόποδες του Βερμίου. Η θέση της Βέροιας και της Έδεσσας στα νότια και βόρεια περάσματα του βουνού αντίστοιχα είναι βεβαιωμένη, αφού οι δύο αυτές πόλεις υπάρχουν ως σήμερα χωρίς καμία διακοπή της μακραίωνης ιστορίας τους, διατηρώντας μάλιστα και τα αρχαία τους ονόματα. Η περίπτωση της Μίεζας είναι κάπως διαφορετική. Το τοπωνύμιο δεν αναγνωρίζεται εύκολα στο σημερινό όνομα της Νάουσας, αν και κάποια τέτοια πρόταση έχει ήδη γίνει. Ακόμη, οι πηγές σταματούν πολύ νωρίς να μνημονεύουν το αρχαίο της όνομα, ενώ τα αρχαιολογικά ευρήματα φθάνουν το πολύ ως τα παλαιοχριστιανικά χρόνια. Παρόλα αυτά, η έρευνα τοποθετεί με μεγάλη πιθανότητα την πόλη αυτή στο κέντρο του ορεινού όγκου του Βερμίου και μάλιστα στα χαμηλότερα άνδηρά του, ανάμεσα στα σημερινά χωριά Κοπανό και Λευκάδια και στην πόλη της Νάουσας, που δεσπόζει στα δυτικά πάνω σ' ένα επιβλητικό οροπέδιο (εικ. 1).

Στον ευρύτερο αυτόν τόπο, τον πνιγμένο στ' αμπέλια και στ' άλλα οπωροφόρα δένδρα, τον ευλογημένο απ' τα νερά και το πράσινο, κάπου εδώ θέλει η παράδοση τους κήπους του Μίδα, κι εδώ φαίνεται πως παίχθηκε το κρυφτούλι του Σιληνού με τον ίδιο βασιλιά, όπως το περιγράφει ο Ηρόδοτος (εικ. 2). Ο συγγραφέας διηγείται πώς κατάφερε ο Μίδας να τον συλλάβει, αναγνωρίζοντάς τον, όταν αυτός ήπιε από το νερό μιας πηγής, που σκόπιμα ο βασιλιάς είχε ανακατέψει με κρασί.

Σ' ένα περιβάλλον, εξάλλου, με οργιαστική διονυσιακή ατμόσφαιρα, μέσα σε φυσικές σπηλιές ανοιγμένες στον βράχο, ζούσαν οι νύμφες που η σχέση τους με τον Σιληνό και την ακολουθία του είναι γνωστή. Λατρεύονταν σ' ένα χώρο που για αυτό ακριβώς ονομάζεται Νυμφαίο, και βρίσκεται σ' ένα ειδυλλιακό τοπίο στα Ισβόρια της Νάουσας (εικ. 3).

Οι κήποι του Μίδα, ο Σιληνός της Ηροδότειας νουβέλας, οι νύμφες που κρύβονται στις φυσικές, υγρές σπηλιές του Νυμφαίου, όλη αυτή η φορτωμένη με διονυσιασμό παράδοση δένει καλά με το φυσικό τοπίο της περιοχής, τα γάργαρα νερά, τα φουσκωμένα από μούστο αμπέλια, τις σπηλιές που ανοίγονται στ' απόκρημνα βράχια, την οργιαστική βλάστηση. Ο διονυσιακός θίασος των Σιληνών και των νυμφών αργοκινείται μέσα σ' αυτόν το μαγικό χώρο αναζητώντας τον αρχηγό του, τον θεό της βλάστησης και του κρασιού, τον θεό κατακτητή και θριαμβευτή, τον ίδιο τον Διόνυσο.

Η παράδοση για μια πρώιμη διονυσιακή παρουσία στην περιοχή είναι σαφής. Το φυσικό τοπίο την υποθάλπει. Τα αρχαιολογικά ευρήματα διαρκώς την ενισχύουν. Σε μια πλαγιά με ωραία θέα στον ατελείωτο κάμπο της κεντρικής Μακεδονίας, αποκαλύφθηκε εντελώς τυχαία, ένα αρχαίο θέατρο, το κατ' εξοχήν "σπίτι" του Διόνυσου. Ο Θεός επιτέλους επιφαίνεται στην περιοχή και την κατακλύζει με την παρουσία του.

Εικ. 2. Τοπίο με αμπελώνες στην περιοχή της Νάουσας.

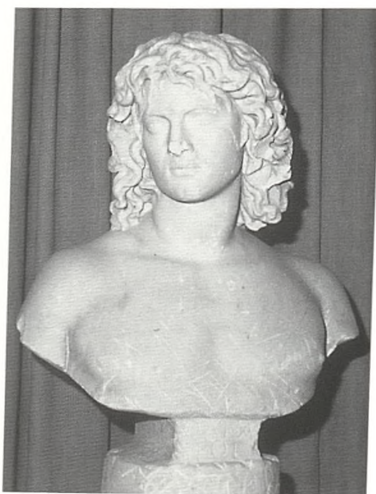

Εικ. 3. Αεροφωτογραφία του Νυμφαίου-Σχολής του Αριστοτέλους.

Για την πόλη αυτή και ιδίως για το θέατρό της θα κάνουμε λόγο σ' αυτό το μικρό κείμενο.

Η ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ

Το όνομα της Μίεζας αναφέρεται σε πολλές φιλολογικές και επιγραφικές πηγές, ήδη από τα ελληνιστικά χρόνια, κάτι που υποδηλώνει και τη μεγάλη της σημασία. Ο Στέφανος Βυζάντιος μας δίνει το μυθολογικό της στίγμα: Η Μίεζα ήταν η κόρη του Βέρητα, και αδελφή της Βέροιας και του Όλγανου. Ο ποτάμιος θεός Όλγανος, γιατί όχι το αρχαίο όνομα του τοπικού ποταμού της Αράπιτσας, ει-

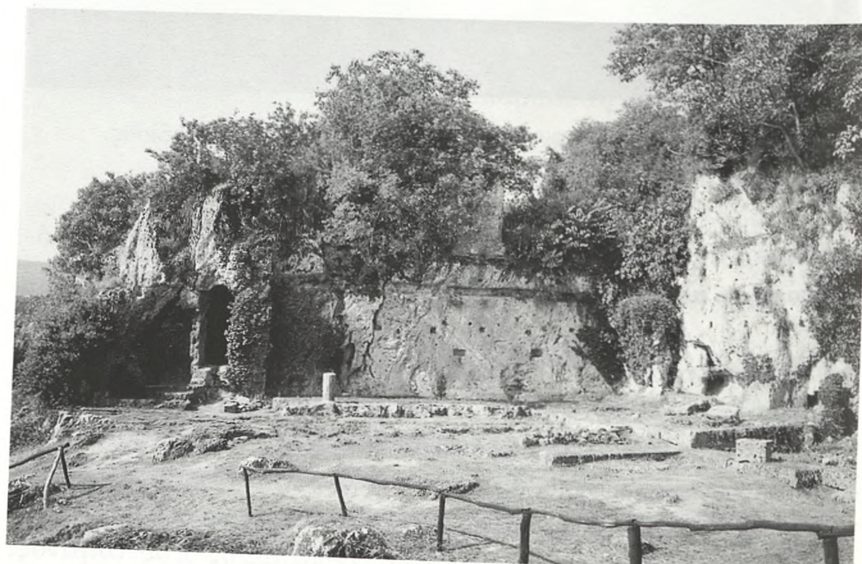

Εικ. 4. Προτομή του ποτάμιου θεού Όλγανου.

κονίζεται σ' ένα ωραίο ρωμαϊκό πορτρέτο του 2ου αι. μ. Χ., που βρέθηκε μέσα στο χωριό Κοπανός (εικ. 4). Η πιο καθοριστική όμως πηγή για την ταύτιση του χώρου, είναι η μαρτυρία του Πλούταρχου, ο οποίος στον βίο του Μ. Αλεξάνδρου αναφέρεται στο Νυμφαίο "το περί Μίεζαν", όπου μύησε ο Αριστοτέλης τον νεαρό Αλέξανδρο και τους βασιλικούς φίλους του στη φιλοσοφία, τις τέχνες και τα μαθηματικά και όπου μέχρι την εποχή του σώζονταν οι λίθινες έδρες και οι υπόσκιοι περίπατοι (Πλουτ. Αλεξ. 7). Όταν τα σπήλαια, που αποκαλύφθηκαν σε ένα ειδυλλιακό τοπίο στη θέση Ισβόρια της Νάουσας, ταυτίστηκαν από τον καθηγητή Φώτιο Πέτσα με το ιερό των Νυμφών και με τη Σχολή του Αριστοτέλους, τότε και η ταύτιση όλης της περιοχής με τη Μίεζα φάνηκε πολύ πειστική (εικ. 5).

Οπωσδήποτε η ανθρώπινη δραστηριότητα στον χώρο αυτό ανιχνεύεται μέχρι στιγμής στη δεύτερη χιλιετία, πολύ πριν την εγκατάσταση των μακεδονικών φύλων με τον Περδίκα τον 7ο αι. π.Χ., όπως είδαμε στη διήγηση του Ηρόδοτου. Εξάλλου, η παράδοση αναφέρει ότι στην περιοχή του Βερμίου κατοικούσαν οι Φρύγες, που διώχτηκαν γύρω στα 800, αλλά και οι Βοττιαίοι, που κατείχαν τη μεγάλη πεδιάδα της Ημαθίας, πριν φθάσουν οι Μακεδόνες στα εδάφη αυτά. Σε μία χαμηλή, αλλά εκτεταμένη τούμπα (προϊστορική θέση κατοίκησης) εντοπίστηκε κεραμική που καλύπτει μεγάλη περίοδο της χαλκοκρατίας. Τα σημαντικότερα δείγματα ανήκουν στην κατηγορία της αμαυρόχρωμης κεραμικής, που χρονολογείται στην ύστερη εποχή του Χαλκού. Πάνω στο καστανοκόκκινο έδαφος του αγγείου απλώνονται συμμετρικά γεωμετρικά σχήματα με σκούρο καφέ πηλό, ανάμεσα στα οποία κυριαρχούν οι σπείρες και τα τρίγωνα.

Λίγα είναι τα στοιχεία που έχουμε από την εποχή του σιδήρου, ενώ εντυπωσιακά είναι τα κατάλοιπα από τα κλασικά χρόνια (5ος,

Εικ. 5. Νυμφαίο - Σχολή του Αριστοτέλους.

Εικ. 6. Η πρόσοψη του τάφου της Κρίσεως.

4ος αι. π.Χ.), που προέρχονται κυρίως από τα ταφικά ευρήματα των αστικών νεκροταφείων. Από την εποχή αυτή και μετά, η κατοίκηση στην περιοχή είναι συνεχής στα ελληνιστικά, ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά χρόνια, με περίοδο βέβαια ακμής την εποχή των Μακεδόνων βασιλέων.

Είναι συχνό φαινόμενο στην αρχαιολογική έρευνα να ανασκάπτουμε πολύ περισσότερα νεκροταφεία απ' ό,τι πόλεις ή οικισμούς, επειδή αυτά είναι πιο εκτεταμένα και εντοπίζονται ευκολότερα από τα μηχανικά μέσα, τους εκσκαφείς και τις μπουλντόζες, που καθιστούν την εκ των υστέρων παρέμβασή μας και την άμεση ανασκαφή τους αναγκαία. Το ίδιο συνέβαινε ως τα τελευταία χρόνια και με τη Μίεζα, που μας ήταν γνωστή κυρίως από τους σημαντικούς μακεδονικούς τάφους και κατά δεύτερο λόγο από τα υπόλοιπα νεκροταφεία των κοινών Μιεζαίων πολιτών.

Από τους έξι μνημειακούς τάφους που έχουν από χρόνια αποκαλυφθεί, οι τρεις διατηρούν σημαντικές τοιχογραφίες, που αποτελούν μαζί με αυτές των τάφων της Βεργίνας και του Αγ. Αθανασίου, μοναδικά δείγματα της μνημειακής ζωγραφικής τέχνης, η οποία φαίνεται ότι είχε ιδιαίτερα μεγάλη παράδοση στη Μακεδονία. Δεν μπορεί να γίνει αναλυτικά εδώ λόγος για τους τάφους αυτούς, πρέπει ωστόσο να πούμε ότι πρόκειται για οικογενειακά υπόγεια κτιστά μνημεία, με καμαρωτή στέγη και αρχιτεκτονικά διαμορφωμένη ναόσχημη πρόσοψη, στην οποία οδηγεί ένας επικλινής δρόμος (εικ. 6). Εσωτερικά έχουν ένα η δύο θαλάμους και οι νεκροί ενταφιάζονται σε κτιστές μαρμάρινες κλίνες, ή καίγονται και τα οστά τους τοποθετούνται σε μικρές λάρνακες.

Εικ. 7. Η πρόσοψη του τάφου των Ανθεμίων.

Εικ. 8. Από την εσωτερική διακόσμηση του τάφου του Λύσωνος και Καλλικλέους.

Εικ. 9. Άποψη του κτιριακού συγκροτήματος.

Είναι βέβαιο, ότι στα μνημεία αυτά θάβονταν τα μέλη των βασιλικών οικογενειών ή των αξιωματούχων των τοπικών κοινωνιών, εταίροι και αυλικοί, άτομα δηλαδή που βρίσκονται πολύ κοντά στη βασιλική εξουσία. Ίσως δεν είναι τυχαίο ότι η μεγαλύτερη συσσώρευση τέτοιων μνημείων παρατηρείται στη Βοττιαία, όπου τοποθετούνται και οι δύο πρωτεύουσες του μακεδονικού κράτους.

Ο πιο μνημειακός απ' όλους τους τάφους είναι ο τάφος της Κρίσεως, που χρονολογείται στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. Στην πρόσοψη εικονίζεται ο Ερμής Ψυχοπομπός, που οδηγεί τον νεκρό στους κριτές του Κάτω Κόσμου, τον Αιακό και τον Ραδάμανθυ, σε μία μοναδική σύνθεση που απηχεί παρθενώνειες επιδράσεις. Ο τάφος των Ανθεμίων (3ος αι. π.Χ.) είναι ένα κομψό ιωνικό μνημείο, που διατηρεί θαυμάσιες τοιχογραφίες στην οροφή του προθαλάμου, αλλά και στο αέτωμα (εικ. 7). Τέλος, ο τάφος του Λύσωνος και Καλλικλέους (200 π.Χ.) αποτελεί ένα σπάνιο μνημείο κατάγραφο εσωτερικά, που σώζει σε ωραίες επιγραφές, τα ονόματα των 20 περίπου νεκρών, τα οστά των οποίων εναποτέθηκαν στις θήκες που ανοίχθηκαν στους τοίχους του θαλάμου (εικ. 8).

Μέσα στα όρια της πόλης οι πρόσφατες ανασκαφές, εξάλλου, αποκαλύπτουν σταδιακά ένα επιβλητικό κτιριακό συγκρότημα, δημόσιου χαρακτήρα, με στοές, κιονοστοιχίες, εσωτερικές αυλές και πολλούς στεγασμένους χώρους. Πρόκειται πιθανότατα για την αρχαία αγορά της ελληνιστικής πόλης (εικ. 9).

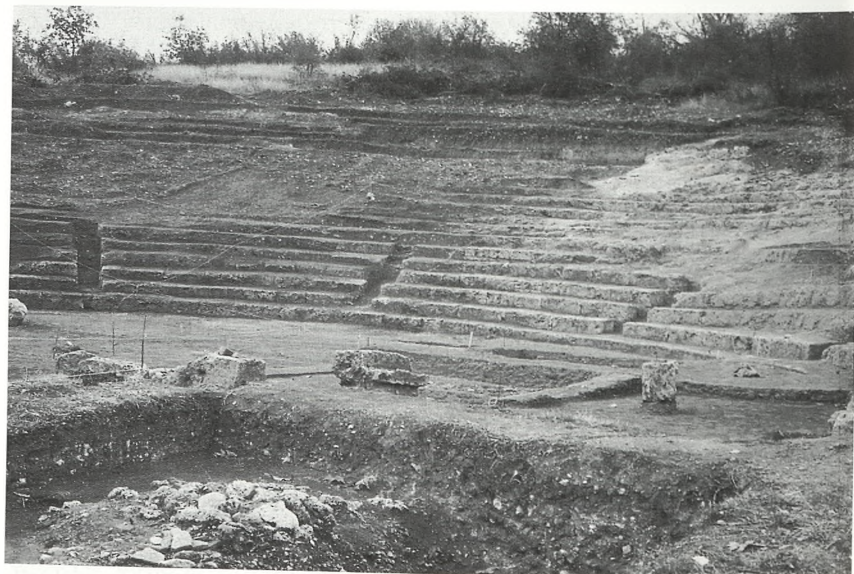
ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΤΗΣ ΜΙΕΖΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΙΚΟΥ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΟΣ

Μόλις 100 μ. νότια και ΝΔ από τη θέση αυτή ήρθε, εντελώς τυχαία, στο φως το αρχαίο θέατρο. Αναπτύσσεται σε μια φυσική πλαγιά στο άκρο της πόλης σε προσεκτικά επιλεγμένη θέση, με ανατολικό

Εικ. 10. Αεροφωτογραφία του θεάτρου.

προσανατολισμό και απρόσκοπτη θέα στον πλούσιο κάμπο (εικ. 10). Το κοίλο του αποτελείται από 14 σειρές εδωλίων από πώρινες λιθόπλινθους, που τοποθετήθηκαν πάνω στο κατάλληλα λαξευμένο βραχώδες υπόστρωμα. Σήμερα διατηρούνται οι λιθόπλινθοι μόνο στις 7 πρώτες σειρές (εικ. 11), ενώ στο υπόλοιπο κοίλο διακρίνεται αλλού καλύτερα, αλλού όχι, η προετοιμασία του βράχου για να τις δεχθεί. Η χωρητικότητα του θεάτρου, σύμφωνα με πρόχειρους υπολογισμούς, ανέρχεται σε 1500 άτομα, ωστόσο ο ισοπεδωμένος βράχος πάνω από τα εδώλια υποδηλώνει ότι δεχόταν περισσότερους

Εικ. 11. Γενική άποψη του θεάτρου.

θεατές, είτε σε ξύλινες κατασκευές, είτε απευθείας στην ομαλή πλαγιά. Το κοίλο, που είναι σχεδόν ημικυκλικό, χωρίζεται σε πέντε κερκίδες με τέσσερις ακτινωτές κλίμακες, ενώ βόρεια και νότια απ' αυτό σώζεται η θεμελίωση των δύο παρόδων, των εισόδων δηλαδή, στο θέατρο (εικ. 12). Δύο αναλημματικοί τοίχοι, που δεν σώζονται σήμερα στην αρχική τους μορφή, συγκρατούσαν το κοίλο από βορρά και νότο. Η ορχήστρα έχει διάμετρο 22 μέτρα, και ήταν προφανώς στρωμένη με χωμάτινο, καλά πατημένο, δάπεδο, που συχνά το επιδιόρθωναν. Ρείθρο λίθινο, δηλαδή αυλάκι για να διοχετεύει τα νερά της βροχής, που συνήθως παρακολουθεί περιμετρικά τον κύκλο της ορχήστρας, δεν αποκαλύφθηκε στο μνημείο αυτό, στο οποίο η παροχέτευση των υδάτων γίνεται από μία οπή που εντοπίστηκε στο κέντρο της. Γύρω από την ορχήστρα φαίνεται πως υπήρχαν ιδιαίτερα μαρμάρινα καθίσματα, οι λεγόμενες προεδρίες, οι τιμητικές δηλαδή θέσεις για τους αξιωματούχους της περιοχής. Δεν μπορούμε να αναπαραστήσουμε με βεβαιότητα τη μορφή τους, ίσως όμως τα μεμονωμένα καθίσματα του θεάτρου στον Ωρωπό είναι πιο κοντά στα δικά μας απ' ό,τι π.χ. οι συνεχόμενοι ημικυκλικοί πάγκοι του θεάτρου της Δήλου. Οπωσδήποτε, όμως οι διακοσμημένοι με ανάγλυφες παραστάσεις επιβλητικοί θρόνοι του διονυσιακού θεάτρου στην Αθήνα αποτελούν και τις πολυτελέστερες προεδρίες.

Το σκηνικό οικοδόμημα, που αποτελείται από προσκήνιο και σκηνή, έχει μήκος 22μ., όσο ακριβώς και η διάμετρος της ορχήστρας. Το προσκήνιο αποτελείται από πεσσούς με συμφυείς ημικίονες ενωμένους με τοίχο ανάμεσά τους, που διακόπτεται από τρεις θύρες. Σήμερα διατηρούνται μόνο δύο ημικίονες και η βόρεια θύρα, η οποία μάλιστα φράχθηκε σε μεταγενέστερα χρόνια. Από την κυρίως

Εικ. 12. Το προσκήνιο του θεάτρου της Μίεζας.

σκηνή σώζεται το νότιο παρασκήνιο και ελάχιστα τμήματα των δύο της τοίχων, του εσωτερικού και του εξωτερικού, που έβαιναν παράλληλα με τον τοίχο του προσκηνίου. Τμήματα δύο άλλων κάθετων τοίχων, πιθανώς υποδηλώνουν και έναν τριμερή, εσωτερικό χωρισμό της σκηνής. Ορισμένα ανασκαφικά στοιχεία πιστοποιούν ότι το δάπεδό της ήταν σε ψηλότερο επίπεδο απ' αυτό του προσκηνίου, έτσι ώστε οι τοίχοι που σώζονται αποτελούν θεμελιώσεις. Τέλος, πίσω από το σκηνικό οικοδόμημα αποκαλύφθηκε η ΝΔ γωνία ενός κτίσματος, που θα πρέπει να είχε δημόσιο χαρακτήρα και προφανή σχέση με το θέατρο, τουλάχιστον στην αρχική του φάση.

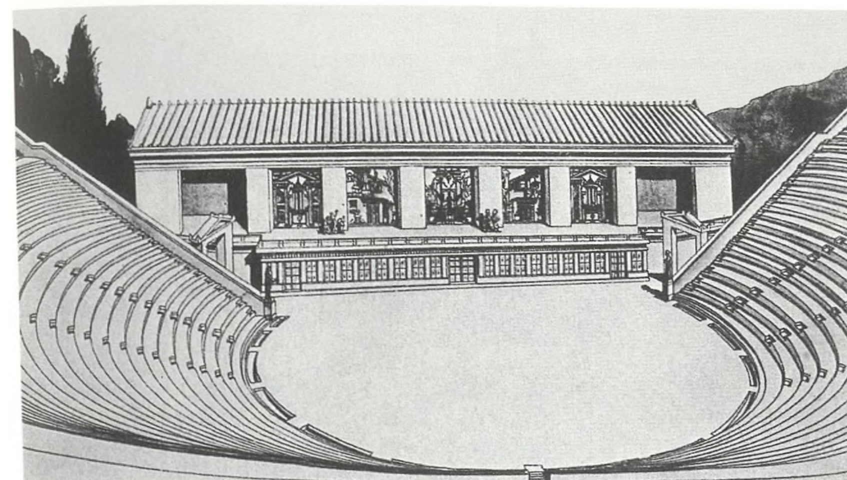
Πότε όμως κατασκευάστηκε το θέατρο αυτό και πώς μπορούμε να αναπαραστήσουμε την αρχική μορφή του;

Από τη δημιουργία της πρώτης κυκλικής ορχήστρας στην Αθήνα του 6ου αι. π.Χ., όπου ο χορός τραγουδούσε διθυράμβους προς τιμή του Διόνυσου και οι θεατές καθόταν σε πρόχειρα ξύλινα καθίσματα, ως τη μεταμόρφωση του χώρου αυτού σε λίθινη κατασκευή με ένα υπερυψωμένο σκηνικό οικοδόμημα και ένα λίθινο κοίλο, χωρισμένο σε κερκίδες και διαζώματα, ο ιερός χώρος του Διονύσου πέρασε πολλά διαδοχικά στάδια, που βρίσκονται σε αντιστοιχία με την εξελικτική πορεία της ίδιας της θεατρικής πράξης.

Στο θέατρο των κλασικών χρόνων, όπου παιζόταν τα δράματα των μεγάλων τραγικών ποιητών και τα έργα της **Παλιάς** και **Μέσης Κωμωδίας**, η σκηνή αποτελούνταν από μια λίθινη χαμηλή στοά με δύο παρασκήνια. Τα παρασκήνια αυτά είχαν την ίδια χρήση με τα σημερινά καμαρίνια, αλλά λειτουργούσαν και ως φόντο της δράσης, η οποία εξελίσσοταν πάντα στο επίπεδο της ορχήστρας. Ακόμη κι όταν υπήρχαν έργα που απαιτούσαν διαφοροποιημένους χώρους, όπως π.χ. ένα παλάτι, ένα ιερό ή μία κατοικία, τα παρασκήνια και η στοά με τα κατάλληλα σκηνικά κάλυπταν απόλυτα τις ανάγκες αυτές. Από τον Βιτρούβιο και κυρίως από τον Πολυδεύκη μαθαίνουμε, εξάλλου, για τα μηχανικά μέσα που υποστήριζαν τη δράση, όπως το **εκκύκλημα**, μια μεταφερόμενη δηλαδή πλατφόρμα ή η γνωστή μηχανή για την εμφάνιση του θεού από πολύ ψηλά, από το **Θεολογείο**, απ' όπου και η έκφραση "ο από μηχανής θεός" και τέλος η **Χαρώνεια κλίμακα**, μια υπόγεια διέλευση για τις δαιμονικές δυνάμεις.

Τέτοιες είναι οι σκηνές των πρώιμων θεάτρων στον ελλαδικό χώρο, όπως αυτό του Διονύσου στη Αθήνα, της Επιδαύρου και της Μεγαλόπολης στην Πελοπόννησο, του Ωρωπού στην Αττική. Το θέατρο της Επιδαύρου, έργο του Πολύκλειτου, θεωρείται από την αρχαιότητα ακόμη, ως το πιο αρμονικό και ωραίο αρχιτεκτόνημα, ενώ αυτό της Μεγαλόπολης είναι το μεγαλύτερο σε χωρητικότητα, αφού μπορεί να δεχθεί 21000 θεατές.

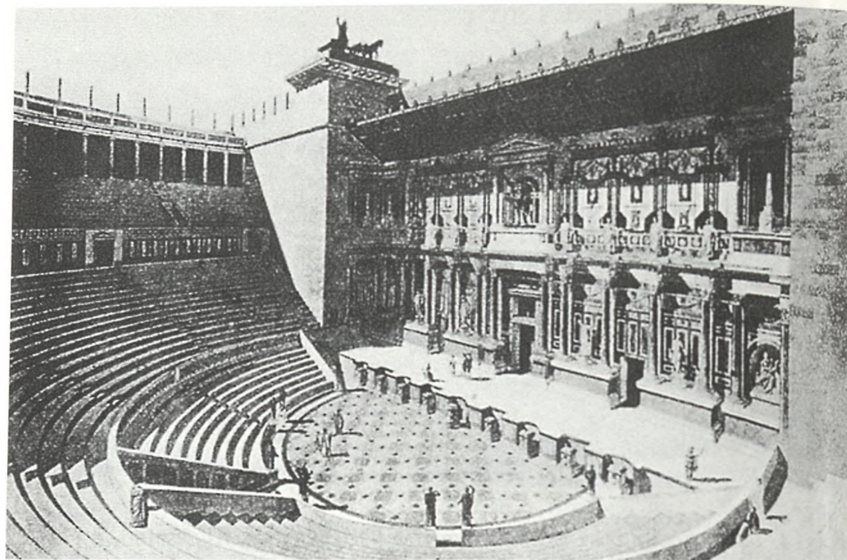
Μια πρώτη μεγάλη τομή εμφανίζεται στο ελληνικό θέατρο στα ελληνιστικά χρόνια, όταν γύρω στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. επικρατεί

Εικ. 13. Σχεδιαστική αναπαράσταση του θεάτρου της Εφέσου.

η **Νέα Κωμωδία**, ένα καινούριο θεατρικό είδος με διαφορετική φιλοσοφία και άλλες σκηνικές ανάγκες. Ο στόχος των συγγραφέων, ανάμεσα στους οποίους ο **Μένανδρος** κατέχει την πρώτη θέση, εστιάζεται στην ανάλυση των χαρακτήρων και στην απεικόνιση της καθημερινής ζωής των αστών της εποχής. Έτσι, η νέα θεατρική πραγματικότητα, στην οποία ενισχύεται ο ρόλος των ηθοποιών σε βάρος της παρουσίας του χορού, απαιτούσε μια υπερυψωμένη σκηνή για την εξέλιξη της θεατρικής δράσης. Άμεση συνέπεια ήταν η δημιουργία του προσκηνίου, μιας στοάς δηλαδή μπροστά από τη σκηνή, η οποία τώρα γίνεται ένα διώροφο οικοδόμημα (εικ. 13). Η πρόσοψη του προσκηνίου αποτελείται από μία σειρά πεσσών με συμφυείς ημικίονες και επίπεδη στέγη. Τα ανοίγματα ανάμεσά τους κλείνουν με γραπτούς εναλλασσόμενους πίνακες, ενώ η δράση αρχίζει να εκτυλίσσεται και στο **λογείο**, στη στέγη δηλ. του προσκηνίου, που αποτελεί συγχρόνως και το δάπεδο της διώροφης σκηνής. Η μεταβατική αυτή φάση διαρκεί όλο τον 2ο αι. π.Χ., αλλά όλο και περισσότερα θέατρα αποκτούν μια υπερυψωμένη σκηνή, που ο πίσω τοίχος της διατρυπάται από μεγάλα ανοίγματα, τα λεγόμενα θυρώματα. Αυτά ήταν διακοσμημένα με πολύ πιο μνημειακές ζωγραφικές συνθέσεις απ' ό,τι οι πίνακες του προσκηνίου, φανερώνοντας έτσι και την baroque αντίληψη της ύστερης ελληνιστικής εποχής.

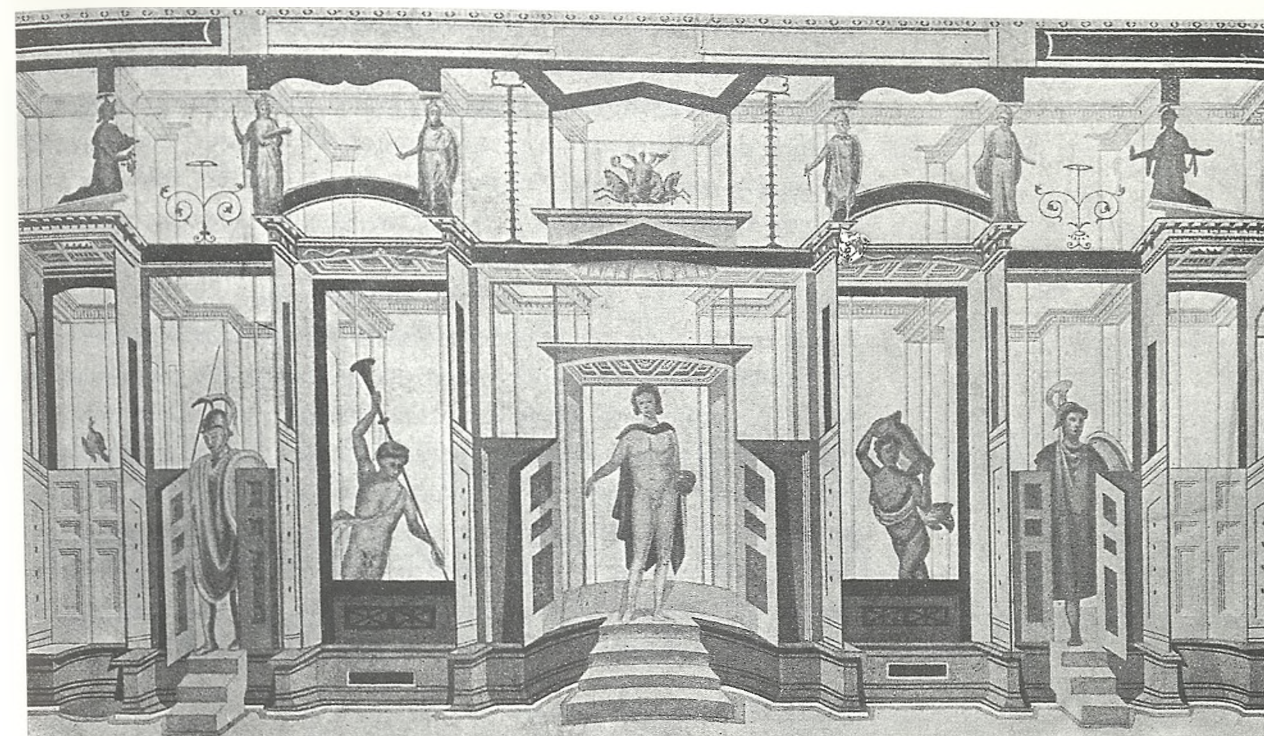
Η τελευταία μεταμόρφωση του θεατρικού οικοδομήματος συντελείται σταδιακά στη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων, όταν διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό η αισθητική της αρχιτεκτονικής, αλλά και η αντίληψη της χρηστικότητας ενός τέτοιου οικοδομήματος. Οι Ρωμαίοι δημιουργούν γύρω στον 1ο αι. π.Χ. μια αρχιτεκτονική ενότητα, πρακτική αλλά και επιβλητική. Κοίλο, ορχήστρα και σκηνή νοούνται ως ένα ενιαίο σύνολο και συνδέονται μεταξύ τους με τις σκεπασμένες με θόλο παρόδους, οι οποίες περνούν κάτω από το κοίλο, με τα πλαϊνά κτίσματα στη θέση των ελληνικών παρασκηνίων,

Εικ. 14. Αναπαράσταση της εσωτερικής όψης του θεάτρου στην Όστια.

με την πλατειά, τέλος, σκηνή που εισχωρεί βαθιά μέσα στην ορχήστρα, δίνοντάς της ημικυκλικό σχήμα, αντίθετα από την ελληνική, που αποτελεί ολόκληρο κύκλο. Η μεγάλη σκηνή γίνεται την εποχή αυτή εντελώς απαραίτητη, γιατί όλη η θεατρική δράση εκτυλίσσεται αποκλειστικά πια εδώ, ενώ τμήμα του ημικυκλίου της ορχήστρας δέχεται τα καθίσματα των αξιωματούχων, τα οποία χωρίζονται σαφώς από τα υπόλοιπα με λίθινα παραπέτα. Σ' ένα, εξάλλου, καθαρά ταξικό θέατρο, όπως είναι το ρωμαϊκό, το κοινό μοιράζεται στις κερκίδες και στα διαζώματα σύμφωνα με την κοινωνική του θέση. Ο χωρισμός επίσης του κοίλου είναι τώρα πιο συστηματικός, χάρη στην κατασκευή μιας κτιστής υποδομής, που εκτός των άλλων, αποδεσμεύει τον αρχιτέκτονα από την αναγκαστική επιλογή μιας ομαλής πλαγιάς για την ανάπτυξή του. Αντίθετα από το ελληνικό θέατρο, το ρωμαϊκό μπορεί να κτιστεί οπουδήποτε, ανεξάρτητα από τη διαμόρφωση του εδάφους. Διαθέτει σειρές από θολωτούς διαδρόμους με κλίμακες που οδηγούν χωριστά στα διάφορα σημεία του κοίλου, το οποίο μπορεί να στεφανώνεται με κιονοστοιχία, ενώ η εξωτερική του διαμόρφωση με επάλληλες σειρές από κίονες και θριγκούς, όπου εναλλάσσονται οι τρεις ελληνικοί ρυθμοί, υποδηλώνει την εκλεκτικιστική αντίληψη των Ρωμαίων (εικ. 14).

Η ίδια αυτή αντίληψη, αλλά και η αγάπη τους για το πομπώδες και το πολυτελές, τους οδήγησε στο να μεταβάλλουν τη λιτή ελληνική σκηνή σε μια επιβλητική αρχιτεκτονική πρόσοψη με ημικυκλικές και ορθογώνιες κόγχες, όπου προβάλλονται μαρμάρινα και χάλκινα αγάλματα, με κίονες και παραστάδες πάνω σε βάσεις, που κρατούν αετώματα, με πολυτελείς, τέλος, πόρτες, που οδηγούν με κλίμακες κάτω στη σκηνή. Όλη αυτή η κατασκευή είναι διακοσμημένη με ορθομαρμαρώσεις και ωραίες τοιχογραφίες, όπως μπορού-

Εικ. 15. Αναπαράσταση της σκηνής θεάτρου. Τοιχογραφία σε οικία της Πομπηίας.

με να διαπιστώσουμε από τις ανάλογες διακοσμήσεις των σπιτιών της Πομπηίας (εικ. 15).

Έτσι, παρ' όλο που η ρωμαϊκή θεατρική παράσταση είναι απλώς ένα ευχάριστο θέαμα για το κοινό, ενώ η ελληνική αποτελεί ένα καλλιτεχνικό γεγονός, το ρωμαϊκό θεατρικό οικοδόμημα συγκαταλέγεται ανάμεσα στα λαμπρά επιτεύγματα της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής, που η απήχησή του φθάνει ως την Αναγέννηση.

Ξαναγυρνώντας, μετά απ' αυτή την ιστορική αναδρομή, στο μικρό περιφερειακό θέατρο της Μίεζας, διαπιστώνουμε ότι σ' αυτό συνυπάρχουν ελληνιστικά και ρωμαϊκά κατασκευαστικά στοιχεία. Η ανάπτυξη του κοίλου σε φυσική πλαγιά, οι ακάλυπτες πάροδοι που απομονώνουν τα εδώλια από τη σκηνή και η παρουσία των παρασκηνίων είναι ορισμένα από τα ελληνιστικά του χαρακτηριστικά. Αντίθετα, η μορφή του προσκηνίου, που φαίνεται πως πλησιάζει τη μορφή ορισμένων πρώιμων ρωμαϊκών θεάτρων, όπως της Σεγέστας και της Τυνδάρεως, η ημικυκλική ορχήστρα, η πλατειά σχετικά σκηνή, αλλά και η ρωμαϊκή κεραμική που βρέθηκε κατά την ανασκαφή, αποτελούν τα ρωμαϊκά στοιχεία της μορφολογίας του. Έτσι, παρόλο που η έρευνα βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, οι πρώτες εκτιμήσεις μας δικαιολογούν μια χρονολόγησή του στα πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια.

Δυστυχώς, δεν έχουμε πολλά στοιχεία για να αποκαταστήσουμε το σκηνικό οικοδόμημα, ωστόσο η επιστημονική ομάδα που έχει αναλάβει τη μελέτη για τη συντήρηση του θεάτρου αυτού, με επι-

κεφαλής τον καθηγητή Γ. Καραδέδο, προχώρησε σε μία πιθανή σχεδιαστική αναπαράστασή του. Σύμφωνα μ' αυτήν λοιπόν, η σκηνή και τα παρασκήνια είναι διώροφα, ενώ το προσκήνιο είναι χαμηλότερο. Η δράση πρέπει να εκτυλίσσονταν κατά κύριο λόγο στην υπερυψωμένη σκηνή, αλλά δεν θα μάθουμε ίσως ποτέ, πόσα και τί είδους ήταν τα θυρώματά της, ή πώς ακριβώς κυκλοφορούσαν οι ηθοποιοί από τη σκηνή, στο λογείο και ενδεχομένως στην ορχήστρα, αφού δεν σώθηκε τίποτα από την ανωδομή του.

Η αποκάλυψη όμως ενός θεάτρου σε μια μικρή σχετικά πόλη της μακεδονικής ενδοχώρας, είναι από μόνη της ένα σημαντικό γεγονός. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι το θέατρο της Πέλλας, που είναι γνωστό από τις φιλολογικές πηγές, δεν έχει ακόμη αποκαλυφθεί, ενώ αυτό της Βεργίνας που συνδέεται με τόσο σημαντικά γεγονότα του 4ου αι. π.Χ., δεν σώζεται σε καλή κατάσταση. Εμείς από τη μεριά μας συνεχίζουμε την έρευνα στο χώρο αυτό και ελπίζουμε στην εύνοια του Διόνυσου, αλλά και στην αρωγή της πολιτείας για την απαραίτητη οικονομική ενίσχυση.

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Φώτιος Πέτσας. Ο τάφος των Λευκαδίων (1966).

Γ. Τουράτσογλου. Λευκάδια (1973).

Κ. Romiopoulou. A New Monumental Chamber Tomb with Paintings of the Hellenistic Period near Lefkadia. AAA 6.1. 1973. 87-92.

C. Makaronas - S.G. Miller. The Tomb of Lyson and Kallikles. A painted Hellenistic Tomb. Archaeology 27. 4. 1974. 248-259.

Stella Miller. The Tomb of Lyson and Kallikles. A painted Macedonian Tomb (1993).

Vitruvii. De Architectura. Βιτρουβίου. Περί Αρχιτεκτονικής. V. III-VIII.

W. B. Dinsmoor. The Architecture of Ancient Greece. An account of its Historic Development (1950).

X. W. Lawrence. Greek Architecture (1967).

M. Bieber. The History of the Greek and Roman Theater (1961).

Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου. Από το νεκροταφείο της αρχαίας Μίεζας. ΑΕΜΘ 4. 1990. 127-135.

Β. Αλλαμανή - Β. Μισαηλίδου. Ανασκαφικές έρευνες στην αρχαία Μίεζα. ΑΕΜΘ 6. 1992. 203-215.

Β. Αλλαμανή - Β. Μισαηλίδου. Το Θέατρο της Μίεζας. ΑΕΜΘ 7. 1993. 89-96.

Β. Αλλαμανή-Σουρή. Στοιχεία διονυσιακής λατρείας και ενδείξεις αμπελοκαλλιέργειας στην Ημαθία. Αμπελοοϊνική ιστορία στο χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης. Ε' τριήμερο εργασίας. 1993. 84-94.

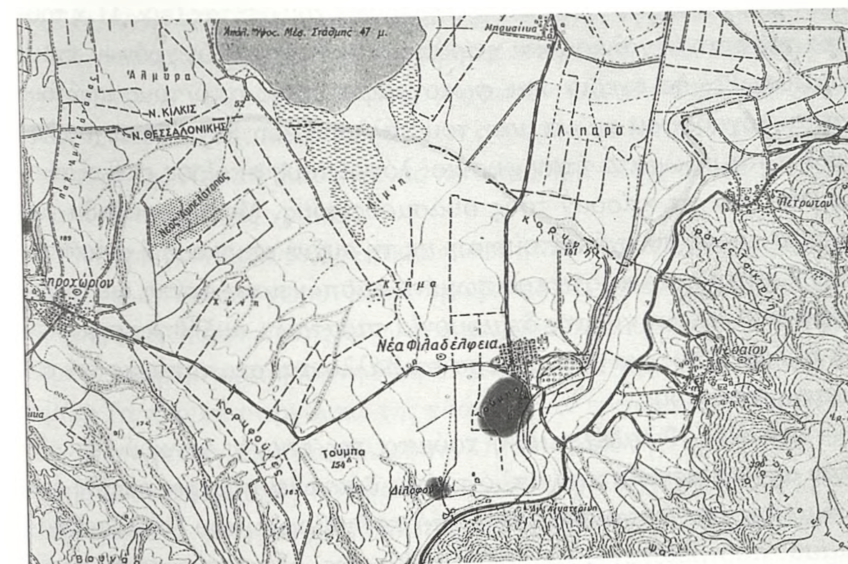
Β. Αλλαμανή - Α Κουκουβού. Μίεζα 1995. Ανασκαφικές έρευνες. ΑΕΜΘ. 9. 1995. 79-94.

Β. Αλλαμανή. Αρχαία Μίεζα. Κοπανός. Λευκάδια. Νάουσα (1995).

Β. ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ

ΝΕΑ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΕΝΑ ΔΗΜΟΣΙΟ ΕΡΓΟ

Η βελτίωση της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης - Αλεξανδρούπολης και συγκεκριμένα η μετατόπιση της πορείας της στο Γαλλικό ποταμό, έργο που εντάσσεται στα ευρωπαϊκά αναπτυξιακά προγράμματα, στάθηκε η αφορμή για την έναρξη το 1995 ανασκαφικής έρευνας στην αγροτική περιοχή της Νέας Φιλαδέλφειας. Η ανασκαφή που χρηματοδοτείται από την ΕΡΓΟΣΕ, αν και δεν έχει ολοκληρωθεί μέχρι σήμερα, έχει αποκαλύψει ένα τεράστιο όγκο αρχαιολογικών ευρημάτων.

Εικ. 1. Χάρτης της Νέας Φιλαδέλφειας όπου σημειώνεται η θέση της τούμπας και της τράπεζας.

Εικ. 2. Τούμπα της εποχής χαλκού.

Εικ. 3. Τράπεζα των ιστορικών χρόνων. Στο βάθος το σύγχρονο χωριό.

Η Νέα Φιλαδέλφεια βρίσκεται σε απόσταση 20 περίπου χιλιομέτρων ΒΔ της Θεσσαλονίκης, δίπλα στο Γαλλικό ποταμό και σε μικρή απόσταση από την παλιά εθνική οδό που οδηγεί από τη Θεσσαλονίκη στο Κιλκίς. Οι κάτοικοί της προέρχονται από τη Μ.Ασία και εγκαταστάθηκαν εκεί μετά τη μικρασιατική καταστροφή, στην περιοχή που υπήρχε ένα μικρό χωριό με το όνομα Naresh. Υπολείμματα αυτού του παλιού χωριού αποτελούν τα πλινθόκτιστα σπίτια που έχουν διατηρηθεί διάσπαρτα στο χώρο της σημερινής κοινότητας.

Η περιοχή της Νέας Φιλαδέλφειας είναι γνωστή για τις αρχαιότητές της ήδη από τις αρχές του αιώνα μας. Τα δυο υψώματα που δεσπόζουν στο χώρο νότια της σημερινής κοινότητας (εικ. 1), η τούμπα της εποχής χαλκού και η τράπεζα των ιστορικών χρόνων, έχουν αποτυπωθεί σε σχέδια και φωτογραφίες ενός από τους πρώτους αρχαιολόγους του αιώνα μας, του γάλλου Leon Rey. Τα αρχαιολογικά αυτά υψώματα ήταν φυσικοί λόφοι τους οποίους επέλεξαν οι αρχαίοι για να κτίσουν τους οικισμούς τους. Με την πάροδο του χρόνου, με τη συνεχή κατοίκηση, με τη συχνή επισκευή ή ανακατασκευή σπιτιών πάνω στα ερειπωμένα λασπόκτιστα σπίτια, με τη μεταφορά χωμάτων για την δημιουργία ταρατσών, αυξήθηκε σημαντικά το ύψος τους και έτσι σήμερα επιβάλλονται στο τοπίο με τον τεράστιο όγκο τους.

Στη Νέα Φιλαδέλφεια η τούμπα της εποχής χαλκού (εικ. 2) ήταν αρχικά μεγαλύτερη απ' ό,τι έχει διασωθεί σήμερα, επειδή ένα τμήμα της έχει κατακρημνισθεί από τη διάβρωση του Γαλλικού ποταμού, που βρίσκεται ακριβώς δίπλα της. Η κατοίκηση σ' αυτήν χρονολογείται κατά προσέγγιση από το 1800 έως το 1000 π.Χ. Η τράπεζα των ιστορικών χρόνων (εικ. 3), που βρίσκεται ανάμεσα στην τούμπα και στο σημερινό χωριό, είναι πολύ μεγαλύτερη. Κατοικήθηκε από την πρώιμη εποχή σιδήρου μέχρι τα ελληνιστικά χρόνια, δηλαδή κατά προσέγγιση από τον 10ο έως τον 2ο αι. π.Χ.

Η νέα χάραξη της σιδηροδρομικής γραμμής, σύμφωνα με τις αποφάσεις της Εφορείας Αρχαιοτήτων αλλά και των Αρχαιολογικών Συμβουλίων, άφηνε αλώβητους τους δυο αρχαιολογικούς λόφους. Περνούσε δίπλα στην τούμπα και νότια της τράπεζας. Εντούτοις και στις θέσεις αυτές βρέθηκαν με τις πρώτες δοκιμαστικές τομές αρχαία. Διαπιστώθηκε ότι το φυσικό ύψωμα που βρισκόταν ΒΔ της τούμπας φιλοξενούσε μια εγκατάσταση του τέλους του 9ου μέχρι των αρχών του 7ου αι. π.Χ. Ακόμα μια άλλη εγκατάσταση (εικ. 4) στα ρωμαϊκά χρόνια δημιουργήθηκε στη θέση του παλιότερου αχρηστεμένου νεκροταφείου των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, νότια της τράπεζας. Με αυτά τα νέα στοιχεία φαίνεται καθαρά ότι η περιοχή της Νέας Φιλαδέλφειας κατοικήθηκε διαχρονικά για πάνω από δύο χιλιάδες χρόνια.

Εύλογα γεννιέται το ερώτημα γιατί ήταν τόσο ελκυστική η κατοίκηση σ' αυτόν τον χώρο. Είναι προφανές ότι η περιοχή ήταν προνομιακή από άποψη θέσης λόγω της παρουσίας του νερού· πέντε χιλιόμετρα βορειότερα η λίμνη Πικρολίμνη, δίπλα της ο Γαλλικός ποταμός. Τα πλούσια αργιλικά της εδάφη ήταν εύφορα και αποδοτικά για την γεωργική εκμετάλλευση. Ο πλουτοδότης, όμως, της περιοχής είναι ο Γαλλικός ποταμός που στα αρχαία χρόνια, όπως μας πληροφορεί ο ιστορικός Ηρόδοτος, ονομαζόταν με το εύγλωττο όνομα ΕΧΕΔΩΡΟΣ, έχει, δηλαδή φέρει, δώρα. Ο ποταμός αυτός ήταν πολύτιμος όχι μόνο γιατί τα ήρεμα νερά του άρδευαν την περιοχή και δημιουργούσαν αναρίθμητους σιτοβολώνες, όπως αναφέ-

Εικ. 4. Ρωμαϊκή εγκατάσταση στη θέση του παλιότερου αρχαϊκού και κλασικού νεκροταφείου.

ρει ο ιστορικός Προκόπιος, αλλά και επειδή ήταν χρυσοφόρος, δηλαδή παρέσυρε με τα νερά του ψήγματα χρυσού τον οποίο οι κάτοικοι συνέλεγαν από τις όχθες.

ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Ο ένας τομέας της ανασκαφής επικεντρώθηκε στο ύψωμα ΒΔ της τούμπας (εικ. 3). Η κορυφή του υψώματος αποτελεί μια πλατιά, επίπεδη, τραπεζιόσχημη επιφάνεια. Εκεί η ανασκαφή έφερε στο φως ένα μεγάλο οικοδόμημα διαστάσεων 10×18 μ. (εικ. 5). Η θεμελίωση του κτιρίου –η μόνη που μας σώζεται– αποτελείται από αδούλευτες πέτρες που συνδέονται με λάσπη. Οι τοίχοι του θα ήταν από ωμά πλιθιά από τα οποία έχουμε μόνο ίχνη. Το κτήριο αυτό χωρίζεται σε τέσσερις χώρους, ενώ στον ένα εσωτερικό υπάρχει και εστία. Αγγεία καθημερινής χρήσης που βρέθηκαν στη θέση τους, αρκετά σφονδύλια για το γνέσιμο της κλωστής και υφαντικά βάρη πιστοποιούν ότι πρόκειται για οικία, στην οποία η υφαντική αποτελούσε μια κύρια οικοτεχνική δραστηριότητα των ενοίκων του. Νότια του κτιρίου εκτείνεται ένας ευρύς πιθεώνας που αποτελείται από δεκαεπτά πιθάρια για την αποθήκευση των σιτηρών. Σώζονται μέχρι το μέσον του ύψους τους. Σε μερικά διατηρούνται και τα λίθινα καπάκια τους. Ανατολικά του δημιουργείται μια υπαίθρια αυλή, στην οποία βρίσκονται διάσπαρτες πρόχειρες κατασκευές. Όπως φάνηκε από το πλήθος των κομματιών από σκεύη καθημερινής χρήσης και το πλήθος των οστών μεγάλων ζώων, θαλασσινών όστρεων και στάχτης, ο χώρος της αυλής χρησιμοποιούνταν για τροφοπαρασκευαστικές δραστηριότητες

Σ' αυτό το τμήμα η ανασκαφή έχει προχωρήσει σε μεγάλο βά-

Εικ. 5. Η εγκατάσταση των γεωμετρικών χρόνων.

θος. Τα αποτελέσματα της είναι εντυπωσιακά. Διαπιστώθηκε ότι ανθρώπινα χέρια με μεταφορά χιλιάδων κυβικών χώματος μπάζωσαν ένα φυσικό κοίλωμα και δημιούργησαν έτσι μια επίπεδη επιφάνεια. Στη συνέχεια ο χώρος χρησιμοποιήθηκε για αυλή, όπου κατασκευάστηκαν οι φούρνοι και οι άλλες πρόχειρες κατασκευές που είδαμε.

Το οικοδομικό αυτό σύνολο έχει διάρκεια χρήσης από το τέλος του 9ου μέχρι τις αρχές του 7ου αι. π.Χ. Ως προς τη λειτουργία του δεν υπάρχει αμφιβολία ότι χρησιμοποιήθηκε για κατοικία. Εντούτοις, το εξαιρετικά μεγάλο μέγεθος για τα μέτρα της εποχής –εμβαδόν σχεδόν 200 μ.–, η θέση του σε κεντρικό σημείο του λόφου και το περιβάλλον του, που είναι ανοιχτός χώρος χωρίς άλλες οικοδομές σε αρκετή απόσταση, δείχνουν ότι δεν πρόκειται για απλή κατοικία ενός οικισμού. Η οικονομική ισχύς και η χρησιμοποίηση άφθονου εργατικού δυναμικού, προϋποθέσεις αναγκαίες για έργα μεγάλου μεγέθους, η πλήρης αυτάρκεια των αγροτικών προϊόντων και η αρμοδιότητα ανακατανομής της παραγωγής, που φαίνεται από τα πολυάριθμα αποθηκευτικά αγγεία, δείχνουν ότι πρόκειται ίσως για έδρα ή για έργο κάποιου τοπάρχη της περιοχής. Εξάλλου, η θέση του λόφου δίπλα στο ποτάμι υποδηλώνει ότι ίσως εξυπηρετούνταν και αμυντικοί σκοποί, καθόσον από τη θέση αυτή μπορούσε να ελεγχθεί και η πρόσβαση προς την παραλιακή Μακεδονία και συγχρόνως υπήρχε και άμεση οπτική επαφή προς τον κυρίως οικισμό που βρισκόταν στην τράπεζα.

Συνεπώς, η εγκατάστασή μας στο λόφο θα πρέπει να ερμηνευτεί ως η πρώτη απόδειξη ύπαρξης οργανωμένης εξουσίας σε μια εποχή που παραμένει ακόμα σε μεγάλο βαθμό άγνωστη και ασα-

Εικ. 6. Γραπτός ευβοϊκός σκύφος.

φής η οργάνωση, η δομή και οι θεσμοί των λαών του μακεδονικού χώρου. Η εποχή αυτή ονομάζεται στο βαλκανικό χώρο εποχή σιδήρου. Η ίδια εποχή στη νοτιότερη Ελλάδα χαρακτηρίζεται ως γεωμετρική, γιατί πάνω στα αγγεία οι αρχαίοι κεραμείς ζωγράφιζαν για διακοσμητικούς λόγους γεωμετρικά σχήματα, όπως ομόκεντρους κύκλους, ρόμβους, τρίγωνα. Οι έρευνες στη Ν. Φιλαδέλφεια αλλά και σε πολλές άλλες περιοχές του μυχού του Θερμαϊκού κόλπου, όπως στην Αγχίαλο, στην Τούμπα Θεσσαλονίκης, στο Καραμπουρνάκι, στη Σταυρούπολη, καθώς και στην υπόλοιπη Μακεδονία έδειξαν ότι άφθονη τέτοιου είδους διακόσμηση υπάρχει όχι μόνο στα αγγεία που εισήχθηκαν από την νότια Ελλάδα, αλλά και σ' αυτά που κατασκευαζόταν στη Μακεδονία. Επομένως, η Μακεδονία αυτά τα χρόνια συμμετείχε στις οικονομικές και πολιτιστικές εξελίξεις του μεσογειακού χώρου. Οι στενές άλλωστε εμπορικές επαφές με το νοτιότερο χώρο διαπιστώθηκαν από την ανεύρεση γεωμετρικών αγγείων (εικ. 6) εισαγμένων κατευθείαν από την Εύβοια. Είναι γνωστό ότι οι Ευβοείς πήραν μέρος στον αποικισμό του βορειοελλαδικού χώρου. Ας μην ξεχνάμε ότι η Χαλκιδική οφείλει το όνομα της στον αποικισμό των Χαλκιδαίων της Εύβοιας. Πιθανόν οι αποικίες τους απετέλεσαν και τα κύτταρα για την ανάπτυξη της γνήσιας γεωμετρικής τέχνης στη Μακεδονία.

ΤΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΣΙΔΗΡΟΥ

Ανάμεσα στο λόφο της γεωμετρικής εγκατάστασης που αναφέραμε παραπάνω και στην τράπεζα των ιστορικών χρόνων αποκαλύφθηκε ένα τεράστιο νεκροταφείο (εικ. 7) που χρονολογείται από τον 10ο μέχρι τον 7ο αι. π.Χ. Είναι το μοναδικό που έχει ανασκαφεί στη Μακεδονία σε τέτοια έκταση. Εντυπωσιάζει με το μέγεθός του και την πυκνότητα των τάφων. Χωρίς να έχουμε ολοκληρώσει ακόμα την ανασκαφή του πλησιάζουμε τους δυο χιλιάδες τάφους. Αν αναλογισθούμε ότι ένα μεγάλο τμήμα του επεκτείνεται και στα διπλανά χωράφια, θα πρέπει η συνολική έκταση του νεκροταφείου να ήταν σχεδόν διπλάσια.

Το νεκροταφείο είναι αυστηρά οριοθετημένο. Έχουν αποκαλυφθεί τα όριά του σε αρκετά τμήματα. Η οριοθέτηση γινόταν με σαφή τοποθέτηση των ακριανών τάφων σε μια σειρά και πιθανότατα επιβλήθηκε από την ύπαρξη διασταυρούμενων δρόμων.

Βασικό έθιμο είναι ο ενταφιασμός, δεν λείπει όμως και η καύση. Στο σύνολο του νεκροταφείου εμφανίζονται λίγα τεφροδόχα αγγεία, δηλαδή αγγεία στα οποία είχαν τοποθετηθεί τα καμένα οστά του νεκρού. Οι τάφοι, χωρίς σταθερό προσανατολισμό, είναι απλοί λάκκοι που καλύπτονται με πλάκες ή κιβωτιόσχημοι, όπου κάθετα μπηγμένες πλάκες σχημάτιζαν το νεκρικό κιβώτιο.

Στο νοτιότερο τμήμα του νεκροταφείου οι κιβωτιόσχημοι τάφοι παρουσιάζουν μια πιο εξελιγμένη μορφή με πιο καλοσχηματισμένο κιβώτιο. Ακόμη, παρατηρούνται περισσότερες ελεύθερες ταφές, δηλαδή λάκκοι χωρίς καλυπτήριες και ταφές σε πιθάρια. Στο τμήμα αυτό εμφανίζονται και ταφικοί περίβολοι. Οι περίβολοι θα στήριζαν χωμάτινους τύμβους οι οποίοι όμως δεν σώθηκαν.

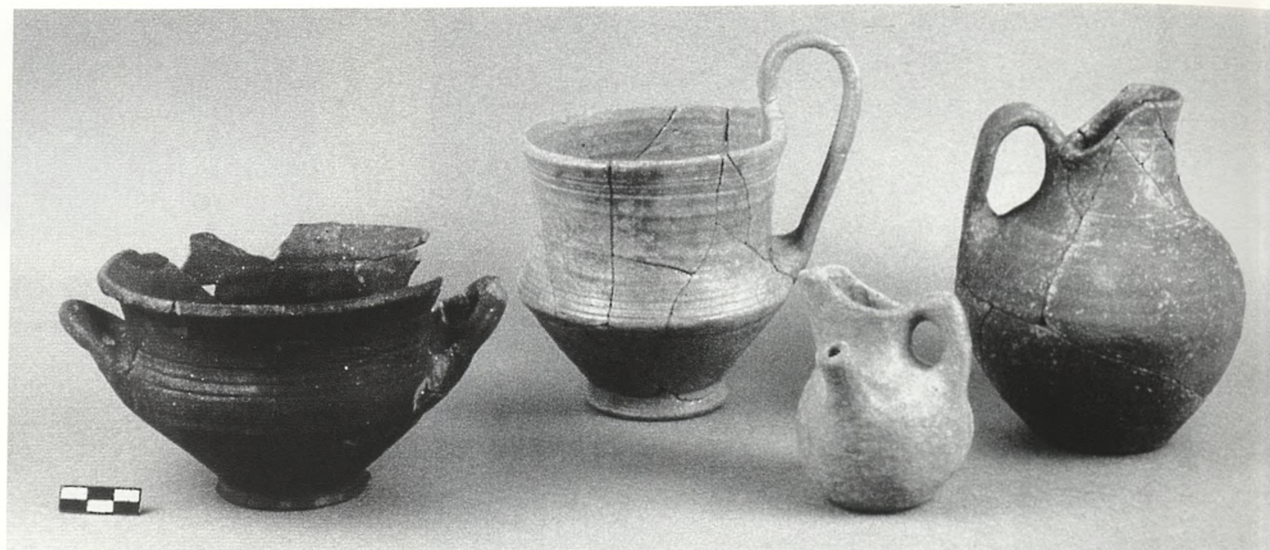

Εικ. 7. Τμήμα του νεκροταφείου της εποχής σιδήρου.

Οι τάφοι είναι άλλοτε πλούσια κτερισμένοι, άλλοτε είναι φτωχοί. Συνολικά, το 40% των τάφων φέρουν κτερίσματα. Οι νεκροί τοποθετούνται ανάσκελα με τα χέρια ανάμεσα στους μηρούς και τους αστραγάλους δεμένους. Συχνότερα στις γυναικείες ταφές το κεφάλι τοποθετείται στο νότο. Τα κτερίσματα των τάφων χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Πήλινα αγγεία τοποθετημένα δίπλα στο νεκρό, χάλκινα ή σιδερένια κοσμήματα που κυρίως φορούσαν οι νεκροί, εργαλεία καθημερινής χρήσης.

Τα αγγεία είναι ντόπια κατασκευασμένα στην περιοχή, αγγεία πόσεως όπως κύπελλα, κανάτες, κάνθαροι, κυρίως σε τάφους ενηλίκων, θήλαστρα σε νηπιακούς τάφους (εικ. 8). Στα κοσμήματα συμπεριλαμβάνονται βραχιόλια πολύσπειρα και απλά συχνά διακοσμημένα με χαρακτά σχέδια, δακτυλίδια ποικίλων σχεδίων, όπως με διπλές σπείρες, ρόμβους, πολύσπειρα ή ταινιωτά, περιλαίμια στριφτά, πόρπες, περόνες, σκουλαρίκια, σπείρες για την διακόσμηση των βοστρύχων των μαλλιών. Τα ρούχα διακοσμούνταν με χάλκινα κομβία και επιχρυσωμένα δισκάρια που θα έδιναν την εντύπωση των χρυσοποίκιλτων ενδυμάτων. Ραμμένα πάνω στο ύφασμα διακοσμούσαν το στήθος, τη μέση, την καλύπτρα στο κεφάλι.

Τα εργαλεία είναι κυρίως σιδερένια μαχαιρίδια. Το μαχαίρι της εικόνας 9 διατηρείται σε άριστη κατάσταση. Σώζει την οστέινη λαβή του που είναι διακοσμημένη με χαρακτούς κύκλους. Χαρακτηριστική είναι και η ανεύρεση σε πολλούς γυναικείους τάφους ενός πήλινου σφονδυλιού. Αποτελούσε εξάρτημα για το αδράχτι και έδει-

Εικ. 8. Αγγεία από το νεκροταφείο της εποχής σιδήρου.

χνε την κύρια απασχόληση της νεκρής όταν βρισκόταν στη ζωή. Κυρίως έγνεθε το μαλλί. Δεν μπορεί πάντως να μη σημειώσει κανείς ότι βρισκόταν συνήθως σε φτωχικούς τάφους, πολλές φορές ήταν το μοναδικό εύρημα, ένδειξη ότι η ειδίκευση αυτή αφορούσε τις φτωχότερες τάξεις.

Οι πλουσιότεροι τάφοι είναι οι γυναικείοι (εικ. 10). Στον τάφο αρ. 514 το ένδυμα της νεκρής από τον ώμο μέχρι την κοιλιά διακοσμούνταν με 40 επιχρυσωμένα ομφάλια. Στα χέρια φορούσε χάλκινα βραχιόλια και δακτυλίδια, ενώ δίπλα στον αριστερό ώμο κρατούσε πιθανόν ένα ξύλινο σκήπτρο διακοσμημένο με χάλκινους διπλούς πέλεκεις (εικ. 11). Οι διπλοί πέλεκεις είναι χαρακτηριστικό ιερατικό σύμβολο της μινωικής Κρήτης. Πιστεύεται ότι ήρθε στη Μακεδονία απευθείας από την Κρήτη, επειδή η αρχαία παράδοση αναφέρει ότι μια μινωική αποικία με αρχηγό τον Βόττωνα ιδρύθηκε από Μινωίτες στη Μακεδονία. Παρόμοιοι διπλοί πέλεκεις βρέθηκαν και στη Βεργίνα, στο νεκροταφείο των τύμβων που χρονολογείται στην ίδια εποχή. Βρέθηκαν και εκεί σε πολύ πλούσιους τάφους. Κατ' αντιστοιχία φαίνεται ότι και η νεκρή της Ν. Φιλαδέλφειας είχε κάποιο ανώτερο αξίωμα, ένδειξη για την σεβαστή θέση της γυναίκας στην κοινωνία του οικισμού. Σε έναν άλλο τάφο καταμετρήθηκαν 37 αντικείμενα. Ανάμεσα τους τέσσερα χάλκινα περιλαίμια, τέσσερα πολύσπειρα βραχιόλια, κοσμήματα για τη διακόσμηση της κεφαλής, πόρπες, ένας χάλκινος τροχός ίσως από διακόσμηση ζώνης, αγγεία.

Τα κοσμήματα αυτά έχουν ιδιαίτερες ομοιότητες με αυτά που βρέθηκαν π.χ. στη Βεργίνα ή στην Τσαουσίτσα και δείχνουν ότι οι λαοί που κατοικούσαν στη Μακεδονία είχαν όμοιο πολιτιστικό υπόβαθρο από το ένα μέχρι το άλλο άκρο της.

Εικ. 9. Σιδερένιο μαχαίρι με οστέινη λαβή.

Εικ. 10. Χάλκινα κοσμήματα όπως βρέθηκαν κατά την ανασκαφή.

Εικ. 11. Χάλκινοι διπλοί πέλεκεις.

Εικ. 12. Περίαπτα σε σχήμα πουλιού.

Στο νότιο τμήμα του νεκροταφείου εμφανίζονται νέα κοσμήματα, ενώ μειώνονται τα παλιά. Εμφανίζονται οι μεγάλες χάλκινες αμφικωνικές χάντρες και τα περίαπτα, δηλαδή τα μενταγιόν σε σχήμα πουλιού (εικ. 12). Τώρα πλέον στη μεταλλοτεχνία χρησιμοποιείται περισσότερο το χύσιμο σε καλούπι αντί της σφυρηλάτησης του μετάλλου, ενώ η ευαισθησία των τεχνιτών τους οδηγεί σε κατασκευή πλαστικότερων μορφών. Η τεχνική βρίσκεται σε πιο εξελιγμένο στάδιο. Τα νέα αυτά στοιχεία χρονολογούνται στο τέλος του 8ου και στον 7ο αι. π.Χ. Στην ίδια εποχή ανήκουν και τα χρυσά επιστόμια που χρησιμοποιούνται για το κλείσιμο του στόματος του νεκρού. Τα χρυσά επιστόμια είναι χαρακτηριστικό εύρημα σε τάφους της επόμενης περιόδου, των αρχαϊκών χρόνων, εντούτοις η αρχή τους ανάγεται στην εποχή σιδήρου.

Ανασκάπτοντας το νεκροταφείο της εποχής σιδήρου αποκτούμε μια αρκετά αντιπροσωπευτική εικόνα της κοινωνίας της εποχής εκείνης. Ιδιαίτερα πολυπληθής κοινότητα που παρουσιάζει μεν κοινωνική διαστρωμάτωση, αν ερμηνεύεται σωστά η διαφορά στην ποσότητα των ευρημάτων ανάμεσα στους τάφους, αλλά στηρίζεται στις αρχές της ισότητας τουλάχιστον απέναντι στο θάνατο. Πλούσιοι και φτωχοί καταλαμβάνουν ίδιο χώρο ταφικής γης και κατανέμονται τυχαία σ' όλη την έκταση του νεκροταφείου. Ακόμη, η αυστηρή οριοθέτηση του νεκροταφείου προϋποθέτει μια μορφή πρωτοαστικής οργάνωσης του οικισμού, ο οποίος μεριμνά για την προγραμματισμένη χρήση της διαθέσιμης αγροτικής γης, όπως τουλάχιστον φαίνεται από το μεγαλύτερο τμήμα του νεκροταφείου. Τα στοιχεία αυτά δείχνουν μια κοινωνία περισσότερο εξελιγμένη και πολιτιστικά προηγμένη απ' ό,τι θα περιμέναμε γι' αυτήν την αρκετά παρωχημένη εποχή στην Μακεδονία.

ΤΟ ΑΡΧΑΪΚΟ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

Νότια της τράπεζας των ιστορικών χρόνων βρέθηκε τμήμα του νεκροταφείου των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.

Αποκαλύφθηκαν συνολικά 150 τάφοι που κάλυπταν την περίοδο από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. μέχρι το τέλος του 4ου αι. π.Χ. Πρόκειται για ένα εκτεταμένο νεκροταφείο χωρίς αυστηρή οριοθέτηση. Οι ταφές, αλλού αραιές και αλλού σε μεγαλύτερη πυκνότητα, συχνά σχηματίζουν συστάδες.

Τα είδη των τάφων συνεχίζουν την παράδοση της εποχής σιδήρου. Η λακκοειδής ταφή και ο κιβωτιόσχημος τάφος, ελαφρά διαφοροποιημένοι, παραμένουν οι δημοφιλέστεροι τύποι τάφων. Πιο σπάνιος τύπος είναι η πώρινη σαρκοφάγος. Πρόκειται για ένα μεγάλο ορθογώνιο πέτρινο κιβώτιο το οποίο προηγουμένως είχε λαξευτεί εσωτερικά. Η σαρκοφάγος καλύπτεται με μια μονοκόμματη πλάκα από το ίδιο υλικό. Επειδή η λάξευση της πέτρας είναι πολύ δαπανηρή, αυτό το είδος του τάφου χρησιμοποιείται σπανιότερα μόνο για τους πλούσιους νεκρούς.

Σ' όλους γενικά τους τάφους οι νεκροί τοποθετούνται ανάσκελα με τα χέρια κατά μήκος των πλευρών. Χαρακτηριστικό ιδιαίτερα των αρχαϊκών χρόνων είναι ότι υπάρχει σταθερός προσανατολισμός της κεφαλής του νεκρού ανάλογα με το φύλο. Οι άνδρες έχουν το κεφάλι στα βόρεια ή στα δυτικά, οι γυναίκες στα νότια ή στα ανατολικά. Όλοι οι τάφοι, εκτός από τους βρεφικούς, περιείχαν κτερίσματα. Έτσι, μέσα στους τάφους βρίσκουμε σκύφους και κύλικες (εικ. 13), δηλαδή κύπελλα για το κρασί, ληκύθια που περιείχαν αρωματικά έλαια για την περιποίηση του σώματος, κανάτια για νερό. Μια άλλη κατηγορία ευρημάτων αποτελούν τα ειδώλια, δηλαδή τα πήλινα αγαλματίδια και οι πήλινες προτομές (εικ. 14). Αυτά τοποθετούνται κυρίως σε τάφους παιδιών και νεαρών ατόμων και συμβολίζουν τις γυναικείες θεότητες που τους προστατεύουν, όταν βρίσκονται στον κάτω κόσμο μακριά από την θαλπωρή του οικογενειακού τους περιβάλλοντος.

Εικ. 13. Μελανόμορφες αττικές κύλικες.

Εικ. 14. Πήλινες προτομές.

Κυρίως στον 6ο αι. και στον 5ο αι. παρατηρείται η συνήθεια οι άνδρες να θάβονται με τον οπλισμό τους και οι γυναίκες όπως και στην εποχή σιδήρου με τα κοσμήματα τους. Τον οπλισμό των νεκρών ανδρών απαρτίζουν το χάλκινο κράνος (εικ. 15), το σιδερένιο ξίφος και τα δυο σιδερένια δόρατα. Βέβαια, το ξύλινο κοντάρι των δοράτων δεν έχει διασωθεί πουθενά, επειδή ήταν από φθαρτό υλικό.

Τα γυναικεία κοσμήματα χρυσά, ασημένια, χάλκινα είναι ποικίλα. Μερικά είναι εξέλιξη των κοσμημάτων που βρίσκουμε στην εποχή σιδήρου, άλλα είναι νέες εμπνεύσεις των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων. Χάλκινα βραχιόλια, δακτυλίδια με ωοειδή σφενδόνη στην οποία παριστάνονται αιθέριες γυναικείες μορφές, ζώα ή συμπλέγματα μορφών, χρυσά σκουλαρίκια που απολήγουν σε λεοντοκεφαλές (εικ. 16), ασημένια σε σχήμα Ω διακοσμημένα με συρματερή τεχνική, ασημένιες και χάλκινες περόνες, χρυσές χάντρες περιδεραίου αποτελούν την πλούσια συγκομιδή των κοσμημάτων του νεκροταφείου.

Ένα χαρακτηριστικό έθιμο που επικρατεί στον 4ο αι. είναι η τοποθέτηση του χαρώνειου οβολού στο στόμα ή στο χέρι των νεκρών. Πρόκειται για το νόμισμα που κουβαλούσε ο νεκρός για να πληρώσει τον Χάροντα, που θα τον μετέφερε στον Κάτω Κόσμο. Αξιοσημείωτο είναι ότι τα νομίσματα είναι κοπές από τα νομισματοκοπεία των Μακεδόνων βασιλέων. Βήμα προς βήμα αποκαλύπτουμε τα ίχνη της παρουσίας τους και μάλιστα αυτών που η ιστορία τους είναι θολή, άγνωστη, σχεδόν μυθική. Ο Αέροπος, βασιλιάς της Μακεδονίας στις αρχές του 4ου αι., ο Περδίκας Γ', ο Αμύντας Γ' (εικ. 26), παππούς του Μ. Αλεξάνδρου, ο Φίλιππος ο Β', ο πατέρας του, ο ίδιος ο Μ. Αλέξανδρος, ο Κάσσανδρος, ο βασιλιάς που ίδρυσε τη Θεσσαλονίκη, αναφέρονται στις επιγραφές πάνω στα νομίσματα και καθιστούν ολοφάνερη την ταύτιση.

Ωστόσο, η έκπληξη μας ήταν ακόμα μεγαλύτερη όταν δυο ασημένια νομίσματα του Αλεξάνδρου Α' (495-445 π.Χ.) αποκαλύφθηκαν σε τάφο αγοριού των μέσων του 5ου αι. Είναι χαρακτηριστικό ότι πριν ακόμα ο Ευριπίδης ο μεγάλος τραγικός ποιητής της Αθήνας αναφέρει στην τραγωδία του "Άλκηστη" την πληρωμή του Χάροντα, εδώ στην Μακεδονία ο απλός λαός γνωρίζει το έθιμο που του επιβάλλει την εκπλήρωση των μεταθανάτιων υποχρεώσεών του, δείγμα των κοινών παραδόσεων που συνδέουν όλους τους Έλληνες.

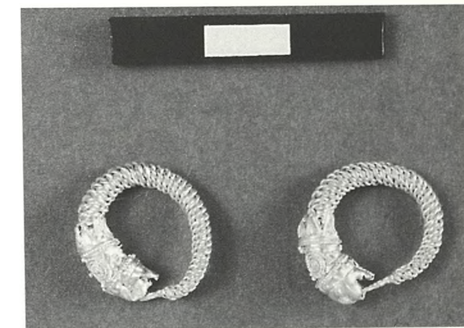
Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι πλουσιότεροι τάφοι και κατά κάποιο τρόπο οι πιο ενδιαφέροντες από άποψη ποικιλίας κτερισμάτων είναι των αρχαϊκών χρόνων. Οι νεκροί της ακμαίας τάξης των πολεμιστών αναγνωρίζονται από το χάλκινο κράνος, τα δυο δόρατα, το σιδερένιο ξίφος. Χρυσά τριγωνικά ελάσματα ήταν ραμμένα πάνω στα ρούχα των νεκρών, ενώ χρυσοί ρόμβοι έκλειναν το στόμα του νεκρού. Το κλείσιμο του στόματος με χρυσό ρόμβο έχει καθαρά συμβολικό χαρακτήρα. Οι περισσότεροι ερευνητές το συνδέουν με την πεποίθηση ότι η προστατευτική δύναμη του χρυσού διέσωζε τους νεκρούς από την αποσύνθεση. Ο χρυσός ρόμβος του τάφου 1 (εικ. 17) είναι το μοναδικό παράδειγμα τέτοιου μεγέθους και τέτοιας ποιότητας. Το μήκος του είναι 20 εκ. Το χοντρό χρυσό έλασμα από το οποίο αποτελείται διακοσμείται με έναν δεκαοκτάφυλλο ρόδακα στο κέντρο και δυο αντωπά άνθη στις άκρες. Όχι μόνο στο ίδιο εργαστήριο αλλά και από την ίδια μήτρα κατασκευάστηκε το επίσης μοναδικό ακτινωτό έλασμα. Διακοσμούσε και αυτό το ρούχο του νεκρού.

Τα συνοδευτικά αγγεία στους τάφους αυτούς είναι εισαγμένα από τη νότια Ελλάδα. Επικρατούν τα αττικά μελαμβαφή και μελανόμορφα αλλά και τα κορινθιακά. Τη μεγαλύτερη ποικιλία παρουσιάζει η σαρκοφάγος 39, όπου οι κορινθιακές κοτυλίσκες, το εξάλειπτρο και η όλπη συνυπάρχουν με το μελανόμορφο αττικό κρατήρα του τέλους του 6ου αι. π.Χ. (εικ. 18). Ο κρατήρας αυτός φέρει την συμβολική παράσταση παράδοσης όπλων στους πολεμιστές, μια παράσταση που είναι πολύ ταιριαστή σε τάφο πολεμιστή.

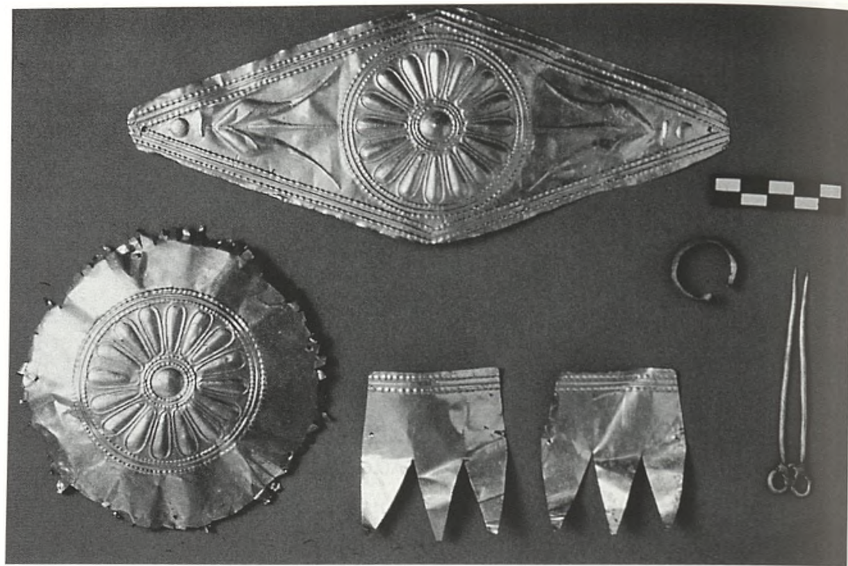
Η περιοχή της Νέας Φιλαδέλφειας ανήκει στην αρχαία Μυγδονία, η οποία είχε τα όρια που καταλαμβάνει περίπου ο σημερινός νομός Θεσσαλονίκης. Στη Μυγδονία, πριν από την ενσωμάτωση της στο Μακεδονικό κράτος, ζούσαν κατά την αρχαία παράδοση Θρακικά φύλα, όπως οι Μύγδονες ή οι Ηδωνοί. Κατά το Θουκυδίδη, οι Μακεδόνες κατέλαβαν την Μυγδονία διώχνοντας από εκεί τους Ηδωνούς. Άλλωστε, είναι γενικότερα γνωστό από τις αρχαίες πηγές ότι στο μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας ζούσαν Θράκες, πριν απωθηθούν σταδιακά ανατολικότερα ή πριν αφομοιωθούν από αυτούς. Οι λαοί αυτοί κατοικούσαν σε μεγάλους οικισμούς που τους εγκαθίδρυαν πάνω σε χαμηλά φυσικά υψώματα. Στον κάτω ρου του Γαλλικού δεσπόζουν σήμερα πέντε τέτοιοι παρόμοιοι με της Νέας

Εικ. 15. Χάλκινο κράνος διακοσμημένο με χρυσή ταινία γύρω από το άνοιγμα του προσώπου.

Εικ. 16. Χρυσά σκουλαρίκια.

Εικ. 17. Χρυσά ελάσματα, χρυσό δακτυλίδι, ασημένια περόνη τάφου 1.

Φιλαδέλφειας, οικισμοί πάνω σε τράπεζες. Με τον τρόπο αυτό ασκούνταν και ο έλεγχος των διαβάσεων στο Γαλλικό ποταμό.

Η ανασκαφή στη Νέα Φιλαδέλφεια δίνει ένα συγκριτικό υλικό για να αποκτήσουμε μια εικόνα της κοινωνικής δομής αλλά και της ιστορίας αυτών των οικισμών.

Μετά τα μυκηναϊκά χρόνια, κατά τον 9ο αι. π.Χ., βρίσκουμε ήδη το ντόπιο πληθυσμό της Νέας Φιλαδέλφειας να έχει αποκτήσει μια ακμαία οικονομία και ένα είδος πρωτοαστικής οργάνωσης του οικισμού. Πρόκειται για μια πολυπληθή οργανωμένη κοινότητα, η οποία ευνοεί τον καταμερισμό της εργασίας και την ειδίκευση των μελών της κοινωνίας και η οποία προβαίνει σε προγραμματισμένη χρήση και κατανομή της αγροτικής γης. Η κοινότητα αυτή βρίσκεται σε επικοινωνία με την υπόλοιπη Μακεδονία αλλά και τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο. Επισημαίνουμε την μεγάλη ομοιότητα των χάλκινων κοσμημάτων της Νέας Φιλαδέλφειας με αυτά του νεκροταφείου των τύμβων της Βεργίνας, ένδειξη του κοινού πολιτιστικού υπόβαθρου όλων αυτών των συγγενών κατά μια έννοια φύλων της εποχής σιδήρου.

Χαρακτηριστική είναι η άνθιση της μεταλλοτεχνίας. Η αφθονία των χάλκινων και σιδερένιων αντικειμένων, οι συχνά επαναλαμβανόμενοι όμοιοι τύποι κοσμημάτων συνηγορούν για την ύπαρξη μεγάλων εργαστηριακών μονάδων που κάλυπταν τις ανάγκες μιας ιδιαίτερα αυξημένης ζήτησης. Τα εργαστήρια αυτά τροφοδοτούσαν και τον βορειότερο βαλκανικό χώρο, αφού η ανεύρεση αντίστοιχων τύπων και εκεί βεβαιώνει την ύπαρξη αξιόλογων πολιτιστικών επαφών και ανταλλαγών.

Αναμφισβήτητες είναι και οι εμπορικές επαφές με τις πόλεις

της νότιας Ελλάδας και ιδιαίτερα με την Εύβοια. Όπως διαπιστώνει και ο καθηγητής Μ. Τιβέριος από τις έρευνες του στη διπλή τράπεζα της Αγχιάλου, στην οποία ανήκει και το γνωστό νεκροταφείο της Σίνδου, από τον 8ο αι. π.Χ. οι νότιοι Έλληνες έφερναν στη Μακεδονία αγγεία, τα οποία αντάλλασσαν με ντόπιο χρυσό. Τα συμπεράσματα αυτά επιβεβαιώνονται και για τον οικισμό της Νέας Φιλαδέλφειας.

Εικ. 18. Αττικός μελανόμορφος κρατήρας.

Τον 6ο αι. αρχίζουν στη Μακεδονία τα αρχαϊκά χρόνια. Από τα μέσα του 6ου μέχρι τα μέσα του 5ου αι. το πλούσιο νεκροταφείο της Νέας Φιλαδέλφειας αντικατοπτρίζει την ακμή των ανώτερων κοινωνικών τάξεων του οικισμού στον οποίο ανήκει. Στα ταφικά έθιμα δεσπόζει η ταφή των ανδρών με τα όπλα τους και των γυναικών με τα πλούσια κοσμήματα.

Με την ανασκαφή του αρχαϊκού νεκροταφείου στη Νέα Φιλαδέλφεια διευρύνονται τα όρια των περιοχών όπου συναντώνται τα παραπάνω έθιμα. Η εκπληκτική ομοιότητα τους με αυτά στο νεκροταφείο της Θέρμης, της Αγ. Παρασκευής, του Αγ. Αθανασίου στο νομό Θεσσαλονίκης και μ' αυτά του νεκροταφείου της Βεργίνας και της Αιανής στην Κοζάνη δείχνει την πολιτιστική ομοιογένεια των θρακομακεδονικών φύλων. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται και από το όμοιο πολιτειακό καθεστώς, δηλαδή τη βασιλεία που υπήρχε σε όλα τα επιμέρους φύλα. Ασφαλώς, προϋποθέτει την ύπαρξη μιας ισχυρής συντηρητικής αριστοκρατίας που εκφράζεται με το μοντέλο του νεκρού πολεμιστή και η οποία διατηρεί την παράδοση της ομηρικής εποχής στα ταφικά έθιμα.

Ωστόσο, είναι φανερό ότι η τάξη των πολεμιστών δεν εμφανίζεται πλέον με την ίδια ακμή και συχνότητα στα νεκροταφεία της Μακεδονίας μετά τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. Ο 4ος αι. είναι περίοδος πολιτικής αστάθειας και μεγαλύτερης φτώχειας. Η συρρίκνωση των εισοδημάτων αντικατοπτρίζεται στα ταφικά έθιμα της Νέας Φιλαδέλφειας με την μείωση των κτερισμάτων ή τη χρησιμοποίηση φθηνότερων αντικειμένων. Στα μέσα του 4ου αι. οι συνθήκες αρχίζουν να αλλάζουν. Ο Φίλιππος ο Β΄ ενοποιεί τη Μακεδονία και επιβάλλει ολοκληρωτικά την εξουσία των Μακεδόνων. Στη συνέχεια οργανώνεται η εκστρατεία του Μ. Αλεξάνδρου στην Ασία, άφθονο χρήμα εισρέει στη Μακεδονία, δημιουργούνται τα μεγάλα αστικά κέντρα, ενώ οι περιφερειακοί οικισμοί, όπως αυτός της Νέας Φιλαδέλφειας, συρρικνώνονται. Ας μην ξεχνάμε ότι το 315 π.Χ. ιδρύεται η Θεσσαλονίκη, η οποία αποκτά πληθυσμό από τις γειτονικές περιοχές.

Η αρχαιολογική έρευνα στη Μακεδονία δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχει κορεσθεί. Χρειάζονται ακόμα πολλές ανασκαφές για να συγκεντρωθούν τα αναγκαία στοιχεία για την διαλεύκανση της ιστορίας της. Ελπίζουμε ότι και στο μέλλον η πολιτεία απλόχερα θα ενισχύσει αυτού του είδους την έρευνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΕΙΔΙΚΗ

French D, Index of Praehistoric sites in central Macedonia, (1967), 29.42, 64.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου Β., Ανασκαφή στη Νέα Φιλαδέλφεια το 1995. ΑΕΜΘ 9, 1995, 312-320.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου Β., Από το νεκροταφείο της Νέας Φιλαδέλφειας. ΑΑΑ 23-28, 1990-1995, 63-70.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου Β., Χρονολογικά στοιχεία από ταφικά σύνολα του 4ου αι. π.Χ. από τη Νέα Φιλαδέλφεια, Αρχαία Μακεδονία VI, 1996, 771-785.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου Β., Ο κεραμικός κλίβανος της Νέας Φιλαδέλφειας, Μνείας Χάριν, Τόμος στη μνήμη Μαίρης Σιγανίδου, Θεσσαλονίκη 1998, 161-175.

Μισαηλίδου-Δεσποτίδου Β., Νέα Φιλαδέλφεια. Ανασκαφή στην Τράπεζα και στο νεκροταφείο της εποχής Σιδήρου, ΑΕΜΘ 11, 1998.

Rey L., Observations sur les premiers habitats de la Macedoine, (1921), 64 και 67.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΕΝΙΚΗ

Ανδρόνικος Μ., Βεργίνα Ι. Το Νεκροταφείο των τύμβων (1969).

Bouzek J., Graeco-Macedonian Bronzes, (1973). Hammond N., A History of Macedonia, (1972).

Heurtley W., Praehistoric Macedonia (1939).

Μακεδονία. 4000 χρόνια Ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού (1992).

Mazarakis-Ainian A., From rulers dwellings to temples (1997).

Σίνδος, Κατάλογος Εκθεσης. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης (1985).

Θέμελης Π.-Τουράτσογλου Ι., Οι τάφοι του Δερβενίου (1997).

Τιβέριος Μ., Επτά χρόνια αρχαιολογικών ερευνών στη διπλή Τράπεζα Αγχιάλου-Σίνδου, ΑΕΜΘ 10, 1996, 407-425.

Μ. Χειμωνοπουλου – Ε. Αγγελκου

ΛΥΧΝΑΡΙΑ ΜΕ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΣΤΙΣ ΛΟΥΛΟΥΔΙΕΣ ΠΙΕΡΙΑΣ

Στη θέση Λουλουδιές της Πιερίας, ανάμεσα στις Αλυκές Κίτρους και τον Κορινό, όπου σύμφωνα με τους L. Heuzey και N. Hammond[1] διεξήχθηκε το 168 π.Χ. η μάχη της Πύδνας, οι ανασκαφικές έρευνες της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης αποκάλυψαν, με αφορμή τις εργασίες κατασκευής της νέας σιδηροδρομικής γραμμής Κατερίνης-Θεσσαλονίκης, τετραπύργιο συγκρότημα εκτάσεως 10 στρεμμάτων (εικ. 1), που περιλάμβανε βασιλική, επισκοπικό μέγαρο και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις παραγωγής κρασιού και λαδιού[2].

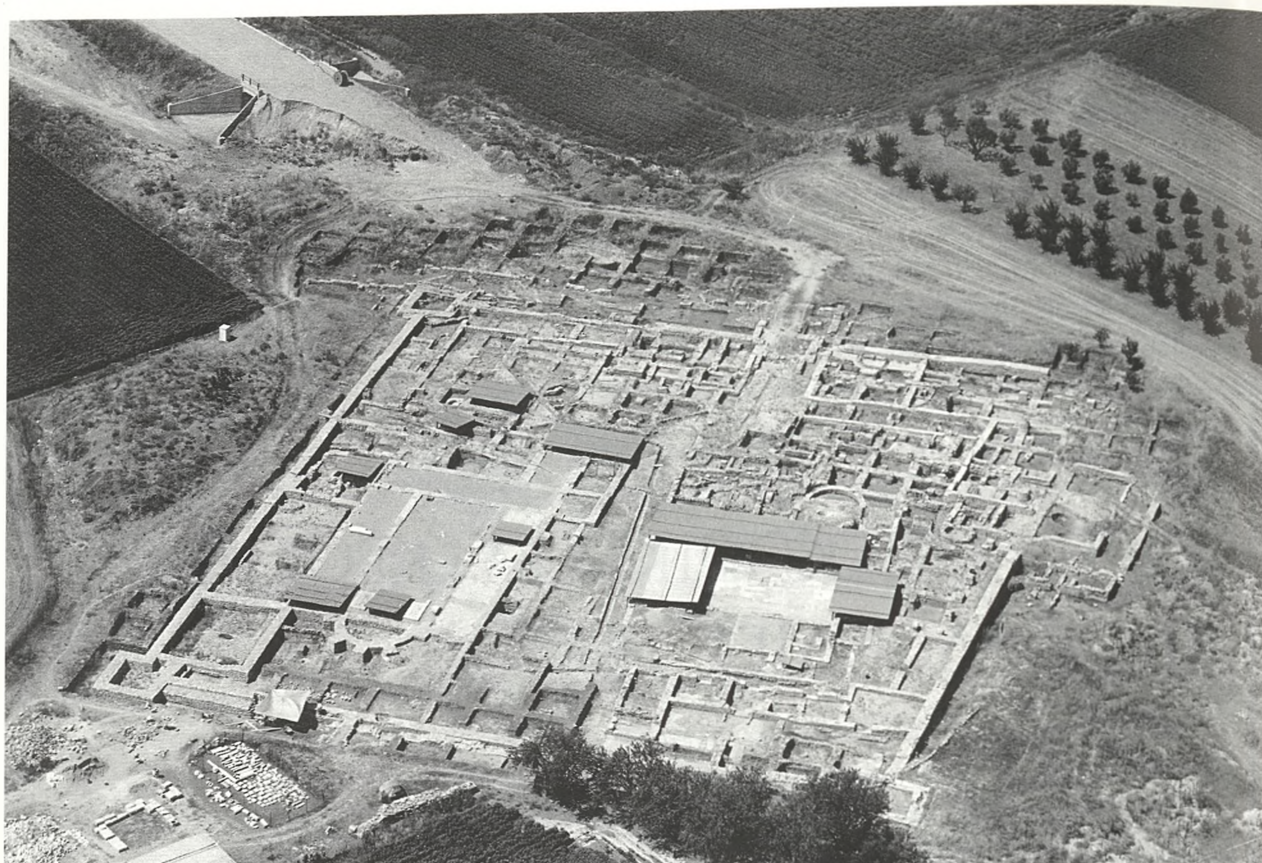
Από τις ανασκαφές των τελευταίων ετών συμπεραίνεται πως στις Λουλουδιές, όνομα που πήρε η περιοχή από ένα κίτρινο λουλούδι, που σύμφωνα με την παράδοση φύτρωσε εκεί από το αίμα των Μακεδόνων πολεμιστών, αναπτύχθηκε ένας οικισμός με συνεχή εγκατοίκηση από τους μυκηναϊκούς χρόνους ως τον 7ο αι. μ.Χ. Ο παραπάνω οικισμός, που ήταν αρχικά ένα πολίχνιο χωρίς οχύρωση και δεν ταυτίζεται με καμία γνωστή πόλη της αρχαίας Πιερίας, πρέπει να έγινε τον 3ο αι. σταθμός (mansio) της οδού Δίου-Πύδνας. Με οδηγό τους σταθμούς της οδού Θεσσαλονίκης-Δίου που περιέχονται στα Itineraria Romana[3] και με δεδομένη τη θέση της Πύδνας, η τοποθεσία Λουλουδιές πρέπει να ταυτίζεται με το σταθμό Άναμον. Με την αναβάθμιση του οικισμού σε mansio συνδέεται η ανέγερση ενός λουτρού, οι αγωγοί του οποίου ανασκάφηκαν κάτω από τα θεμέλια του επισκοπικού μεγάρου και μιας οικίας με κεντρική αυλή και περιστύλιο, τα ψηφιδωτά δάπεδα της οποίας εντοπίστηκαν ανατολικά του.

Η ίδρυση του επισκοπικού συγκροτήματος στη συγκεκριμένη

1. N. Hammond. *Ιστορία της Μακεδονίας*. Αθήνα 1995. τ. Α. 143-159.

2. Ε. Μαρκή. Μία άγνωστη πόλη των παλαιοχριστιανικών χρόνων στην Πιερία. Τα ανασκαφικά δεδομένα. *Αρχαία Μακεδονία. Έκτο διεθνές Συμπόσιο*. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου. Θεσσαλονίκη 1996. Τόμος 2. 723-733.

3. K. Miller. *Itineraria Romana*. Stuttgart 1916. 574.

Εικ. 1. Λουλουδιές Κίτρους. Αεροφωτογραφία του επισκοπικού συγκροτήματος, 1998.

θέση ήταν αποτέλεσμα της απόφασης του αυτοκράτορα Ζήνωνα να επιτρέψει το 479 την εγκατάσταση των Γότθων[4] στην Πύδνα και σε άλλες πέντε μακεδονικές πόλεις, με αντάλλαγμα την απομάκρυνσή τους από τη Θεσσαλονίκη και ίσως της άρνησης των κατοίκων και του επισκόπου της Πύδνας να συμβιώσουν με τους Γότθους. Για το λόγο αυτό είναι πιθανό να ζήτησαν να μετοικήσουν στη θέση αυτή, που βρίσκεται κοντά στις Αλυκές και δεν αποκλείεται να πήραν μάλιστα και οικονομική βοήθεια από το κράτος για τις ανάγκες της μετεγκατάστασης.

Από τη μακρόχρονη εγκατοίκηση στο συγκρότημα, η φάση ακμής του οποίου τοποθετείται στα χρόνια του Ιουστινιανού (525-565), ήρθαν στο φως πολλά αντικείμενα της καθημερινής ζωής, ανάμεσα στά οποία ξεχωρίζουν τα πήλινα λυχνάρια, που κοσμούνται με παραστάσεις. Η ανασκαφή έδωσε μεγάλο αριθμό λυχναριών, 262 ακέραια, που φυλάσσονται στη συλλογή του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού και χρονολογούνται από τους ρωμαϊκούς ως τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Τα λυχνάρια είναι μικρά, εύχρηστα, από πηλό ή μέταλλο αντικείμενα, που φώτιζαν τα σπίτια, τη δουλειά, την όδευση, τις τελετές και τις γιορτές των ανθρώπων. Πρόκειται για κλειστά συνήθως δοχεία λαδιού, με κυκλικό σχήμα, μία ή περισσότερες προεξοχές για το φυτίλι και μικρές τρύπες για τον εξαερισμό και το γέμισμα με λάδι, για το οποίο χρησιμοποιούσαν ειδικά γυάλινα αγγεία του τύπου των θηλάστρων. Η άνω επιφάνεια του δοχείου ονομάζεται δίσκος και απολήγει σε προεξοχή για το φυτίλι, το λεγόμενο μυκτήρα. Τα πήλινα λυχνάρια κατασκευάζονταν στον τροχό ή σε μήτρες, οπότε συνίστατο από δύο κομμάτια, πάνω και κάτω, διαμόρφωναν βάση και κυρτά τοιχώματα και έφεραν λαβή. Αυτά που κατασκευάζονταν σε μήτρες έφεραν στους δίσκους τους ανάγλυφες παραστάσεις.

4. T. Tafel, *De Thessalonica ejusque agro. Dissertatio geographica*, Berlin 1839 (1972), 184-185.

Εδώ παρουσιάζονται τα πιο αξιόλογα, δηλαδή όσα έχουν παραστάσεις ανθρώπινων μορφών, ερώτων και ζώων, η σχεδίαση των οποίων έγινε από τον Θ. Ζωντανό.

ΛΥΧΝΑΡΙΑ ΜΕ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΜΟΡΦΩΝ

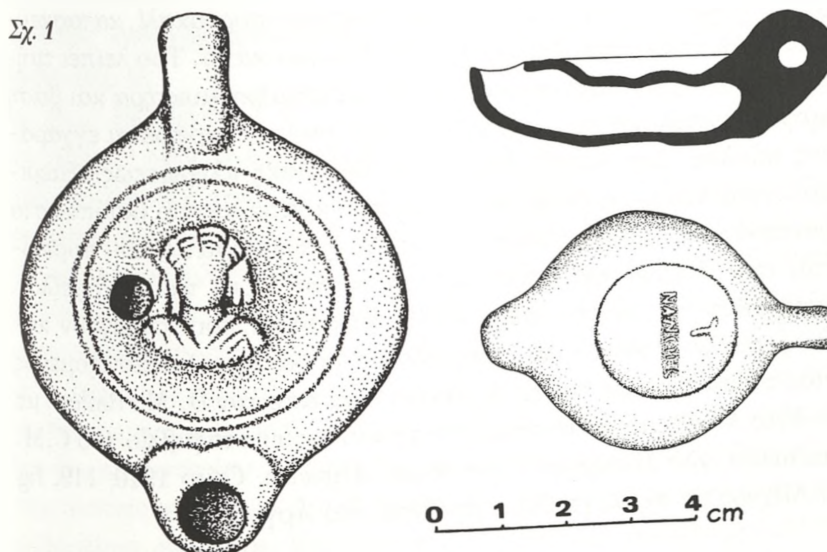
Λυχνάρι ρωμαϊκών χρόνων με πορτρέτο γυναικείας μορφής (σχ. 1)

Αρ. Ευρ. ΒΚ 4513/98

Διαστάσεις: Μήκ. 9 εκ., πλ. 6.3 εκ., ύψ. 3.5 εκ.

Ακέραιο λυχνάρι από πηλό ανοιχτό-πορτοκαλί, κατασκευασμένο σε μήτρα από δύο τμήματα, χείλος-δίσκος-λαβή και ελαιοδοχείο. Στιλπνό πορτοκαλί επίχρισμα καλύπτει τις επιφάνειές του. Διατηρεί ίχνη φωτιάς στο μυκτήρα. Έχει σώμα κυκλικό, διάτρητη ωτιόσχημη λαβή με τριπλή ράβδωση, και στρογγυλό μυκτήρα με πεπλατυσμένο χείλος. Στην επίπεδη δισκόμορφη βάση σώζεται ενσφράγιστη δυσανάγνωστη επιγραφή. Χείλος ταινιωτό με ελαφρότατη κλίση προς τα κάτω, ορίζει με ανάγλυφη ταινία τον κοίλο δίσκο. Ο δίσκος κοσμείται με ανάγλυφη γυναικεία μορφή και φέρει παραπλεύρως οπή πληρώσεως-εξαερισμού. Η μορφή εικονίζεται μετωπική σε προτομή σαν πορτρέτο και φέρει τη χαρακτηριστική κόμμωση με κάθετους βοστρύχους του τέλους του 2ου αι. μ.Χ.

Χρονολόγηση Τέλος 2ου-αρχές 3ου αι.

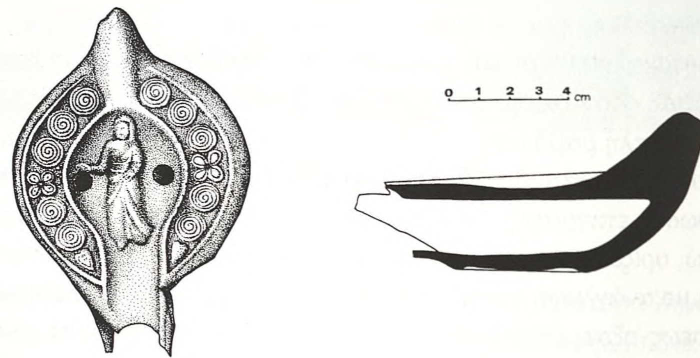
Αφρικάνικο παλαιοχριστιανικό λυχνάρι με παράσταση ανδρός (σχ. 2)

Αρ. Ευρ. ΒΚ 4513/6

Διαστάσεις: Μήκ. 12,9 εκ., πλ. 7,8 εκ., ύψ. 5 εκ.

Συγκολλημένο λυχνάρι, από πηλό καστανό-πορτοκαλί, κατασκευασμένο σε μήτρα από δύο τμήματα. Στιλπνό καστανό-πορτοκαλί επίχρισμα καλύπτει τις επιφάνειές του, που έχει σε σημεία απολεπιστεί. Έχει σώμα κυκλικό με ραμφόσχημη συμπαγή λαβή και σχετικά επιμήκη μυκτήρα, που ενώνεται με αυλάκι με το δίσκο. Η χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση, μεγάλης σχετικά διαμέτρου με κυρτή στεφάνη, ενώνεται με νεύρωση με τη λαβή. Το δίσκο πλαισιώνει επίπεδο ταινιωτό χείλος, που κοσμείται αντιστοίχως στα δύο του τμήματα με τρεις ανάγλυφους ομόκεντρους κύκλους, έναν τετράφυλλο ρόδακα, δύο ομόκεντρους κύκλους και ένα καρδιόσχημο φύλλο. Ο δίσκος, ελαφρώς κοίλος με δύο οπές πληρώσεως-εξαερισμού, φέρει ανάγλυφη παράσταση ανδρός στραμμένου προς τα δεξιά, που φορεί χιτώνα και ιμάτιο, έχει τυλιγμένο το ιμάτιο στο αριστερό χέρι και κρατεί στο δεξί λυχνάρι ή πρόσφορο[5].

Χρονολόγηση 6ος αι.

Σχ. 2

Αφρικάνικο παλαιοχριστιανικό λυχνάρι με παράσταση αγίου (σχ. 3)

Αρ. Ευρ. ΒΚ 4513/111

Διαστάσεις: Μήκ. 13 εκ., πλ. 8,5 εκ., ύψ. 5,5 εκ.

Σχεδόν ακέραιο λυχνάρι, από πηλό καστανό-πορτοκαλί, κατασκευασμένο σε μήτρα από δύο κομμάτια άνω και κάτω. Του λείπει τμήμα του μυκτήρα. Έχει σώμα κυκλικό με επιμήκη μυκτήρα και βάση χαμηλή δακτυλιόσχημη, στο κέντρο της οποίας εγγράφεται εγχάρακτος κύκλος. Στο δίσκο, που φέρει δύο οπές πληρώσεως-εξαερισμού, παριστάνεται δεόμενος άγιος που κρατεί αγγείο (κούπα) στο αριστερό χέρι. Φορεί πολύπτυχο κοντό χιτώνα, ιμάτιο που πορπώνεται στο στέρνο και φέρει φωτοστέφανο[6]. Στο ταινιωτό χείλος, εκατέρωθεν της λαβής, τρεις ομόθετοι ρόμβοι που περιέχουν κύκλους εναλλάσσονται με ισάριθμους ρόδακες. Ο εικονιζόμενος άγιος ταυτίστηκε με τον άγιο Abdon[7] και από τον D. M. Bailey[8] με τον άγιο Μηνά, με βάση παράσταση του αγίου στο βιβλίο του C.M. Kaufmann, *Zur Ikonographie der Menas Ampullen*, Cairo 1910, 119, fig 62. Λύχνος με ανάλογο θέμα βρέθηκε στο Άργος[9].

5. C. A. Ennabli, *Lampes chretiennes de Tunisie* (Musée du Bardo et de Carthage), Paris 1976, 186, IMC 61. Ε. Μαρκή, Λύχνοι από το Επισκοπικό συγκρότημα στις Λουλουδιές, *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού* 5/1998, Μικρά Μελετήματα, 20-28. ΒΚ 4513/128.

6. Ε. Μαρκή, Λύχνοι από το επισκοπικό συγκρότημα στις Λουλουδιές, *Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού* 5/1998, Μικρά Μελετήματα, 20-28, ΒΚ 4513/111.

7. C. A. Ennabli, *Lampes chretiennes de Tunisie* (Musée du Bardo et de Carthage), Paris 1976, pl. V no 115.

8. D. M. Bailey, *A catalogue of the lamps in the British Museum, v. III, Roman provincial lamps*, The Trustees of the British Museum, London 1988, no Q 1794 MLA pl. 23, fig. 37.

9. Χ. Κριτζάς, *ΑΔ* 27 (1972), πίν. 151.

Χρονολόγηση 6ος αι.

ΛΥΧΝΑΡΙΑ ΜΕ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΡΩΤΩΝ

Λυχνάρι ρωμαϊκών χρόνων με ανάγλυφη παράσταση έρωτα (σχ. 4)

Αρ. Ευρ. ΒΚ 4513/57

Διαστάσεις: Μήκ. (σωζ.) 6,4εκ., πλ. (σωζ.) 4,4εκ.

Τμήμα λυχναριού από πηλό πορτοκαλί ρόδινο και ανοικτό καστανό-πορτοκαλί επίχρισμα στις επιφάνειες, που σώζει τη λαβή και το μεγαλύτερο μέρος του χείλους και του δίσκου. Κατασκευάστηκε σε μήτρα από δύο τμήματα κι έχει κάθετη συμπαγή ωτιόσχημη λαβή. Ο δίσκος του είναι κυκλικός, ελαφρώς κοίλος με δύο οπές πληρώσεως-εξαερισμού και κοσμείται με ανάγλυφη παράσταση φτερωτού έρωτα, που εικονίζεται όρθιος, ολόσωμος σε κατατομή, στραμμένος προς τα δεξιά, παίζοντας δίαυλο. Το κυρτό χείλος φέρει ανάγλυφα ελισσόμενα κληματόφυλλα.

Χρονολόγηση 3ος - 4ος αι.

Λυχνάρι ρωμαϊκών χρόνων με παράσταση δύο Ερώτων (σχ. 5)

Αρ. Ευρ. ΒΚ 4513/100

Διαστάσεις: Μήκ. 11,2εκ., πλ. 7,9εκ., ύψ. 3εκ.

Συγκολλημένο λυχνάρι από ανοικτό καστανό πηλό και καστανόμαυρο στιλπνό επίχρισμα, κατασκευασμένο σε μήτρα από δύο τμήματα. Διατηρεί ίχνη φωτιάς στο μυκτήρα, δεν έχει λαβή και ο δίσκος του καταλαμβάνει όλη σχεδόν τη διάμετρο του ελαιοδοχείου. Η επίπεδη δισκόμορφη βάση φέρει εγχάρακτα σήματα σε σειρά, που μιμούνται γράμματα. Το χείλος είναι μία πολύ λεπτή ταινία, που τείνει ν' αποτελέσει μέρος της τριπλής ράβδωσης που ορίζει το δίσκο. Στον κοίλο δίσκο υπάρχει ανάγλυφη παράσταση δύο μετωπικών ερώτων που συνομιλούν εν κινήσει. Κοντός αποστρογγυλλεμένος μυκτήρας, ελαφρώς ανασηκωμένος, ενώνεται με το δίσκο με δύο ανάγλυφους έλικες.

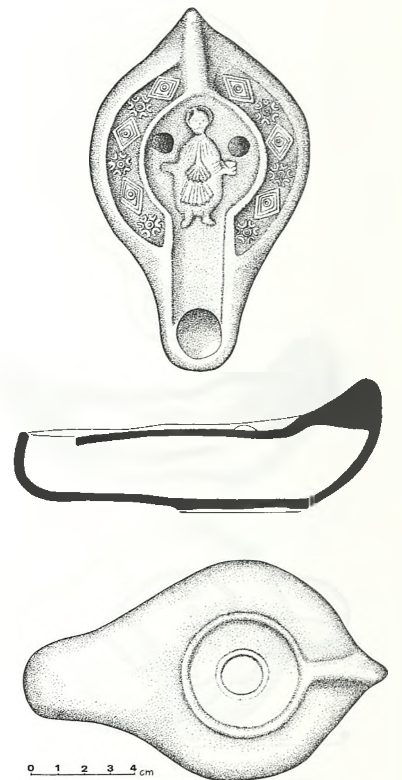
Χρονολόγηση 3ος - 4ος αι.

Λυχνάρι παλαιοχριστιανικών χρόνων με ανάγλυφη παράσταση έρωτα (σχ. 6)

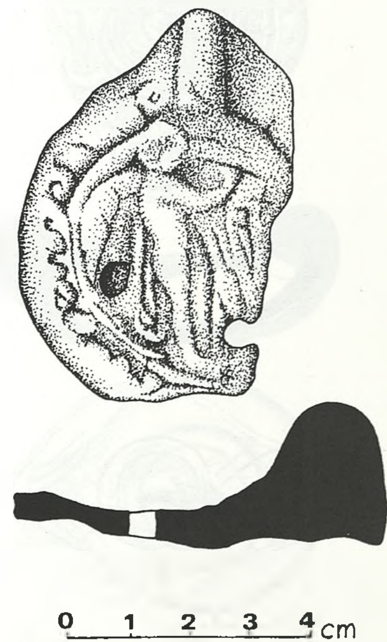
Αρ. Ευρ. ΒΚ 4513/2

Διαστάσεις: Μήκ. 9,3εκ., πλ. 6,4εκ., ύψ. 3,8εκ.

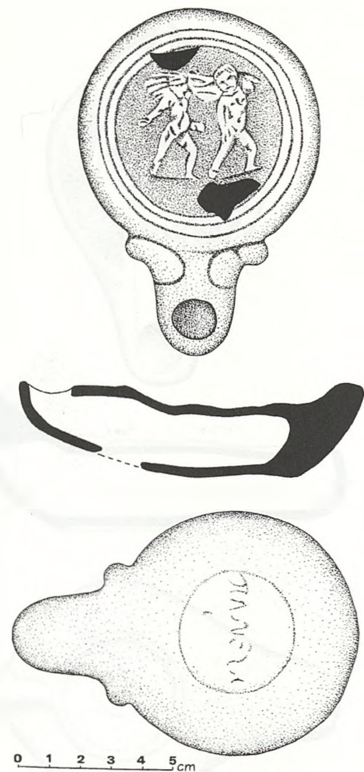
Ακέραιο λυχνάρι από καστανό πηλό και καστανό επίχρισμα, κατασκευασμένο σε μήτρα από δύο τμήματα. Έχει σώμα κυκλικό με κοντό αποστρογγυλλεμένο μυκτήρα και ωτιόσχημη συμπαγή λαβή, που διαμορφώνει τριπλή ράβδωση στη ράχη της και απολήγει στην κάτω επιφάνεια, στο σημείο που ενώνεται με τη βάση, σε ουρά ψαριού. Η χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση έχει επίπεδη στεφάνη και φέρει εμπίεστο planta pedis, ανθρώπινο δηλαδή πέλμα, σήμα κατατεθέν του εργαστηρίου. Η βάση ενώνεται με το μυκτήρα με δύο πλάγιες τριπλές χαράξεις. Διπλή ανάγλυφη ταινία ορίζει τον ελαφρώς κοίλο δίσκο, που φέρει έκκεντρη οπή πληρώσεως-εξαερισμού. Ο δί-

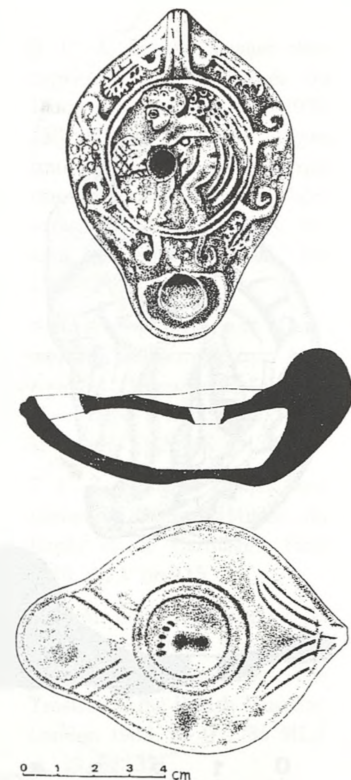

Σχ. 3

Σχ. 4

Σχ. 5

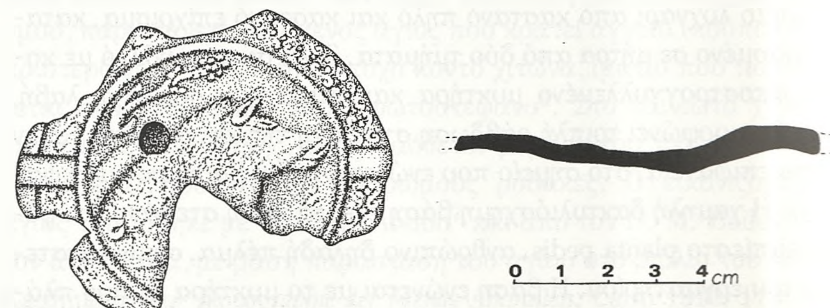

Σχ. 6

σκος κοσμείται με ανάγλυφη παράσταση έρωτα που αναποδογυρίζει καλάθι με καρπούς. Η διακόσμηση συμπληρώνεται στο χείλος με ανάγλυφα φύλλα αμπέλου και σταφύλια.
Χρονολόγηση 4ος αι.

ΛΥΧΝΑΡΙΑ ΜΕ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΖΩΩΝ

Λυχνάρι ρωμαϊκών χρόνων με παράσταση κάπρου (σχ. 7)
Αρ. Ευρετηρίου: ΒΚ 4513/94
Διαστάσεις: Μήκ. (σωζ.) 7,9 εκ., πλ. 5,7 εκ.
Δίσκος λυχναριού από λευκό πηλό, σωζόμενος κατά το μεγαλύτερο τμήμα του. Ο δίσκος ελαφρώς κοίλος, ορίζεται με ανάγλυφη ταινία, σώζει οπή πληρώσεως-εξαερισμού και φέρει ανάγλυφη παράσταση κάπρου προς τα δεξιά. Τη διακόσμηση συμπληρώνει στο πάνω μέρος ανάγλυφο κλαδί με καρπούς. Σώζεται τμήμα του ταινιωτού χείλους με ανάγλυφα ελικοειδή μοτίβα.
Χρονολόγηση 4ος αι.

Λυχνάρι ρωμαϊκών χρόνων με ανάγλυφη παράσταση πετεινού (σχ. 8)
Αρ. Ευρ. ΒΚ 4513/178
Διαστάσεις: Μήκ. 8,8 εκ., πλ. 6,2 εκ., ύψ. 4,2 εκ.
Συγκολλημένο λυχνάρι από ανοιχτό πορτοκαλί πηλό κατασκευασμένο σε μήτρα από δύο τμήματα, οι εξωτερικές επιφάνειες του οποίου καλύπτονται με ανοιχτό πορτοκαλί επίχρισμα. Έχει σώμα κυκλικό με κοντό αποστρογγυλεμένο μυκτήρα και ωτιόσχημη συμπαγή λαβή, που στενεύει στην κορυφή και φέρει τριπλή ράβδωση στη ράχη της. Το ελαιοδοχείο, με τοιχώματα που κλίνουν προς τα έξω, πατά σε επίπεδη βάση, που παίρνει το σχήμα και την ανάγλυφη μορφή φύλλου κισσού. Στο εσωτερικό της βάσης η εγχάρακτη επιγραφή *ΘΕΛΓΕΝ*.
Στον κοίλο δίσκο οπή πληρώσεως-εξαερισμού και ανάγλυφη παράσταση πετεινού-προς τα δεξιά, που πατά σε κλαδί. Στενή ανάγλυφη ταινία με λεπτό σχινοειδές κόσμημα ορίζει το δίσκο και περιγράφεται από πολύ μικρά ανάγλυφα γλωσσωτά κοσμήματα. Το υπόλοιπο χείλος είναι επίπεδο και απλό. Επίπεδη υπερυψωμένη επιφάνεια ανάμεσα στο δίσκο, το χείλος και το μυκτήρα, φέρει τρεις

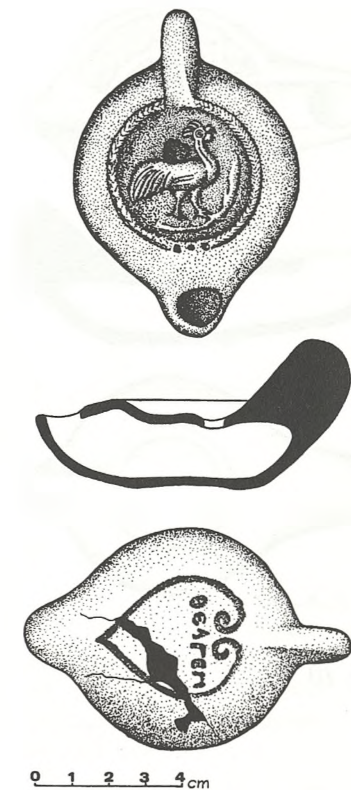

Σχ. 7

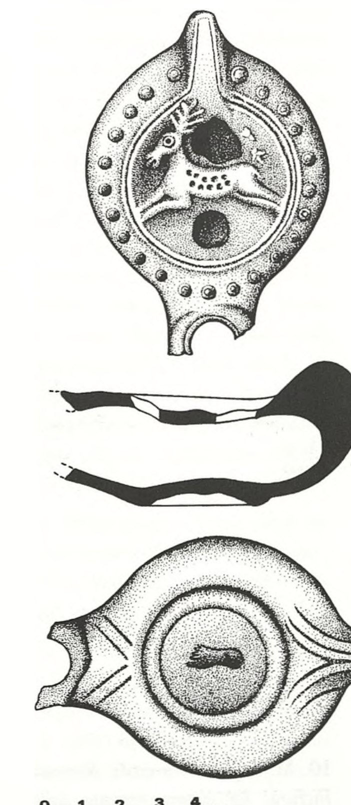
μικρούς, εμπίεστους κύκλους στο ύψος της περιφέρειας του δίσκου.
Χρονολόγηση 3ος αι.

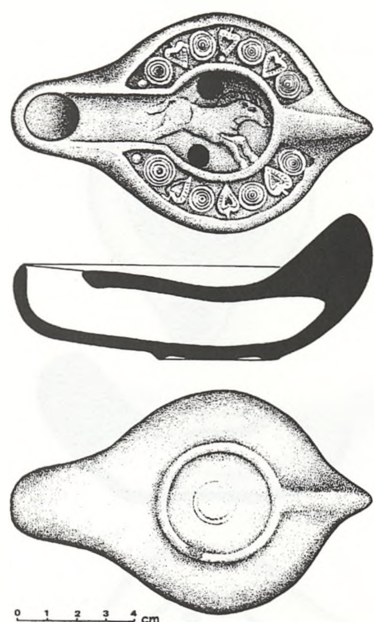
Λυχνάρι παλαιοχριστιανικών χρόνων τύπου Εφέσου με παράσταση ελαφιού (σχ. 9)
Αρ. Ευρ. ΒΚ 4513/95. Διαστάσεις: Μήκ. (σώζ.) 9εκ., πλ. 6,5εκ., ύψ. 3,7εκ.
Ακέραιο σχεδόν λυχνάρι, από ανοιχτό καστανό πηλό με σκούρο καστανό επίχρισμα, κατασκευασμένο σε μήτρα από δύο τμήματα, που δεν σώζει την απόληξη του μυκτήρα. Έχει σώμα κυκλικό με ελαφρώς επιμηκυσμένο μυκτήρα και λαβή ωτιόσχημη, που σχηματίζει εγχάρακτη ουρά ψαριού στην ένωσή της με τη δακτυλιόσχημη βάση. Πλάγιες διπλές εγχαράξεις ενώνουν τη βάση με το μυκτήρα και διπλή ράβδωση ορίζει τον κοίλο δίσκο από το χείλος. Στο κοίλον της βάσης εμπίεστο planta pedis, ανθρώπινο πέλμα, σήμα κατατεθέν του εργαστηρίου. Ο δίσκος φέρει δύο οπές πληρώσεως-εξαερισμού και μεταξύ αυτών ανάγλυφη παράσταση ελαφιού που τρέχει προς τα δεξιά. Ελαφρώς κυρτό χείλος κοσμείται με ανάγλυφα κομβία.
Χρονολόγηση 4ος -5ος αι.

Αφρικανικό λυχνάρι παλαιοχριστιανικών χρόνων με ανάγλυφη παράσταση αλόγου (σχ. 10)
Αρ. Ευρ. ΒΚ 4513/130
Διαστάσεις: Μήκ. 12,3εκ., πλ. 7,5εκ., ύψ. 5εκ.
Ακέραιο λυχνάρι από πηλό καστανό ή πορτοκαλί, με στιλπνό πορτοκαλί επίχρισμα, κατασκευασμένο σε μήτρα από δύο τμήματα. Έχει σώμα κυκλικό με επιμήκη μυκτήρα και χαμηλή δακτυλιόσχημη βάση που ενώνεται με νεύρωση με τη ραμφόσχημη λαβή. Ο ελαφρώς κοίλος δίσκος που φέρει δύο οπές πληρώσεως-εξαερισμού και αυλάκι σύνδεσης με το μυκτήρα, κοσμείται με ανάγλυφη παράσταση αλόγου σε καλπασμό. Στο χείλος ταινία με διακοσμητικά θέματα από εναλλασσόμενες καρδιές και ομόκεντρους κύκλους πλαισιώνει τη λαβή.
Χρονολόγηση 5ος αι.

Τα λυχνάρια που παρουσιάσθηκαν πιο πάνω χρονολογούνται από τους ρωμαϊκούς έως και τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Από τα τρία πρώτα που φέρουν παραστάσεις ανθρώπινων μορφών, το ΒΚ 4513/98 με την προτομή γυναικός στο δίσκο, διασώζει έναν εικονογραφικό τύπο της ρωμαϊκής εποχής, που είχε απήχηση και στη μικροτεχνία. Τα δύο άλλα, ΒΚ 4513/61 και ΒΚ 4513/111, που έχουν αφρικανική προέλευση και χρονολογούνται σε μία εποχή που ο χριστιανισμός είναι μία εδραιωμένη θρησκεία, συνδέονται με τη χριστιανική διδασκαλία και ανήκουν πιθανότατα στην οικοσκευή του επισκοπικού μεγάρου. Η μορφή του λυχναριού ΒΚ 4513/61, που κρατεί λυχνάρι ή πρόσφορο, παραπέμπει στη γνωστή φράση, Φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσι και Φῶς Χριστοῦ, και ταυτίζεται ίσως με τον

Σχ. 8

Σχ. 9

Σχ. 10

ίδιο το Χριστό, ενώ το λυχνάρι ΒΚ 4513/111 εικονίζει έναν άγιο από κάποιο μεγάλο προσκύνημα της εποχής, ίσως αυτό του αγίου Μηνά στην Αίγυπτο.

Τα τρία επόμενα λυχνάρια, που εικονίζουν έρωτες, έχουν επίσης ευρύ χρονολογικό φάσμα, καθώς τα ΒΚ 4513/57 και ΒΚ 4513/100 είναι ρωμαϊκά, ενώ το ΒΚ 4513/2 μπορεί να χρονολογηθεί στους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Οι έρωτες αποτελούν ένα ιδιαίτερα αγαπητό θέμα στην τέχνη της όψιμης αρχαιότητας[10]. Τους βρίσκουμε στη γλυπτική, τη μεγάλη ζωγραφική και τα έργα μικροτεχνίας, να πλαισιώνουν παραστάσεις με τους Ολύμπιους θεούς και να μεσολαβούν ανάμεσα σ' αυτούς και τους ανθρώπους. Η παρουσία τους σε σκηνές καθημερινής ζωής (συμπόσια, τρύγος, παιχνίδια) δημιουργεί ατμόσφαιρα χαράς και ξεγνοιασιάς. Το θέμα υιοθετήθηκε από τη χριστιανική εικονογραφία εμπλουτισμένο με συμβολικό περιεχόμενο, καθώς οι έρωτες συνεχίζουν να γεφυρώνουν τον ανθρώπινο με το θεϊκό κόσμο, μετουσιωμένοι πια σε αγγέλους.

Η τρίτη ομάδα περιλαμβάνει τα τέσσερα τελευταία λυχνάρια με τις παραστάσεις ζώων και πτηνών. Κάπροι, πετεινοί, ελάφια και άλογα αποτελούν αγαπημένα θέματα από την καθημερινή ζωή και το κυνήγι, η απεικόνιση των οποίων ανάγεται κάποιες φορές στο χώρο του μύθου. Σύντροφος στο ταξίδι και το κυνήγι το άλογο, ερωτικό σύμβολο ο πετεινός, εκλεκτό θήραμα αλλά και ζώο γεμάτο ομορφιά και χάρη το ελάφι, θήραμα και δυναμικό ζώο ο κάπρος, δηλώνουν τις προτιμήσεις των ανθρώπων που έζησαν στην περιοχή του συγκροτήματος από τον 3ο ως τον 6ο αι.

Η θεματολογία των λυχναριών από τις Λουλουδιές που παρουσιάσθηκαν πιο πάνω, εκφράζει τις ασχολίες και το δείκτη της παιδείας των κατοίκων της περιοχής και έμμεσα τις δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν εκεί, κοσμικές και θρησκευτικές.

10. M. Sapelli, Gli eroti, *Romana Pictura, La pittura romana dalle origini all'età bizantina*, Rimini 1998.

Β. Νεραντζη-Βαρμαζη

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΓΚΩΜΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

-1-

Η περιφανής, η θαυμαστή, η μεγάλη, η πολυύμνητος, η μεγαλόπολις Θεσσαλονίκη. Με αυτά και άλλα ανάλογα επίθετα χαρακτηρίζουν οι βυζαντινές πηγές τη Θεσσαλονίκη[1] που για πολλούς αιώνες υπήρξε η δεύτερη πόλη της Αυτοκρατορίας, η συμβασιλεύουσα, ένα σημαντικό διοικητικό και συγκοινωνιακό κέντρο, ένα δραστήριο και κοσμοπολίτικο λιμάνι. Παρ' όλα αυτά, δεν έχει σωθεί κανένα μεμονωμένο κείμενο που να αποτελεί εγκώμιο της πόλης, ενώ σώζονται ανάλογα εγκώμια για την πρωτεύουσα του Κράτους, την Κωνσταντινούπολη, ή ακόμη και για μικρότερες πόλεις της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, όπως η Νίκαια και η Τραπεζούντα[2]. Η έλλειψη όμως αυτή μπορεί να αναπληρωθεί εύκολα από πολλά άλλα κείμενα, ιστορικά, φιλολογικά ή αγιολογικά, τα οποία αναφέρονται σε γεγονότα ή πρόσωπα που έχουν σχέση με τη Θεσσαλονίκη και στα οποία προτάσσεται μια περιγραφή και ένα εγκώμιο της πόλης και της περιοχής της.

Ιδιαίτερα στους βίους των τοπικών αγίων και κυρίως στα πολλά εγκώμια του μεγαλομάρτυρα Αγίου Δημητρίου[3] (εικ. 1) θεωρείται σχεδόν απαραίτητο να συμπεριλαμβάνεται και ο έπαινος της πατρίδας του αγίου. Οι βυζαντινοί συγγραφείς ακολουθούν στο σημείο αυτό τα πρότυπα και τις υποδείξεις παλαιών λογίων των ελληνιστικών χρόνων[4] και όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Θεόδωρος Μετοχίτης (τέλη 13ου αιώνα) "ἡ τῶν λόγων ἐνταῦθα τέχνη καί πατρίδος πρό τῶν ἄλλων νομίζει χρείαν"[5]. Αλλά και άλλα βυζαντινά κείμενα, είτε ιστορικά, που γράφτηκαν με αφορμή κάποια σημαντικά γεγονότα σχετικά με τη Θεσσαλονίκη, είτε ρητορικά, που απευθύνονται στους Θεσσαλονικείς, περιλαμβάνουν συντομότερα ή εκτενέστερα εγκώμια της πόλης.

1. H. Hunger, Laudes Thessalonicenses, *Εόρτιος τόμος για τα 50 χρόνια της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών*, Θεσσαλονίκη 1992, σελ 99-113.

2. H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία* I, Αθήνα 1987. σελ. 265-272.

3. Α. Παπαδόπουλος, Εγκώμια στον Άγιο Δημήτριο κατά την Παλαιολόγεια εποχή. *Χριστιανική Θεσσαλονίκη, Παλαιολόγειος εποχή*. Θεσσαλονίκη 1989, σελ. 129-145. Για εγκώμια του Αγίου Δημητρίου από προηγούμενους αιώνες βλ. Επαμεινώνδας Χρυσανθόπουλος, *Τα Θαύματα του Αγίου Δημητρίου, το Χρονικόν του Μορέως και αι σλαβικαί επιδρομαί εις την Ελλάδα*, Αθήναι 1958. Πρβ. Θεοφ. Ιωάννου, *Μνημεία Αγιολογικά*, Βενετία 1884, καθώς και Α. Σιγάλα, Νικήτα, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης εις τα θαύματα του Αγίου Δημητρίου, *ΕΕΒΣ*. 12 (1936) 317-360.

4. Μένανδρος ο Ρήτωρ, *Περί επιδεικτικών* I-II, έκδ. D.A. Russel - N.G. Wilson, Oxford 1981, σελ. 30 κε., 76 κε.

5. Β. Λαούρδας, Βυζαντινά και μεταβυζαντινά εγκώμια εις τον Άγιον Δημήτριον, *Μακεδονικά* 4 (1955-60) 50. 46-47. Για διαφορές ανάμεσα στο "εγκώμιο" και την "έκφραση" βλ. H. Hunger, Laudes Thessalonicenses, ό.π. σελ 99-113.

Εικ. 1. Ο Άγιος Δημήτριος. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού του 7ου αι. από την ομώνυμη βασιλική.

Όλα αυτά τα εγκώμια δεν παρουσιάζουν το ίδιο ενδιαφέρον. Μερικά είναι πολύ σύντομα, άλλα αναφέρονται μόνο στην ίδρυση και την παλαιότερη ιστορία της πόλης και δεν δίνουν καμιά συγκεκριμένη πληροφορία για την εποχή που γράφτηκαν ή για τη βυζαντινή περίοδο της Θεσσαλονίκης γενικότερα. Λιγότερα βέβαια είναι αυτά που δίνουν μια εκτενέστερη ζωντανή περιγραφή της πόλης, έτσι όπως αυτή ήταν τη στιγμή που γράφτηκε το εγκώμιο, και αυτά τα κείμενα είναι εκείνα που προσελκύουν κυρίως το ενδιαφέρον μας.

-2-

Όλες οι περιγραφές βυζαντινών πόλεων, και φυσικά και οι περιγραφές της Θεσσαλονίκης, ανήκουν στους ύστερους βυζαντινούς αιώνες. Για τη Θεσσαλονίκη το παλαιότερο σχετικό κείμενο ανήκει στο Θεσσαλονικιό συγγραφέα Ιωάννη Καμινιάτη. Κύριος σκοπός του έργου του Καμινιάτη ήταν να εξιστορήσει την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Σαρακηνούς το καλοκαίρι του 904, καθώς και τις ταλαιπωρίες των Θεσσαλονικέων που πιάστηκαν αιχμάλωτοι κατά την άλωση αυτή. Στην αφήγησή του ο Καμινιάτης προτάσσει μια εκτενή περιγραφή της πόλης και της περιοχής της (εικ. 2). Ο Καμινιάτης υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της άλωσης του 904 και πιάστηκε αιχμάλωτος από τους Σαρακηνούς τόσο ο ίδιος όσο και τα μέλη της οικογένειάς του. Σύμφωνα με δική του μαρτυρία την εξιστόρηση των γεγονότων της Θεσσαλονίκης την γράφει από την Ταρσό της Κιλικίας, όπου ζούσε αιχμάλωτος τα επόμενα χρόνια. Άρα το κείμενό του χρονολογείται το 10ο αιώνα. Σχετικά πρόσφατα όμως έχει γίνει προσπάθεια να αμφισβητηθεί ο ακριβής χρόνος

Εικ. 2. Η Ακρόπολη της Θεσσαλονίκης. Αεροφωτογραφία των αρχών του 20ου αι.

συγγραφής του έργου και να μετατεθεί η τελική μορφή του κειμένου, έτσι όπως αυτό σώζεται σήμερα, σε μεταγενέστερη εποχή, πιθανότατα στο 12ο ή στο 14ο αιώνα. Η άποψη αυτή δεν έχει γίνει όμως απόλυτα αποδεκτή από τη σύγχρονη βιβλιογραφία[6].

Ακολουθεί χρονικά η περιγραφή της Θεσσαλονίκης και της περιοχής της που ενσωματώνεται στο διάλογο "Τιμαρίων". Ο ανώνυμος συγγραφέας του φιλολογικού αυτού κειμένου μιμείται τους νεκρικούς διαλόγους του Λουκιανού. Ο πρωταγωνιστής του διαλόγου Τιμαρίων (που δίνει το όνομά του και στο διάλογο) κατάγεται από την Καπαδοκία και ταξιδεύει από την Κωνσταντινούπολη στη Θεσσαλονίκη, για να παρακολουθήσει τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου και το πανηγύρι που τη συνοδεύει. Στο δρόμο της επιστροφής του προς την Κωνσταντινούπολη αρρωσταίνει, πεθαίνει και κατεβαίνει στον Κάτω Κόσμο, όπου κρίνεται από τους κριτές του Άδη και τελικά αποδεικνύεται ότι ο θάνατός του ήταν ένα λάθος. Επιστρέφει λοιπόν στη γη και διηγείται στο φίλο του Κυδίωνα τις περιπέτειές του. Στα πρώτα κεφάλαια της αφήγησής του ο Τιμαρίων παραθέτει έναν αρκετά εκτενή έπαινο για τη Θεσσαλονίκη, την περιοχή της και τον πλούτο των προϊόντων που εκθέτονταν έξω από τα δυτικά τείχη της πόλης, με αφορμή το πανηγύρι που οργανωνόταν κάθε Οκτώβριο για μια εβδομάδα πριν από τη γιορτή του Αγίου Δημητρίου. Το παράξενο αυτό για τα βυζαντινά δεδομένα κείμενο χρονολογείται στο β' μισό του 12ου αιώνα, στα χρόνια της βασιλείας του αυτοκράτορα Μανουήλ Α' Κομνηνού (1143-1180)[7].

Είναι αξιοσημείωτο ότι ο μεγάλος λόγιος του 12ου αιώνα, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ευστάθιος δεν περιλαμβάνει στο ιστορι-

6. Ιωάννης Καμινιάτης, *Εις την άλωσιν της Θεσσαλονίκης*, έκδ. G. Böhlig (CFHB), Berolini-Novi Eboraci 1973. Για τις προτάσεις αναχρονολόγησης της συγγραφής του έργου βλ. Αγγελ. Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη, χώρος και ιδεολογία*, Ιωάννινα 1997, σελ. 83-85, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία με βάση την αρχική άποψη του A. Kazhdan, Some Questions Adressed to the Scholars who Believe in the Authenticity of Cameniates' "Capture of Thessalonica", *B.Z.* 71 (1978) 301-314.

7. *Τιμαρίων*, έκδ. R. Romano, Napoli 1974.

Εικ. 3. Άποψη του Φρουρίου του Επταπυργίου από βορράν (αρχές 20ου αι.).

κό έργο του για την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς το 1185 εγκώμιο της Θεσσαλονίκης. Υπάρχουν βέβαια στο κείμενο αυτό αρκετά επίθετα που χαρακτηρίζουν την πόλη, όχι όμως ένας ολοκληρωμένος έπαινος[8].

Τα περισσότερα κείμενα που περιλαμβάνουν εγκώμια της Θεσσαλονίκης γράφτηκαν την εποχή των Παλαιολόγων (1261-1453). Η εποχή ευνοούσε τη γενικότερη φιλολογική παραγωγή και η Θεσσαλονίκη περνούσε τότε μια από τις λαμπρότερες αλλά και πιο κρίσιμες περιόδους της ιστορίας της[9]. Από τα πολλά αυτά κείμενα ξεχωρίζει ο λόγος του Νικηφόρου Χούμνου "Θεσσαλονικεῦσι συμβουλευτικός", στον οποίο προτάσσεται ένα εκτενές εγκώμιο της πόλης. Ο Νικηφόρος Χούμνος[10], γνωστός λόγιος του 14ου αιώνα, είχε υπηρετήσει ως κρατικός υπάλληλος στη Θεσσαλονίκη και όταν αποχώρησε, έγραψε γύρω στα 1310 τον παραπάνω λόγο προς τους κατοίκους της πόλης, με τον οποίο τους συμβουλεύει να αποφεύγουν την πλεονεξία, που οδηγεί στην αλόγιστη αύξηση του πλούτου, και να ρυθμίζουν τη ζωή τους με βάση τη δικαιοσύνη, που είναι η μεγαλύτερη από τις αρετές. Τα πρώτα κεφάλαια αυτού του λόγου αποτελούν ένα πραγματικό εγκώμιο για τη Θεσσαλονίκη, την περιοχή της (εικ. 3) και τους κατοίκους της[11].

Στο πέρασμα του 13ου προς το 14ο αιώνα ανήκουν και τα εγκώμια του Αγίου Δημητρίου που γράφτηκαν από άλλους γνωστούς λογίους της εποχής, όπως ο Θεόδωρος Μετοχίτης[12] ή ο Νικηφόρος Γρηγοράς[13]. Ακολουθώντας την παράδοση υμνούν και αυτοί την πατρίδα του Αγίου Δημητρίου, τη Θεσσαλονίκη. Τα εγκώμια όμως αυτά, δίνουν μακριές εξιστορήσεις για το παρελθόν της πόλης και ελάχιστα ενδιαφέρονται για τη σύγχρονή τους εποχή. Ειδικότερα το κείμενο του Νικηφόρου Γρηγορά επιμένει σε συγκρίσεις της Θεσσαλονίκης με αρχαίες πόλεις, όπως η Βαβυλώνα και η Αλεξάνδρεια, για να αποδείξει ότι η Θεσσαλονίκη είναι ισάξιά τους[14].

Εκτενέστερη και σίγουρα πιο σύγχρονη είναι η περιγραφή της Θεσσαλονίκης από το Θεσσαλονικέα λόγιο Δημήτριο Κυδώνη στη μονωδία του "ἐπί τοῖς ἐν Θεσσαλονίκῃ πεσοῦσι". Στο λόγο αυτό, γραμμένο το 1346, εκφράζεται όλη η αγάπη του συγγραφέα για την ιδιαίτερη πατρίδα του, σε μια στιγμή που εκείνη περνούσε μια κρίσιμη καμπή της επανάστασης των Ζηλωτών (1342-1350)[15].

8. Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, *Ιστορία της αλώσεως της Θεσσαλονίκης υπό των Νορμανδών*, έκδ. S. Kyriakidis, Palermo 1961.

9. O. Tafrali, *Thessalonique au quatorziéme siécle*, Paris 1913 (ανατύπωση ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1993). Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης (316 π.Χ.-1983)*, Θεσσαλονίκη 1983, σελ. 135-145.

10. *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* (στο εξής PLP), Wien 1976 κ.ε. αρ. 30961.

11. Νικηφόρος Χούμνος, Θεσσαλονικεύσι συμβουλευτικός, έκδ. J. Fr. Boissonade, *Anecdota Graeca* II, Parisiis 1830, σελ. 139-151.

12. *PLP*. αρ. 17982.

13. *PLP*. αρ. 4442.

14. Β. Λαούρδας, Βυζαντινά και μεταβυζαντινά εγκώμια εις τον Άγιον Δημήτριον, *Μακεδονικά* 4 (1955-60) 56-96.

15. Δημήτριος Κυδώνης, Μονωδία επί τοις εν Θεσσαλονίκη πεσούσι, *PG*. 109. 639-652. Α. Βακαλόπουλος, Η "μονωδία επί τοις εν Θεσσαλονίκη πεσούσι" (1346) και τα ιστορικά στοιχεία της για την ψυχολογία των επαναστατημένων μαζών στη στάση του 1342 κ.ε. *Θεσσαλονίκη* (Επιστημονική Επετηρίδα ΚΙΘ) 4 (1994) 79-99. J. W. Barker, The "monody" of Demetrius Kydones on the Zealot Rising of 1345 in Thessaloniki, *Μελετήματα στη μνήμη Β. Λαούρδα*, Θεσσαλονίκη 1975, σελ. 285-300.

Εγκώμια για την ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Θεσσαλονίκη, προτάσσει στους βίους Θεσσαλονικέων αγίων που συνέγραψε και ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεος Κόκκινος[16] (1353-4 και 1364-1376). Ξεχωριστό ενδιαφέρον από τα κείμενα αυτά παρουσιάζουν τα εγκώμια της Θεσσαλονίκης που περιλαμβάνονται στο βίο της Αγίας Ανυσίας και στο βίο του του Αγίου Σάββα του Νέου[17].

Ο χρονικογράφος της τελευταίας αλώσεως της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς Τούρκους το 1430 Ιωάννης Αναγνώστης συνέγραψε και μια μονωδία "ἐπί τῇ ἁλώσει τῆς Θεσσαλονίκης", στην οποία θρηνεί για τις ομορφιές της πόλης που καταστράφηκαν και χάθηκαν κατά την άλωση[18]. Γενικότερα οι θρήνοι για την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς το 1430, μεταξύ των οποίων ξεχωριστή θέση κατέχει η "μονωδία επί τη αλώσει της Θεσσαλονίκης" του Μάρκου Ευγενικού, μητροπολίτη Εφέσου[19], αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία κειμένων, στα οποία ο έπαινος της πόλης συμβαδίζει και εναλλάσσεται με τις περιγραφές καταστροφών που επέφεραν οι κατακτητές. Τα κείμενα αυτά δεν μπορούν να θεωρηθούν τυπικά εγκωμιαστικά κείμενα.

-3-

Όλα τα εγκώμια ακολουθούν, όπως ήδη είπαμε, πρότυπα και υποδείξεις που γράφτηκαν στα ελληνιστικά χρόνια, προσθέτουν όμως συχνά και κάποια ιδιαίτερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την εποχή τους. Αρχίζουν κατά κανόνα με την περιγραφή του χώρου και ειδικά για τη Θεσσαλονίκη δίνουν μεγάλη σημασία στο τοπίο γύρω από την πόλη και στην παραγωγικότητα της περιοχής. Ιδιαίτερα τονίζεται από τους περισσότερους συγγραφείς το μέγεθος της πόλης και εξαίρεται η οχύρωσή της και το λιμάνι της. Επαινείται επίσης η κοσμοπολίτικη αγορά της και τα άφθονα προϊόντα που κυκλοφορούν σ' αυτήν. Για τους ναούς της πόλης (εικ. 4) και τα δημόσια κτίσματα γίνονται επαινετικές αναφορές, ενώ εγκωμιάζονται και οι κάτοικοί της για τη δραστηριότητά τους και την αγάπη τους προς τα γράμματα. Τέλος, όπως θα περίμενε κανείς από κάθε μεσαιωνικό κείμενο, επαινείται ιδιαίτερα η ευσέβεια των κατοίκων και εγκωμιάζονται οι τοπικοί άγιοι. Φυσικά γίνεται πάντα ιδιαίτερα λόγος για τον πολιούχο Άγιο Δημήτριο.

Όλα αυτά τα θέματα δεν καταλαμβάνουν την ίδια έκταση ούτε τονίζονται ισόποσα στα διάφορα εγκώμια της Θεσσαλονίκης. Έχει συζητηθεί μάλιστα ιδιαίτερα η ομοιότητα ανάμεσα στην περιγραφή της πόλης από τον Ιωάννη Καμινιάτη και τον Νικηφόρο Χούμνο[20], όμως στην πραγματικότητα οι διαφορές ανάμεσα στα δύο κείμενα είναι περισσότερες από τις ομοιότητες. Πέρα από κοινούς τόπους, όπως είναι η παραγωγικότητα της γης, των ποταμών και των λιμνών γύρω από τη Θεσσαλονίκη ή το πλήθος και η ευσέβεια των μοναχών της περιοχής, τα δύο κείμενα διαφέρουν ουσιαστικά. Το μεταγενέστερο χρονικά είναι εκτενέστερο και δίνει πολύ μεγαλύτερη βαρύ-

16. *PLP*. αρ. 11917.

17. Φιλόθεος Κόκκινος, *Αγιολογικά έργα*, έκδ. Δ. Τσάμης, ΚΒΕ. Θεσσαλονικείς Βυζαντινοί Συγγραφείς, Θεσσαλονίκη 1985.

18. Ιωάννης Αναγνώστης, *Διήγησις περί της τελευταίας αλώσεως της Θεσσαλονίκης*, έκδ. Γ. Τσάρας, Θεσσαλονίκη 1958.

19. Μάρκου Ευγενικού, *Εάλω Θεσσαλονίκη, Θρήνος για την άλωση του 1430*, έκδ. Μ. Πιλαβάκης, Θεσσαλονίκη 1997.

20. Οι ομοιότητες έχουν ήδη επισημανθεί από τον J. Fr. Boissonade στην έκδοση του σχετικού λόγου του Νικηφόρου Χούμνου το 1830. Πρβ. Αγγ. Κωνσταντακοπούλου, *Βυζαντινή Θεσσαλονίκη, χώρος και ιδεολογία*, Ιωάννινα 1997, σελ. 150 κ.ε.

Εικ. 4. Ο ναός του Αγίου Δημητρίου και η οδός Αγίου Νικολάου (αρχές 20ου αι.).

τητα στο έμψυχο στοιχείο παρά στην περιγραφή του τοπίου.

Ο Καμινιάτης δίνει ξεχωριστή σημασία στην περιγραφή της ανατολικής πλευράς έξω από την πόλη και παρέχει μια ειδυλλιακή εικόνα με άφθονα νερά, καταπράσινους λόφους, όμορφα περιβόλια και παραγωγικά αμπέλια: "*Τό μέν ὡς πρός νότον τοῦ ὄρους. πρός ἀνατολήν δέ τῆς πόλεως, ὡς λίαν ἐστί παγκαλλές καί ἐράσμιον. Κεκόσμηται γάρ δένδρεσιν ἀμφιλαφέσι, παραδείσοις ποικίλοις, ὕδασιν ἀπείροις, τοῖς μέν πηγαίοις, τοῖς δέ ποταμίοις, οἷς αἱ λόχμαι τοῦ ὄρους τῷ πεδίῳ χαρίζονται καί αὐτήν δέ δεξιοῦνται τήν θάλασσαν. Ἄμπελοι γάρ ἀλλήλαις παραπεφυτευμέναι τά χωρία στεφανοῦσι καί τόν φιλόκαλον ὀφθαλμόν τῇ πληθύι τῶν καρπῶν εἰς εὐφροσύνην προτρέπονται*"[21].

21. Έκδ. G. Böhlig, κεφ. 5. 6-8.

Η μεγάλη πεδιάδα που απλώνεται δυτικά από τη Θεσσαλονίκη εγκωμιάζεται κυρίως στο διάλογο "Τιμαρίων": "*Ἔστι δέ ὁ τόπος λόγου ἐπιεικῶς ἄξιος· γεωργοῖς παντοίων σπερμάτων ἀναδοτικός ἅμα καί τελεσιουργός, στρατιώταις ἡδύς ἐνιππάσασθαι, στρατηγοῖς ἡδίων συντάξαι καί παρατάξαι φάλαγγας, καί δεξιός ὁπλιταγωγῆσαι, μηδέν τι διασπωμένης τῆς φάλαγγος· οὕτως ἄλιθός ἐστιν ἡ χώρα καί ἄθαμνος καί ὁμαλή ἐς τά μάλιστα*"[22].

Το λιμάνι της Θεσσαλονίκης περιγράφει με μεγάλη ακρίβεια ο Ιωάννης Καμινιάτης: "*Καί ἀφορᾷ μέν ὁ κόλπος ἐκ νότου τήν λοιπήν θάλασσαν, ἀφορᾷ δέ τοῦτον ὁμοίως ὁ λιμήν καί τόν λιμένα ἡ πόλις. Ἀλλ' ὁ μέν λιμήν τέτρασι γωνίαις ἐμπεριείληπται, ὁ δέ κόλπος ἐστί περιφερής, τό κύτος ἔχων διά πλείστου βάθους χωροῦν, τά πέρατα δέ και πρό πολλοῦ τῆς χέρσου τά πολλά τῶν ὑδάτων συστείλαντα*"[23]. Εκείνος όμως που περισσότερο θαυμάζει το λιμάνι της πόλης είναι ο Δημήτριος Κυδώνης: "*Λιμένας δέ πολλοί μέν ἐπήνεσαν· ὁ δ' ἐνταῦθα πάντων ἄν δικαίως ἐνίκησεν εἶναι παράδειγμα, ὁ αὐτός ἀντί πόλεως ὤν καί λιμένος, καί τήν πόλιν οὐκ εἰς θάλατταν λήγουσαν, ἀλλ' εἰς πόλιν ἑτέραν ... Μέγιστος δέ ὤν ὧν ἴσμεν λιμένων, μεγίστην παρέχεται τήν ἀσφάλειαν, καί τήν πόλιν οἷον ἐν ἀγκάλαις περιλαμβάνων*"[24].

Το μέγεθος της πόλης και τον περίβολο των τειχών εκθειάζει ιδιαίτερα ο Νικηφόρος Χούμνος: "*Τόν δέ κύκλον αὐτόν τῶν τειχῶν καί τό τῆς πόλεως μέγεθος τίς εὐθύς ἰδών, ούκ εὐθύς ἐξεπλάγη; Ἀκρόπολις μέν ἄνωθεν οὕτω μεγάλη καί περιφανής ἀνέχει, ὡς καί δοκεῖν αὐτήν εἶναι καί μόνην τήν πόλιν· κάτεισι δ' ἐκεῖθεν ἡ πόλις μεγάλη, μεγαλωστί τεταμένη, ἔρωτι, ὡς εἰκάσαι, τοῦ τῇ θαλάσσῃ μιγῆναι. Καί τοίνυν, τόν κύκλον περιβαλομένη λαμπρόν καί μέγαν, πληροῖ τόν πόθον καί μετ' αὐτῆς γίνεται τῆς θαλάσσης ...*"[25].

Ο Νικηφόρος Χούμνος πάλι παραθέτει την πιο ρεαλιστική εικόνα της εντός των τειχών πόλης: "*Ὁ δέ* (ο επισκέπτης) *οὐκ ἔχει τί τῶν ὁρωμένων πρῶτον θαυμάσει, πάντων μεγάλων καί ὑπερφυῶν φαινομένων. Καί γάρ νεώ, μέγιστοι καί κάλλιστοι πάντων ἐν τῇ πόλει καί πανταχόθεν ταύτης ἀνίσχοντες ... Μόλις ἄν τις ἐξ αὐτῶν, καί βίας οὐκ ἄνευ, μετατρέψοι τάς ὄψεις, τάς δ' εὐθύς μεταδέχονται τά λοιπά τῶν οἰκοδομημάτων, πάντα τέχνης ἀρίστης, ὁμοῦ μέν εἰς μέγεθος, ὁμοῦ δ' εἰς κάλλος, τά μέν χρείας ἕνεκεν, τά δέ μόνης φιλοτιμίας ἠσκημένα. Λουτρῶν* (εικ. 5) *καί γάρ τά μέν τῇ χρείᾳ σύμμετρα, τά δέ ὑπέρ τήν χρείαν· οἰκίαι παμμεγέθεις, ἐπί πλεῖστον ἄνω τείνουσαι τοῦ ἀέρος, ... ἄλλη τις ἐπ' ἄλλην εἰς ὕψος ἐγειρομένη, καί διπλῆν ἀνθ' ἁπλῆς ποιοῦσαι την πόλιν, ὡς καί δοκεῖν τήν μέν ἐναέριον εἶναι, τήν δέ ἐπί γῆς ἱδρυμένην*"[26].

Η πλούσια αγορά της Θεσσαλονίκης επαινείται από όλους σχεδόν τους συγγραφείς, αλλά ειδικότερα εγκωμιάζεται από τον ανώνυμο συντάκτη του "Τιμαρίωνα". Σύμφωνα με το κείμενο αυτό στο πανηγύρι του Αγίου Δημητρίου μπορείς να βρεις "*παντοῖον εἶδος, ὅσα ἐν ὑφάσμασι καί νήμασιν ἀνδρῶν τε καί γυναικῶν καί ὅσα ἐκ*

22. Έκδ. έκδ.R. Romano, σελ. 52, στ. 81-86.

23. Έκδ. G. Böhlig, κεφ. 4. 7-8.

24. PG. 109. 641 B.

25. Έκδ. J. Boissonade, σελ. 141-142.

26. Έκδ. J. Boissonade, σελ. 142-143.

Εικ. 5. Το βυζαντινό λουτρό στην Άνω Πόλη της Θεσσαλονίκης (12ος αι.).

Βοιωτίας καί Πελοποννήσου καί ὅσα ἐξ Ἰταλίας εἰς Ἕλληνας ἐμπορικαί νῆες κομίζουσιν. Ἀλλά καί Φοινίκη πολλά συνεισφέρει καί Αἴγυπτος, Ἰσπανία καί Ἡράκλειοι στῆλαι ... Εὔξεινος δέ πρός τό Βυζάντιον τά ἑαυτοῦ διαπέμπων ἐκεῖθεν καί οὗτος κοσμεῖ τήν πανήγυριν, πολλῶν ἵππων πολλῶν ἡμιόνων ἀγόντων τά ἐκεῖθεν ἀγώγιμα"[27].

Ο Νικηφόρος Χούμνος παραθέτει έναν λαμπρό έπαινο για τους κατοίκους της Θεσσαλονίκης. Τους επαινεί για την ευσέβειά τους και τη σταθερή πίστη τους στο Θεό· ακόμη γιατί τιμούν την "*φιλοπτωχίαν, ... την φιλοξενίαν, τῶν πολιτευμάτων ὥσπερ ἄλλο τι τοῦτο πλέον σπουδάζοντες*". Χάρη στη φιλοξενία και την φιλανθρωπία των Θεσσαλονικέων πολλοί ξένοι βρίσκουν καταφύγιο στην πόλη, όπου γρήγορα αφομοιώνονται από τους παλαιότερους κατοίκους, έτσι ώστε, σύμφωνα πάντοτε με το Νικηφόρο Χούμνο, "*οὐδείς ἄπολις, μέχρις ἄν ἡ τῶν Θεσσαλονικέων ᾖ πόλις*"[28].

Την αγάπη των Θεσσαλονικέων προς τα γράμματα περισσότερο από όλους τονίζει ο Δημήτριος Κυδώνης: "*Ρητόρων δέ καί φιλοσόφων καί τῶν ἄλλων τῶν ἐπί τοῖς λόγοις, ποῦ τις ἄν ἤ πλείους ἤ καλλίους ἴδοι χορούς; Ἀλλ' ἐνταῦθα πάντες συγχωροῦσι τῇ πόλει, καί διατριβήν καλοῦσι κοινήν, πάντων παρά τάς ενταῦθα μούσας ἐπειγομένων. Ἀλλά μήν τοῦτο γε μόνον οὐκ ἔνεστ' εἰπεῖν, ὡς νῦν μέν αὐτῇ συμβέβηκε προστῆναι τῶν λόγων, ἧν δ' ὅτε μετά τῶν ἀγνοούντων ἐτέτακτο· ἀλλά τόν ἅπαντα δή χρόνον Ἑλικών ἦν ἡ πόλις καί νενίκηκεν ἐνταῦθα τά τῶν μουσῶν δι' αἰῶνος ἀκμάζειν*"[29].

Για τα πολλά μοναστήρια της περιοχής (εικ. 6), τους τοπικούς αγίους και φυσικά για τον πολιούχο Άγιο Δημήτριο γίνεται λόγος σχεδόν σε όλα τα εγκωμιαστικά κείμενα της Θεσσαλονίκης. Ιδιαίτερα βέβαια επαινούν την ευσέβεια των Θεσσαλονικέων οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς, όπως ο οικουμενικός πατριάρχης Φιλόθεος Κόκκινος. Σύμφωνα με αυτόν λοιπόν, την ευσέβεια των κατοίκων της Θεσσαλονίκης "*δηλοῖ ὁ μακάριστος τῶν ἀσκητῶν καί τῶν μαρτύρων* (εικ. 7) *χορός, οὐκ ἀρρένων μόνον ἀλλά καί θηλειῶν, μέχρις αἵματος τόν κατά τῆς ἁμαρτίας εὐκλεῶς διηνυκότων ἀγῶνα καί γῆν ἅπασαν καθηγιακότων ἐντεῦθεν, ὅσην ὁ σωτήριος τοῦ εὐαγγελίου περιέλαβε λόγος*". Ιδιαίτερα ο Άγιος Δημήτριος δίνει τήν ταυτότητα της πόλης και χαρακτηρίζεται "*περιφανής ταύτης στρατηγός καί παντοδαπός πολιοῦχος καί ρύστης, ... οὗ πλήρης τῶν θαυμάτων ἤπειρός τε καί νῆσοι καί τά τῆς οἰκουμένης ἔσχατα· δι' ὅν ἐπισημοτέρα πολλῷ καί περιώνυμος χρηματίζει ἡ πόλις, συνακοουμένη τοῖς τούτου κατορθώμασι μετά πολλοῦ τοῦ θαύματος καί συλλαλουμένη*"[30].

27. Έκδ. R. Romano, σελ. 54-55, στ. 148-158.

28. Έκδ. J. Boissonade, σελ. 146-148.

29. PG. 109. 644 Δ.

Εικ. 6. Άποψη του ναού του Αγίου Παντελεήμονας παλιού καθολικού της βυζαντινής μονής της Περιβλέπτου ή του Κυρ-Ισαάκ (14ος αι.).

-4-

Η πλούσια φρασεολογία των μεσαιωνικών κειμένων είναι γνωστή και δύσκολα συμβαδίζει με τις νεότερες απαιτήσεις για ένα πιο μεστό και λιτό γραπτό λόγο. Ακριβώς γι' αυτό η μετάφρασή τους παρουσιάζει πολλές δυσκολίες, μερικές φορές σχεδόν αξεπέραστες. Άλλωστε, οι εμπειρίες από μεταφράσεις βυζαντινών κειμένων στα νέα ελληνικά είναι σχετικά πρόσφατες και μόνο τα εντελώς τελευταία χρόνια παρουσιάστηκε μία αρκετά μακριά σειρά καλών κατά κανόνα μεταφράσεων αφηγηματικών κειμένων της βυζαντινής πε-

30. Αγιολογικά έργα, έκδ. Δ. Τσάμης, σελ. 65 και 164.

Εικ. 7. Δεόμενος μάρτυρας από τα ψηφιδωτά του τρούλλου της Ροτόντας (5ος αι.).

ριόδου. Από τα εγκώμια της βυζαντινής Θεσσαλονίκης λίγα είναι μεταφρασμένα στη σύγχρονή μας γλώσσα. Το έργο του Ιωάννη Καμινιάτη έχει παλαιότερη μετάφραση από το Γιάννη Τσάρα το 1987[31]. Υπάρχει ακόμη μετάφραση του Φάνη Κακριδή για το μεγαλύτερο τμήμα του εγκωμίου της Θεσσαλονίκης που περιλαμβάνεται στο διάλογο "Τιμαρίων", δημοσιευμένη στην εφημερίδα "Το Βήμα" με ευκαιρία την επέτειο της 26ης Οκτωβρίου πρίν από μερικά χρόνια (Κυριακή 25-10-1992), ενώ σχετικά πρόσφατα, το 1994, δημοσιεύτηκε από τον Απόστολο Βακαλόπουλο στον τέταρτο τόμο του περιοδικού *ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ* (Επιστημονική Επετηρίδα του ΚΙΘ) μετάφραση του λόγου του Δημητρίου Κυδώνη "*Μονωδία ἐπί τοῖς ἐν Θεσσαλονίκῃ πεσοῦσι*" μαζί με το εγκώμιο της πόλης που περιλαμβάνεται στο λόγο αυτό[32]. Την άνοιξη του 1999 συγκέντρωσα σε ένα μικρό τόμο τα σημαντικότερα γνωστά εγκώμια της βυζαντινής Θεσσαλονίκης και τα εξέδωσα με νεοελληνική μετάφραση, μια αρκετά μεγάλη εισαγωγή και σύντομα σχόλια[33].

31. Γ. Τσάρας, Ιωάννου Καμενιάτου στην άλωση της Θεσσαλονίκης (904 μ.Χ.), Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια, Θεσσαλονίκη 1987.

32. Βλ. υποσημ. 15.

33. Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Εγκώμια της Βυζαντινής Θεσσαλονίκης* (Εισαγωγή, κείμενα, μετάφραση), εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1999.

Π. Καμπανής

ΠΗΛΙΝΕΣ ΠΙΠΕΣ ΚΑΠΝΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Η αρχαιολογική έρευνα της 9ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων για την αποκάλυψη του βυζαντινού παρελθόντος της Θεσσαλονίκης περνά και μέσα από την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας.

Τα επιφανειακά στρώματα που σχηματίστηκαν τους τελευταίους αιώνες, εκτός από τα οικοδομικά λείψανα έδωσαν και πολλά κινητά αντικείμενα, μάρτυρες της καθημερινής ζωής των κατοίκων της πόλης. Ανάμεσά τους καταγράφεται σημαντικός αριθμός πήλινων λουλάδων που χρονολογούνται από τον 17ο ως τον 19ο αι. Τα μικρά αυτά πήλινα έργα τέχνης έρχονται να συμπληρώσουν τις γνώσεις μας για την οικονομική και κοινωνική ιστορία της Θεσσαλονί-

Εικ. 1. Αμαντέο Πρεστόζι "Το Καφενείο", ακουαρέλα 1854.

κης καθώς και για τις συνήθειες των κατοίκων της στα σκοτεινά χρόνια της Τουρκοκρατίας. Προσωπικά αντικείμενα καθημερινής χρήσης σε στιγμές μοναξιάς, στεναχώριας, αγωνίας, θλίψης, απογοήτευσης, αλλά και χαράς, δημιουργίας, διασκέδασης και ευτυχίας, ένωσαν άνδρες και γυναίκες, πλούσιους και φτωχούς, Έλληνες, Τούρκους και Εβραίους (εικ. 1).

Οι αρχαιολογικές ενδείξεις για την χρονολόγησή τους είναι ανεπαρκείς, γιατί στις περισσότερες ανασκαφές της Ν.Α. Μεσογείου, το υλικό από τον 17ο-19ο αι. χαρακτηρίσθηκε "μοντέρνο" και παραμερίσθηκε. Οι μελέτες των Hayes, Robinson και Stanceva, προϊόντα μακροχρόνιας και επίπονης δουλειάς, στέκουν τα τελευταία 20 χρόνια μοναδικοί οδηγοί στην συγκεκριμένη έρευνα. Τα εκατοντάδες δείγματα που φυλάσσονται στις αποθήκες της 9ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού αποτελούν κοινούς τύπους για όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Παρ' όλο που η Θεσσαλονίκη ήταν μια πόλη με καλλιτεχνική παράδοση, όπου οι τέχνες συνέχισαν να εξασκούνται με δεξιοτεχνία και την περίοδο της Τουρκοκρατίας και το λιμάνι της το κέντρο διακίνησης του καπνού όλης της Μεσογείου[1], δεν υπάρχουν μέχρι σήμερα ενδείξεις για την ύπαρξη εργαστηρίων.

Στα τέλη του 15ου αι., με την ανακάλυψη της Αμερικής από τον Χριστόφορο Κολόμβο, οι Ευρωπαίοι ανακαλύπτουν και τον καπνό. Το φυτό του καπνού εδώ και χιλιάδες χρόνια καλλιεργούνταν και χρησιμοποιούνταν από τους Ινδιάνους της Αμερικής. Όταν οι Ισπανοί αποβιβάστηκαν στο Μεξικό το 1519, βρήκαν τους ιθαγενείς να καλλιεργούν το "ιερό", όπως το αποκαλούσαν, φυτό, γιατί πίστευαν ότι έχει μεγάλες θεραπευτικές ικανότητες για ασθένειες όπως η βρογχίτιδα, το άσθμα, οι ρευματισμοί. Θεράπευαν θανατηφόρες πληγές και ανίατες αρρώστιες. Ξόρκιζαν τα κακά πνεύματα, θυμιάτιζαν τις καλύβες τους και έφτιαχναν φυλαχτά.

Η "πίπα της ειρήνης" χρησιμοποιούνταν από όλες τις φυλές των Ινδιάνων στα μεγάλα συμβούλια, ήταν πλούσια διακοσμημένη, και την διατηρούσαν σαν ιερό αντικείμενο (εικ. 2).

Ο σπουδαίος ρόλος που έπαιξε η πίπα καπνού στη ζωή των Ινδιάνων φαίνεται καθαρά στο ακόλουθο κείμενο της φυλής Οσάγκε[2]:

Αυτός ο λαός έχει μια πίπα,
που την έκανε σώμα του.
Ω! Χον-γκα, έχω μια πίπα που την έκανα σώμα μου.
Αν κι εσύ την κάνεις σώμα σου,
θα έχεις ένα σώμα χωρίς καμιά αιτία θανάτου.
Κοίταξε τη σύνδεση του λαιμού, είπε,
που την έκανα σύνδεση του λαιμού μου.
Κοίταξε το στόμιο της πίπας,
που το έκανα στόμα μου.
Κοίταξε τη δεξιά μεριά της πίπας,
που την έκανα δεξιά μεριά του σώματός μου.
Κοίταξε τη σπονδυλική στήλη της πίπας,
που την έκανα σπονδυλική στήλη μου.
Κοίταξε την αριστερή μεριά της πίπας,
που την έκανα αριστερή μεριά του σώματός μου.
Κοίταξε το άνοιγμα της πίπας,
που το έκανα άνοιγμα του σώματός μου...
...χρησιμοποίησε την πίπα
σαν μια προσφορά στις ικεσίες σου,
και οι προσευχές σου αμέσως θα εισακουστούν...

1. Νίκος Σβορώνος: "Το εμπόριο της Θεσσαλονίκης τον 18ο αιώνα" Θεσ/νίκη 19.

2. Μπλάχ Ελχ: "Η ιερή πίπα των Ινδιάνων" εκδ. ΚΕΔΡΟΣ Αθήνα 1994, σελ. 60.

***Εικ. 2.** Ινδιάνοι καπνίζουν την πίπα της ειρήνης, (γκραβούρα).*

Οι πρώτες καλλιέργειες καπνού στην Ευρώπη έγιναν γύρω στα 1550 στην Ισπανία και στην Πορτογαλία. Ο Jean Nicot, πρέσβης της Γαλλίας στην Πορτογαλία, έστειλε το 1560 σκόνη καπνού στην βασιλομήτορα Αικατερίνη των Μεδίκων, για να θεραπεύσει τις ημικρανίες της. Οι θεραπευτικές ιδιότητες του φυτού αναγνωρίζονται αμέσως και το θεωρούν herba panacea. Δέκα χρόνια αργότερα ο βοτανιστής Jean Liebault ονομάζει προς τιμήν του Nicot το φυτό του καπνού Nicotiana Tabacum.

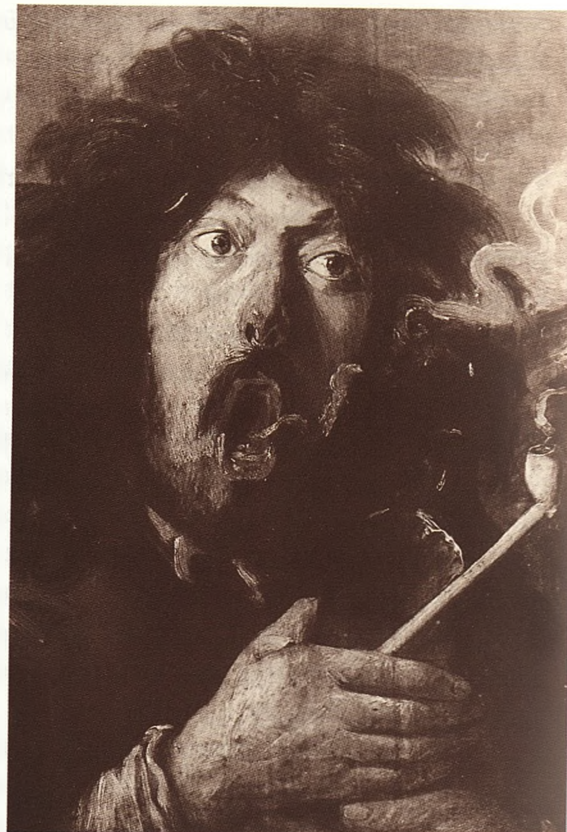
Πρώτος Ευρωπαίος καπνιστής υπήρξε ο Ralph Lane, κυβερνήτης της Virginia, ο οποίος το 1586 έστειλε στον Sir Walter Raleigh μία πίπα και του δίδαξε πώς να την χρησιμοποιήσει[3]. Από την Αγγλία η συνήθεια του καπνίσματος εξαπλώνεται ραγδαία σ' όλη την Ευρώπη. Η χρήση του καπνού γίνεται κατάχρηση. Δημιουργούνται αντιδράσεις και κηρύσσεται πόλεμος. Θρησκεία, ηθική, υγεία και δημόσια ασφάλεια τάσσονται εναντίον του καπνίσματος. Αφορισμοί, πρόστιμα, φυλακίσεις, απαγχονισμοί. Οι διώξεις σταμάτησαν, όταν ο καπνός άρχισε να γίνεται ρυθμιστικός παράγοντας της οικονομίας πολλών κρατών και κυβερνήσεων.

Η καλλιέργεια του καπνού ήρθε στην Ελλάδα στα τέλη του 16ου αι. από Γάλλους εμπόρους στην περιοχή της Θεσσαλονίκης[4]. Επεκτάθηκε στην κοιλάδα του Αξιού και από 'κει στην υπόλοιπη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το κάπνισμα άρχισε να γίνεται έθιμο σε πλούσιους και φτωχούς, άνδρες και γυναίκες, μικρούς και μεγάλους. Το 1633 επί βασιλείας του Μουράτ Δ΄ το κάπνισμα απαγορεύτηκε με θανατική ποινή. Σαν αίτιο πυρκαγιών κατεδαφίζονται καφενεία και καπηλιά, όπου συγκεντρώνονταν οι καπνιστές. Οι καπνομανείς, για να ξεπεράσουν την απαγόρευσή του, τον εισέπνεαν από τη μύτη. Το 1687 με φιρμάνι του Σουλτάνου Σουλεϊμάν Β΄ η οθωμανική κυβέρνηση στράφηκε σε πιο ήπια μέτρα. Ο Μουσταφά Γ΄ (1757-1773) μετέτρεψε το εμπόριο του καπνού σε μονοπώλιο του βασιλικού ταμείου και σταμάτησε τις διώξεις κατά των καπνιστών.

Η σύντομη αυτή ιστορία του καπνού είναι μια πρόσβαση στην έρευνα της ιστορίας του κυριότερου καπνιστικού αντικειμένου - της πήλινης πίπας. Στην Ευρώπη δύο είδη ξεχώρισαν: η μονοκόματη πίπα από άσπρο πηλό με ενσωματωμένη βέργα, χαρακτηριστικός τύ-

3. R.W.Robinson: "Tobacco pipes of Corinth and of the Athenian Agora", Hesperia 54, 1985, σελ. 150.

4. Β. Θασίτης: "Το χρονικό του καπνού" Εκλογή. Δεκ. 1950, σελ. 11.

Εικ. 3. Αντριέν Μπρουβέρ (1605-1638) "Ο καπνιστής", ζωγραφική σε ξύλο.

πος της Αγγλίας, Ολλανδίας και Γαλλίας (εικ. 3) και η πίπα από κόκκινο πηλό με ξεχωριστή βέργα από καλάμι ή ξύλο, χαρακτηριστικός τύπος της Ν.Α Μεσογείου, Β. Αφρικής και όλης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (εικ. 4).

Η ανατολική ή τούρκικη πίπα ονομάζεται τσιμπούκι (çubuc): *"Το τσιμπούκι αποτελείται, ως γνωστόν, από ένα λουλά από κόκκινο πηλό και ένα μακρύ ξύλινο ματσούκι τρυπημένο από μέσα... Το πρώτο χρέος ενός τσιμπουκιού είναι να είναι πολύ μακρύ και πολύ χοντρό: στα καλά σπίτια καπνίζουν αληθινά ρόπαλα. Κάθε τσιμπούκι που σέβεται τον εαυτό του πλένεται και ξύνεται από μέσα κάθε φορά που χρησιμοποιείται. Τα επιστόμια από κεχριμπάρι ή γυαλί δεν χρησιμεύουν παρά να χαλάνε τον καπνό δίνοντάς του στυφάδα. Οι αληθινοί καπνιστές δαγκώνουν το ξύλινο μαρκούτσι από αρωματικό ξύλο. Το τσιμπούκι το φέρνει ένας υπηρέτης που καπνίζει, στο δρόμο, για να το κρατάει αναμμένο. Ο καπνός που γεμίζει το λουλά πρέπει να ξεχειλίζει ολοτρόγυρα και να πέφτει σε χρυσά τσαμπιά...."*[5]. Το τσιμπούκι επομένως αποτελείται από τρία μέρη: το καμινίδιο δηλ. το μικρό δοχείο με σωληνοειδή προεξοχή στη μια πλευρά, μέσα στο οποίο καίγεται ο καπνός (τουρκ. lüle - λουλάς). Ο λουλάς μπορούσε να είναι από πέτρα, ξύλο, σηπιόλιθο ή

5. Ε. Αμπού: "Η Ελλάδα του Όθωνος" εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα.

Εικ. 4. Ο Μάρκος Μπότσαρης με πίπα. Πίνακας του L. Dupré, 19ος αι.

μέταλλο, αλλά κατά κανόνα ήταν πήλινος.

Την καπνοσύριγγα ή τσιμπουκόβεργα δηλ. την τρυπημένη βέργα που κατά τη χρήση εισχωρούσε και προσαρμόζονταν στην σωληνοειδή προεξοχή του λουλά. Οι τσιμπουκόβεργες κατασκευάζονταν από κλωνάρια κερασιάς, γιασεμιού, πορτοκαλιάς ή λεμονιάς, που με το άρωμά τους προσέφεραν μεγαλύτερη απόλαυση στον καπνιστή. Το μήκος τους κυμαίνονταν από 1 έως 4 μ. και για τη μεταφορά τους χρειαζόταν πολλές φορές μέχρι και δύο υπηρέτες, τους λεγόμενους τσιμπουκτσήδες που είχαν και την ευθύνη της προετοιμασίας για το άναμμα της πίπας, την ανανέωση του καπνού και την συντήρηση και καθαριότητα αυτής. Το τρίτο στέλεχος του τσιμπουκιού ήταν το επιστόμιο (τουρκ. imame), που τοποθετείται στο άκρο της βέργας απ' όπου ρουφιέται ο καπνός. Συνήθως ήταν από ήλεκτρο, αλλά και από μάρμαρο, κόκκαλο, ελεφαντόδοντο, σμάλτο επιχρυσωμένο, διακοσμημένο με ημιπολύτιμους λίθους. Στις γυναικείες πίπες πολλές φορές συναντούμε επιστόμια από κοράλλι (εικ. 5).

Για την κατασκευή ενός τσιμπουκιού απασχολούνταν μεγάλος και διαφορετικός αριθμός τεχνιτών. Ειδικά περιβόλια χρησιμοποιούνταν για τις τσιμπουκόβεργες, χρυσοχόοι και κοσμηματοποιοί

Εικ. 5. *Πίπα με επιστόμιο από κοράλλι.*

για τα επιστόμια και ειδικά εργαστήρια για την κατασκευή των πήλινων λουλάδων.

Το πρώτο εργαστήριο κατασκευής πίπας στην Ευρώπη δημιουργήθηκε το 1575 στο Broseley του Shropshire της Αγγλίας. Από τον 17ο αιώνα τα κέντρα μεταφέρονται στην Γκούντα της Ολλανδίας όπου παράγονται και οι περίφημες πίπες "Εστεμμένο Ρόδο[6]". Το πότε και πού κατασκευάστηκε η πρώτη τούρκικη πίπα είναι άγνωστο. Στη Σόφια, δεύτερη πόλη μετά την Κωνσταντινούπολη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το 1604 ιδρύεται η πρώτη συντεχνία των λουλατζήδων. Η Varna και το Burgaz είναι δυο ακόμη γνωστά κέντρα. Για το Burgaz ο Dr Covel έγραψε στα 1665 "... οι καλύτεροι λουλάδες βρίσκονται εκεί απ' όλη την Τουρκία..."[7]. Η πόλη που βρίσκεται κοντά στην Ανδριανούπολη σήμερα ονομάζεται Lüleburgaz. Τα εργαστήρια στο Tophane της Κωνσταντινούπολης και στο Assiut της Αιγύπτου κυριαρχούν το 18ο και 19ο αι. Στην Ελλάδα παρ' όλο που ο καπνός ήταν ένα βασικό προϊόν εξαγωγής, δύο κέντρα καταγράφονται από τον Εβλιγιά Τσελεμπή: Τα Γιαννιτσά για τις εξαιρετικές χαρακτές ξύλινες κεφαλές και οι Θήβες για τον πολύ καλής ποιότητας σηπιόλιθο[8]. Τσιμπουκόβεργες και επιστόμια έχουν σωθεί σε ελάχιστα δείγματα στο Topkapi στην Κωνσταντινούπολη και στο Μουσείο Μπενάκη. Οι πήλινοι λουλάδες αντίθετα βρίσκονται σε πολύ μεγάλο αριθμό σε ανασκαφές.

Παρ' όλο που η πρώτη ύλη των λουλάδων είναι ο πηλός, η τέχνη της κατασκευής τους έρχεται πιο κοντά στην τέχνη των αργυροχρυσοχόων απ' ό,τι σ' αυτή των αγγειοπλαστών. Τα είδη των πηλών που χρησιμοποιήθηκαν ήταν εξαιρετικά και πολύ προσεκτικά επεξεργασμένα. Η άργιλος δουλεύονταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να γίνει λεπτή σαν σκόνη και στο ζύμωμα με το νερό ο πηλός έφτανε στο μεγαλύτερο βαθμό της πλαστικότητάς του. Οι πρώτες πίπες του 17ου αι. κατασκευάζονταν από άσπρο ή ελαφρώς γκρι πηλό, όπως οι αντίστοιχες Ευρωπαϊκές, αλλά πριν το τέλος του 17ου αι. αντικαταστάθηκαν από κόκκινο ή κίτρινο πηλό. Ο κόκκινος πηλός, ο οποίος άρχισε να γίνεται το προτιμότερο υλικό παντού στην Ανατολή από τον 18ο αι. και μετά, προέρχονταν από την ανατολική Τουρκία από την περιοχή της λίμνης Van και ήταν γνωστός με το όνομα Gölbahar (Ανοιξιάτικο Ρόδο)[9]. Όταν ο κόκκινος πηλός δεν ήταν διαθέσιμος και χρησιμοποιούνταν πηλός άλλου χρώματος, μετά την κατασκευή της η πίπα καλύπτονταν με σκουροκόκκινο χρώμα, έτσι ώστε μετά το ψήσιμο να αποκτήσει το επιθυμητό κόκκινο χρώμα.

Η κατασκευή της πίπας, που συνήθως έχει πολύ λεπτά τοιχώματα και μικρό μέγεθος, απαιτούσε ικανότητα και κάποια πείρα. Το σχήμα δινόταν με μήτρες από μαλακιά πέτρα, ξύλο ή και μέταλλο. Αφού άλειφαν τη μήτρα με λάδι ή κάποια άλλη ουσία, για να μη κολλάει ο πηλός, τοποθετούσαν λεπτό στρώμα αραιωμένου πηλού, ώστε να εισχωρήσει σ' όλες τις λεπτομέρειες της μήτρας. Από πάνω τοποθετούσαν ένα δεύτερο στρώμα πηλού με τα δάκτυλα, για να ακολουθήσει τις κοιλότητες της μήτρας. Στη συνέχεια έκλειναν τα δύο κομμάτια της μήτρας και, αφού ο πηλός στέγνωνε, η πίπα ξεκολλούσε εύκολα απ' αυτή. Ήταν όμως δυνατόν να κατασκευάζονται μεμονωμένα τα δύο τμήματα της πίπας και στη συνέχεια να ενώνονται με λεπτό στρώμα πηλού, που κάλυπτε το σημείο ένωσης. Η σωληνωτή προεξοχή που χρησίμευε σαν υποδοχέας της τσιμπουκόβεργας, κατασκευάζονταν με τον ίδιο τρόπο και κατόπιν ενώνονταν με πηλό με το καμινίδιο.

Το σχήμα και η διακόσμηση ήταν από τις μεγαλύτερες έγνοιες των καλλιτεχνών. Στους τρεις αιώνες που η πήλινη πίπα κυριάρχησε σαν καπνιστικό αντικείμενο τέσσερις βασικοί τύποι διακρίθηκαν με πολλές παραλλαγές, που οφείλονται στην πλούσια φαντασία των κατασκευαστών. Τον 17ο αι., που ο καπνός είναι ακόμη ακριβός και δύσκολα διαθέσιμος, οι πίπες ήταν μικρού μεγέθους. Το χείλος, η κούπα και η σωληνωτή προεξοχή δεν ήταν συνδεδεμένα, αλλά συγχωνευμένα το ένα στο άλλο σαν λυγισμένος κάδος. Ο μονοκόμματος αυτός τύπος είχε ελάχιστη διακόσμηση και συνήθως καλύπτονταν από κόκκινο ή μαβί επίχρισμα. (εικ. 6). Στα τέλη του 17ου αι. εμφανίζεται ο ημισφαιρικός τύπος με προεξοχή που ενώνεται με το σώμα σε 60° γωνία και συνεχίζει στο κάτω μέρος σχηματίζοντας καρίνα. Ο τύπος αυτός κυριαρχεί όλο το 18ο αι. και η παραγωγή του φτάνει μέχρι τα μέσα του 19ου αι. Το μέγεθος αυξάνει σημαντικά και ο πλούτος των παραλλαγών και των διακοσμήσεων ανάγει τις πίπες σε μικρά έργα τέχνης. Η πήλινη πίπα δεν είναι απλά ένα χρηστικό αντικείμενο αλλά και ένας τρόπος επίδειξης πλούτου και αρχοντιάς. Το βασικό ημισφαιρικό σχήμα δίνεται ψηλό ή χαμηλό, συμπιεσμένο σαν σακί ή πεταλλόσχημο. Το χείλος ευθύ, καμπύλο, ή κοίλο. Η προεξοχή άλλοτε λεία και άλλοτε πολυεδρική καταλήγει σε πλούσια διακοσμημένο δακτυλίδι. Η διακόσμηση της εξωτερικής επιφάνειας είναι μοναδική. Δύσκολα συναντάς ομοιότητες στα εκατοντάδες παραδείγματα που σώζονται. Η διακόσμηση γινόταν με πολλούς τρόπους: ανάγλυφη διαμορφωμένη στη μήτρα, με μικρές σφραγίδες πάνω στον άψητο ακόμα μαλακό πηλό και εγχάρακτη με τη βοήθεια πολύ λεπτών εργαλείων. Η διακόσμηση παρουσιάζει ποικιλία σχεδίων και συνδυασμών. Γεωμετρικά κοσμήματα συμπλέκονται με φυτικά. Άνθη, δενδρύλια, ακτίνες, στάλες, ανθέμια, λέπια, κουκουνάρια, αχιβάδες, στίγματα, κρόσια, ρόμβοι, τρίγωνα, ελισσόμενοι βλαστοί, οδοντωτές και αλυσιδωτές ταινίες. Μερικές συνθέσεις φαίνεται σα να επαναλαμβάνουν τα πέτρινα διακοσμητικά στοιχεία της ισλαμικής αρχιτεκτονικής. Τα κεραμικά από τη Νίκαια και την Κιουτάχεια είναι ακόμη μια πηγή έμπνευσης των δημιουργών. Μερικές φορές για να δώσουν μεγαλύτερη αξία

Εικ. 6. *Πίπα μονοκόμματου τύπου (17ος αι.).*

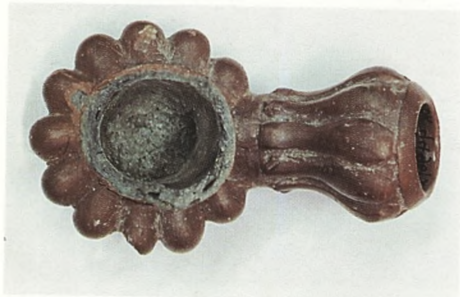
Εικ. 7. *Πίπα με επίχρυση διακόσμηση.*

6. Η ιστορία του Ελληνικού Τσιγάρου, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997 σελ. 32.

7. R. W. Robinson: "Clay Tobacco pipes from the Kerameikos" Ath. Mitt. 98. 1983. σελ. 268.

8. Ι. Γιαννόπουλος: "Η περιήγησις του Εβλιά Τσελεμπή ανά την στερεάν Ελλάδα" Επετηρίς Εταιρείας Στερεο-ελλαδικών Μελετών 2. 1969. σελ. 171. Εβλιά Τσελεμπή: "Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία" μετ. Β. Δημητριάδη. Θεσ/νίκη 1973. σελ. 223.

9. H. Kocabas: "Tophane Pipe Making" Turk Etnografya Dergisi 5. Ankara 1962/63. σελ. 12-14.

Εικ. 8. Πίπα με δισκόμορφη βάση (18ος αι.).

Εικ. 9. Πίπα καλυκόσχημη (19ος-20ος αι.)

Εικ. 10. Πίπα με σφραγίδα εργαστηρίου.

στην ευτελή ύλη του πηλού οι τεχνίτες χρύσωναν την επιφάνεια πάνω από τη διακόσμηση ή προσάρμοζαν ένθετα ασημένια στολίδια (εικ. 7). Ο τρίτος τύπος, αυτός με τη δισκοειδή βάση εμφανίζεται στα μέσα του 18ου αι. και φτάνει μέχρι τις αρχές του 19ου αι. Το σώμα έχει συμπιεστεί σ' ένα δίσκο πάνω στον οποίο το χείλος κάθεται, όπως το φλυτζάνι του καφέ στο πιατάκι. Η διακόσμηση μειώνεται αισθητά και η ομορφιά τους στηρίζεται στο βαθυκόκκινο γάνωμα της επιφάνειας (εικ. 8). Ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι πίπες αυτής της κατηγορίας παράγονταν το 19ο αι. και στο Παρίσι σαν ανατολίτικη μόδα[10]. Η τελευταία κατηγορία είναι ο καλυκόσχημος τύπος, που η παραγωγή του ξεκινά στις αρχές του 19ου αι. και φτάνει μέχρι τις αρχές του 20ου αι. Ο τύπος αυτός έχει δύο υποκατηγορίες: μια με ψηλό και λεπτό σώμα διακοσμημένο με φειδώ, συνήθως στο μπροστινό μέρος και μια με κοντύτερο και χονδρό σώμα πλούσια διακοσμημένο (εικ. 9).

Από τον 18ο αι και μετά πάνω στις πίπες εμφανίζονται μικρές σφραγίδες με αραβικούς χαρακτήρες ή με σύμβολα όπως άνθη, πουλιά, κ.λ.π., που σηματοδοτούν τον τίτλο του εργαστηρίου (εικ. 10).

Η χρήση των άβολων στις μετακινήσεις και απαιτητικών στη φροντίδα τσιμπουκιών περιορίστηκε σημαντικά από τις νεότερες γενιές. Νέοι καιροί με νέους κοινωνικοοικονομικούς όρους άλλαξαν τον τρόπο ζωής και συνήθειας των καταναλωτών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αμπού Ε. "Η Ελλάδα του Όθωνος" εκδ. Αφών Τολίδη, Αθήνα.
2. Βαβυλοπούλου-Χαριτωνίδου Α.: "Πήλινες πίπες και ναργιλέδες από τις ανασκαφές του αρχαιολογικού χώρου της Βιβλιοθήκης Αδριανού Αθηνών", περ. Αρχαιολογία 67, Ιούνιος 1998, σελ. 62-70.
3. Γιαννόπουλος Ι: "Η περιήγησις του Εβλιά Τσελεμπή ανά την στερεάν Ελλάδα", Επετηρίς Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών 2, 1969.
4. Εβλιά Τσελεμπή: "Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία" μετ. Β. Δημητριάδη, Θεσ/νικη 1973.
5. Έλκ Μπλάκ: "Η ιερή πίπα των Ινδιάνων" εκδ. ΚΕΔΡΟΣ, Αθήνα 1994.
6. Η Μεγάλη Αμερικανική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος ΙΒ', Αθήνα 1968, σελ. 620-623.
7. Η Ιστορία του Ελληνικού Τσιγάρου, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997.
8. Hayes: "The Archaeology of the Clay Pipe" IV BAR 5 XCII, London 1980.
9. Hayes: "Excavations at Saraçhane in Istanbul" II Princeton 1992, σελ. 391-395.
10. Θασίτης Β: "Το χρονικό του καπνού", Εκλογή, Δεκ. 1950.
11. Iltcheva V: "Clay pipes of Veliko Tirnovo" Godišnik na muzeite of severna Bulgarija, I, 1975.
12. Kocabas H: "Tophane Pipe Making" Turk ethographya dergisi 5, 1962/63.

10. M. Stanceva: "La confection de pipes en Bulgarie" Muzej Primenjene Umetnosti 19/20 Beograd 1975-76 σελ. 130.

13. Καμπάνης Π: "Πήλινες πίπες εποχής Τουρκοκρατίας" περ. Tobacco 2. Θεσ/νικη Δεκ '99, σελ. 88-91.
14. Rapaport B: "A complete Guide to Collecting Antique Pipes" London 1979.
15. Ριζοπούλου-Ηγουμενίδου Ε: "Η αστική ενδυμασία της Κύπρου κατά τον 18ο-19ο αιώνα", Λευκωσία 1993.
16. Robinson R. W. "Clay Tobacco Pipes from the Kerameikos" Ath. Mitt. 98, 1983.
17. Robinson R. W.: " Tobacco pipes of Corinth and of the Athenian Agora" Hesperia 54, 1985.
18. Σβορώνος Ν: "Το εμπόριο της Θεσ/νίκης τον 18ο αιώνα" εκδ. Θεμέλιο. Θεσ/νικη 1996.
19. Shaw Th: "Early Smoking Pipes: in Africa, Europe and America" Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland 90, 1960.
20. Stanceva M-Medarova S: "Fabrication des pipes en ceramique chez nous" Muzei i pametnici na Kulturata, 8, 1968.
21. Stanceva M: "La collection de pipes du Musée de Varna" Bulletin du Musée national de Varna, 8 1972.
22. Stanceva M: "La confection de pipes en Bulgarie" Muzej Primenjene Umetnosti. Muzejske Zbirke 19/20, 1975- 76.
23. Turnbaugh W: "Native North American Smoking Pipes", Archaeology 33, 1980, σελ. 15-22.
24. Walker I. C: "Clay Pipes from the Fortress of Lanisbourg", Archaeology 20. 1967, σελ. 187-193.

Α. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Η ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1914

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, SALONICA, SALONIQUE, SALONICH, SELANIK, SALONICCO, SOLUN

ΤΑ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΑ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Η δημιουργία ενός τακτικού δικτύου ξένων ταχυδρομικών υπηρεσιών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν αποτέλεσμα των προνομίων που οι Σουλτάνοι παρείχαν σε πολίτες ευρωπαϊκών χωρών που κατοικούσαν στην Αυτοκρατορία. Στους Γάλλους δόθηκαν εξαιρετικώς ιδιαίτερα προνόμια από το Σουλτάνο ήδη από το 1535. Σαν αποτέλεσμα μπορούσαν να ναυσιπλοούν την ανατολική Μεσόγειο ελεύθερα και να εμπορεύονται με χαμηλούς ή καθόλου φόρους. Τα προνόμια αυτά, που έγιναν πρόδρομος για όλες τις παρόμοιες απαιτήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, ήταν οι πρώτες διομολογήσεις.

Οι διομολογήσεις χορηγούσαν ειδικά νομικά δικαιώματα και φορολογικές παραχωρήσεις στους Ευρωπαίους που κατοικούσαν μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στους αιώνες που ακολούθησαν, η Αγγλία, η Βενετία, η Αυστρία, η Ρωσία και αργότερα η Ιταλία και η Γερμανία κέρδισαν παρόμοια προνόμια υπογράφοντας αλλεπάλληλες συμφωνίες. Μαζί με τις χώρες αυτές επωφελήθηκαν και μικρότερες, όπως η Ελλάδα και η Αίγυπτος.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις, καθώς και μερικές άλλες χώρες, βασιζόμενες στις διομολογήσεις ίδρυσαν ένα δίκτυο ξένων ταχυδρομικών υπηρεσιών. Κύριοι λόγοι ήταν οι παρακάτω:

1. Οι ξένες χώρες ήθελαν να εξυπηρετήσουν τα εμπορικά ενδιαφέροντά τους στην περιοχή
2. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε μια πολύ κατώτερη ταχυδρο-

μική υπηρεσία για το εξωτερικό και σχεδόν καθόλου για το εσωτερικό.

Τα ταχυδρομεία αυτά αποτελούσαν, στην αρχή, μέρος των προξενικών γραφείων. Μαζί με τα επίσημα έγγραφα, τα Προξενεία δέχονταν και έστελναν ιδιωτική αλληλογραφία. Σύντομα το μέγεθος και η σπουδαιότητα της εξυπηρέτησης αυτής δημιούργησε την ανάγκη ξεχωριστών ταχυδρομείων. Κατά τους τελευταίους αιώνες της Αυτοκρατορίας, τα ξένα γραφεία κυριαρχούσαν στη διακίνηση της αλληλογραφίας, των δεμάτων και των χρημάτων. Παρείχαν εξυπηρέτηση όχι μόνο προς το εξωτερικό, αλλά και στο εσωτερικό, ανάμεσα στα κύρια κέντρα της Αυτοκρατορίας.

Όταν η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν πια αναπόφευκτη, ιδιαίτερα μετά τη συνθήκη των Καρλοβικίων (26 Ιανουαρίου 1699), άρχισαν να κυκλοφορούν στην Αυτοκρατορία οι πρώτοι Αυστριακοί ταχυδρόμοι. Δεν κουβαλούσαν μόνο επίσημα έγγραφα, αλλά δέχονταν και ιδιωτική αλληλογραφία, που επιδίδονταν στην αυστριακή πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη. Η αρχική τους διαδρομή ήταν από την Κωνσταντινούπολη στα αυστριακά σύνορα μέσω Σόφιας και Βελιγραδίου. Ο μόνος άλλος τρόπος επικοινωνίας της Δύσης με τους Οθωμανούς ήταν τα βενετικά πλοία.

Το 1714 οι Οθωμανοί έκαναν επιδρομή στις βενετικές κτήσεις της νότιας Ελλάδας. Σε αντίποινα, οι Αυστριακοί επέδραμαν στα βόρεια σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καταλαμβάνοντας το Βελιγράδι και τη βόρεια Σερβία, το Βανάτο, την Τιμισοάρα και μέρος της Κράινας. Οι εχθροπραξίες σταμάτησαν με την υπογραφή της συνθήκης του Παζάροβιτς (21 Ιουλίου 1718). Η συνθήκη αυτή ήταν το πρώτο επίσημο έγγραφο που προέβλεπε την ίδρυση αυστριακού ταχυδρομικού γραφείου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επίσης, καθόριζε ότι οι γενίτσαροι θα συνόδευαν με ασφάλεια τους αυστριακούς ταχυδρόμους. Η Αυστρία ήταν η πρώτη μεγάλη δυτική δύναμη που πέτυχε να αποκτήσει επίσημη οντότητα σ' ό,τι αφορά τις ταχυδρομικές υπηρεσίες της και, επειδή δεχόταν ιδιωτική αλληλογραφία, σύντομα αρκετοί ξένοι εμπορευόμενοι χρησιμοποιούσαν την υπηρεσία αυτή. Το 1737 η υπηρεσία διακόπηκε προσωρινά και ξανάρχισε μετά την υπογραφή της συνθήκης του Βελιγραδίου. Η Σερβία και η Κράινα επεστράφησαν στους Οθωμανούς και τα αυστριακά σύνορα μετατέθηκαν από το Βαρατζίν στο Σεμλίνο.

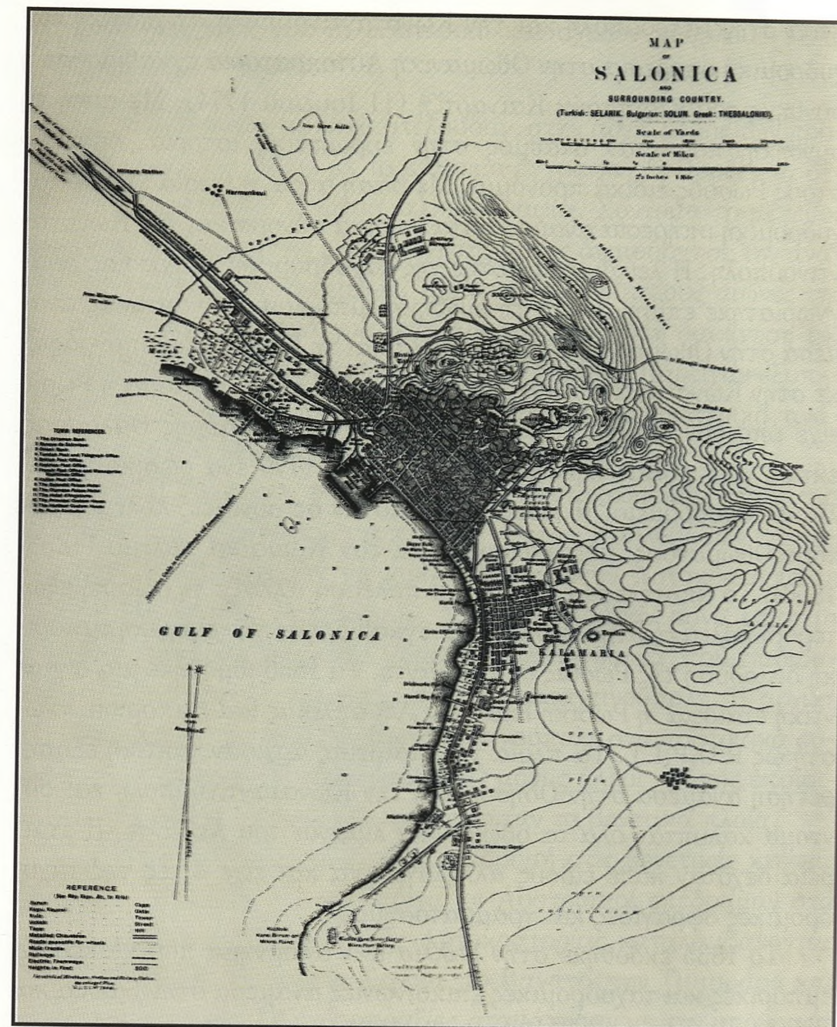
Για εκείνη την περίοδο και τους επόμενους δύο αιώνες, εκτός από μία σύντομη διακοπή, οι Αυστριακοί διατήρησαν ειρηνικές σχέσεις με τους Οθωμανούς και έπαιξαν ρόλο μεσολαβητή, σύμβουλου και φίλου. Το αυστριακό ταχυδρομικό σύστημα εξαπλώθηκε συστηματικά το 1830 και 1836, όταν συμπεριέλαβε την Ατμοπλοϊκή Εταιρεία του Δούναβη και την Αυστριακή Εταιρεία του Λόυντ.

Αν και γύρω στο 1820 ξεκίνησε μια ταχυδρομική υπηρεσία ανάμεσα στην Πετρούπολη και την Κωνσταντινούπολη, τη ρωσική ταχυδρομική υπηρεσία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εγκαθίδρυσε η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (11 Ιουλίου 1774). Με αυτή τη συνθήκη, που ήταν σταθμός στην ευρωπαϊκή ιστορία, δόθηκαν στους Ρώσους ειδικά προνόμια. Με βάση αυτά, η Ρωσία ίδρυσε ταχυδρομική υπηρεσία ανάμεσα στα ρωσικά σύνορα και την Κωνσταντινούπολη. Η λειτουργία αυτής της ταχυδρομικής υπηρεσίας αναγνωρίστηκε επίσημα από τη συνθήκη εμπορίου και ναυτιλίας ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Ρωσία, που υπογράφηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 10 Ιουνίου 1783. Σύντομα η Ρωσία είχε υπό τον έλεγχό της τη βόρεια ακτή της Μαύρης Θάλασσας, έκτισε νέες πόλεις-λιμάνια και ίδρυσε το 1779 ένα ρωσικό ναυτιλιακό ταχυδρομείο. Η Ρωσία εμπλεκόταν σε συνεχείς πολέμους με τους Οθωμανούς, με αποκορύφωμα τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856). Το αποτέλεσμα αυτού του πολέμου άλλαξε τη ρωσική εξωτερική πολιτική στην περιοχή και εγκαθίδρυσε την ειρηνική εμπορική διείσδυση της Ρωσίας στο Λεβάντε. Το 1856 ιδρύθηκε μια σημαντική εταιρεία, η Ρωσική Εταιρεία Ατμοπλοΐας και Εμπορίου, γνωστή ως R.O.P.I.T. Τα πλοία της εταιρείας άρχισαν τακτική εξυπηρέτηση ανάμεσα στην Οδησσό και την Κωνσταντινούπολη και σύντομα κάλυπταν όλα τα οθωμανικά λιμάνια του Λεβάντε. Η εταιρεία δεχόταν κάθε είδους αλληλογραφία και είχε δικές της ταχυδρομικές σφραγίδες και γραμματόσημα.

Το 1835 εκδόθηκε στην Γαλλία ένα υπόμνημα που καθιέρωνε εμπορικές και ταχυδρομικές επικοινωνίες ανάμεσα στην Γαλλία και τα κύρια λιμάνια του Λεβάντε. Το 1837 εγκαινιάσθηκε η ναυτιλιακή γραμμή ανάμεσα στην Μασσαλία και την Κωνσταντινούπολη. Σύντομα το δίκτυο αναπτύχθηκε σημαντικά και τα δικαιώματα για την μεταφορά αλληλογραφίας προς και από το Λεβάντε δόθηκαν στη ναυτιλιακή εταιρεία της Μασσαλίας. Η Γαλλία επωφελούμενη από το γεγονός ότι οι Οθωμανοί δεν διέθεταν καλά οργανωμένη ταχυδρομική υπηρεσία, με δική της πρωτοβουλία, άνοιξε ταχυδρομικά γραφεία σε όλο το Λεβάντε. Το 1857 λειτουργούσαν 24 γραφεία. Το μεγαλύτερο μέρος της αλληλογραφίας μεταφερόταν με πλοία μέχρι το 1888, οπότε η Κωνσταντινούπολη συνδέθηκε σιδηροδρομικά με την Ευρώπη.

Το 1834 άνοιξε στην Κωνσταντινούπολη το πρώτο ελληνικό ταχυδρομικό γραφείο, ακολούθησαν γραφεία στην Θεσσαλονίκη και σε άλλες πόλεις. Το 1866 ακολούθησε και η Αίγυπτος, ιδρύοντας επίσης ταχυδρομικά γραφεία.

Το 1832 υπεγράφη εμπορική συνθήκη μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Μεγάλης Βρετανίας και από τότε άρχισαν προσπάθειες για να ιδρυθούν αγγλικά ταχυδρομεία. Το πρώτο επίσημο πολιτικό ταχυδρομικό γραφείο άνοιξε στην Κωνσταντινούπολη το 1857.

Χάρτης της πόλης της Θεσσαλονίκης (που εκπονήθηκε από την Γεωγραφική Υπηρεσία του Αγγλικού στρατού το 1909) όπου φαίνονται μεταξύ των άλλων και οι θέσεις των ταχυδρομικών γραφείων που λειτουργούσαν στην πόλη.

Το 1870 η Γερμανία άνοιξε στην Κωνσταντινούπολη ταχυδρομικό γραφείο· σε λίγα χρόνια ακολούθησαν και άλλα κυρίως στη Μέση Ανατολή.

Το 1873 η Ιταλία άνοιξε ταχυδρομικά γραφεία στην Κωνσταντινούπολη, την Σμύρνη και την Βηρυτό.

Μετά τη δημιουργία της Παγκόσμιας Ταχυδρομικής Ένωσης (Union Postale Universalle), το 1874, η οθωμανική κυβέρνηση προσπάθησε με διπλωματικές διαπραγματεύσεις και με διάφορα διατάγματα να κλείσει τα ξένα ταχυδρομικά γραφεία. Μόνο οι μικρότερες χώρες έκλεισαν τα γραφεία τους· οι μεγάλες δυνάμεις δεν ήταν διατεθειμένες να υπακούσουν.

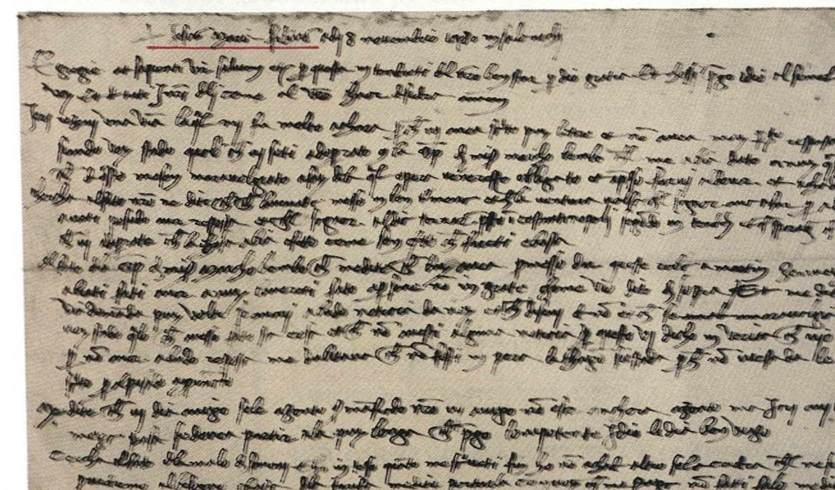
Οι Βαλκανικοί πόλεμοι και αργότερα ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσαν δραστικές εδαφικές, κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές αλλαγές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι διομολογήσεις δεν είχαν πλέον νομική βάση στις νέες χώρες και οι ταχυδρομικές διαδρομές δεν ήταν πλέον διαθέσιμες. Από το 1914 όλα τα ξένα ταχυδρομεία άρχισαν σταδιακά να κλείνουν.

Η Θεσσαλονίκη κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας ήταν η κύρια πύλη των Βαλκανίων και το μεγαλύτερο λιμάνι του Αιγαίου και γι' αυτό υπήρξε πάντα ένα σημαντικό πολιτικό, στρατιωτικό, εμπορικό και οικονομικό κέντρο. Έτσι, αναπόφευκτα είχε ανάγκη από μια εκτεταμένη ταχυδρομική υπηρεσία, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

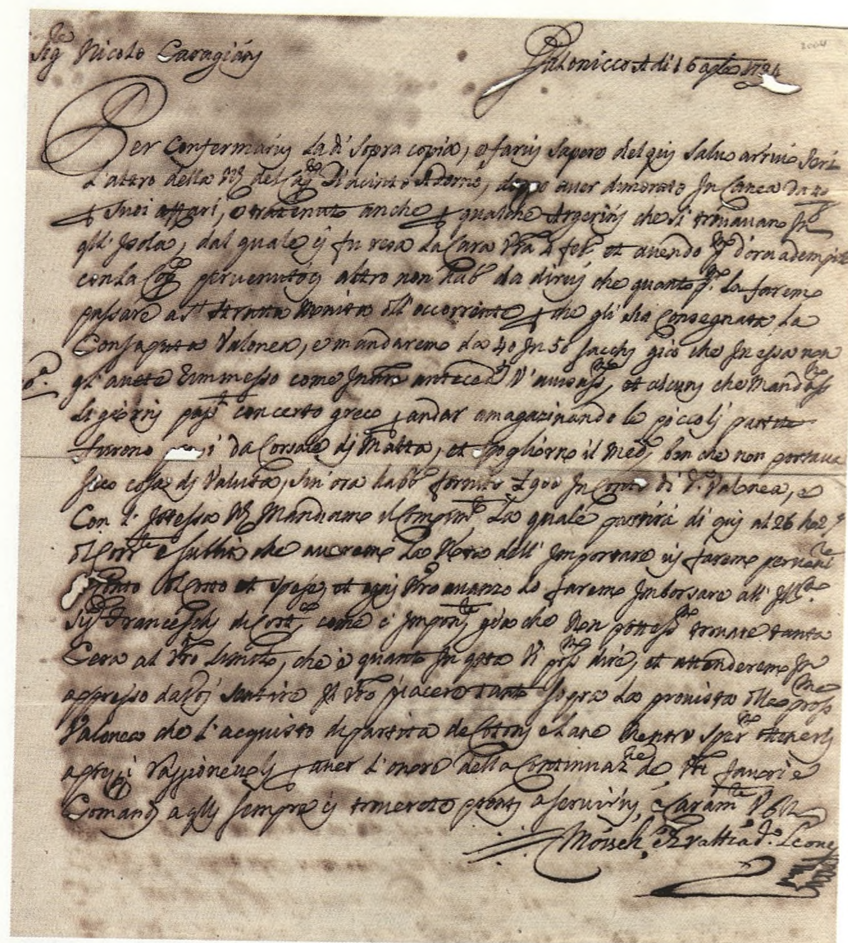
ΕΝΕΤΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ (-1797)

Η ταχυδρομική ιστορία της Θεσσαλονίκης αρχίζει στις 8 Νοεμβρίου 1480. Αυτή τουλάχιστον την ημερομηνία φέρει η παλαιότερη επιστολή που είναι σταλμένη από την Θεσσαλονίκη στην Κωνσταντινούπολη με το ενετικό "ταχυδρομείο". Οι Ενετοί έμποροι και ο στόλος τους αποτέλεσαν για αιώνες το μοναδικό μέσο μεταφοράς αλληλογραφίας, η οποία άλλωστε εξυπηρετούσε την εμπορική τους εξάπλωση. Προνομιακός χώρος αυτής της εξάπλωσης ήταν η Ανατολική Μεσόγειος.

Η Βενετία είχε ήδη από το 13ο αιώνα οργανώσει μία μη τακτική ταχυδρομική υπηρεσία προς και από την Κωνσταντινούπολη. Υπήρχαν δύο ταχυδρομικές διαδρομές. Η μία ήταν με πλοία μέσω του Αιγαίου και του Ιονίου Πελάγους. Η διαδρομή αυτή δεν κράτησε πολύ εξαιτίας των επιδρομών των πειρατών. Η άλλη γινόταν δια ξηράς από την Κωνσταντινούπολη στο Κάτταρο (σημερινό Κοτόρ του Μαυροβουνίου) και από εκεί δια θαλάσσης στη Βενετία. Η δια

Η παλαιότερη γνωστή επιστολή, σταλμένη από την Θεσσαλονίκη στο Πέρα της Κωνσταντινούπολης στις 8 Νοεμβρίου 1480.

Επιστολή σταλμένη από την Θεσσαλονίκη στις 16 Απριλίου 1734 προς τον Έλληνα έμπορο της Βενετίας Νικόλαο Καραγιάννη μέσω Λιβόρνο.

ξηράς διαδρομή λειτουργούσε με 150 ταχυδρόμους από το Μαυροβούνι, που βρίσκονταν κάτω από τη δικαιοδοσία του Βενετού Πρόξενου της Κωνσταντινούπολης. Η διαδρομή αυτή δεν ήταν πιο ασφαλής από αυτήν που διηξήγετο δια θαλάσσης. Πολύ συχνά στέλνονταν δύο πανομοιότυπες επιστολές, μία δια θαλάσσης και μία δια ξηράς, έτσι ώστε να υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες μία από τις δύο να φθάσει στον προορισμό της. Συνήθως, για να φθάσει μία επιστολή στον προορισμό της χρειάζονταν τέσσερις μήνες. Η βενετική ταχυδρομική υπηρεσία σταμάτησε το 1797, όταν η Αυστρία κατέλαβε τη Βενετία. Στη Θεσσαλονίκη η Βενετία ίδρυσε προξενικό γραφείο το 1729. Οι περισσότερες διασωθείσες επιστολές έχουν σταλεί μετά αυτή την ημερομηνία.

ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ (1840-1912)

Το οθωμανικό ταχυδρομικό γραφείο της Θεσσαλονίκης άρχισε να λειτουργεί επίσημα το 1840 και έκλεισε αμέσως μετά την απελευθέρωση της πόλης από τον ελληνικό στρατό στις 26 Οκτωβρίου 1912. Κατά την προγραμματοσημική περίοδο, η μεταφορά της αλληλογραφίας γινόταν από ειδικά επιλεγμένα άτομα, τους ονομαζόμενους Τάταρους (αρχικά εύρωστα και έμπιστα πρόσωπα, καλούς ιππείς από το Ταταριστάν). Ο Τάταρος (ταχυδρόμος) μόλις λάμβανε την αλληλογραφία (επιστολές, έγγραφα, δέματα κτλ.) την κατέγραφε και την περιέγραφε σε ένα έντυπο που ονομάζονταν TATAR BEYANAMELERI. Ο υπάλληλος του ταχυδρομικού γραφείου έγραφε την ημερομηνία και ακύρωνε το έντυπο με την αρνητική σφραγίδα του ταχυδρομείου του. Όταν ο Τάταρος έφτανε στον προορισμό του, παρέδιδε την αλληλογραφία στον υπάλληλο του τοπικού ταχυδρομείου, ο οποίος με τη σειρά του σφράγιζε και υπέγραφε το έντυπο. Ο Τάταρος έπρεπε να επιστρέψει το σφραγισμένο έντυπο στο αρχικό ταχυδρομικό γραφείο.

Το Οθωμανικό ταχυδρομείο είχε πολλά παραρτήματα σε διάφορες περιοχές της πόλης, όπως στο λιμάνι, στο Διοικητήριο, στο Σιδηροδρομικό Σταθμό, στη στρατιωτική διοίκηση και στη περιοχή των Εξοχών. Το κεντρικό οθωμανικό ταχυδρομικό γραφείο στεγαζόταν στην Εγνατία, στην περιοχή της πλατείας Κολόμβου.

Το γραφείο αυτό δεν ήταν καλύτερο από τα υπόλοιπα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι ταχυδρομικές του υπηρεσίες ήταν γενικά αναξιόπιστες και ανοργάνωτες. Το μεγαλύτερο μέρος της αλληλογραφίας για το εξωτερικό και το εσωτερικό διεκπεραιώνονταν από τις ξένες ταχυδρομικές υπηρεσίες που λειτουργούσαν στην πόλη.

Μολυβδοσφραγίδα με ανάγλυφη τη λέξη Θεσσαλονίκη σε αραβική γραφή, η οποία χρησιμοποιήθηκε για το σφράγισμα ταχυδρομικού σάκου αλληλογραφίας οθωμανικού ταχυδρομείου.

Έντυπο μεταφοράς αλληλογραφίας οθωμανικού ταχυδρομείου από την Θεσσαλονίκη στις Σέρρες.

ΡΟΜΗ ΠΡΟΠΛΗΡΩΤΕΑ

ΕΠΑΡΧΙΩΝ — ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ

Ἐτησία μετζ. 5. Ἐτησία » » 25.

Ἑξάμηνος » 3. Ἑξάμηνος » » 14.

ΕΛΙΑΙ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΑΙ ΚΑΤΑ ΣΥΜΦΩΝΙΑΝ

ΕΑΝ ΑΙΤΗΣΙΝ ΑΠΕΥΘΥΝΤΕΟΝ ΤΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙ

Τὰ χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

Η ΕΚΑΣΤΟΥ ΦΥΛΛΟΥ ΠΑΡΑΔΕΣ 20

ΚΑΙ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ Σ. ΜΟΥΡΑΤΩΡΗΣ

ΑΛΗΘΕΙΑ

A VERITA

ΕΦΗΜ... ΤΙΚΗ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ

Ἐκδίδ... ΤΡΙΤΗΝ ΠΕΜΠΤΗΝ καὶ ΣΑΒΒΑΤΟΝ

...ΤΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΤΗΣ Ι. ΚΟΥΣΚΟΥΡΑΣ

...— ΑΡΙΘ. (178)—26 ΓΡΑΦΕΙΑ ΕΝ ΦΡΑΓΚΟΜΑΧΑΛΑ ΟΔΟΣ ΚΟΛΟΜΒΟΥ ΕΝ ...ΑΛΟΝΙΚΗ Πέμπτη τῇ 12 Αὐγούστου 1904.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

...στικά.— Ἱστορικὰ καὶ ἐπιγραφικά.—Χρονικά. - Πο...θεώρησις.—Ὀθωμανικὴ γλῶσσα.—Ἐκ Καβάλλας. - ...στικά.—Ἡ «Ἀλήθεια» ἐν Θεσσαλονίκῃ.—Εἰδήσεις ...

...νοι ἐκ τῶν ὁμογενῶν νὰ διαφωτίζωσι τοὺς ἀγνῶτας ἀδελφούς μας καὶ διὰ ἀκαταμαχήτων ἐκ τῆς ἱστορίας εἰλημμένων ἐπιχειρημάτων νὰ πείθωσι τοὺς ἀγρότας ὁμογενεῖς ὅτι ἡ γλῶσ-...

...ἐξ ἐπιζωῆς μου προνόμια, ἅτινα δὴ καὶ εἰσὶ ταῦτα . . .». Τὸ (β' κεφάλαιον περιέχει τὰς τοῦ Μανουὴλ νουθεσίας τοῦ Ἠλία.

Τὸ ιγ' καθορίζει τὰ βρώματα τῆς ...

...μης αὐτῶν καθιερωθέντων».

α') Μέγα εἶναι τὸ πλῆθος τῶν μνημονευομένων εἰκόνων, κεκοσμημένων καὶ ἀκοσμήτων, ὧν μία ἡ τῶν τῆς Χαλκηδόνος μαρτύρων Μανουήλ, ...

Φύλλο της εφημερίδας Αλήθεια ταχυδρομημένο στις 12 Αυγούστου 1904.

Τμήμα από περιτύλιγμα δέματος με γραμματόσημα της αναμνηστικής σειράς που εκδόθηκε επ' ευκαιρία της επίσκεψης του σουλτάνου Μεχμέτ Ρεσάτ στην Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο του 1911, ταχυδρομημένο από το οθωμανικό στο αγγλικό ταχυδρομείο της πόλης στις 25 Ιουνίου 1911.

ΑΥΣΤΡΙΑΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ (1777-1914)

Κατά τα τέλη του 18ου αιώνα, το αυστριακό Προξενείο Θεσσαλονίκης ίδρυσε μια νέα ταχυδρομική υπηρεσία, συνδέοντας τη Θεσσαλονίκη, μέσω Σερρών και Σόφιας, με το κύριο αυστριακό δρομολόγιο του Λεβάντε. Το προξενικό ταχυδρομικό γραφείο έγινε επίσημο αυστριακό ταχυδρομικό γραφείο το 1895. Τη χρονιά εκείνη άνοιξε ένα υποκατάστημα στην ευρωπαϊκή συνοικία της Θεσσαλονίκης. Και τα δύο γραφεία έκλεισαν στο τέλος του 1914.

Επιστολή σταλμένη με το αυστριακό ταχυδρομείο από τη Θεσσαλονίκη, μέσω Βιέννης, στην Τεργέστη στις 27 Οκτωβρίου 1865.

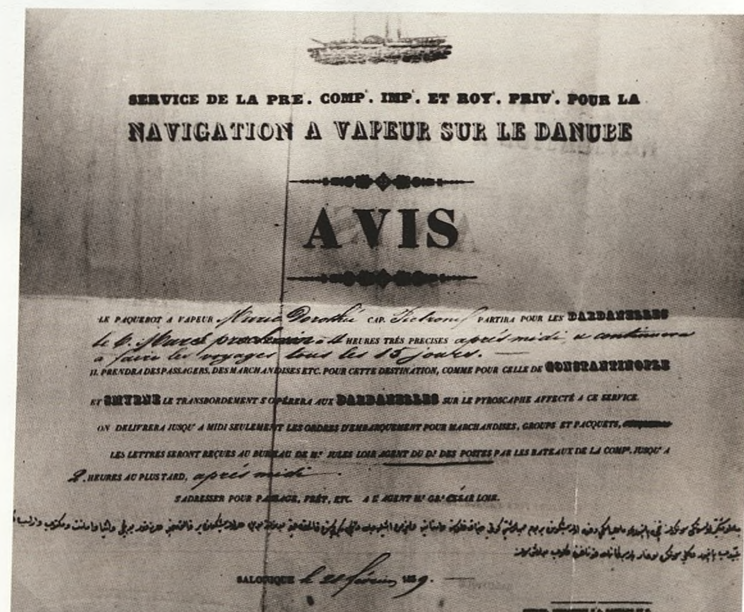
Επιστολή σταλμένη με το αυστριακό ταχυδρομείο από τη Θεσσαλονίκη μέσω Λεμεσού, στην Λάρνακα στις 8 Ιουνιου 1884.

Εκτός από τα επίσημα αυστριακά ταχυδρομεία, υπήρχαν ιδιωτικές εταιρείες αυστριακών συμφερόντων που διακινούσαν αλληλογραφία. Η πρώτη ήταν η Ατμοπλοϊκή Εταιρεία του Δούναβη, η οποία λειτούργησε από το 1839 μέχρι το 1845. Είναι άγνωστο πότε ακριβώς άνοιξε η Αυστριακή Ατμοπλοϊκή Εταιρεία Λόυντ γραφείο στη Θεσσαλονίκη, πιθανόν γύρω στα 1850. Η εταιρεία αυτή δεν είχε πολλές δραστηριότητες, γιατί το προξενικό γραφείο ήταν πολύ καλά οργανωμένο. Το γραφείο της εταιρείας Λόυντ έκλεισε γύρω στο 1880.

Ατμοπλοϊκή Εταιρεία του Δούναβη

Βιέννη, 13 Μαρτίου 1829. Ο Τζων Άντριους και ο Τζόζεφ Πρίτσαρντ, δύο Άγγλοι ναυπηγοί, υπέγραψαν ένα συμβόλαιο με την αυστριακή κυβέρνηση, που τους εγγυόταν την αποκλειστική εμπορική ατμοπλοΐα στον Δούναβη για 15 χρόνια. Έτσι, ιδρύθηκε η εταιρεία DONAU DAMPFSCHIFFAHRT GESELLSCHAFT [Ατμοπλοϊκή Εταιρεία του Δούναβη].

Το 1834 ένα από τα πλοία της εταιρείας εμφανίστηκε στα λιμάνια του Κάτω Δούναβη, περιοχή τότε της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Λίγες εβδομάδες αργότερα, ένα άλλο πλοίο της εταιρείας, αυτή τη φορά πλοίο ανοιχτής θαλάσσης, το MARIA DOROTHEA, έφτασε στην Κωνσταντινούπολη και εγκαινίασε μία υπηρεσία μεταφοράς επιβατών και αλληλογραφίας ανάμεσα στην πρωτεύουσα και τη Σμύρνη. Σύντομα προστέθηκαν και άλλες ναυτιλιακές γραμμές.

SERVICE DE LA PRE. COMP. IMP. ET ROY. PRIV. POUR LA
NAVIGATION A VAPEUR SUR LE DANUBE

AVIS

LE PAQUEBOT A VAPEUR Marie Dorothée CAP. ... PARTIRA POUR LES DARDANELLES le 6. Mars prochain à ... HEURES TRÈS PRECISES après midi, et continuera à faire les voyages tous les 15 jours. —
IL PRENDRA DES PASSAGERS, DES MARCHANDISES ETC. POUR CETTE DESTINATION, COMME POUR CELLE DE CONSTANTINOPLE ET SMYRNE LE TRANSBORDEMENT S'OPÈRERA AUX DARDANELLES SUR LE PYROSCAPHE AFFECTÉ A CE SERVICE.
ON DELIVRERA JUSQU' A MIDI SEULEMENT LES ORDRES D'EMBARQUEMENT POUR MARCHANDISES, GROUPS ET PACQUETS, ...
LES LETTRES SERONT REÇUES AU BUREAU DE Mr JULES LOIR AGENT DU Dt DES POSTES PAR LES BATEAUX DE LA COMP. JUSQU' A 2. HEURES AU PLUS TARD, après midi.
S'ADRESSER POUR PASSAGE, FRET, ETC. A L'AGENT Mr GR. CÉSAR LOIR.

SALONIQUE le ... 18..

Επιστολή, μια από τις δυο γνωστές, σταλμένη από την Θεσσαλονίκη στη Κωνσταντινούπολη, με το αυστριακό πλοίο "Μαρία Δωροθέα" της εταιρείας DDSG.

Το αρχικό πλοίο MARIA DOROTHEA νηολογήθηκε στη γραμμή Θεσσαλονίκης-Δαρδανελλίων.

Η Ατμοπλοϊκή Εταιρεία του Δούναβη ήταν από τους πρωτεργάτες που καθιέρωσαν την υπεροχή των αυστριακών ταχυδρομικών γραφείων στο Λεβάντε. Οι ταχυδρομικές υπηρεσίες τους στα λιμάνια του Λεβάντε έκλεισαν το 1845. Οι Αυστριακοί μπόρεσαν να κρατήσουν μόνο τις υπηρεσίες του Δούναβη μέχρι το 1880.

Η ατμοπλοϊκή Εταιρεία Λόυντ

Η αυστριακή ναυτιλιακή εταιρεία Λόυντ ιδρύθηκε στην Τεργέστη το 1835. Το 1837 υπέγραψε το πρώτο της συμβόλαιο για τη μεταφορά αλληλογραφίας σε όλα τα λιμάνια προσέγγισης. Σύντομα ίδρυσε ταχυδρομικά γραφεία σε κάθε κύριο μεσογειακό λιμάνι, όπου δεν υπήρχε επίσημο προξενικό ταχυδρομικό γραφείο. Αργότερα, η εταιρεία υπέγραψε μια νέα συμφωνία που της παρείχε το δικαίωμα να μεταφέρει αλληλογραφία από το ένα λιμάνι στο άλλο, ανεξάρτητα με το αν υπήρχε εκεί προξενικό γραφείο. Πάντα πρόσεχε να μην ανταγωνίζεται τα επίσημα αυστριακά ταχυδρομικά γραφεία. Η εταιρεία αυτή έπαιξε σημαντικό ρόλο στη λειτουργία των αυστριακών ταχυδρομικών υπηρεσιών στο Λεβάντ μέχρι το 1914. Μετά τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, τόσο η πόλη της Τεργέστης, όσο και η εταιρεία που μετονομάστηκε Λόυντ Τεργέστης, περιήλθαν στην Ιταλία.

Επιστολή σταλμένη από την Θεσσαλονίκη, με πλοίο του αυστριακού Λόυδ, στη Σύρο, στις 4 Ιουνίου 1868. Στην άφιξη, λόγω ανεπαρκούς ταχυδρομικού τέλους, προστέθηκε 20λεπτο γραμματόσημο μεγάλης κεφαλής Ερμού.

Επιστολή σταλμένη από την Θεσσαλονίκη, με πλοίο του αυστριακού Λόυδ, στη Σύρο, στις 7 Μαΐου 1868. Στην άφιξη, λόγω ανεπαρκούς ταχυδρομικού τέλους, προστέθηκε 20λεπτο γραμματόσημο μεγάλης κεφαλής Ερμού, το οποίο όμως έχει αποκολληθεί.

Αυστριακά Προξενικά Ταχυδρομικά Υποκαταστήματα Θεσσαλονίκης μετά το 1900

Στα τέλη του 19ου αιώνα, αυστριακές εταιρείες ανέλαβαν τη βελτίωση της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Σκοπίων και την κατασκευή μιας νέας γραμμής Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου. Μία από τις προτεραιότητες των Αυστριακών ήταν η ίδρυση ταχυδρομικών γραφείων στις πόλεις αυτές. Ήδη όμως διαμαρτύρονταν η οθωμανική κυβέρνηση για τα ξένα ταχυδρομικά γραφεία και έπρεπε να βρεθεί μια λύση που να διασώζει το γόητρό της. Τα ονόμασαν Υποκαταστήματα του Ταχυδρομικού Γραφείου Θεσσαλονίκης. Τα πρώτα προξενικά ταχυδρομικά γραφεία ιδρύθηκαν στο Μοναστήρι (Μπίτολα) και τα Σκόπια. Τα γραφεία αυτά δημιουργήθηκαν για να διακινούν την αλληλογραφία του προσωπικού των σιδηροδρόμων, αλλά δεν είναι ξεκαθαρισμένο γιατί ιδρύθηκαν ακόμη δύο ταχυδρομικά γραφεία στην Πρισρέτη και τη Μιτροβίτσα του Κοσσόβου, αφού η σιδηροδρομική γραμμή δεν περνούσε κοντά από αυτές τις πόλεις. Όλα τα γραφεία αυτά έκλεισαν όταν ο σερβικός στρατός κατέλαβε την περιοχή, κατά τη διάρκεια του πρώτου Βαλκανικού Πολέμου.

ΓΑΛΛΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ (1812-1813 ΚΑΙ 1856-1914)

Το γαλλικό ταχυδρομικό γραφείο της Θεσσαλονίκης άνοιξε για πρώτη φορά στις 1 Μαΐου του 1812. Η αλληλογραφία μεταφερόταν δια ξηράς.

Εικονογραφημένο ταχυδρομικό δελτάριο, ένα από τα ελάχιστα σωζόμενα, σταλμένο από την Πριζρένη του Κοσσόβου στη Βιέννη, στις 17 Δεκεμβρίου 1911.

Από τον Μεσαίωνα μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, η Γαλλία είχε εξαιρετικές εμπορικές και πολιτικές σχέσεις με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αυτές περιορίστηκαν όταν αποφάσισε ο Ναπολέων να εισβάλει στην Αίγυπτο και αποκαταστάθηκαν όταν άρχισε ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος, το 1805. Όταν οι ιλλυρικές επαρχίες περιήλθαν σε άμεση γαλλική διοίκηση στα 1809, η Γαλλία συνόρευε πλέον άμεσα με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Οι Γάλλοι ήθελαν να καθιερώσουν δική τους ταχυδρομική διαδρομή στο Λεβάντ, γιατί δεν ήθελαν να εμπιστευθούν τη μεταφορά των εμπορευμάτων και της αλληλογραφίας τους στους Αυστριακούς, που έλεγχαν τη διαδρομή Κωνσταντινούπολης-Βιέννης. Εγκαινίασαν λοιπόν τη δική τους διαδρομή στο Λεβάντε στις 1 Μαΐου 1812. Η αλληλογραφία ερχόταν από τη Γαλλία και την Ιτα-

Επιστολή, πιθανώς η μοναδική σωζόμενη, σταλμένη από την Θεσσαλονίκη μέσω Μιλάνου στην Λυών, στις 1 Μαΐου 1813.

Επιστολή σταλμένη από την Θεσσαλονίκη στη Μασσαλία, στις 5 Μαρτίου 1858, με το γαλλικό πλοίο INDUS.

λία στην Κοστάινιτσα της Ιλλυρίας (σημερινή μικρή πόλη της Κροατίας) και από εκεί διανέμονταν στους παρακάτω σταθμούς: Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Θεσσαλονίκη, Σεράγεβο, Σκούταρι, Τράβνικ, Πριστίνα, Σκόπια και Ανδριανούπολη.

Η γαλλική ταχυδρομική υπηρεσία του Λεβάντ δεν κράτησε πολύ, ο Ναπολέων ηττήθηκε στη Ρωσία, το Αγγλικό ναυτικό απέκλεισε την Αδριατική, το Φιούμε περιήλθε στους Αυστριακούς και στις 10 Οκτωβρίου 1813 έπαψαν να υπάρχουν οι ιλλυρικές επαρχίες.

Επαναλειτούργησε επίσημα το 1856. Από το 1837 η γαλλική "Διεύθυνση των Ταχυδρομείων" οργάνωσε τη θαλάσσια ταχυδρομική υπηρεσία του Λεβάντε με πλοία που πήγαιναν από και προς τη Μασσαλία και τα κύρια λιμάνια του Λεβάντε. Από το 1851 μέχρι το 1866 την υπηρεσία αυτή ανέλαβε προσωρινά η εταιρεία "Messagerie Imperial". Κατά την περίοδο αυτή, η υπηρεσία ήταν πλήρως οργανωμένη. Το 1866 έγινε μια ριζική αναδιάρθρωση και στο εξής υπήρ-

Επιστολή σταλμένη από την Θεσσαλονίκη στη Κωνσταντινούπολη, με το γαλλικό ταχυδρομείο, στις 25 Μαρτίου 1862.

Επιστολή σταλμένη από τη Θεσσαλονίκη στην Γένοβα, στις 17 Ιανουαρίου 1865, με το γαλλικό ταχυδρομείο. Το ζεύγος των 20 cent. φέρει το σπάνιο σφάλμα Tete-beche (αντίποδο ζεύγος γραμματοσήμων).

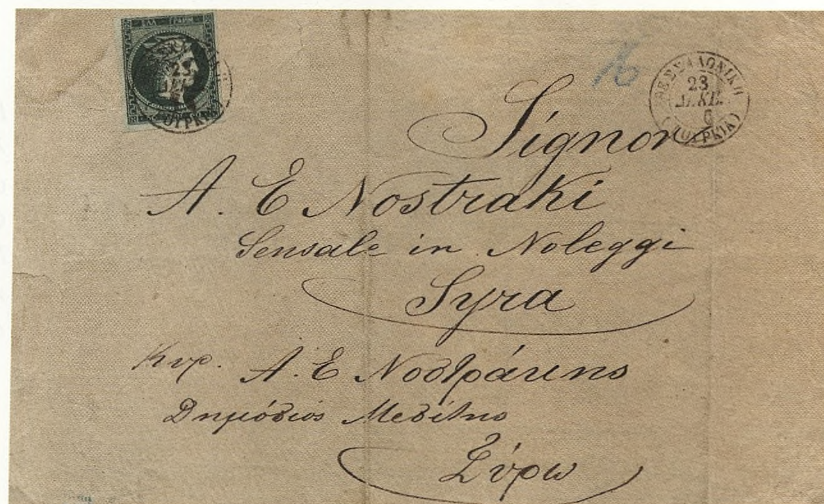
Επιστολή σταλμένη από την Θεσσαλονίκη στην Γένοβα, στις 8 Δεκεμβρίου 1868, με το γαλλικό ταχυδρομείο. Φέρει την σφραγίδα ITALIE-SALONIQUE που χρησιμοποιήθηκε για μικρό χρονικό διάστημα σε επιστολές αποκλειστικά για Ιταλία.

χε εκτεταμένο δίκτυο που κάλυπτε σχεδόν όλα τα λιμάνια της ανατολικής Μεσογείου. Πριν από το καλοκαίρι του 1856, που επαναλειτούργησε το ταχυδρομικό γραφείο, οι γαλλικές ταχυδρομικές υπηρεσίες δεν σταμάτησαν ποτέ τις αποστολές τους από και προς τη Θεσσαλονίκη. Το γαλλικό ταχυδρομείο της Θεσσαλονίκης έκλεισε οριστικά τον Οκτώβριο του 1914. Το ταχυδρομείο στεγαζόταν στα γραφεία της γαλλικής ναυτιλιακής εταιρείας Messageries Maritimes, στην παραλία, στην περιοχή της πλατείας Ελευθερίας. Το 1889 άνοιξε παράρτημα στην ευρωπαϊκή συνοικία (οδός Φράγκων). Κατά την προγραμματοσημική περίοδο, το τέλος αναγραφόταν με το χέρι ή με ειδική σφραγίδα. Μετά την επίσημη ίδρυση γραφείου, το 1856, χρησιμοποιήθηκαν γαλλικά γραμματόσημα, ενώ μετά το 1885 -οπότε εκδόθηκαν ειδικά γραμματόσημα για τα γραφεία τους στο Λεβάντε- έχουμε παράλληλη χρήση και των δυο τύπων.

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ (1835-1854, 1857-1881, 1912-)

Το Νοέμβριο του 1835 ιδρύθηκε ελληνικό ταχυδρομικό πρακτορείο. Το 1838 μετατράπηκε σε προξενικό. Σταμάτησε προσωρινά την λειτουργία του από το 1854-57. Οι επιστολές που προέρχονταν από τη Θεσσαλονίκη στην αρχή δεν είχαν γραμματόσημα και σφραγίζονταν με ελληνικές σφραγίδες των γραφείων του εξωτερικού. Μετά το 1861, χρησιμοποιήθηκαν γραμματόσημα της Ελλάδας. Το ταχυδρομείο έκλεισε στις 18 Νοεμβρίου 1881.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση της πόλης, το ελληνικό ταχυδρομείο επαναλειτούργησε, στεγαζόμενο αρχικά στο κτίριο του οθωμανικού ταχυδρομείου επί της Εγνατίας οδού, και στη συνέχεια (στα τέλη Μαρτίου του 1913) μεταφέρθηκε στην σημερινή οδό Κατούνη), σε νεόκτιστο τριώροφο κτίριο που περατώθηκε επί οθωμανικής διοίκησης και προοριζόταν για οθωμανικό κεντρικό ταχυδρομείο.

Επιστολή σταλμένη από τη Θεσσαλονίκη με το ελληνικό ταχυδρομείο, στις 14 Μαρτίου 1870, προς Σύρο.

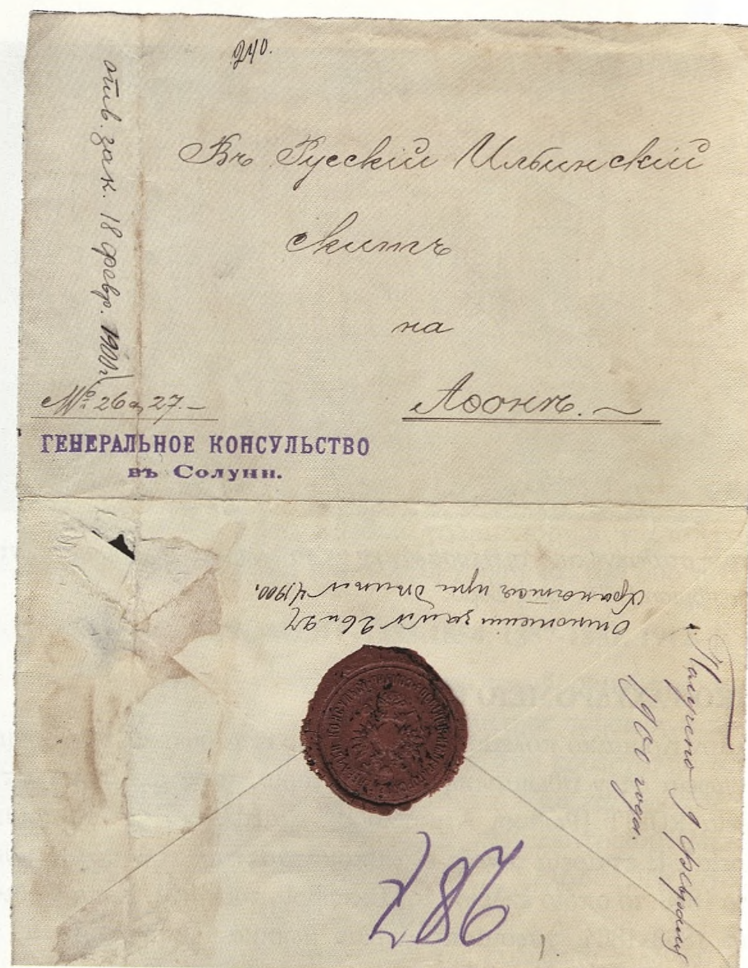

Επιστολή σταλμένη από τη Θεσσαλονίκη με το ελληνικό ταχυδρομείο, στις 23 Δεκεμβρίου 1876, προς Σύρο.

ΡΩΣΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ (1858-1914)

Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο, γύρω στα 1858, τα ρωσικά ταχυδρομικά γραφεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχωρήθηκαν στην εταιρεία ROPIT [Ρωσική Ατμοπλοϊκή, Ναυτιλιακή και Εμπορική Εταιρεία]. Η εταιρεία άνοιξε ένα υποκατάστημα στην πόλη, πιθανώς το 1858, το οποίο έκλεισε τον Οκτώβριο του 1914. Κατά το διάστημα 1863-1864, χρησιμοποιήθηκαν ρωσικά γραμματόσημα, το

Δελτίο αποστολής δέματος 31 κιλών, σταλμένο στις 5 Δεκεμβρίου 1910 στην Γιάφφα με το ρωσικό ταχυδρομείο Θεσσαλονίκης.

Υπηρεσιακή επιστολή του Ρωσικού Γενικού Αυτοκρατορικού Προξενείου Θεσσαλονίκης, σταλμένη στις 9 Φεβρουαρίου 1900 στο Άγιο Όρος.

Επιστολή, πιθανώς η μοναδική με αυτό τον τύπο σφραγίδας, σταλμένη από την Θεσσαλονίκη με το ρωσικό ταχυδρομείο, στις 28 Μαρτίου 1907, στο Άγιο Όρος.

1865-1866 γραμματόσημα της εταιρείας και από το 1867 και εξής ρωσικά γραμματόσημα για το Λεβάντε. Το Νοέμβριο του 1909 εκδόθηκε μία ειδική σειρά γραμματοσήμων με την επισήμανση "Salonique". Τα γραφεία της εταιρείας ήταν απέναντι από την είσοδο του λιμανιού, επί της παραλίας.

ΑΙΓΥΠΤΙΑΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ (1870-1872)

Το αιγυπτιακό ταχυδρομείο Θεσσαλονίκης λειτούργησε για ένα σύντομο χρονικό διάστημα, από τον Ιούλιο του 1870 μέχρι το Φεβρουάριο του 1872. Τα γραμματόσημα που χρησιμοποιούνταν από το γραφείο αυτό ήταν κυρίως εκείνα της τρίτης έκδοσης της Αιγύπτου. Η ακύρωσή τους γίνονταν με μια απλή μονόκυκλη σφραγίδα, με το όνομα της πόλης γραμμένο σε ανορθόγραφα ιταλικά, με τη λέξη SALONICCHI.

Επιστολή, μια από τις ελάχιστες σωζόμενες, σταλμένη από την Θεσσαλονίκη με το Αιγυπτιακό ταχυδρομείο στις 9 Ιουνίου 1871, μέσω Αλεξάνδρειας, προς το Λιβόρνο. Στην άφιξη του, για άγνωστο λόγο, γραμματοσημάνθηκε και πάλι με ιταλικό γραμματόσημο.

ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ (1900-1914)

Το βρετανικό ταχυδρομικό γραφείο Θεσσαλονίκης άνοιξε τον Μάιο του 1900 και έκλεισε τον Οκτώβριο του 1914. Ήταν το τελευταίο βρετανικό ταχυδρομικό γραφείο που άνοιξε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Χρησιμοποιούσε βρετανικά γραμματόσημα, καθώς και επισημασμένα σε τουρκικό νόμισμα. Το ταχυδρομικό γραφείο βρίσκονταν κοντά στην οδό Φράγκων.

Επιστολή σταλμένη από τη Θεσσαλονίκη με το αγγλικό ταχυδρομείο στις 17 Ιουλίου 1902, προς Μάντσεστερ.

ΙΤΑΛΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ (1908-1914)

Η Ιταλία ήταν μία από τις τελευταίες Μεγάλες Δυνάμεις που ίδρυσε ταχυδρομικό γραφείο στη Θεσσαλονίκη. Το γραφείο άνοιξε το Μάιο του 1908 και έκλεισε το Νοέμβριο του 1914. Στη διάρκεια του Ιταλοτουρκικού πολέμου, διέκοψε προσωρινά τη λειτουργία του (Σεπτέμβριος 1911-Νοέμβριος 1912). Χρησιμοποιήθηκαν ιταλικά γραμματόσημα και ειδικές εκδόσεις για το Λεβάντε και, μετά τους πρώτους μήνες του 1909, γραμματόσημα επισημασμένα με την ένδειξη SALONICCO. Το ιταλικό ταχυδρομείο ήταν στην οδό Σαμπρή Πασά (σημερινή Βενιζέλου), κοντά στην πλατεία Ελευθερίας.

Επιστολή σταλμένη από την Θεσσαλονίκη με το ιταλικό ταχυδρομείο, στις 4 Μαΐου 1914, προς Σόντερμπουργκ Γερμανίας.

ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ (1912-1913)

Ο ελληνικός στρατός απελευθέρωσε τη Θεσσαλονίκη στις 26 Οκτωβρίου 1912. Ο βουλγαρικός στρατός μπήκε στην πόλη την επόμενη μέρα. Στις αρχές Νοεμβρίου, οι Βούλγαροι άνοιξαν ένα πολιτικό ταχυδρομικό γραφείο και χρησιμοποιούσαν κανονικά βουλγαρικά γραμματόσημα. Το ταχυδρομείο λειτούργησε στο βουλγαρικό ξενοδοχείο Grand Hotel, κοντά στη πλατεία Βαρδαρίου, σταμάτησε δε τη λειτουργία του στις 17 Ιουνίου 1913.

Επιστολή σταλμένη από τη Θεσσαλονίκη προς το Ιστιπ με το βουλγαρικό ταχυδρομείο, στις 16 Ιουνίου 1913, μια μέρα πριν την οριστική διακοπή της λειτουργίας του.

Δ. ΔΩΔΟΣ

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΙΣ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΕΣ ΕΚΛΟΓΕΣ (1915-1936)

Η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό κράτος συνοδεύτηκε, όπως ήταν φυσικό, από την έντονη ανησυχία του μη ελληνικού πληθυσμού της πόλης για το ασαφές και αβέβαιο μέλλον του.

Η ίδια η δημογραφική ιστορία της πόλης έθετε το – κοινό για όλες τις περιοχές της Βαλκανικής– ερώτημα, ποιος πράγματι μπορούσε να θεωρηθεί ως ο "γηγενής" πληθυσμός της πάλαι ποτέ βυζαντινής Συμβασιλεύουσας[1], αναδεικνύοντας μάλιστα την πιο ακραία εκδοχή του.

Για την ελληνική διοίκηση η περίπτωση της Θεσσαλονίκης αποτελούσε μια ιδιορρυθμία που δεν είχε καμιά αντιστοιχία με τις άλλες πόλεις, οι οποίες ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κράτος με τους Βαλκανικούς πολέμους: Το κυρίαρχο – πληθυσμιακώς και οικονομικώς– στοιχείο δεν ανήκε σε καμιά από τις γειτονικές βαλκανικές εθνότητες, ώστε να υπάρχει η πιθανότητα "εθνικής κάθαρσης" της πόλης με ανταλλαγή πληθυσμών.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής, την οποία πραγματοποίησε η ελληνική διοίκηση το 1913, η σύνθεση του πληθυσμού της πόλης ήταν η ακόλουθη: σε σύνολο 157.889 απογραφέντων, οι 61.439 ήταν Εβραίοι (38.95%), οι 45.867 Τούρκοι (29.0%), οι 39.956 Έλληνες (23.3%), οι 6.263 Βούλγαροι και 4.364 άτομα διαφόρων εθνικοτήτων[2].

Οι τέσσερις αιώνες συνύπαρξης των Εβραίων με τις άλλες εθνότητες στην οθωμανική Θεσσαλονίκη δημιούργησαν τη μοναδική ιστορική ιδιαιτερότητα που χαρακτηρίζει την πόλη.

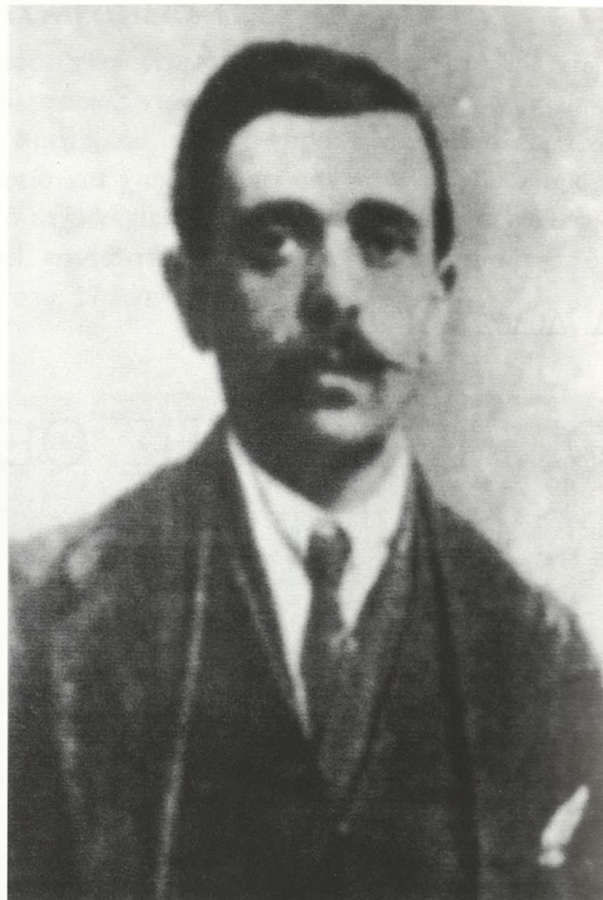
Το εβραϊκό στοιχείο έζησε και αναπτύχθηκε όλα αυτά τα χρόνια, ουσιαστικά χωρίς ιδιαίτερες σχέσεις – και χωρίς μεγάλα προβλήματα– με τις άλλες "μειονότητες".

Το οθωμανικό σύστημα διοίκησης ανέθετε την ευθύνη της επί-

1. Λίγο πριν από την άλωση της Θεσσαλονίκης από τους Οθωμανούς (1430) ο συνολικός πληθυσμός ήταν μόλις 7.000 άτομα. Η μαζική εγκατάσταση σεφαρδιτών Εβραίων άρχισε το 1490. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 1520, ο αριθμός των εβραίων κατοίκων ανερχόταν σε 20.000 επί συνόλου 40.000 κατοίκων. Βλ. Κ. Μοσκώφ, *Θεσσαλονίκη, τομή της μεταπρατικής πόλης*, β' έκδοση, Στοχαστής, Αθήνα 1978, σελ. 101.

2. Βλ. Β. Δημητριάδη, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της τουρκοκρατίας 1430-1912*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1983, σελ.464 επ.

Αβράαμ Μπεναρόγια. Ηγετικό στέλεχος της Εργατικής Ομοσπονδίας Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν). Υπήρξε ο πρώτος που εκτοπίστηκε για πολιτική και συνδικαλιστική δράση, το 1914.

λυσης των προβλημάτων της καθημερινής πραγματικότητας στις ηγεσίες των μιλλιέτ, οι οποίες ήταν υπόλογες για τη διασφάλιση της υπακοής των μελών τους και για την συλλογή των φόρων που αναλογούσαν σε κάθε ομάδα.

Έτσι, οι διάφορες εθνότητες της Θεσσαλονίκης είχαν οργανώσει την κοινοτική τους ζωή αγνοώντας, σχεδόν, την ύπαρξη των άλλων[3]. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι τριβές στις σχέσεις των διαφόρων εθνικών ομάδων ήταν περιορισμένες και όσες σημειώθηκαν οφείλοντο σε οριακές στιγμές της ιστορικής συγκυρίας.

Η προσάρτηση της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό κράτος ανέτρεψε βίαια το modus vivendi το οποίο ίσχυε. Ειδικότερα για τους Εβραίους – συντηρητικούς, σιωνιστές και σοσιαλιστές– η εξέλιξη αυτή ήταν η χειρότερη δυνατή.

Η Θεσσαλονίκη έπαψε να είναι η βαλκανική μητρόπολη με την τεράστια ενδοχώρα και μετατράπηκε σε μία πόλη σχεδόν παραμεθόρια. Οι δυνατότητες εμπορικών συναλλαγών περιορίστηκαν, δραστικά πλέον, μέσα στα όρια του νέου κράτους. Οι παλιοί κυρίαρχοι της πόλης αποχώρησαν αφήνοντας τεράστια χρέη προς τους εμπορευόμενους, οι οποίοι είχαν συναλλαγές μαζί τους, ενώ η νέα

3. Την πλέον χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούσαν τα νοσοκομεία, τα οποία λειτουργούσαν στη Θεσσαλονίκη τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας, πολλά από τα οποία λειτουργούν και σήμερα. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν : α) *τουρκικό* νοσοκομείο, κτισμένο το 1902, το σημερινό Γ.Ν.Θ Αγιος Δημήτριος (Δημοτικό), β) *Χιρς, της Ισραηλιτικής Κοινότητας* κτισμένο το 1908, σήμερα Ιπποκράτειο, γ) *ιταλικό*, 1894, σήμερα Λοιμωδών, δ) *γαλλικό* 1893, λειτουργούσε ως τα τέλη του 1999 ως Αγ Παύλος, ε) τουρκικό στρατιωτικό νοσοκομείο, τέλη 19ου αιώνα, σήμερα 424 Σ.Ν. στ) *ρωσικό* (1910) ως το 1975 Δημόσιο Μαιευτήριο. Βλ. Σταύρος Κ. Πολυζωίδης, *Νοσηλευτικά ιδρύματα της Θεσσαλονίκης*, Εκδ. Ι.Σ.Θ., Θεσσαλονίκη, 1998.

Ιακώβ Καζές. Διετέλεσε πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης. Πολιτεύθηκε στις πρώτες εκλογές (Μάιος 1915) με τους Φιλελευθέρους.

εξουσία ούτε ήθελε, ούτε και μπορούσε να δώσει λύση στο ζήτημα αυτό.

Το σύστημα της κοινοτικής συγκρότησης βρέθηκε μπροστά σε δυσεπίλυτα προβλήματα: Η απαίτηση της νέας πολιτείας για την εφαρμογή των κανόνων της δικής της έννομης τάξης σε όλες τις πτυχές της ζωής δημιούργησε μία ατελείωτη σειρά προβλημάτων στις ως τότε αυτοδιοικούμενες κοινότητες, όπου ίσχυε, κυρίως, το εθιμικό δίκαιο. Τα προβλήματα αυτά ξεκινούσαν από το ζήτημα της εναρμόνισης του λογιστικού συστήματος με τα ισχύοντα στην Ελλάδα, την καθιέρωση της Κυριακής αργίας ως υποχρεωτικής και έφθαναν μέχρι την υποχρέωση αλλαγής του θρησκευτικού συμβολαίου γάμου.

Επί πλέον, η νέα κρατική εξουσία στρέφεται κατά του εργατικού κινήματος της πόλης και το 1914, με βάση το νόμο περί καταπολέμησης της ληστείας[4], εξορίζονται για δυόμισι χρόνια, τα στελέχη της Φεντερασιόν, οι εβραίοι Μπεναρόγια και Γιόνα. Η εκτόπιση αυτή είναι η πρώτη στην ιστορία του εργατικού κινήματος.

Η πυρκαγιά του 1917 δίνει το πιο έντονο χτύπημα στην εβραϊκή κοινότητα. Οι Εβραίοι εργάτες εγκαθίστανται πλέον σε κλειστούς συνοικισμούς, μακριά από το κέντρο της πόλης. Είναι η πρώτη φορά που στον ελλαδικό χώρο δημιουργείται γκέτο.

Η συρροή στη Θεσσαλονίκη – ήδη από την περίοδο των βαλκανικών πολέμων– Μικρασιατών, Θρακών, Ρωμυλιωτών προσφύγων και κυρίως η μετά το 1922 μαζική έλευση προσφύγων ανατρέπει και τους πληθυσμιακούς συσχετισμούς.

Τέλος, από πολύ νωρίς οι σημαντικότερες εφημερίδες της πό-

4. Βλ. Αντ. Λιάκος, *Η σοσιαλιστική εργατική ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η σοσιαλιστική νεολαία. Τα καταστατικά τους*. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 111.

5. Η εφημερίδα "Νέα Αλήθεια" εξαπολύει εκστρατεία κατά της Φεντερασιόν. Κατά την εφημερίδα, οι απάτριδες εβραίοι σοσιαλιστές, είναι όργανα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού η σημαία της Διεθνούς είναι κόκκινη. Εφημ. *Νέα Αλήθεια*, 31.3.1914.
Η εφημερίδα "Μακεδονία" ιδιαιτέρως μετά τις εκλογές της 31.5.1915, αναλαμβάνει πρωταγωνιστικό ρόλο στην αντιεβραϊκή προπαγάνδα. Εκτός από την αρθρογραφία της, σχεδόν καθημερινά σατιρίζει τους Εβραίους. Η άφιξη των προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής – κυρίως μετά την συμφωνία της Λωζάνης– επέτεινε την αντιπαράθεση. Τον Φεβρουάριο του 1927 η "Μακεδονία" αρχίζει να δημοσιεύει τα "Πρωτόκολλα των σοφών της Σιών". Το επόμενο διάστημα η εφημερίδα προβάλλει τις θέσεις των "εθνικών" οργανώσεων "Εθνική Ένωσις Ελλάς" (Ε.Ε.Ε), "Εθνική Παμφοιτητική Ένωσις", "Εθνική Λεγεών" κλπ. Τον Ιούνιο του 1931 επαναφέρει το ζήτημα της συμμετοχής εκπροσώπου της εβραϊκής οργάνωσης "Μακαμπή" σε συνέδριο που είχε γίνει στη Σόφια τον προηγούμενο χρόνο. Η εμπρηστική αρθρογραφία της "Μακεδονίας" συνετέλεσε στη δημιουργία του έκρυθμου κλίματος των τελευταίων ημερών του Ιουνίου, με αποκορύφωμα τον εμπρησμό του συνοικισμού Κάμπελ στις 29 Ιουνίου 1931 και τον τραυματισμό δεκάδων Εβραίων. Ο εμπρησμός του Κάμπελ ήταν το μοναδικό πογκρόμ επί ελληνικού εδάφους. Βλ. και Αιμίλιος Ι. Δημητριάδης, *"Φοίνιξ Αγήρως". Η Θεσσαλονίκη του 1925-35*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1994, σσ. 271 επ.

6. Βλ. Κ. Σκορδύλης, *Βαλκανικοί πόλεμοι και εβραϊκό ζήτημα*, Ίστωρ, τχ. 9, Δεκέμβριος 1996, σελ. 131.

7. Βλ. Ρένα Μόλχο, *Η εβραϊκή κοινότητα Θεσσαλονίκης και η ένταξή της στο ελληνικό κράτος*, στο *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, Δήμος Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 291.

λης "Μακεδονία" και "Νέα Αλήθεια" καλλιεργούν έντονο αντιεβραϊκό κλίμα[5].

Στην προσπάθεια να περιορίσουν τις αρνητικές -για αυτούς- επιπτώσεις από τη νέα κατάσταση που δημιουργήθηκε στην περιοχή, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, πρώτα υποστήριξαν την αυστριακή προσπάθεια για ουδετεροποίηση της Θεσσαλονίκης υπό εβραϊκή διοίκηση, εν συνεχεία συντάχθηκαν στις ελληνικές εκλογές με τους Λαϊκούς – οι οποίοι είχαν δεσμευτεί ότι η χώρα θα έμενε ουδέτερη κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο– και τελικά, οι πλέον εύποροι αποφάσισαν τη μετανάστευση.

Η ΔΥΣΚΟΛΗ ΣΥΜΒΙΩΣΗ

Η ελληνική διοίκηση, από την πρώτη στιγμή της εγκατάστασής της στη Θεσσαλονίκη, είχε να αντιμετωπίσει τις αντιεβραϊκές εκδηλώσεις, οι οποίες σημειώθηκαν αμέσως μετά την είσοδο του ελληνικού στρατού στην πόλη. Οι εκδηλώσεις αυτές, που δεν είχαν γενικευμένο χαρακτήρα, θα μπορούσαν να ερμηνευτούν από το κλίμα της εποχής, κυρίως από το γεγονός ότι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, μέχρι την τελευταία στιγμή είχαν τηρήσει ιδιαιτέρως φιλοτουρκική στάση, καθώς και από την ραγδαία ανατίμηση των ειδών πρώτης ανάγκης[6].

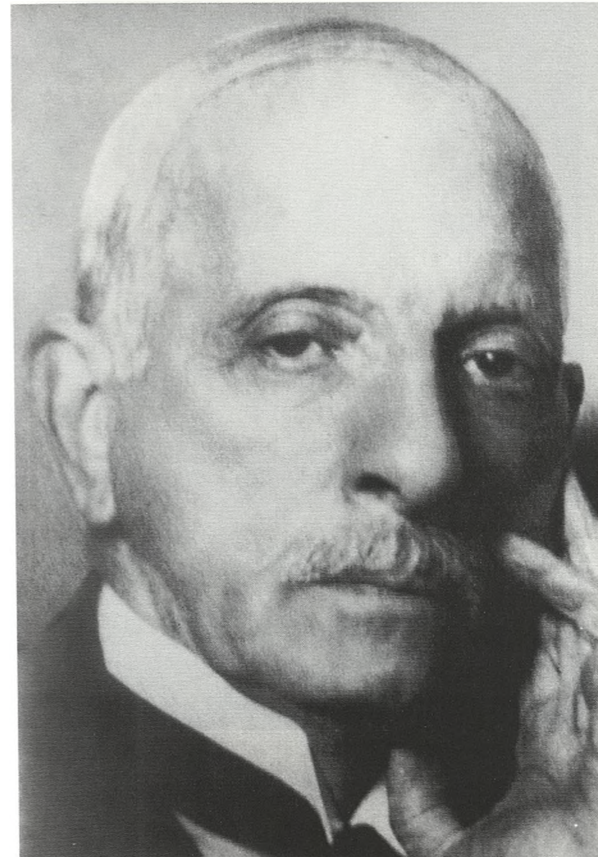
Η κυβέρνηση Βενιζέλου, αντιλαμβανόμενη τον κίνδυνο εμπλοκών στο διεθνές επίπεδο, οι οποίες θα ακολουθούσαν την προσπάθεια άμεσης "ελληνοποίησης" της πόλης και αφού εξασφάλισε δηλώσεις αντιπροσωπείας επιφανών Εβραίων της Ελλάδας υπέρ της ενσωμάτωσης της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα[7], προχώρησε σε σειρά ευνοϊκών ρυθμίσεων ειδικώς προς την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Οι σημαντικότερες από αυτές αφορούσαν: α) τη δυνατότητα εξαγοράς της υποχρέωσης για στρατιωτική θητεία, χωρίς απώλεια των πολιτικών δικαιωμάτων, β) τη διατήρηση της αργίας του Σαββάτου για την πόλη της Θεσσαλονίκης, γ) το δικαίωμα της διατήρησης του ισχύοντος ως τότε λογιστικού συστήματος στην ισπανοεβραϊκή γλώσσα[8].

Η σταδιακή αναίρεση αυτών των προνομίων άρχισε μετά την –εκ των πραγμάτων– "ελληνοποίηση" της πόλης, λόγω της εγκατάστασης πάνω από 100.000 προσφύγων της Μικρασιατικής Καταστροφής.

ΤΟ ΝΕΟ ΤΟΠΙΟ – ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ

Η οριστική ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό κράτος προκαλεί ανακατατάξεις και στο ιδεολογικό πεδίο, καθώς η πόλη αναλαμβάνει πλέον έναν διαφορετικό διοικητικό, αλλά και πολιτικό ρόλο στα πλαίσια του διευρυνόμενου ελληνικού κράτους.

Η πολιτική αντιπαράθεση προσανατολίζεται και εντάσσεται στις κυρίαρχες διαμάχες του ελληνικού χώρου, όπου η Θεσσαλονίκη, ως τόπος ιδεολογικής ζύμωσης, αλλά και ως πολιτικό σύμβολο,

Ελί Μπενοζίλιο. Διετέλεσε πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης. Πολιτεύθηκε στις εκλογές του 1920, ως ανεξάρτητος.

αποκτά ιδιαίτερα σημαντική θέση. Οι εκλογικές αναμετρήσεις, κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, σηματοδοτούν τους ιδεολογικο-πολιτικούς μετασχηματισμούς της πόλης και προσφέρουν μια εικόνα για το καινούργιο πολιτικό της στίγμα.

Οι πρώτες εκλογές – Τα πρώτα προβλήματα

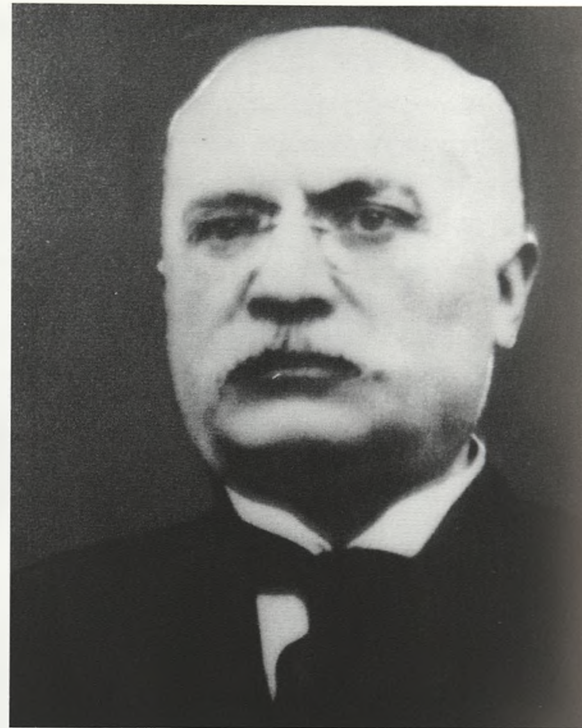
Οι πρώτες εθνικές εκλογές, στις οποίες συμμετείχαν και οι κάτοικοι των "Νέων Χωρών", έγιναν στις 31.5.1915. Οι εκλογές αυτές διεξήχθησαν κάτω από βαρύ κλίμα, που είχε δημιουργήσει η διένεξη Ανακτόρων-Βενιζέλου για το θέμα της στάσης της Ελλάδας κατά το διεξαγόμενο παγκόσμιο πόλεμο.

Εκτός όμως από το γενικότερο πολιτικό πρόβλημα, υπήρξαν και ορισμένα τεχνικά προβλήματα, τα οποία αφορούσαν την οργάνωση των εκλογών στο σύνολο των Νέων Χωρών και τα οποία, αφ' ενός οδήγησαν στην αμφισβήτηση του αδιάβλητου των εκλογών, αφ' ετέρου συνέβαλαν στη διαμόρφωση αρνητικού κλίματος για τις μειονοτικές ομάδες που ζούσαν στα όρια του ελληνικού κράτους.

Η αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος προήλθε από τη βενιζελική παράταξη, η οποία τόσο στη Θεσσαλονίκη, όσο και στο σύνολο, σχεδόν, των εκλογικών περιφερειών των Νέων Χωρών είχε ηττηθεί.

8. Βλ. Rena Molho, *Venizelos and the Jewish Community of Salonika 1912-1919*, στο Journal of the Hellenic Diaspora, Vol. XIII 3&4,σελ. 115-116

Λέων Γκατένιο. Διετέλεσε πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης. Εκλέχθηκε βουλευτής στις εκλογές του Δεκεμβρίου 1915 με τον Κυβερνητικό Συνδυασμό (Λαϊκούς). Πολιτεύθηκε το 1935 με την Ένωση Βασιλοφρόνων.

Τα σημαντικότερα από τα τεχνικά προβλήματα ήταν το ζήτημα των εκλογικών καταλόγων και το θέμα της υπηκοότητας των εκλογέων[9]:

α) Οι εκλογικοί κατάλογοι είχαν συνταχθεί βάσει της απογραφής του 1913. Είχαν ελάχιστη αξιοπιστία, αν ληφθεί υπ' όψιν η μεγάλη μετανάστευση του τουρκικού, κυρίως, στοιχείου, η οποία σημειώθηκε στη διάρκεια των δυόμισι ετών από την απελευθέρωση μέχρι τις εκλογές. Έτσι, μετεκλογικά αμφισβητήθηκε το αποτέλεσμα με το επιχείρημα ότι οι Τούρκοι ψηφοφόροι επιδόθηκαν σε μεγάλης έκτασης διπλοψηφίες.

β) Η σύμβαση των Αθηνών (Νοέμβριος 1913), με την οποία ρυθμίστηκαν θέματα που είχαν προκύψει από τους Βαλκανικούς πολέμους, πρόβλεπε τριετή προθεσμία, στο διάστημα της οποίας οι – πρώην– υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα μπορούσαν να επιλέξουν την υπηκοότητα που ήθελαν. Επειδή οι εκλογές έγιναν πριν από τη λήξη της προθεσμίας, διέθεταν δικαίωμα ψήφου και όσοι δεν είχαν επιλέξει ακόμη υπηκοότητα. Κατ' αυτόν τον τρόπο μπορούσαν να επηρεάσουν τις πολιτικές εξελίξεις της Ελλάδας και εκείνες οι ομάδες, οι οποίες ήταν αποφασισμένες να εγκαταλείψουν τη χώρα και συνεπώς είχαν κάθε λόγο να διάκεινται εχθρικά προς τον βενιζελικούς. Αντίθετα, οι Μικρασιάτες και Θράκες πρόσφυγες, οι οποίοι είχαν καταφύγει στη Θεσσαλονίκη μετά την απελευθέρωσή της, καίτοι είχαν απογραφεί, δεν είχαν δικαίωμα ψήφου.

9. Βλ. Δ. Δώδος, *Η εκλογική περιφέρεια της Θεσσαλονίκης- Κόμματα και υποψήφιοι*, Θεσσαλονίκη Α.Π.Θ., διδακτ. διατρ. 1989.

Αλμπέρτο Τσενίο. Εκλέχθηκε βουλευτής στις εκλογές του 1936 με την Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ένωση.

Στις εκλογές πήραν μέρος τρεις κύριοι συνδυασμοί[10]:

α) ο συνδυασμός της ***Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως*** (αντιβενιζελικοί), ο οποίος κέρδισε και τις 32 βουλευτικές έδρες της περιφέρειας,

β) ο συνδυασμός του ***Κόμματος των Φιλελευθέρων*** και

γ) ο συνδυασμός των συνεργαζόμενων ***Λαϊκών-Ανεξαρτήτων.***

Από τους 96 υποψήφιους των τριών συνδυασμών, οι 11 ήταν Εβραίοι (5 υποψήφιοι με την *Ηνωμένη*, 4 με τους Φιλελεύθερους και 2 με τους Λαϊκούς). Πρέπει να σημειωθεί ότι στις εκλογές αυτές οι σοσιαλιστές της Θεσσαλονίκης, κύριος κορμός των οποίων ήταν η Φεντερασιόν, συνεργάσθηκαν με την *Ηνωμένη Αντιπολίτευση*, ύστερα από σχετική απόφαση που πήρε η "πρώτη σοσιαλιστική συνδιάσκεψη", που έγινε στην Αθήνα τον Απρίλιο του 1915. Η εκλογική σύμπραξη των σοσιαλιστών με την συντηρητική παράταξη πραγματοποιήθηκε, λόγω της σύμπτωσης των απόψεων – αν και από διαφορετική πολιτική αφετηρία– στο ζήτημα της ουδετερότητας της Ελλάδας κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στο σύνολο της επικράτειας, οι ***Φιλελεύθεροι*** εξέλεξαν 187 βουλευτές έναντι 90 βουλευτών της ***Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως.***

Όμως, στην εκλογική περιφέρεια της Θεσσαλονίκης[11] (όπως και στο σύνολο σχεδόν των περιφερειών των "Νέων Χωρών") επικράτησε η ***Ηνωμένη Αντιπολίτευσις***, της οποίας ο μέσος όρος[12] ψήφων ήταν 39.265, των ***Φιλελευθέρων*** 27.505 και των ***Λαϊκών-Ανεξαρτήτων*** 24.717[13].

10. Λόγω της ψηφοφορίας με σφαιρίδιο, η έννοια του κομματικού συνδυασμού διαφέρει από τη σημερινή του κομματικού ψηφοδελτίου. Θεωρητικώς, ο ψηφοφόρος μπορούσε να ψηφίσει θετικά, ακόμη και όλους τους υποψήφιους. Στην πράξη, οι ψηφοφόροι ψήφιζαν τους υποψήφιους του κόμματός τους, ενώ στους αντιπάλους έριχναν "μαύρο και δαγκωτό".

11. Στην εκλογική περιφέρεια Θεσσαλονίκης ανήκαν και οι περιοχές των πρωτοδικείων Κατερίνης, Βέροιας, Νάουσας, Λαγκαδά, Χαλκιδικής και Κιλκίς. Συνολικά ψήφισαν 61.290 εκλογείς. Πρβλ. την υπ_αριθ. 1401/20 Ιουνίου 1915 απόφαση του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης με την οποία ανακηρύχθηκαν οι βουλευτές της περιφέρειας.

12. Η ψηφοφορία με σφαιρίδιο δεν επιτρέπει την επακριβή καταγραφή της εκλογικής δύναμης των συνδυασμών. Ο μόνος τρόπος για έναν αξιόπιστο -κατά προσέγγιση- υπολογισμό είναι ο μέσος όρος των θετικών ψήφων των υποψηφίων του συνδυασμού, σε συνδυασμό με τη διαφορά του πλειοψηφίσαντος υποψηφίου από τον τελευταίο υποψήφιο του συνδυασμού.

13. Βλ. Δ. Δώδος, ό.π., σελ.62.

Μπενσαντζή Μιντές (στο κέντρο της φωτογραφίας, χωρίς καπέλο). Εκλέχθηκε βουλευτής το 1926 με την Εβραϊκή Πολιτική Ένωση, το 1928 ως Ανεξάρτητος Φιλελεύθερος και πολιτεύθηκε το 1932.

Με τους 32 βουλευτές που εξέλεξε η ***Ηνωμένη Αντιπολίτευσις*** στην Θεσσαλονίκη εκλέχθηκαν οι σιωνιστές[14] *Χαΐμ Κοέν, Μωρίς Κοφίνο, Ιωσήφ (Πέπο) Μαλλάχ* και ο *Δαβίδ Ματαλών*, καθώς και ο σοσιαλιστής *Αλμπέρτο Κουριέλ*[15].

Το εκλογικό αποτέλεσμα υπήρξε η αιτία για την πρώτη, σοβαρή – σε εθνοτική βάση – αντιπαράθεση τμήματος του ελληνικού πληθυσμού με τους Εβραίους της πόλης: Οι Φιλελεύθεροι της Θεσσαλονίκης, μαζί με τις διαμαρτυρίες τους για τα τεχνικής φύσεως προβλήματα που προαναφέρθηκαν, χαρακτήρισαν την τοπική νίκη της *Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως* ως νίκη, η οποία στηρίχθηκε σε ψήφους του τουρκικού και του εβραϊκού στοιχείου.

Πράγματι, απ' ό,τι δείχνουν τα στοιχεία, ιδιαιτέρως σημαντικό τμήμα του εβραϊκού πληθυσμού συντάχθηκε με τους συντηρητικούς υποψήφιους.

Αφ' ενός, η συνεργασία των σοσιαλιστών –και της Φεντερασιόν– με την Ηνωμένη Αντιπολίτευση είχε ως αποτέλεσμα σημαντικό τμήμα των Εβραίων ψηφοφόρων να ψηφίσει, ευκαιριακά, τη συντηρητική παράταξη.

Αφ' ετέρου, στο πλευρό της συντηρητικής παράταξης βρέθηκαν και εκείνα τα στρώματα, τα οποία επηρεάζοντο από τους σιωνιστές. Όπως σημειώνει η Μόλχο, οι σιωνιστές, οι οποίοι εμφανίζουν σημαντικά αυξημένη επιρροή στα λαϊκά στρώματα, μετά το 1914 τάχθηκαν υπέρ του Γούναρη, ο οποίος είχε ανταποκριθεί στο αίτημά τους "να κάνει μία άνευ όρων δήλωση για την ουδετερότητα της Ελλάδας". Για τον ίδιο λόγο, άλλωστε, και οι σοσιαλιστές είχαν αποφασίσει τη συνεργασία με τους γουναρικούς. Αντιθέτως, η μεγαλοαστική εβραϊκή τάξη είτε ψήφισε υπέρ του Βενιζέλου (και της Entente), είτε απείχε[16].

14. Πρβλ. Ρένα Μόλχο, *Η εβραϊκή...*, σελ. 295 και την εκεί υποσ. 36.

15. Ο Αλ. Κουριέλ καταγόταν από τη Σμύρνη. Σημαντικό ρόλο στο να υποδειχθεί ως υποψήφιος της "Φεντερασιόν" έπαιξε και η ελληνομάθεια του. Βλ. Αλμπέρτος Νάρ, *Κειμένη επί ακτής θαλάσσης...*, University Studio Press/Έκφραση, Θεσσαλονίκη 1997, σελ. 182.

16. Πρβλ. Ρένα Μόλχο, *ο.π.* σελ. 295.

Το εκλογικό αποτέλεσμα – παρ' όλο που δεν επηρέασε την συνολική έκβαση της εκλογικής αναμέτρησης – κατέδειξε, τόσο τις νέες αντιπαλότητες, οι οποίες διαμορφώθηκαν στις νέες συνθήκες, όσο και τις εν δυνάμει ρατσιστικές τάσεις, οι οποίες εκφράστηκαν από μέρος της πολιτικής ηγεσίας του ελληνικού πληθυσμού της πόλης με την ιδιότυπη αντίληψη της "καθαρότητας" της ψήφου.

Οι εκλογές της 6ης Δεκεμβρίου 1915 – Η Βουλή των "Λαζάρων"

Τον Σεπτέμβριο του 1915 ο Βενιζέλος εξαναγκάσθηκε και πάλι να παραιτηθεί. Οι εκλογές προκηρύχθηκαν για τις 6 Δεκεμβρίου, όμως οι Φιλελεύθεροι απείχαν. Στην περιφέρεια Θεσσαλονίκης υπήρξαν 67 υποψήφιοι των παρατάξεων του *Κυβερνητικού Συνδυασμού* –με κύριο κορμό το Κόμμα Εθνικοφρόνων του Δημ. Γούναρη– και του *Εθνικού Συνδυασμού*.

Με τον συνδυασμό του *Κυβερνητικού Συνδυασμού*, ο οποίος κέρδισε όλες, πλην μιας, τις έδρες της περιφέρειας, εκλέχθηκαν και 5 Εβραίοι βουλευτές. Από αυτούς, ο *Χαΐμ Κοέν*, ο *Μωρίς Κοφφίνο* και ο *Ιωσήφ (Πέπο) Μαλλάχ* είχαν εκλεγεί και στις εκλογές του Μαΐου, ενώ για πρώτη φορά εκλέχθηκαν ο *Λέων Γκατένιο* και ο *Σολομών Μεΐρ*[17].

Τον Αύγουστο του 1916 εκδηλώθηκε στη Θεσσαλονίκη το κίνημα της Εθνικής Άμυνας και τον Σεπτέμβριο ο Ελ. Βενιζέλος αναλάμβανε επικεφαλής της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Τον Μάιο του 1917 ο Κωνσταντίνος εγκατέλειπε την Ελλάδα και η Προσωρινή Κυβέρνηση μεταφέρθηκε στην Αθήνα. Πρώτη ενέργεια της κυβέρνησης ήταν η επανασύγκληση της Βουλής του Μαΐου 1915, που λειτούργησε μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1920 και η οποία σκωπτικώς απεκλήθη "Βουλή των Λαζάρων". Και αυτή η Βουλή υπήρξε μονόπλευρη, αφού ελάχιστοι από τους συντηρητικούς βουλευτές προσήλθαν.

Μεταξύ αυτών, οι οποίοι δέχθηκαν να συνεργαστούν με τους βενιζελικούς ήταν και ο Μωρίς Κοφφίνο.

Οι εκλογές του 1920

Οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 αποτελούν, από κάθε άποψη, σταθμό στην ελληνική πολιτική και εκλογική ιστορία.

Στις εκλογές αυτές, εκτός από το ***Κόμμα Φιλελευθέρων*** υπό τον Ε. Βενιζέλο και τα ***Ηνωμένα Κόμματα*** υπό τον Δ. Γούναρη, εμφανίζεται για πρώτη φορά σε βουλευτικές εκλογές το ***Σοσιαλιστικό Εργατικό (Κομμουνιστικό) Κόμμα της Ελλάδας [ΣΕΚΕ(Κ)]***, πρόδρομος του ΚΚΕ.

Το εκλογικό αποτέλεσμα αποτέλεσε την αφετηρία των εξελίξεων που κατέληξαν στη Μικρασιατική Καταστροφή και στις επιπτώσεις τις οποίες είχε αυτή στην κοινωνική δομή της χώρας.

Εκτός αυτού όμως, το εκλογικό αποτέλεσμα (Φιλελεύθεροι: 118 έδρες[18], Ηνωμένα Κόμματα: 251 έδρες) αποτέλεσε τη βασική αφετηρία για τη διαμόρφωση του ιδεολογήματος περί αλλογενών

17. Βλ. την υπ' αριθ. 2/7 Ιανουαρίου 1916 απόφαση του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης.

18. Από τις 118 έδρες οι 52 ανήκαν στις εκλογικές περιφέρειες της Ανατολικής και Δυτικής Θράκης, όπου ουσιαστικώς δεν επιτράπηκαν άλλες υποψηφιότητες, πέραν των βενιζελικών υποψηφίων.

Αβραάμ Ρεκανάτι. Αντιδήμαρχος Θεσσαλονίκης. Πολιτεύθηκε το 1926 με την Εβραϊκή Πολιτική Ένωση.

Ελλήνων υπηκόων, των οποίων οι εκλογικές επιλογές υπαγορεύονται από την πρόθεσή τους να βλάψουν τα συμφέροντα της χώρας, δηλ. υπαγορεύονται από ανθελληνική (άρα αντεθνική) διάθεση. Έτσι, οι ψυχώσεις και οι φοβίες, τις οποίες προκάλεσε το αποτέλεσμα των εκλογών αυτών, υπήρξαν η αφορμή για την εισαγωγή ρυθμίσεων και μεθοδεύσεων στην εκλογική νομοθεσία της χώρας που φαλκίδευαν την άσκηση των εκλογικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων, οι οποίες ζούσαν στη χώρα.

Συχνά επαναλαμβάνεται η άποψη ότι υπεύθυνη για την ήττα των βενιζελικών – και κατ' επέκταση και για τη Μικρασιατική Καταστροφή – ήταν η κοινή αντιβενιζελική στάση των σημαντικών μειονοτικών ομάδων που υπήρχαν στην Ελλάδα, δηλαδή των Εβραίων, των Τούρκων και των Σλαβομακεδόνων. Το σημαντικότερο επιχείρημα της άποψης αυτής είναι το γεγονός ότι, από τις 74 έδρες της Μακεδονίας, οι Φιλελεύθεροι κέρδισαν μόνο 3 στην εκλογική περιφέρεια Δράμας[19]. Οι θιασώτες αυτής της θεωρίας επιμένουν να αγνοούν ότι η καθίζηση των Φιλελευθέρων ήταν γενική και στις περιφέρειες της Παλαιάς Ελλάδας.

Στην εκλογική περιφέρεια Θεσσαλονίκης, οι αντιβενιζελικοί κέρδισαν και πάλι τις έδρες της περιφέρειας. Ειδικότερα, επί 32.367 εκλογέων, ο μέσος όρος ψήφων των αντιβενιζελικών ήταν 24.332, των Φιλελευθέρων 15.236 και του ΣΕΚΕ(Κ) 12.919. Συνολικά πολιτεύθηκαν 15 Εβραίοι υποψήφιοι, από τους οποίους 4 με τους Φιλελεύθερους, 3 με τα Ηνωμένα Κόμματα, 2 με το ΣΕΚΕ(Κ) και 6 Ανεξάρτητοι. Εκλέχθηκαν οι νεοεμφανισθέντες *Δαβίδ Αλχανάτι* και *Ισαάκ Σιακκή* καθώς και *Ιωσήφ (Πέπο) Μαλλάχ*[20].

Η αντίδραση των Φιλελευθέρων στο εκλογικό αποτέλεσμα στο σύνολο της επικράτειας ήταν χαρακτηριστικό: Η εφημερίδα "Μακεδονία", προσκείμενη στους Φιλελεύθερους, ανήγγειλε το εκλογικό αποτέλεσμα με τον τίτλο "Τούρκοι και Εβραίοι κατά του Βενιζέλου"[21]. Την επόμενη μέρα (10.11.20) η Λέσχη Φιλελευθέρων Θεσσαλονίκης σε ανακοίνωσή της αναφέρει ότι οι Φιλελεύθεροι "είναι ενθουσιασμένοι από το εκλογικό αποτέλεσμα, διότι οι υποψήφιοί τους συγκέντρωσαν μόνο ελληνικές ψήφους[22]".

19. Στις εκλογές του 1920 εκλέχθηκαν συνολικά 36 Τούρκοι, 4 Εβραίοι και ένας Αρμένιος. Απ' αυτούς, 13 Τούρκοι, ένας Εβραίος και ο Αρμένιος εκλέχθηκαν στις περιφέρειες της Ανατ. Θράκης. Επτά Τούρκοι εκλέχθηκαν στις περιφέρειες της Δυτ. Θράκης. Είναι προφανές ότι – και αν ακόμη υποτεθεί ότι οι βενιζελικοί είχαν κερδίσει τις εκλογές – θα ήταν αδύνατον να παραμείνουν στην εξουσία συνεχίζοντας τον πόλεμο.

20. Βλ. την από 21 Δεκεμβρίου 1920 απόφαση του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης.

Οι χωριστοί εκλογικοί σύλλογοι

Η αντίληψη περί αλλοεθνούς (αντεθνικής) ψήφου, η οποία ουσιαστικά κυριαρχούσε στις αναλύσεις ήδη από το 1915, η τραυματική εμπειρία της βενιζελικής παράταξης από τις εκλογές του 1920 και το κλίμα, το οποίο είχε δημιουργηθεί από το συγκλονισμό της Μικρασιατικής Καταστροφής, οδήγησαν στη δημιουργία των χωριστών από το υπόλοιπο εκλογικό σώμα ***Εκλογικού Συλλόγου Ισραηλιτών*** στη Θεσσαλονίκη και του αντίστοιχου ***Εκλογικού Συλλόγου Μουσουλμάνων Δυτικής Θράκης***[23]. Αυτός ο διαχωρισμός των Ελλήνων υπηκόων καλύπτει σχεδόν όλο τον μεσοπόλεμο, αφού οι Εβραίοι και οι Μουσουλμάνοι ψήφισαν στους συλλόγους αυτούς στις βουλευτικές εκλογές του 1923, 1928, 1932, 1933, στις γερουσιαστικές του 1929 και εν μέρει (οι μουσουλμάνοι) του 1934.

Η πρώτη εφαρμογή του καθεστώτος των χωριστών εκλογικών συλλόγων έγινε στις εκλογές της **16 Δεκεμβρίου 1923**, από τις οποίες απείχαν τα φιλοβασιλικά κόμματα.

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, διαμαρτυρόμενοι για τον διαχωρισμό τους από το υπόλοιπο εκλογικό σώμα, απείχαν και αυτοί. Έτσι, οι 4 βουλευτές, οι οποίοι αναλογούσαν στον Εκλογικό Σύλλογο, εκλέχθηκαν με ελάχιστες ψήφους[24]. Πρέπει να σημειωθεί ότι στην αποχή αυτή συμμετείχαν και οι αριστεροί Εβραίοι.

Οι εκλογές της 7ης Νοεμβρίου 1926

Οι εκλογές αυτές αποτελούν σημείο τομής στην πολιτική και εκλογική ιστορία της Ελλάδας. Από τις εκλογές αυτές καθιερώνεται, σε ολόκληρη την Επικράτεια, το έντυπο ψηφοδέλτιο ως τρόπος έκφρασης της λαϊκής βούλησης.

Η μεταρρύθμιση αυτή είχε ιδιαιτέρως σημαντική επίπτωση στο κομματικό σύστημα της χώρας και στον τρόπο δόμησης των κομμάτων, αφού μετέτρεπε τον προσωπικό χαρακτήρα της ψήφου σε επιλογή κόμματος, με αποτέλεσμα την κατ' αρχήν αναγνώριση των κομμάτων ως βασικών παραγόντων της πολιτικής ζωής. Επί πλέον, η κατάργηση της ψηφοφορίας με σφαιρίδιο επέτρεψε την καθιέρωση του εκλογικού συστήματος της απλής αναλογικής.

Εκτός όμως αυτών, οι εκλογές του 1926 αποτελούν και τομή στο ζήτημα της διεκδίκησης πολιτικής έκφρασης μερικών από τις μειονότητες που ζούσαν στην Ελλάδα. Έτσι, για πρώτη φορά – και μοναδική μέχρι το 1985 – συγκροτήθηκαν μειονοτικοί συνδυασμοί σε εθνικές εκλογές:

α) ο συνδυασμός του ***Κόμματος της Τσαμουργιάς*** στην περιφέρεια Πρέβεζας - Άρτας, όπου συγκέντρωσε 517 ψήφους (2,5%),

21. Εφημ. "Μακεδονία" 9.11.1920.

22. Εφημ. "Μακεδονία" 11.11.1920.

23. Η δημιουργία των χωριστών εκλογικών συλλόγων φαίνεται ότι αποτελούσε παλαιότερη (ήδη από το 1915) επιδίωξη των Φιλελευθέρων. Βλ. Γ. Δ. Καρανικόλα, *Νόθες εκλογές στην Ελλάδα (1844-1936)*. Αθήνα 1973, σελ. 513.

24. Εκλέχθηκαν ο *Ιησούς Σαμουηλίδης* με 25 ψήφους, ο *Ισαάκ Αλχανάτι* με 25, *Ιακώβ Λεβή* με 23 και ο *Ιωσήφ Σαΐας* με 20. Βλ. την υπ. αριθ. 1270/29 Δεκεμβρίου 1923 απόφαση του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης.

Χαΐμ (Χαϊμάκης) Κοέν. Εκλέχθηκε βουλευτής στις εκλογές του Μαίου και Δεκεμβρίου 1915. Υποψήφιος Γερουσιαστής το 1929 και το 1932.

χωρίς να εκλέξει βουλευτή. Ο Αλή Ντίνο, ηγέτης του *Κόμματος της Τσαμουργιάς*, πολιτεύθηκε επίσης ως ανεξάρτητος υποψήφιος και στην περιφέρεια Ιωαννίνων, όπου συγκέντρωσε 1.022 ψήφους (5%), χωρίς να εκλεγεί,

β) ο συνδυασμός της ***Εβραϊκής Πολιτικής Ένωσης*** στη Θεσσαλονίκη, ο οποίος συγκέντρωσε 5.825 ψήφους (8.6%) και εξέλεξε δύο βουλευτές. Η Ένωση κατάρτισε συνδυασμό, ο οποίος αποτελείτο από 10 υποψήφιους. Από αυτούς, οι τρεις είχαν εκλεγεί και σε προηγούμενες εκλογές, ενώ 6 πολιτεύονται για πρώτη φορά.

Ο συνδυασμός της Ε.Π.Ε. συγκροτήθηκε από τους σιωνιστές της εβραϊκής κοινότητας, ως διαπαραταξιακή επίδειξη δύναμης, αφού άλλοι από τους υποψηφίους της ήταν στελέχη της συντηρητικής παράταξης και άλλοι των βενιζελικών. Ας σημειωθεί ότι στο συνδυασμό της Ε.Π.Ε. συμμετέχουν ιδιαιτέρως προβεβλημένοι παράγοντες της εβραϊκής Κοινότητας (όπως ο αντιδήμαρχος της Θεσσαλονίκης Αβραάμ Ρεκανάτι κ.α.), οι οποίοι πολιτεύονται για μοναδική φορά. Εκλέχθηκαν ο *Ισαάκ Σιακκή*, ο οποίος είχε εκλεγεί στις εκλογές του 1920 με το Λαϊκό Κόμμα και ο *Μιντές Μπεσαντζή*. Υπολογίζεται ότι η ***Εβραϊκή Πολιτική Ένωσις*** συγκέντρωσε το 60% περίπου των εβραϊκών ψήφων[25].

Εκτός από τους υποψήφιους της Ε.Π.Ε., υπάρχουν δύο ακόμη Εβραίοι υποψήφιοι με το συνδυασμό του ***Ενιαίου Μετώπου*** (ο *Ζαχ Βεντούρα* και ο *Δαβίδ Σουλάμ*), οι οποίοι εκλέχθηκαν. Φαίνεται,

25. Βλ. Αλ. Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935*, Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σελ. 240 και την εκεί υποσ. 27.

μάλιστα, ότι για την εκλογή των δύο αυτών βουλευτών, οι Εβραίοι ψηφοφόροι του ***Ενιαίου Μετώπου*** "έσπασαν" την κομματική γραμμή, προκαλώντας την οργή της κομματικής ηγεσίας[26]. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο *Ζαχ Βεντούρα* συγκέντρωσε 3.777 σταυρούς προτίμησης, αποκλειστικά στα εκλογικά τμήματα που ψήφιζαν οι Εβραίοι εκλογείς, ενώ ο δεύτερος στη σειρά κατάταξης Σερ. Μάξιμος (2.913 σταυροί) δεν πήρε ούτε ένα σταυρό στα τμήματα αυτά. Επιπλέον, όλα τα ψηφοδέλτια του *Ενιαίου Μετώπου* στα τμήματα αυτά είχαν σταυρό προτίμησης στον Βεντούρα[27].

Αξίζει να σημειωθεί ότι, με εξαίρεση τους συνδυασμούς του "Ενιαίου Μετώπου" και του "Λαϊκού Εργατοπροσφυγικού Συνδυασμού", δεν υπήρχαν εβραίοι υποψήφιοι στους υπόλοιπους συνδυασμούς.

Οι εκλογές του 1928, 1932 και 1933

Σ' αυτές τις τρεις εκλογές ίσχυσε και πάλι το καθεστώς του χωριστού συλλόγου. Τα αποτελέσματα στον εκλογικό Σύλλογο Ισραηλιτών ήταν[28]:

	1928	**1932**	**1933**
Πραγματικός πληθυσμός	48.078	55. 250	55.250
Ψηφίσαντες	9.770	7.933	7.782
Έγκυρα	9.770	7.772	7.714
Κόμμα Φιλελευθέρων	625 6,4%	—	—
Λαϊκό Κόμμα	2.136 21,8%	2.867 36,9%	5.316 68,9%
Ενιαίο Μέτωπο	1.469 15,0%	1.698 21,8%	1.148 14,9%
Συνδυασμός Ανεξαρτήτων	5.109 52,3%	—	—
Μεμονωμένοι υποψήφιοι	— —	Μπεσαντζή Μ. 1.418 18,2%	—
—	— —	Σιακκή Ααρ. 1.237 15,9%	Σιακκή Ααρ. 1.403 18,2%
—	— —	Αλγκαβά Ιεσ. 552. 7,1	Αλγκαβά Ιεσ. 687 8,1%

Πηγή: *Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική των Βουλευτικών εκλογών 1928, 1932, 1933.*

Ο "Εκλογικός σύλλογος Ισραηλιτών" κρίθηκε ως αντισυνταγματικός από το εκλογοδικείο μετά τις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1933, με αποτέλεσμα να προκηρυχθούν επαναληπτικές εκλογές στην περιφέρεια Θεσσαλονίκης, ενώ ο ανάλογος των μουσουλμάνων καταργήθηκε με απόφαση του Σ.τ.Ε. μετά τις γερουσιαστικές εκλογές του 1934.

Όμως και η κατάργηση του "Εκλογικού Συλλόγου Ισραηλιτών" υπαγορεύθηκε -όπως και η σύστασή του- από καθαρώς μικροπολιτικούς υπολογισμούς και εκλογικές σκοπιμότητες. Συγκεκριμένα,

26. Παρατίθεται από τον G.Th. Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley, 1983, σελ. 257, την εκεί υποσ. 82.

27. Βλ. εφημ. "Εφημερίς των Βαλκανίων", 14.11.1926.

28. Βουλευτές εκλέχθηκαν: Το 1928 οι υποψήφιοι του Συνδυασμού Ανεξαρτήτων *Μεντές Μπεσαντζή* και *Δαυίδ Ματαλών*. Στις εκλογές του 1932 ο υποψήφιος του Λαϊκού Κόμματος *Δανιέλ Αλαλούφ* και ο υποψήφιος του Ενιαίου Μετώπου Μισέλ Καζές. Τέλος,στις εκλογές του 1933 οι υποψήφιοι του Λαϊκού Κόμματος *Δανιέλ Αλαλούφ* και *Ισαάκ Μόλχο*.

Ασσέρ Μαλλάχ *(Η φωτογραφία από την εποχή της τουρκοκρατίας). Φιλελεύθερος. Πολιτεύθηκε το 1920 και εκλέχθηκε Γερουσιαστής το 1929.*

στις εκλογές της 5ης Μαρτίου 1933 -οι οποίες πραγματοποιήθηκαν με πλειοψηφικό εκλογικό σύστημα- η αντιβενιζελική ***Ηνωμένη Αντιπολίτευσις*** με ποσοστό 46,19% πέτυχε να εκλέξει 136 βουλευτές, έναντι 110 βουλευτών που εξέλεξε ο βενιζελικός ***Εθνικός Συνασπισμός***, αν και είχε συγκεντρώσει το 46,32% των ψήφων. Το αποτυχημένο κίνημα του Πλαστήρα το βράδυ των εκλογών και οι διώξεις που ακολούθησαν, άνοιξαν τον δρόμο για την ανασυγκρότηση των συντηρητικών δυνάμεων.

Η εκλογική περιφέρεια Θεσσαλονίκης παρουσίαζε την ιδιομορφία ότι οι μεν συντηρητικοί είχαν κερδίσει τις 2 έδρες του συλλόγου Ισραηλιτών, οι δε βενιζελικοί τις 18 έδρες της περιφέρειας. Η ακύρωση των εκλογών και η διενέργεια επαναληπτικών είχε ιδιαίτερη πολιτική σημασία: Αν τα κυβερνητικά κόμματα κέρδιζαν τις 18 έδρες, θα αποκτούσαν την απόλυτη πλειοψηφία στις κοινές συνεδριάσεις της Βουλής και της Γερουσίας. Έτσι, η πλειοψηφία που διέθετε η βενιζελική αντιπολίτευση στη Γερουσία θα ήταν άχρηστη, αφού θα χανόταν η δυνατότητά της να ασκεί πίεση στην κυβέρνηση[29].

Στις επαναληπτικές εκλογές το Ενιαίο Μέτωπο απέφυγε να συγκροτήσει συνδυασμό, όμως οι υποψήφιοί του εμφανίστηκαν ως μεμονωμένοι.

Το τελικό αποτέλεσμα -ακόμη και με την προσθήκη των ψήφων των Εβραίων- δεν επιβεβαίωσε τους κυβερνητικούς σχεδιασμούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Φιλελεύθεροι της Θεσσαλονίκης αρνήθηκαν να συμπεριλάβουν Εβραίους υποψήφιους στο συνδυασμό των επαναληπτικών εκλογών, παρά τις αντίθετες υποδείξεις της ηγεσίας του κόμματος[30].

29. Βλ. Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, τμ.Β΄ σελ. 227.

30. Βλ. G.Th. Mavrogordatos, ό.π. σελ. 226.

1932: Ηγετικοί παράγοντες της Εβραϊκής Κοινότητας Θεσσαλονίκης.
Από αριστερά, καθήμενοι: *Ισ. Καμπελής,* ***Χαΐμ (Χαϊμάκης) Κοέν*** *(εκλέχθηκε 2 φορές βουλευτής, Λαϊκό Κόμμα), Λ. Ρεκανάτι,* ***Ελιάου Μπενοζίλιο****, (πολιτεύθηκε το 1920)* ***Ασέρ Μαλλάχ*** *(πολιτεύθηκε το 1920 και εκλέχθηκε Γερουσιαστής το 1929, Φιλελεύθερος), Δ. Φαρατζή,* ***Λεόν Γκατένιο*** *(βουλευτής Λ. Κ.), Σ. Μαλλάχ. Πρώτη σειρά από αριστερά: Αλ. Μόλχο, Ρ. Μενασέ,* ***Μεντές Μπεσαντζή*** *(εκλέχθηκε 2 φορές, ανεξ. Φιλελεύθερος), Σ. Μπίτι, Αλ. Ναχμίας, Σ. Μπορέλ, Αλ. Μπρούδο, ραβίνος Ιακώβ Χαγουέλ, Ν. Λεβή, Ι. Νισσήμ, Ι. Ντεμάγιο, Δ. Φλωρεντίν,* ***Δανιέλ Αλλαλούφ*** *(εκλέχθηκε 3 φορές, Λ. Κ.),* ***Μοσέ Σαλτιέλ*** *(πολιτεύθηκε το 1936), Αβ. Φιλοσόφ, Ισ. Μπενρουμπί, Σ. Αβούζι, Μοσέ Καλντερόν,* ***Ασέρ Μωυσής*** *(πολιτεύθηκε το 1936), Ελί Φρανσές.*
Όρθιοι δεύτερη σειρά: *Σ. Ισχακή,* ***Ισαάκ Σιακή*** *(εκλέχθηκε 2 φορές Βουλευτής, μία Γερουσιαστής),* ***Αβραάμ Ρεκανάτι*** *(πολιτεύθηκε το 1926),* ***Ισαάκ Φλωρεντίν*** *(πολιτεύθηκε το 1920, 1923 και 1926). Αρχείο Ι.Κ.Θ.*

Το φωτογραφικό υλικό παραχωρήθηκε από το Αρχείο της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης.

Ο κύκλος των εκλογικών αναμετρήσεων, με τη συμμετοχή των Εβραίων της πόλης κλείνει με τις εκλογές της 9ης Ιουνίου 1935, οι οποίες οδήγησαν στη μονόπλευρη Ε΄ Εθνοσυνέλευση, και με εκείνες της 26ης Ιανουαρίου 1936, οι οποίες έγιναν τρεις μήνες μετά το δημοψήφισμα για την παλινόρθωση της μοναρχίας με το ανεπανάληπτο 97,8%.

Στις εκλογές του 1935 (που έγιναν με πλειοψηφικό σύστημα) εκλέχθηκαν στην εκλογική περιφέρεια Θεσσαλονίκης δύο Εβραίοι βουλευτές (*Ιωσήφ - Πέπο - Μαλλάχ* και *Δανιέλ Αλαλούφ*, ενώ σε αυτές του 1936 (με αναλογικό) μόνο ένας (*Αλβέρτος Τσενίο*).

Μακεδονία Το πρώτο φύλλο καπνού, στα χέρια της προσφυγοπούλας. *The National Geographic Magazine*. Δεκέμβριος 1930.

Α. ΔΑΓΚΑΣ

ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΠΟΥΛΙΟΠΟΥΛΟΣ ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ 23 – ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Ο Παντελής Πουλιόπουλος (1900-1943) είναι πάντα μία αναφορά για ολόκληρη τη σειρά ζητημάτων που σχετίζονται με την ιστορία του κοινωνικού κινήματος της Ελλάδας, την εθνική ιστορία, την ιστορία της Δημοκρατίας.

Ο προβληματισμός επί γενικών ερωτημάτων που αφορούν αυτή την προσωπικότητα έχει ευρύτερη ερευνητική αξία. Η μελέτη, παράλληλα, συγκεκριμένων περιόδων της ζωής του και της δράσης που ανέπτυξε, στο μέτρο που συνεισφέρει στη γνώση της πολιτικής πορείας του, συνδέεται και με τα ανωτέρω ζητήματα.

Στην παρούσα εργασία, μας απασχολούν γενικές υποθέσεις για τις αιτίες αποχώρησής του από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, παράλληλα με την εμμονή του στην ιδεολογική επιλογή της κοινωνικής ανατροπής. Η σύνδεση, επίσης, των στοιχείων αυτών με το ειδικό θέμα της διαμονής του στη Θεσσαλονίκη κατά το διάστημα 1929-1933.

Οι ιστορικές πηγές που έχουν έρθει συν τω χρόνω στην επιφάνεια παρέχουν επαρκείς πληροφορίες για την ιδεολογία και δράση του Πουλιόπουλου. Η ενασχόληση του γράφοντος με τη συλλογή προφορικού υλικού, παράλληλα με τις άλλες πρωτογενείς πηγές, σχετικού με το κοινωνικό κίνημα, οδήγησε κατά το παρελθόν στην επικοινωνία με μέλη του κοινωνικού κινήματος που είχαν άμεση σχέση με τον Πουλιόπουλο[1], ή που είχαν επαφή μαζί του σε συγκεκριμένες χρονικές φάσεις[2], και στην καταγραφή των προφορικών μαρτυριών τους. Οι συνεντεύξεις αυτές προσθέτουν νέα στοιχεία στα ήδη υπάρχοντα για την περίοδο της ζωής του Πουλιόπουλου στη Θεσσαλονίκη.

1. Βλ. Κωνσταντίνος Σκλάβος. μαγνητοφωνημένη συνέντευξη 14-6-1990. Δημήτριος Σαββόπουλος. μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις 6-3-1991 και 15-3-1993. Γεώργιος Ζουράρις. μαγν. συνέντευξη 10-3-1990.

2. Βλ. Βαρβάρα Αλμετίδου [σύζ. Στέφανου Αλμετίδη], μαγνητοφωνημένη συνέντευξη 6-12-1991. Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου [παρωνύμιο Τσαπόνης]. μαγνητοφωνημένη συνέντευξη 12-12-1989. Ανέστης Παρλαπάνης. μαγνητοφωνημένη συνέντευξη 12-3-1991. Βασίλειος Σγουρός [παρωνύμιο Κατσαρός], μαγνητοφωνημένη συνέντευξη 10-3-1991. Μίρκα Σπαθοπούλου, μαγν. συνέντευξη 5-3-1991. Ιωάννης Ταμτάκος. μαγνητοφωνημένη συνέντευξη 15-3-1991. Γεώργιος Τσακνάκης. μαγν. συνέντευξη 5-3-1991. Γρηγόριος Τσιλιγκαρίδης. μαγν. συνέντευξη 6-5-1991.

Θεωρούμε ότι ο Πουλιόπουλος αναδείχθηκε σε παράγοντα του κοινωνικού κινήματος το 1924, ουσιαστικά με την ευκαιρία του Μακεδονικού ζητήματος[3], σε μία ιστορική φάση ανάπτυξης του ριζοσπαστικού κινήματος με χαρακτηριστικό την πάλη για την επικράτηση της ορθόδοξης επαναστατικής άποψης.

Αυτή η ορθόδοξη, ρομαντική τάση για ριζική αλλαγή, η ανατρεπτική για τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, που εκδηλώθηκε πιο έντονα μετά τη μικρασιατική καταστροφή, εκφράσθηκε τότε από το κίνημα των Παλαιών Πολεμιστών χωρίς κανένα συμβιβασμό –δεν είχαν τίποτε να χάσουν[4]. Η αναγκαιότητα κοινωνικής εξέλιξης δια μέσου ενός ριζοσπαστικού δρόμου προσωποποιήθηκε στον Πουλιόπουλο, έναν άνθρωπο μορφωμένο, τίμιο, οξυδερκή και διορατικό.

Τα προσόντα του Πουλιόπουλου ήταν εν δυνάμει εγγύηση για μία ικανότητα σύλληψης της κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης. Επίσης, για μία δυνατότητα να δώσει προοπτική στρατηγική στο ελληνικό κίνημα. Έτσι, φαίνεται, νεαρός ων απέκτησε την εμπιστοσύνη της Τρίτης (Κομμουνιστικής) Διεθνούς και ανατέθηκε σε αυτόν η ηγεσία του τοπικού φορέα [Κομμουνιστικόν Κόμμα Ελλάδος (Ελληνικόν Τμήμα Κομμουνιστικής Διεθνούς)].

Το ειδικό βάρος της σκιαγραφίας του Πουλιόπουλου ενισχύεται από την αντίληψη που επέδειξε, έχοντας υπόψη του την πολιτική πράξη στην Ελλάδα, και από την κριτική στην οποία σύντομα υπέβαλε τον εαυτό του και τις θέσεις που μέχρι τότε υποστήριζε[5]. Όταν συνειδητοποίησε την κατάσταση, αποφάσισε να απομακρυνθεί από την καθεστηκυία τάση του επαναστατικού κινήματος[6]. Το γεγονός ότι τόσο νωρίς κατόρθωσε να προβεί σε ανάλυση των εξελίξεων μέσα στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα επιβεβαιώνει τις ικανότητές του.

Γιατί αποσπάσθηκε από το σκληρό πυρήνα, γιατί εξακολούθησε να κινείται μέσα στο πλαίσιο τής ανατρεπτικής ιδεολογίας και δεν μετακινήθηκε προς μία μετριοπαθέστερη τάση, είναι ζητήματα προς μελέτη. Δεν είναι, κατά τη γνώμη μας, ατομικό θέμα επιλογής, αλλά πρέπει να διερευνηθούν και οι συνθήκες στις οποίες είχε οδηγηθεί το κίνημα. Ο Πουλιόπουλος διέθετε περισσότερες δυνατότητες ανάλυσης και αφομοίωσης μίας κατάστασης στην πρώιμη μορφή της, καθώς και κρίσης, σε σχέση με άλλα μέλη, ώστε να συναγάγει συμπεράσματα. Η απόφασή του δεν αφορά μόνο στο κοινωνικό κίνημα στην Ελλάδα, αλλά και στο διεθνές κίνημα, κατά την περίοδο που γινόταν πιο ισχυρή στο κράτος της Σοβιετικής Ένωσης η εξουσία του J. V. Stalin και ετίθεντο σε εφαρμογή οι επιλογές της υπ' αυτόν ηγετικής κομματικής τάσης[7]. Η κομμουνιστική ιδεολογία, με τη λογική της ανατροπής, ανταποκρινόταν στους οραματισμούς του Πουλιόπουλου, όμως η απομάκρυνση του κινήματος από την

3. Για το ειδικό αυτό ζήτημα βλ. Αλέξανδρος Δάγκας - Γιώργος Λεοντιάδης, *Κομιντέρν και Μακεδονικό ζήτημα: Το ελληνικό παρασκήνιο. 1924*, Τροχαλία, Αθήνα 1997.

4. Το παλαιοπολεμιστικό κίνημα [πρώην στρατιώτες του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου] ήταν, διεθνώς, πολυτασικό (βλ. Antoine Prost, *Les Anciens Combattants, 1914-1940*, Gallimard-Julliard, Paris 1977, passim). Στην Ελλάδα διαμορφώθηκε ισχυρή ανατρεπτική τάση (βλ. προλογικό σημείωμα Άγγελου Ελεφάντη στο Αβραάμ Μπεναρόγια, *Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου*, Ολκός, Αθήνα 1975, σελ. 13-14). Το 1923, συγκέντρωνε 60.000 μέλη (βλ. Public Record Office, FO371-8827, C14255-362-19: Bentinck προς Curzon, Nº 618, Αθήνα 6-8-1923, 3 σελ.).

5. Πριν από τις εκλογές του 1926, είχε υποβάλει δήλωση στο πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης για διαγραφή του από τους καταλόγους των υποψηφίων του Ενιαίου Μετώπου [ΚΚΕ] (βλ. Αρχείο Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, *Πολιτικαί αποφάσεις, 1926*, Nº 1765, 26-10-1926). Νωρίτερα, σε επιστολή του προς το ΚΚΕ (Θήβαι, 30-9-1926), έγραφε: "...Η οικτρή αποτυχία που σημείωσαν ως τα τώρα οι προσπάθειές μας για την υπερνίκηση των τόσων ελαττωματικοτήτων του Κόμματός μας, αποτυχία που στο τέλος ήλθε να επισφραγισθεί με την χρεοκοπία της πολιτικής μας στο εθνικό... εξάσκησαν επάνω μου μια επίδραση πρωτοφανή." (βλ. Αρχείο ΚΚΕ, "Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ επί του ζητήματος του σ. Πουλιόπουλου", [17-12-1926] 3 σελ.).

6. Βλ. "Γράμμα στα μέλη του ΚΚΕ" και "Γράμμα προς τη διοίκηση του ΚΚΕ", στο *Σπάρτακος*, ανατύπωση, Ουτοπία, Αθήνα 1982, σελ. I-VIII.

7. Το ζήτημα έχει απασχολήσει πλειάδα συγγραφέων. Ενδεικτικά, βλ. τις παλαιότερες εργασίες των Isaac Deutscher, *Stalin*, Oxford University Press, London 1966. Jean Ellenstein, *Histoire du phénomène stalinien*, Grasset-Fasquelle, Paris 1975. Charles Bettelheim, *Les luttes de classes en URSS, 2me période 1923-*

Το μέγαρο στην οδό Βενιζέλου 23, στη σημερινή του κατάσταση. Λήψη από την πλευρά της Εγνατίας.

πραγματικότητα[8] ήταν, πιστεύουμε, το κρίσιμο σημείο που τον οδήγησε να απαρνηθεί το αξίωμα του γενικού γραμματέα του ΚΚΕ και να επιλέξει μία αντιπολιτευτική στάση. Από την ιδεολογική πλευρά, θα μπορούσε να λεχθεί για τον Πουλιόπουλο ότι η σοσιαλδημοκρατία της δεκαετίας του 1920, που σε λίγα μόνο ζητήματα θύμιζε την επική εποχή της "εμμονής στη βία" και της "αναγκαστικά πρόωρης κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας"[9], δεν ταίριαζε στο επαναστατικό ταμπεραμέντο του Παλαιού Πολεμιστή.

Γιατί ο Πουλιόπουλος μετώκησε στη Θεσσαλονίκη; Ο ίδιος είχε απαντήσει ότι ήθελε να αλλάξει κλίμα. Ότι προτίμησε την ιστορία της, ότι τον τράβηξε η επιθυμία να ζήσει στην πόλη της Φεντερασιόν και του εργατικού κινήματος[10].

Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η υπόθεση, στην οποία μας εισάγει ο ίδιος ο Πουλιόπουλος, ότι θέλησε να βρεθεί σε ένα περιβάλλον με διαφορετική κοινωνική πολιτιστική ταυτότητα, ιστορικές καταβολές, δυνατότητες για πολιτική δραστηριότητα.

Ήταν η πόλη η φέρουσα τις παραδόσεις του εβραϊκού κοινωνικού κινήματος, του μαζικού καπνεργατικού κινήματος[11]. Ο καινούργιος χώρος αντικειμενικά ενθάρρυνε την ελπίδα να προωθηθούν κοινωνικοί στόχοι. Μέχρι τότε ο Πουλιόπουλος έδρασε μέσα σε ένα ποπουλίστικο κίνημα, το οποίο είχε το πνεύμα της ομάδας ισχυρό και που, συσπειρωμένο πίσω από μία θεωρία που δεν μπορούσε να την κατανοήσει, περιστρεφόταν γύρω από ινδάλματα[12]. Ο ίδιος είχε τα προσόντα να αναδειχθεί στον αναμενόμενο ήρωα σωτήρα. Δεν το έπραξε, προσπάθησε να δράσει μέσα στο κίνημα βάσει των προ-

1930, Seuil-Maspero, Paris 1977. Επίσης τις νεώτερες Dmitrij Volkogonov, *Triumf i Tragedija. Političeskij Portret J. V. Stalina* [*Θρίαμβος και τραγωδία. Πολιτική προσωπογραφία του Ι. Β. Στάλιν*], Novosti, Moskva 1989 [μετάφραση στα ελληνικά: *Θρίαμβος και τραγωδία. Ι. Β. Στάλιν*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1989]. Aleksandr Cipko, "Istocniki Stalinizma" [Οι πηγές του σταλινισμού], *Nauka i Žizn* (σε 4 συνέχειες στα τεύχη Νοε. 1988 μέχρι Φεβρ. 1989), Moskva [μετάφραση στα ελληνικά: Θεμέλιο, Αθήνα 1990].

8. "Φυγή προς τα εμπρός", σύμφωνα με τον Georges Labica, *Dictionnaire Critique du Marxisme*, PUF, Paris 1985, σελ. 184.

9. Βλ. Rosa Luxemburg, "Sozialreform oder Revolution?", *Gesammelte Werke*, τ. 1/1, σελ. 434-435.

10. Βλ. Σαββόπουλος, ό.π.

11. Για την εποχή πριν από την ίδρυση πανελλήνιου εργατικού πολιτικού φορέα και τριτοβάθμιου συνδικαλιστικού οργάνου, για τη δράση της εβραϊκής οργάνωσης Fédération Socialiste Ouvrière de Salonique, καθώς και για το καπνεργατικό κίνημα των δεκαετιών του 1910 και 1920, βλ. στο Alexandros Dagas, *Les changements sociaux et le mouvement ouvrier dans la région de Salonique, 1918-1928: Le cas des travailleurs dans l'industrie du tabac* (υπό έκδοση).

12. Έχει δοθεί στην επαναστατική θεωρία ο χαρακτηρισμός του φετίχ (βλ. Κώστας Σκλάβος, "Θεωρητικές δεισιδαιμονίες και ελληνική πραγματικότης", *Σπάρτακος*, 1, Nº 1, 1928, σελ. 24). Για την προβληματική επί του ζητήματος της κοινωνικής συνείδησης των μελών του κινήματος βλ. Γεώργιος Λεονταρίτης, *Το ελληνικό εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος, 1910-20*, στο *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Φιλιππότης, Αθήνα 1980, σελ. 49-84.

Το γραφείο του Πουλιόπουλου, όπως διατηρείται σήμερα.

σωπικών του αντιλήψεων και επιλογών και επέλεξε ως χώρο τη Θεσσαλονίκη των καπνεργατών.

Εκτός από τους καπνεργάτες – χειροπιαστή προϋπόθεση ανάπτυξης ενός κινήματος με ανανεωμένες προδιαγραφές–, υπήρχε, δυνητικά, ένα επιπρόσθετο πλεονέκτημα, η γενική μετριοπάθεια στις κοινωνικές σχέσεις της πόλης. Απέρρεε από υποκειμενικές συνθήκες, την παραδοσιακή οθωμανική νοοτροπία των Θεσσαλονικέων, ιδιαίτερα των Εβραίων, που επιζούσε μέσω των ιστορικών στελεχών της "κλάσης" του Avram Benaroja. Οφειλόταν επίσης σε αντικειμενικές συνθήκες, την ύπαρξη εργατικού προλεταριάτου μη αναπτυγμένου. Η παλαιά δομή του γηγενούς εργαζόμενου πληθυσμού (Εβραίοι και λοιποί ημιπρολετάριοι, αυτοαπασχολούμενοι, μικροεπαγγελματίες, βιοπαλαιστές, περιορισμένο εργατικό βιομηχανικό στρώμα)[13] είχε, εν τω μεταξύ, επιβαρυνθεί πρόσθετα από τους πρόσφυγες (αγρότες και περιστασιακοί καπνεργάτες με καθημερινό βιοτικό πρόβλημα).

Η υπόθεση για τις συνθήκες στη Θεσσαλονίκη δεν καταλογίζει

13. Βλ. σχετικές μας απόψεις στα "Κριτικά σημειώματα", *Θεωρία και Κοινωνία*, Ν° 6, 1992, σελ. 311-312. Ορμώνται από τις σκέψεις για το ρόλο της οθωμανικής Θεσσαλονίκης ως πόλης-comprador (βλ. Κωστής Μοσκώφ, *Θεσσαλονίκη. Τομή της μεταπρατικής πόλης*, Στοχαστής, Αθήνα 1978). Το ζήτημα είναι, βέβαια, πολύπλευρο (βλ. κριτική της άποψης στο Βαγγέλης Χεκίμογλου, "Η άλλη γοητεία της Φεντερασιόν", *Επιστημονική Σκέψη*, 10, Ν° 46, 1990, σελ. 83-85).

Η σκάλα της οικοδομής οδηγούσε στο γραφείο του Πουλιόπουλου, στον πρώτο όροφο.

στον Πουλιόπουλο οποιαδήποτε διέξοδο φυγής. Κατά την υπό εξέταση χρονική περίοδο κυρίαρχο στοιχείο των κοινωνικών εξελίξεων σε πανελλήνια κλίμακα αποτελούσε η αντίδραση του κράτους κατά του επαναστατικού κινήματος με τη θεσμοθέτηση των διώξεων ("ιδιώνυμο αδίκημα")[14]. Η Αντιπολίτευση του ΚΚΕ διέβλεπε στην κοινωνία τη γενίκευση μίας αντίθεσης στην καταπάτηση των αστικοδημοκρατικών ελευθεριών, θεωρούσε ότι "...το γεγονός της ενωτικής τάσης προς αντίσταση είναι δημιούργημα εξωτερικής καταστάσεως, είναι κάτι αντικειμενικά δεδομένο". Διατυπωνόταν δε η πρόταση ότι "...την επίταση του ρεύματος αυτού, την ανάπτυξή του και την οργανωτική του παγίωση, τη χρησιμοποίησή του προς μια ενιαία κατεύθυνση πάλης πρέπει να πραγματοποιήσει το Κόμμα μας".[15] Με βάση αυτές τις βεβαιότητες η εκλογή της Θεσσαλονίκης γι' αυτόν το σκοπό ήταν η ενδεδειγμένη.

Υπήρξε, μάλλον, κάποιος στρατηγικός καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στον Πουλιόπουλο και στον Σεραφείμ Μάξιμο, τον έτερο επιφανή παράγοντα του ριζοσπαστικού κινήματος της δεκαετίας

14. Βλ. Ρούσσος Κούνδουρος, *Η Ασφάλεια του Καθεστώτος*, Καστανιώτης, Αθήνα 1978, σελ. 74-84. Αναγνωρίζεται ως αντικομουνιστικός νόμος (βλ. George Mavrogordatos, *Stillborn Republic. Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, University of California Press, Berkeley 1983, σελ. 336). Από μία άλλη οπτική γωνία θεωρείται "καταστολή πέραν του μέτρου" (βλ. Athanase Diamantopoulos, *Le Vénizélisme. Expression spécifique des oppositions politiques et sociales grecques, 1910-1936*, Thèse 3me cycle, Paris I, 1981, σελ. 309).

15. Βλ. Αρχείο ΚΚΕ, "Προς τη διοικούσα μερίδα του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ", 23-4-1928 (υπογρ.: Αντιπολίτευση του ΚΚΕ: Πουλιόπουλος, Σκλάβος, Χαϊνόγλου, 2 υπογραφές δυσανάγνωστες), 6 σελ. Ο Σκλάβος, στη συνέντευξή του (βλ. Σκλάβος, ό.π.), αναφέρει πολλές αναμνήσεις από αυτά τα γεγονότα.

του 1920. Φαίνεται ότι ο πρώτος είχε αναλάβει τη Θεσσαλονίκη, ενώ ο δεύτερος την Αθήνα.

Στη συνέχεια, οι ρόλοι διαφοροποιήθηκαν. Μετά το 1933, όταν ο Πουλιόπουλος επέστρεψε στην Αθήνα, ο Μάξιμος ανέλαβε την ευθύνη της πολιτικής δράσης στη Θεσσαλονίκη. Εκείνη την εποχή, με την ιδιότητα του δημοσιογράφου, είχε επεκτείνει τη δραστηριότητά του και σε αυτή την πόλη (το Σεπτέμβριο 1933, αρθρογραφούσε στις τοπικές εφημερίδες *Το Φως*, *Εσπερινά Νέα*, *Ελεύθερος Λαός*, *Πρόοδος* και άλλες –παράλληλα με αθηναϊκές–)[16], γεγονός που διευκόλυνε την κάλυψη των βιοποριστικών του αναγκών.

Το χρονικό της διαμονής του Πουλιόπουλου στη Θεσσαλονίκη δεν είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό.

Άνοιξε δικηγορικό γραφείο στη Βενιζέλου 23, στο 2° όροφο. Το ίδιο χρησίμευε ταυτόχρονα ως κατοικία[17]. Αργότερα, το 1932, μεταφέρθηκε σε πιο ευρύχωρο γραφείο στην Εγνατίας 60, στο (νεόδμητο, τότε) μέγαρο απέναντι από το Αλκαζάρ[18]. Τις μικροδουλειές του γραφείου διεκπεραίωνε ο ομοϊδεάτης του Αβραάμ Λεβή[19].

Η αναγνώριση της αξίας του ως δικηγόρου ήταν δεδομένη. Αποτέλεσε ένα από τα προσόντα που τον διευκόλυνε στην κίνησή του μέσα στην εργατική τάξη και στον κοινωνικό επαναστατικό χώρο της πόλης[20] και στο ξεπέρασμα των διαχωριστικών γραμμών[21]. Χαρακτηριστικά, ήταν συνήγορος (μαζί με τον Νίκο Δημητράτο και άλλους δικηγόρους), στις 16-5-1930, στην κρίσιμη δίκη για διάλυση του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, της Καπνεργατικής Ομοσπονδίας Ελλάδος και του πρωτοβάθμιου καπνεργατικού σωματείου Πρόοδος, με την κατηγορία της ανατροπής του καθεστώτος και της προπαγάνδισης της αυτονομίας της Μακεδονίας[22]. Ενα άλλο χαρακτηριστικό δείγμα της κατάρτισής του ήταν, κατά την αστυνομική επίθεση στο Εργατικό Κέντρο, στην οδό Ιουστινιανού, στις 15-2-1933, και τους φόνους εργατών, το τεκμηριωμένο τηλεγράφημα καταγγελίας που έστειλε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης κατά των δικαστικών αρχών της Θεσσαλονίκης –δεν είχαν παρέμβει, ως ώφειλαν–, καθιστώντας αυτές συνυπεύθυνες για την αιματοχυσία[23].

Στη Θεσσαλονίκη ο Πουλιόπουλος βρήκε παλιούς γνώριμους, όπως ο δικηγόρος Νίκος Δημητράτος (πρώτος γραμματέας του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος [πρόδρομος φορέας του ΚΚΕ], το 1918, εγκατεστημένος στην πόλη από το 1924, μετά την αποπομπή του από το κόμμα). Απέκτησε επίσης καινούργιες φιλίες, ιδιαίτερα με το γιατρό Γεώργιο Ζουράρι[24].

Στην προσωπική ζωή του ο Πουλιόπουλος εμφανίζεται ασκητικός, εργατικός. Κακός επαγγελματίας, απένταρος πολλές φορές. Είχε ένα μονάχα κοστούμι – όταν είχε πια φθαρεί, το "γύρισε" στο ράπτη Δημ. Σαββόπουλο–. Τα βράδυα, παρέα με τον Ζουράρι, συναντούσε στην ταβέρνα Ίγγλις τους δημοσιογράφους (τον Ρίζο, εκ-

16. Βλ. Αρχείο Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας-Θράκης, *Αίτησις*, Θεσσαλονίκη 6-5-1934).

17. Ο ιστορικός αυτός χώρος έχει διατηρηθεί ανέπαφος μέχρι σήμερα. Αποτελείται από δύο δωμάτια. Στο μπροστινό λειτουργούσε το δικηγορικό γραφείο.

18. Πληροφορίες από το Πρακτορείο Εφημερίδων Ματσούκα (λειτουργούσε στο ισόγειο του κτιρίου από το 1932). Σαββόπουλος, ό.π.

19. Βλ. Σαββόπουλος, ό.π. Ζουράρις, ό.π. Ο Αλβέρτ (Αβραάμ) Λεβή (1911-1987), καπνεργάτης, ήταν μέλος της ομάδας Σπάρτακος.

20. Ήταν μάλλον η κατάρτιση του Πουλιόπουλου –όχι μόνο η "απόλυτη εμπιστοσύνη ότι θα υπερασπισθεί τα συμφέροντα των εκμεταλλευομένων" (βλ. Δημήτρης Λιβιεράτος, *Παντελής Πουλιόπουλος. Ένας διανοούμενος επαναστάτης*, Γλάρος, Αθήνα 1992, σελ. 54)–, που ωθούσε τους εργατικούς κύκλους στη χρησιμοποίησή του στις διάφορες υποθέσεις. Αυτό ήταν το επιπλέον στοιχείο που τον διαφοροποιούσε από άλλους δικηγόρους (πχ. Νικόλαος Τζερμιάς, Νίκος Δημητράτος, Ηλίας Κεφαλίδης) με αναγνωρισμένη τιμιότητα.

21. Αναφέρουμε τα παρακάτω παραδείγματα: Το Δεκέμβριο 1930, εκδηλώθηκε στις φυλακές του Γεντί Κουλέ απεργία πείνας 11 κρατουμένων κομμουνιστών –ανάμεσά τους οι Στυλιανός Αλμετίδης, Σάββας Λαπουρίδης, Γρηγόριος Τσιλιγκαρίδης, Τσαπόνης–, καταδικασμένων με το "ιδιώνυμο" (βλ. Τσιλιγκαρίδης, ό.π. Αλμετίδου, ό.π. Τσαπόνης, ό.π.), ως διαμαρτυρία διότι τους είχαν κλείσει στην απομόνωση. Ενδιαφέρθηκε για την υπόθεση ο Πουλιόπουλος, μαζί με άλλους δικηγόρους, και τη δημοσιοποίησε (βλ. Τσιλιγκαρίδης, ό.π. Τσαπόνης, ό.π.). Το 1931, την ανακάλυψη κέντρου των αρχειομαρξιστών στην οδό Αρριανού ακολούθησαν συλλήψεις μελών και παραπομπή τους με το ιδιώνυμο. Ο Πουλιόπουλος τους υπερασπίσθηκε πρωτόδικα και στο εφετείο, μαζί με τον Νίκο Δημητράτο, οπότε βρήκε και την ευκαι-

Ο Π. Πουλιόπουλος (καθήμενος), με τον Σεραφείμ Μάξιμο (πίσω από το κάθισμα, με την πίπα) και άλλα στελέχη του ΚΚΕ, το 1925 (συλλογή Α. Δάγκα).

δότη της εφημ. *Το Φως*, και άλλους) και έπινε ρετσίνα μαζί τους. Του άρεσε να πηγαίνει περίπατο στην Αρετσού. Η σύζυγός του, Φιλησία, φιλόλογος, με τις αυτές πολιτικές ιδέες, δεν εργαζόταν. Πήγαιναν κατά διαστήματα στο σινεμά. Δεν είχαν παιδιά[25].

Συνέχισε να είναι αφιερωμένος στην πολιτική δράση. Το γραφείο του ήταν έδρα της ομάδας Σπάρτακος. Επιχείρησε να μαζικοποιήσει την οργάνωση, χωρίς επιτυχία. Υπολογίζουμε, βάσει ενδείξεων, ότι ο αριθμός των ενταγμένων μελών κατά το χρονικό διάστημα της παραμονής του στη Θεσσαλονίκη κυμαινόταν μεταξύ 10 και 20.

Ταυτόχρονα, συνέχισε να ασχολείται με το γράψιμο. Μολονότι αυστηρός στην πολιτική και ιδεολογική κριτική του, έδειχνε ένα πνεύμα διαλλακτικό, πολιτισμένο[26].

Ήταν ριψοκίνδυνος, "το ζούσε το κίνημα" στην καθημερινή εξέλιξή του[27] επιδεικνύοντας γενναιότητα[28]. Το κύριο, πάντως, στοιχείο στην τρέχουσα δράση του στη Θεσσαλονίκη ήταν μία καθημερινή επιμονή να υπερκερασθούν οι διαχωριστικές γραμμές, υιοθετώντας ενωτική πολιτική[29]. Αυτό επιτεύχθηκε, κατ' αρχήν, σε κά-

ρία να καταφερθεί κατά της αντισυνταγματικότητας του ν. 4229 (βλ. *Εφημερίς των Βαλκανίων* [Θεσσαλονίκη], 21-1, 18-2-1931). Το ίδιο έτος, ήταν συνήγορος στη δίκη, στην οποία προσήχθη ο αρχειομαρξιστής υποδηματεργάτης Ιωάννης Ταμτάκος [Ταμπάκης], κατηγορούμενος για αντίσταση κατά της αρχής κατά τη συγκέντρωση των αρχειομαρξιστών της 31-8-1930 στο Σιντριβάνι (βλ. Αρχείο Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, *Ποινικαί Αποφάσεις Πλημμελειοδικείου, 1931*, τ. 1501-1650, Nº 1542, 31-3-1931. Ταμτάκος, ό.π.).

22. Βλ. *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 16,31-5, 1-6-1930.

23. Στο ίδιο, 17-2-1933. Το κείμενο του τηλεγραφήματος έχει δημοσιευθεί στο *Μαρξιστικό Δελτίο*, 8, Nº 28-29, 1986, σελ. 44-45.

24. Βλ. Ζουράρις, ό.π.

25. Στο ίδιο. Σαββόπουλος, ό.π.

26. Αυτό προκύπτει από τα κείμενά του στο περιοδικό *Σπάρτακος*.

27. Βλ. Σαββόπουλος, ό.π. Το 1931, επικεφαλής αντιφασιστικής αντιδιαδήλωσης κατά πορείας των μελών της οργάνωσης ΕΕΕ (θα πήγαιναν στην Αθήνα), δίδει στο σιδηροδρομικό σταθμό το σύνθημα να τους κτυπήσουν. Τους διασκόρπισαν, τον ίδιο τον συνέλαβε η αστυνομία. Στα γεγονότα του Εργατικού Κέντρου της 15-2-1932, παρεμβαίνει δυναμικά, επικεφαλής επιτροπής, με διαβήματα στις αρχές, διαμαρτυρίες, εμψύχωση των εργατών. Παρόμοια, αψηφούσε τον άμεσο κίνδυνο σύλληψης με το ιδιώνυμο: Το 1931, όταν έγραψε το *Αντιπολεμικό Μανιφέστο* κατά την επέτειο του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου (βλ. αναδημοσιευμένο το κείμενο στο Π. Πουλιόπουλος, *Κείμενα για τον πόλεμο, τη δικτατορία, το Νέο Κόμμα*, Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1979, σελ. 27-37), ήθελε να συμμετάσχει σε συνεργείο για τη διανομή του, τον απέτρεψαν. Στα γεγονότα στο συνοικισμό Campbell [Κάμπελ], το 1932, με κόπο τον απέτρεψαν να αναμειχθεί δυναμικά (Σαββόπουλος, ό. π.).

28. Βλ. Σαββόπουλος, ό.π. Θεωρούμε χρήσιμη μία παρεμβολή

Ο Ν. Δημητράτος, 1921 (συλλογή Α. Δάγκα).

ποιο βαθμό όσον αφορά τις πολιτικές τάσεις που δεν συντηρούσαν φανατισμούς[30]. Το δυσκολότερο πρόβλημα επικοινωνίας ήταν με το ΚΚΕ, το οποίο επιδίωκε να τον απομονώσει ιδεολογικά και πολιτικά. Για μία ήπια σχέση και επικοινωνία με τους κομμουνιστές του ΚΚΕ ο Πουλιόπουλος είχε το πλεονέκτημα των δομών της πόλης, που εκθέσαμε, οι οποίες δεν ευνοούσαν την ανάπτυξη άκρας πειθαρχίας και πόλωση.

Η μετριοπάθεια της τοπικής κομματικής οργάνωσης του ΚΚΕ αναφορικά με την παρουσία του Πουλιόπουλου στη Θεσσαλονίκη και απέναντι στο κίνημα της οργάνωσης Σπάρτακος τεκμηριώνεται από επί μέρους στοιχεία[31], αλλά και από τη γενικότερη εικόνα του χώρου. Η ορισμένου βαθμού ανοχή που αναπτύχθηκε μέσα στην Κομματική Οργάνωση Θεσσαλονίκης του ΚΚΕ απέναντι στα αιρετικά κινήματα πήγαζε από την επίγνωση ότι υπήρχε μέσα στην εργατική βάση μία τάση που έδειχνε διάθεση συνεργασίας με αυτά[32]. Ακόμη και μέσα στον ίδιο τον κομματικό χώρο ήταν δύσκολη η απο-

για το πολιτιστικό δεδομένο του κινήματος να αναζητεί μέλη και ηγέτες υπερανθρώπους. Να εξιδανικεύει τη ζωή ή να μυθοποιεί το θάνατό τους. Περιεχόμενο αυτής της κουλτούρας είναι η τάση που δίδει ρομαντική ηρωική χροιά στη ζωή και στο θάνατο του Πουλιόπουλου (βλ. Λιβιεράτος, ό.π., σε πολλά σημεία, ιδιαίτερα σελ. 89-90) ή αυτή που καταγράφει λιπόψυχες αντιδράσεις κατά την εκτέλεσή του και τις θεωρεί εξευτελιστικές (βλ. Βασίλης Μπαρτζώτας, *Κι' άστραψε φως η Ακροναυπλία*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1977, σελ. 189). Η αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας για την εκτέλεση του Πουλιόπουλου αποκτά νέο ενδιαφέρον με μία προφορική μαρτυρία, η οποία εντάσσει τον αγωνιστή στα ανθρώπινα όριά του: Ο γιατρός Γ. Ζουράρις –"ο καλύτερος φίλος του Πουλιόπουλου" (βλ. Ζουράρις, ό.π.)–, δέχθηκε μήνυμά του στη Θεσσαλονίκη, λίγο πριν από τις εκτελέσεις στο Νεζερό, με την έκκληση να του αποστείλει 30 λίρες, τίμημα για την ελευθερία του. Ο Ζουράρις πάραυτα εκτέλεσε το καθήκον του, αλλά μάταια, δεν αποτράπηκε το μοιραίο. Πιθανολογεί ότι οι λίρες δεν έφθασαν στον προορισμό τους (ό.π.). Μέχρι σήμερα (πρόσφατες τηλεφωνικές συνδιαλέξεις), εξομολογείται τις τύψεις του για την ολιγωρία που επέδειξε κατά την παρακολούθηση της υπόθεσης για τη διάσωση του φίλου του.

29. Το μόνο ορατό αποτέλεσμα υπήρξε η ένωση των οργανώσεων Σπάρτακος και ΛΑΚΚΕ (βλ. Άγις Στίνας, *Αναμνήσεις*, τ. 1, Βέργος, Αθήνα 1977, σελ. 181).

30. Ο παροπλισμένος Μπεναρόγια τον επισκεπτόταν τακτικά στο γραφείο του, συζητούσαν, ο καθένας τους υποστήριζε με φανατισμό τις πεποιθήσεις του. Υπήρχε συχνή επαφή με τον Ιωάννη Πασσαλίδη (Σαββόπουλος, ό.π.).

31. Σε προεκλογική εκδήλωση του Αρχείου για τις εκλογές γερουσιαστών, στις 6-2-1931, υποστηρίχθηκε η υποψηφιότητα του κομμουνιστή Απόστολου Γκρόζου, ομίλησε ο Πουλιόπουλος εκ μέρους της ομάδας Σπάρτακος και ο Μάλαμας εκ μέρους του ΚΚΕ (βλ. *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 7-2-1931).

δοχή της "γραμμής" παμψηφεί[33]. Στην πραγματικότητα, επρόκειτο για αντίσταση της σοσιαλιστικής-εργατικής κομματικής δομής και του οργανωμένου εργατικού κινήματος στη "μπολσεβικοποίηση"[34]. Τέλος, υπήρχαν οργανωμένες φυγόκεντρες τάσεις[35].

Φυσικά, οι εξελίξεις δεν ήταν ευθύγραμμες. Η τακτική του Πουλιόπουλου να προωθήσει την ιδεολογία του δημιουργώντας ρήγματα στο μέτωπο αδιαλλαξίας του ΚΚΕ, δεχόταν κατά περίσταση απαντητικά κτυπήματα[36].

Με τους εργατικούς κύκλους του ΚΚΕ δημιουργήθηκε σταθερότερη συνάφεια. Ο Χρήστος Μάλαμας, από τα κορυφαία εργατικά στελέχη του ΚΚΕ στην πόλη, τον επισκεπτόταν συχνά, τα εργατικά σωματεία του Εργατικού Κέντρου τον συμβουλεύονταν. Το 1930, στη δίκη του Εργατικού Κέντρου και των καπνεργατικών οργανώσεων, που προαναφέραμε, οι κομμουνιστές της πόλης δεν πειθάρχησαν στη γραμμή της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ για απομόνωση του Πουλιόπουλου και τον προσέλαβαν ως συνήγορο[37]. Λειτούργησε, φαίνεται, η σχετική διαλλακτικότητα που χαρακτήριζε τις σχέσεις της πόλης και υπερίσχυσε η επιθυμία να σωθούν οι οργανώσεις. Στην επιλογή του προσώπου του ήταν επόμενο να αντιδράσει η ηγεσία του ΚΚΕ στην Αθήνα[38]. Πράγματι, στο καυτό ζήτημα της κομματικής άποψης για την αυτονομία της Μακεδονίας ο Πουλιόπουλος, πριν από μικρό χρονικό διάστημα (το 1924), είχε συμπράξει –σε καθοριστικό βαθμό, με την ορμητικότητα και το κύρος του[39]– στην υιοθέτηση αυτής της θέσης που στη συνέχεια την καταδίκασε ως εσφαλμένη. Στη δίκη βρέθηκε να υπερασπίζεται αυτούς που ήταν και δικά του θύματα. Ήταν αναμενόμενο να επιλέξει ως γραμμή υπεράσπισης τον παραγκωνισμό της κομματικής θέσης για το μακεδονικό[40], διαδηλώνοντας την ίδια στιγμή τη δική του αναθεωρητική άποψη επάνω σε ένα ζήτημα, που άλλωστε στην ίδια την καθημερινή ζωή είχε αντιμετωπισθεί στο μεταξύ από το λαό τόσο αρνητικά, ώστε να εγκαταλειφθεί στην πράξη.

Όταν ο Πουλιόπουλος, κατά τον απολογισμό τεσσάρων ετών, διαπίστωσε ότι το αποτέλεσμα δεν ήταν το προσδοκώμενο, βεβαιώθηκε –υποθέτουμε– ότι ήταν αδύνατο να δημιουργήσει στη Θεσσαλονίκη ένα δεύτερο πόλο με αξιόλογη επιρροή. Ο οργανωτικός μηχανισμός του ΚΚΕ άντεξε στην ενωτική επίθεση και οι οπαδοί του παρέμειναν πιστοί στις επιλογές της ηγεσίας του. Η απόπειρα για μαζική στρατολογία από άλλους ιδεολογικούς χώρους αποδείχθηκε άκαρπη.

Οι αιτίες της αποτυχίας του Πουλιόπουλου να αποσπάσει την κομματική βάση εντοπίζονται, πιστεύουμε, κατά πρώτο λόγο, στο πολιτιστικό επίπεδο του κινήματος.

Το κοινωνικό κίνημα μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ανέπτυξε τη νοοτροπία της απελευθέρωσης, ήταν λυτρωτικό κίνημα. Η

32. Βλ. Αρχείο ΚΚΕ, Κομματική Οργάνωση Μακεδονίας προς ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ, 20-3-1929, 3 σελ.

33. Βλ. Αρχείο ΚΚΕ, "Απόφαση Συνδιάσκεψης Θεσσαλονίκης 18-8-27 επί της ενδοκοματικής κρίσης" [διατηρείται η ορθογραφία], 4 σελ. Για την καταδίκη του Πουλιόπουλου δεν επιτεύχθηκε παμψηφεί απόφαση.

34. Είναι ενδεχόμενο, το φαινόμενο αυτό να αφορά και γειτονικές αστικές περιοχές εκτός της Θεσσαλονίκης: Όταν ο Πουλιόπουλος πήγε, το Σεπτέμβριο 1932, στη Βέροια για επαγγελματική εργασία του, οι ανήκοντες στην τοπική οργάνωση του ΚΚΕ το πληροφορήθηκαν από το συνοδό του Δημ. Σαββόπουλο (είχε κομματική δράση στη Βέροια το 1925-1930 πριν από την προσχώρησή του, στη συνέχεια, στην Αντιπολίτευση του ΚΚΕ). Τον δεξιώθηκαν, 15 παρόντες, στον τακτικό τους χώρο συγκέντρωσης, το εστιατόριο του Αυξεντίου, όπου τους μίλησε για τις πολιτικές και ιδεολογικές απόψεις του (Σαββόπουλος, ό.π.).

35. Βλ. Αρχείο ΚΚΕ, "Δήλωση", χωρίς ημερομηνία [1929], 2 σελ. (πρόκειται για δήλωση μέλους της οργάνωσης Θεσσαλονίκης, που διαβάστηκε σε "αχτίφ" κομματικών μελών. Κατηγορούσε την πλειοψηφία του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ για "οπορτουνισμό" και καλούσε την οργάνωση "...να ταχθή ανεπιφύλαχτα εναντίον της πλειοψηφίας αυτής του Π.Γ....").

36. Το 1931, πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση στο χοροδιδασκαλείο Λουξ, στην οδό Αγίου Δημητρίου (ήταν, μαζί με το κοντινό καφενείο "Σκοπός" και τις γύρω παρόδους, τοπικός εργατικός χώρος συγκέντρωσης), σε συνεργασία με το ΚΚΕ. Η εκεχειρία ήταν εύθραυστη, το ΚΚΕ στο τέλος κάλεσε τους εργάτες να αποχωρήσουν. Σε συγκέντρωση ανέργων στο κινηματοθέατρο "Ίλιον", το ίδιο έτος, προσήλθαν και οι αρχειομαρξιστές. Όταν θέλησαν να πάρουν το λόγο, το ΚΚΕ δεν το επέτρεψε. Η συγκέντρωση λόγω των συμπλοκών είχε σχεδόν διαλυθεί όταν, κατά την επέμβαση της αστυνομίας, συνελήφθη ο Πουλιόπουλος. Το ίδιο επίσης έτος, το Σωματείο Εμποροϋπαλλήλων (το διοικητικό συμβούλιο, αποτε-

Μεγάλη Οκτωβριανή Επανάσταση διατηρούσε, παράλληλα, αμείωτη την προωθητική της δύναμη και ο απλός κόσμος προσέβλεπε στην πατρίδα του σοσιαλισμού με δέος. Περισσότερο εξελιγμένα άτομα θεωρούσαν το Κόμμα ως τη νέα οντότητα, που όφειλαν να διαφυλάξουν. Το κύρος, δηλαδή, που απολάμβανε το ΚΚΕ προσδιοριζόταν αφ' ενός από το απελευθερωτικό του μήνυμα και αφ' ετέρου από το χρίσμα του εκλεκτού της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Σύμφωνα με την εν λόγω νοοτροπία, η τοποθέτηση έξω από τον πυρήνα του κινήματος εθεωρείτο εχθρική ενέργεια[41]. Παρεπόμενο αποτέλεσμα, η περίπτωση του Πουλιόπουλου συνδεόταν μοιραία –λόγω κουλτούρας και ιδεολογικής αδυναμίας– και με τάσεις, που είχαν ήδη αποβληθεί από το οργανωμένο σώμα και ταυτόχρονα απορριφθεί στη συνείδηση των μελών και οπαδών[42].

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφερθεί ότι το ΚΚΕ αντλούσε κύρος και από το γεγονός ότι στο χώρο του ήταν ήδη οργανωμένο το τμήμα της εργατικής τάξης που, μιλώντας με σχετικούς όρους, θα χαρακτηριζόταν ως η συνειδητή πρωτοπορία της[43].

Επισημαίνεται, τέλος, η αποτελεσματικότητα της συγκεντρωτικής οργάνωσης. Ο μηχανισμός απομόνωσε τον Πουλιόπουλο και δεν του άφησε περιθώρια για πάλη "από μέσα".

Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουμε είναι ότι ο Πουλιόπουλος ξεκίνησε και παρέμεινε αδιάλλακτος οραματιστής. Αυτός ήταν ο λόγος της εκούσιας απομάκρυνσής του από το ΚΚΕ, καθώς και της ιδεολογικής του μετατόπισης προς την "αριστερή" κατεύθυνση. Η απόπειρα να ανατρέψει τις επιλογές του ΚΚΕ στη Θεσσαλονίκη δεν είχαν το αναμενόμενο αποτέλεσμα. Κάποιες μόνο περιορισμένες παρεμβάσεις του στην καθημερινή ζωή του τοπικού κινήματος, παράλληλα με την ιδεολογική του παραγωγή. Η ανάμνησή του έμεινε ίσως ζωντανή και μετά το 1933, που έφυγε από την πόλη[44], όμως τίποτε περισσότερο. Στη συγκεκριμένη φάση ανάπτυξης του εθνικού και του τοπικού κοινωνικού κινήματος τα περιθώρια ήταν δεδομένα.

λούμενο από μέλη του ΚΚΕ, είχε μετριοπαθή στάση απέναντι στην Αντιπολίτευση), προγραμμάτισε τρεις διαλέξεις επί θεωρητικών θεμάτων, με ομιλητές τους Πουλιόπουλο και Σεραφείμ Μάξιμο. Η πρώτη διάλεξη (μίλησε ο Πουλιόπουλος για τον Ferdinand Lassalle) προσέλκυσε το κοινό και είχε απήχηση. Το ΚΚΕ προχώρησε σε ένα-δύο διαγραφές, ματαιώθηκαν οι επόμενες διαλέξεις (βλ. Σαββόπουλος, ό.π. Το κείμενο της διάλεξης υπάρχει στο Αρχείο Χρήστου Αναστασιάδη).

37. Βλ. Μάρκος Βαφειάδης, *Απομνημονεύματα*, τ. 1, Δίφρος, Αθήνα 1984, σελ. 172-178.

38. Βλ. *Ριζοσπάστης* (Αθήνα), 22-5, 5-6-1930.

39. Βλ. *Το 3ο Έκτακτο Συνέδριο του ΣΕΚΕ(Κ)*, ΚΕ-ΚΚΕ, Αθήνα 1991, σελ. 99-131.

40. Βλ *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 16-5-1930.

41. Βλ. Αρχείο ΚΚΕ, Β. Βορεινός προς ΠΓ του ΚΚΕ ("Δήλωση για τα λάθη μου στην εσωκομματική πάλη"), 15-4-1931, 3 σελ. Η περιγραφόμενη νοοτροπία είναι σαφής.

42. Ο Γιάννης Κορδάτος επισημαίνει με πικρία την παράλληλη σύνδεση του ονόματός του με τον Πουλιόπουλο (βλ. Αρχείο ΚΚΕ, Κορδάτος προς ΠΓ του ΚΚΕ, 18-4-1927, 4 σελ.).

43. Ο Πουλιόπουλος υπενθύμιζε αυτή την αλήθεια: "Δεν μπορούμε να πετάξουμε την ιστορία 9 ετών ούτε και να μη παραδεχθούμε ότι μέσα στο Κ.Κ. περικλείονται όλα τα μέχρι σήμερα καλύτερα στοιχεία της εργατικής τάξης". (βλ. Αρχείο ΚΚΕ, "Ημερησία Διάταξις", χωρίς ημερομηνία [1928], 4 σελ.).

44. Ορισμένες μαρτυρίες επιμένουν ότι ο Πουλιόπουλος στη Θεσσαλονίκη "άφησε ιστορία" (Σγουρός, ό.π.). Το 1936, κατά τα γεγονότα του Μάη, οι καπνεργάτες έλεγαν "εδώ χρειάζεται ένας Πουλιόπουλος" (Σαββόπουλος, ό.π.). Στις κοινοβουλευτικές εκλογές του 1936, όμως, ως υποψήφιος συνδυασμού με το όνομα Κομμουνιστικόν Διεθνιστικόν Μέτωπον, πήρε μόνο 77 ψήφους, περίπου το 1% των ψήφων που συγκέντρωσε το ΚΚΕ (Αρχείο Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, *Πολιτικαί αποφάσεις, 1936*, Νο 101, 4-2-1936, "Ανακήρυξις επιτυχόντων βουλευτών νομού Θεσσαλονίκης").

Α. Μπρουσκου

"ΟΠΟΙΑ ΠΕΤΡΑ ΚΙ ΑΝ ΣΗΚΩΣΕΙΣ": ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΒΡΕΦΟΚΟΜΕΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ "ΑΓΙΟΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ" ΚΑΙ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ*

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η ενασχόλησή μου με την ιστορία του ελληνικού εβραϊσμού είναι καταρχήν συμπτωματική. Το τρέχον επιστημονικό μου ενδιαφέρον ως ανθρωπολόγου είναι η διακίνηση των παιδιών στην ελληνική κοινωνία και το ιδιαίτερο πεδίο της έρευνάς μου[1] είναι το Βρεφοκομείο Θεσσαλονίκης. Στα αρχεία του ιδρύματος[2] αυτού συνάντησα πολλά στοιχεία που μαρτυρούν τις στενές του σχέσεις με την εβραϊκή κοινότητα της πόλης από τις αρχές του αιώνα μέχρι σήμερα. Στοιχεία που αφορούν τόσο την παρουσία εβραίων γυναικών ως εργαζομένων (τροφών, καθαριστριών κλπ.) στο ίδρυμα αυτό της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας, όσο και ως χρηστών του ιδρύματος, εβραίες γυναίκες δηλαδή που εγκατέλειψαν τα βρέφη τους σε αυτό το ίδρυμα. Στοιχεία που ρίχνουν φως στις συνθήκες κάτω από τις οποίες το βρεφοκομείο βρέθηκε κατά την διάρκεια της Κατοχής να στεγάζεται στο κτίριο της Σχολής Καζές, δημοτικό σχολείο της Ισραηλιτικής Κοινότητας, κατάσταση που συνεχίζεται μέχρι σήμερα και που ανακινεί πολύπλοκα προβλήματα, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

(Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε σε πρώτη μορφή στο: Ο Ελληνικός Εβραϊσμός, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας Σχολής Μωραΐτη, Δεκ. 1999, σελ. 205-224)

1. Η έρευνα αυτή που διήρκεσε τέσσερα χρόνια (1992-1995) εγκρίθηκε από το Δ.Σ του βρεφοκομείου στην συνεδρίασή του της 24/9/92 (πρακτικό 2). Την πραγματοποίησα ως συνεργάτις του Ιδρύματος Ερευνών για το Παιδί "Σπύρος Δοξιάδης".

2. Το μεγαλύτερο μέρος του αρχείου του "Αγίου Στυλιανού" όσον αφορά τις αρχές του αιώνα, χάθηκε το 1942, κατά την μεταφορά του στο κτίριο που βρίσκεται σήμερα. Σώζονται: το Μητρώο Εισαγωγών των τροφίμων από το 1913, σποραδικά ορισμένα βιβλία μισθοδοσίας του προσωπικού, και μερικά λυτά έγγραφα. Για την ίδια περίοδο σώζεται ένας φάκελος στο αρχείο της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης (φάκελος ΙΔ, 5 "Βρεφοκομείο Αγιος Στυλιανός"). Ένα σημαντικό αρχειακό υλικό βρίσκεται επίσης στο Αρχείο του Δήμου Θεσσαλονίκης, το οποίο όμως την εποχή που γινόταν αυτή η έρευνα δεν ήταν προσπελάσιμο στο κοινό.

Από εκεί και πέρα τίποτε δεν είναι συμπτωματικό. Θεωρώ υποχρέωσή μου να καταθέσω αυτά τα στοιχεία, ακόμα κι αν δεν έχω την δυνατότητα να τα επεξεργαστώ σε βάθος. Πιστεύω όμως ότι μπορούν να χρησιμεύσουν σε μία αποκατάσταση του παρελθόντος, να συμβάλλουν, στα χέρια των ιστορικών, "σε έναν απεγκλωβισμό της ιστοριογραφίας από μία ενιαία αφήγηση για το παρελθόν"[3]. Σε μία πολυεθνική πόλη σαν την Θεσσαλονίκη, που περιγράφεται κατακερματισμένη σε εβραϊκές, ελληνικές και τουρκικές συνοικίες, σε κοινότητες αυτάρκεις και εσωστρεφείς[4], περιπτώσεις όπως αυτές του βρεφοκομείου, αφήνουν να διαφανεί μία άλλη διάσταση, αυτή των πραγματικών ανθρωπίνων σχέσεων, των κοινών πρακτικών και χρήσεων, των καθημερινών συγκρούσεων και των συμμαχιών που δεν αποτυπώθηκαν σε άλλου είδους πηγές.

Συγχρόνως θα ήθελα να καταθέσω σε αυτό το άρθρο την εμπειρία της κοινοποίησης και της πρόσληψης αυτών των στοιχείων που αφορούν την εβραϊκή παρουσία στα πράγματα του βρεφοκομείου, από διάφορους εμπλεκόμενους άμεσα ή έμμεσα στην έρευνά μου. Είναι αυτή η εμπειρία που με έκανε να ασχοληθώ ενεργά με τα "εβραϊκά", ακριβώς γιατί μου επέτρεψε να συνειδητοποιήσω ότι η περίφημη "σιωπή" που κάλυψε την γενοκτονία των Εβραίων, τόσο κατά την διάρκεια της πραγματοποίησής της, όσο και μετά[5], αποτελεί πλέον συστατικό μέρος της ιστορικής μνήμης. Και αυτό, όχι με την έννοια της έλλειψής της, ως χάσμα, αλλά ως αυθαίρετη κατασκευή που ορίζει τόσο το παρελθόν όσο και το παρόν. Η πρώτη μου ανακοίνωση σχετικά με το Βρεφοκομείο Θεσσαλονίκης έγινε στο συνέδριο που οργάνωσε η Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού το 1991 στη Θεσσαλονίκη[6]. Την κοινοποίησα πολύ πριν δημοσιευθεί σε πολλούς πληροφορητές μου που ενδιαφέρθηκαν να την διαβάσουν. Οι "αποκαλύψεις μου" σχετικά με την πρόσληψη εβραίων τροφών από το χριστιανικό βρεφοκομείο στις αρχές του αιώνα δεν φάνηκαν, ωστόσο, να κάνουν μεγάλη εντύπωση: "ε, τι θέλεις, όποια πέτρα κι αν σηκώσεις– εβραίο θα βρεις". Την ίδια εντύπωση είχα αρχίσει να έχω κι εγώ, με τη διαφορά ότι με ενδιέφερε πλέον το πώς είχαν ριχτεί ή τοποθετηθεί αυτές οι πέτρες πάνω από το σώμα των ανθρώπων και την ιστορία τους. Η κοινοποίηση των στοιχείων, λοιπόν, και η καταγραφή της πρόσληψής τους, συνεχίστηκε μέχρι πρόσφατα σαν ένας πετροπόλεμος που θέτει σε εγρήγορση όλα τα ιδεολογικά όπλα των αντιπάλων. Το τι πιστεύουν οι σημερινοί πολίτες της Θεσσαλονίκης για τους Εβραίους συμπολίτες τους, του κάποτε και του τώρα, αποτελεί, πιστεύω, μέρος της πραγματικότητας αυτής της πόλης.

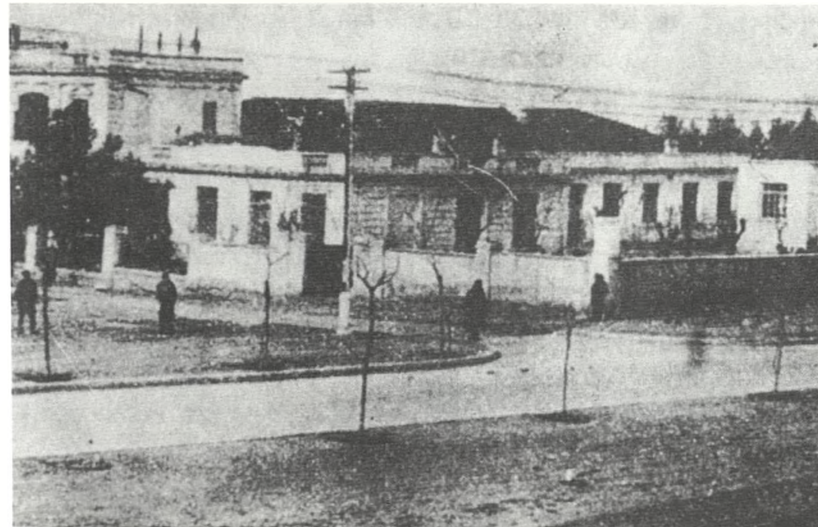
Η εργασία αυτή οργανώνεται σε τέσσερα μέρη: το πρώτο διαπραγματεύεται τα δεδομένα του βρεφοκομείου μέχρι το 1941, το δεύτερο τα γεγονότα της Κατοχής, το τρίτο αφορά το ιδιοκτησιακό καθεστώς που συνδέει το Δημοτικό Βρεφοκομείο με την Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης (στο εξής Ι.Κ.Θ.) και το τέταρτο επιχειρεί μία σύνοψη των παραπάνω.

3. Αβδελά, Ε., "Εβραίοι στην Ελλάδα. Προσεγγίσεις σε μία ιστορία των νεοελληνικών μειονοτήτων", *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 52-53, 1994, σ. 8-9.

4. Βλ. για παράδειγμα Χαστάογλου Β., Καραδήμου-Γερόλυμπου Α., "Θεσσαλονίκη 1900-1940. Από τις αντιφάσεις του κοσμοπολιτισμού στην ομοιογένεια της νεοελληνικής πόλης", στο: *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*. Πρακτικά συμποσίου, Κ.Ι.Θ., αρ. 2, Θεσσαλονίκη, 1986, σσ. 449-469. Επίσης, Βαρών Ο., "Μία "σιωπή" των γραπτών πηγών", *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 52-53, 1994, σσ. 79-84.

5. Βαρών ό.π.

6. Μπρούσκου Α., "Οι εβραίες τροφοί στο χριστιανικό βρεφοκομείο Άγιος Στυλιανός, στις αρχές του αιώνα", στο *Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο: ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια. Πρακτικά του Α' Συμποσίου Ιστορίας*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού, εκδ. Γαβριηλίδης, Αθήνα, 1995, σσ. 33-42.

Η Σχολή Καζές, την δεκαετία του '30, το κτίριο όπου στεγάζεται σήμερα το Δημοτικό Βρεφοκομείο.

ΤΟ ΒΡΕΦΟΚΟΜΕΙΟ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1941

Όσοι έχουν ασχοληθεί με την ιστορία του βρεφοκομείου της Θεσσαλονίκης, είτε για λόγους διοικητικούς (αναζήτηση από την ίδια την διεύθυνση του ιδρύματος της συστατικής του πράξης[7]), είτε για λόγους ερευνητικούς[8], στηρίζονται σε ένα δισέλιδο χειρόγραφο σε κόλλα αναφοράς από τα αρχεία του ιδρύματος. Στο αχρονολόγητο αυτό χειρόγραφο, που τιτλοφορείται "Πότε ιδρύθη το πρώτον βρεφοκομείον εις την Θεσσαλονίκην", άγνωστος γραφέας καταγράφει την προφορική μαρτυρία της Μαρίας Γ. Πασχαλίδου ("εκ των ιδρυτριών του βρεφοκομείου"), σχετικά με την ίδρυση του βρεφοκομείου στα μέσα του 19ου αιώνα, χάρη στο από του έτους 1840 κληροδοτήματος του Αντωνίου Νινή[9]. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της Μ. Πασχαλίδου, επρόκειτο περισσότερο για ένα σύστημα διακίνησης προς υιοθεσία των ορφανών από μητέρα βρεφών, ορθοδόξων γονέων, στα πλαίσια της λειτουργίας του Γενικού Νοσοκομείου της Ορθόδοξης Ελληνικής Κοινότητας (του μετέπειτα Θεαγενείου Νοσοκομείου), και λιγότερο για ένα σύστημα περισυλλογής των εκθέτων της πόλης της Θεσσαλονίκης από ένα αυτόνομο ίδρυμα[10]. Το βρεφοκομείο Άγιος Στυλιανός, που συστάθηκε ως αυτόνομο ίδρυμα το 1913[11], συνδέεται μάλλον καταχρηστικά με αυτήν την προνοιακή δομή του 19ου αιώνα. Το βρεφοκομείο ιδρύθηκε από ομώνυμο σωματείο αποτελούμενο από ομάδα κυριών της πόλης και τελούσε υπό την αιγίδα του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης έως το 1937, οπότε διαλύθηκε το σωματείο[12] και το βρεφοκομείο πέρασε από το 1938 στη δικαιοδοσία του Δήμου Θεσσαλονίκης.

Το βρεφοκομείο αυτό ήταν υπεύθυνο για την περισυλλογή και περίθαλψη των εκθέτων της πόλης και των περιχώρων, ή τουλάχιστον όσων έφταναν σε αυτό μέσω των πολιτών και των αρχών. Εδώ,

7. Δημ. Βρεφοκομείο Θεσσαλονίκης "Άγιος Στυλιανός" προς το Υπουργείον Κοινωνικών Υπηρεσιών, Δ/νσιν Παιδικής Προστασίας, 13/3/72, αρ πρωτ. 526, Θέμα "Περί συστάσεως του Δημ. Βρεφοκομείου Θεσ/νίκης".

8. Ταγαράκης Ι. *Το φιλανθρωπικό έργο στην Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα Θεσσαλονίκης*, Κ.Ι.Θ., αρ.13, Θεσσαλονίκη, 1994.

9. Για τον Αντώνιο Νινή ή Νιννή βλ. Ψαράς Ι. Δ., *Από τη Θεσσαλονίκη στη Βενετία. Ιστορία της οικογένειας Νιννή (17ος-20ός αι.). Συμβολή στη μελέτη του παροικιακού Ελληνισμού*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική Βιβλιοθήκη αρ. 90, Θεσσαλονίκη, 1997.

10. Αυτό μαρτυρούν εξάλλου και οι σωζόμενες Λογοδοσίες και Απολογισμοί του Νοσοκομείου της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας, καθώς και ο *Κανονισμός του Θεαγενείου Νοσοκομείου της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Θεσσαλονίκης, εν Λειψία, 1899*.

11. Το βρεφοκομείο στεγάστηκε στην αρχή σε μικρό οίκημα δίπλα στο Θεαγένειο Νοσοκομείο στην οδό Αθηνών (σημερινή Παπαναστασίου) και το 1925 (σύμφωνα με ενδείξεις που εντόπισα στο αρχείο του ιδρύματος) μεταφέρθηκε στο κτίριο της σημερινής Σχολής Τυφλών.

12. Όπως και όλα τα σωματεία της Ελλάδας από την δικτατορία του Ι. Μεταξά.

ωστόσο, τίθεται ένα ερώτημα: σε μία πολυεθνική πόλη, όπως η Θεσσαλονίκη των αρχών του αιώνα, σε ποιον ανήκουν τα έκθετα που βρίσκονται στους δρόμους της; Αυτά που εξ ορισμού δεν ανήκουν σε κανέναν; Οι άλλες κοινότητες μεριμνούσαν για αυτά; Και αν ναι, τότε πώς τα μοιράζονταν μεταξύ τους; Δεν μπόρεσα να βρω κανένα στοιχείο προς αυτήν την κατεύθυνση. Στην πλούσια βιβλιογραφία για τις δομές προνοίας της εβραϊκής κοινότητας[13] δεν υπάρχει καμία αναφορά στα έκθετα βρέφη. Ο σχετικά μικρός αριθμός των εκθέτων που περιέθαλπε η ελληνική κοινότητα[14] σε σχέση με το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά της πόλης, αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο ύπαρξης αν όχι παράλληλων δομών στην εβραϊκή και τουρκική κοινότητα, τουλάχιστον άλλων παράλληλων πρακτικών διακίνησης και στις τρεις κοινότητες, αλλά και ανάμεσα σε αυτές (ανάθεση ανατροφής, άμεση υιοθεσία, κατευθυνόμενη έκθεση των βρεφών σε σπίτια ιδιωτών κλπ.). Ενα παράδειγμα από το Μητρώο Εισαγωγών του βρεφοκομείου μαρτυρεί για αυτές τις παράλληλες λύσεις: ενα εγκαταλειμμένο κοριτσάκι, γεννημένο εκτός γάμου από μουσουλμανίδα μητέρα, το ανέλαβε επί ενάμισυ χρόνο η Σάρα Ναχμία και το παρέδωσε στην Μητρόπολη, όταν έφυγε για την Παλαιστίνη το 1925. Εισήχθη στο βρεφοκομείο, όπου βαφτίστηκε αυθημερόν. Υιοθετήθηκε στη συνέχεια από Ελληνες γονείς.

Οι πληροφορίες που παρέχει το Μητρώο Εισαγωγών, σχετικά με τα έκθετα είναι μάλλον φτωχές, διαγράφουν όμως τις διαθέσεις των γεννητόρων να δώσουν κάποια στοιχεία ταυτότητας στα βρέφη που εγκαταλείπουν: ένας αριθμός εκθέτων παιδιών φέρει σημειώματα που δηλώνουν την προέλευσή τους: "ορθοδόξων γονέων, αβάπτιστο". Για έναν άλλον αριθμό εκθέτων το βρεφοκομείο δεν γνωρίζει τίποτε, πέρα από τον τόπο και την ώρα της ανεύρεσής τους. Συχνά, ωστόσο, βρίσκουμε την σημείωση: "από τα σπάργανα εικάζεται ότι είναι εκ των Ισραηλιτών", προφανώς αναφορά σε έναν διαφορετικό τρόπο σπαργανώματος των βρεφών, ή σε φασκιές που έφεραν διακριτικά σημεία. Ομως το βρεφοκομείο δεν είναι ίδρυμα που κάνει διακρίσεις: όλα ανεξαιρέτως τα βρέφη βαπτίζονται χριστιανοί ορθόδοξοι, και αν έχουν την τύχη να μην πεθάνουν αμέσως, υιοθετούνται από χριστιανούς ορθόδοξους. Τα τελευταία βρέφη Ισραηλιτών που αφέθηκαν στο βρεφοκομείο, εισάχθηκαν κατά τους τρεις πρώτους μήνες του 1943. Τα περισσότερα ζητήθηκαν πίσω σχεδόν την ίδια μέρα και έφυγαν με τους γονείς τους για την Πολωνία. Οπως προκύπτει από το Μητρώο, ελάχιστα από αυτά που έμειναν πίσω επιστράφηκαν, βαφτισμένα αλλά σώα, σε επιζώντες συγγενείς τους που ήρθαν να τα ζητήσουν μετά την απελευθέρωση.

Η πιο εντυπωσιακή σχέση μεταξύ του βρεφοκομείου και της εβραϊκής κοινότητας είναι βεβαίως η παρουσία, κατά απόλυτη πλειοψηφία, Εβραίων τροφών στο ίδρυμα αυτό, θέμα με το οποίο έχω καταπιαστεί αλλού[15], αλλά θα ήθελα να επανέλθω για να προσθέσω ορισμένα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα αργότε-

13. Η Ρ. Μόλχο στην εξαντλητικά τεκμηριωμένη εργασία της για την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης δεν έχει επισημάνει καμία προνοιακή δομή για την περίθαλψη των εκθέτων (Molho R. *Les Juifs de Salonique. Une communauté hors norme*, διδακτορική διατριβή. *Université des Sciences Humaines, Στρασβούργο*.1997).

14. Κατά μέσο όρο 70 βρέφη μέχρι το 1920 και μέχρι την μαζική έλευση των προσφύγων, οπότε τα αριθμητικά δεδομένα του φαινομένου άλλαξαν δραματικά. Τις τρεις επόμενες δεκαετίες εισήχθησαν 6.000 βρέφη. Ο συνολικός αριθμός των εισαγωγών από τις αρχές του αιώνα και μέχρι το 1993 ήταν περίπου 10.000.

15. Μπρούσκου ό.π.

Ο εκτοπισμός των Εβραίων της Θεσσαλονίκης.

ρα. Εβραίες τροφοί, 137 τον αριθμό σε σύνολο 183, αναφέρονται μόνον στον πρώτο τόμο του Μητρώου Εισαγωγών. Το βρεφοκομείο εκείνη την εποχή (1913-1919) στήριζε την λειτουργία του αποκλειστικά στην συνεργασία του με τις εξωτερικές τροφούς, αφού λόγω εξαιρετικής στενότητας χώρου ήταν ένα βρεφοκομείο που λειτουργούσε έξω από το κτίριό του. Λειτουργούσε στην ουσία ως ένα κέντρο συγκέντρωσης, καταγραφής και άμεσης διανομής των εκθέτων προς τις τροφούς. Ενώ δηλαδή δεν μπορούσε να φιλοξενήσει πάνω από δέκα βρέφη (και αυτά απογαλακτισμένα), στην ετήσια δύναμή του καταγράφονται εισαγωγές κατά μέσο όρο 70 βρεφών.

Η τελευταία ένδειξη "παραδόσεως εις τροφόν" είναι της 12ης Μαρτίου του 1919. Έκτοτε ουδεμία αναφορά σε τροφούς συναντάται στο Μητρώο, πράγμα που με έκανε να σκεφτώ και να γράψω ότι προφανώς το σύστημα άλλαξε και ότι όλα τα βρέφη παρέμεναν εντός του καταστήματος, που θα πρέπει οπωσδήποτε να μετακόμισε σε μεγαλύτερο κτίριο, προκειμένου να φιλοξενεί τροφίμους και τροφούς εσωτερικές.

Αυτό που συνέβη στην πραγματικότητα ήταν πολύ πιο πολύπλοκο. Στις αρχές Ιανουαρίου του 1918, το βρεφοκομείο δέχθηκε την επίσκεψη του διευθυντή της Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας Φ. Κοπανάρη, ο οποίος συνέταξε μία έκθεση προς το Υπουργείο Εσωτερικών[16] σχετικά με την υπόσταση και την λειτουργία του βρεφοκομείου "Αγιος Στυλιανός", προτείνοντας την ανάθεση σε ανώτερο κρατικό υπάλληλο του λογιστικού ελέγχου του ιδρύματος, καθώς και της προεδρίας της Αδελφότητος των Κυριών που διοικούσε έως τότε το βρεφοκομείο. Και αυτό, γιατί όπως διαπίστωσε ο ίδιος οι κυρίες που διοικούν είναι μεν "άξιες επαίνου", τα αποτελέσματα όμως του έργου τους είναι αξιοθρήνητα:

> "...όσον αφορά την περίθαλψιν των βρεφών, ήτις σήμερον είναι πλημμμελεστάτη, διδομένων των βρεφών εις τροφούς κατ' οίκον, ως επί το πλείστον, τροφούς διαιτωμένας υπό τας χειρί-

16. Έκθεση Φ. Κοπανάρη. Διεύθυνσις Δημόσιας Υγείας Μακεδονίας. αρ. πρωτ. 3693, της 13/11/18. Από το αρχείο της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης.

στους των συνθηκών και κατοικούσας εις ανθυγιεινοτάτας κατοικίας, κατά το πλείστον δε Ισραηλίτιδας. Οι ανωτέρω λόγοι εξηγούσιν και την μεγάλην παρατηρουμένην θνησιμότητα...".

Δεν γνωρίζω αν ο Φ. Κοπανάρης υπονοεί ότι στους λόγους της θνησιμότητας θα πρέπει να συνυπολογίζεται και το θρήσκευμα των τροφών, πάντως προτείνει την "εν τω καταστήματι διατροφή απάντων των βρεφών", με τεχνητή διατροφή. Οι κυρίες της Αδελφότητας αντέδρασαν έντονα και προσέφυγαν στον Μητροπολίτη[17] ζητώντας του να μεσολαβήσει προκειμένου να αποφευχθεί η προτεινόμενη κρατική παρέμβαση στα εσωτερικά ενός σωματείου ιδιωτικού δικαίου. Οσον αφορά δε τις κατηγορίες σχετικά με τις συνθήκες περίθαλψης των βρεφών σημειώνουν: "ο κόλπος της γαλουχούσης τροφού είναι απείρως τρυφερότερος και θρεπτικότερος από όλας τας άλλας περιποιήσεις και διάφορα του κουτιού γάλατα". Δεν αναφέρονται στο θρήσκευμα των τροφών, ούτε στο γεγονός ότι επρόκειτο για την πιο οικονομική λύση της εποχής, μιας και οι τροφοί προέρχονταν από τα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού και αμείβονταν ελάχιστα. Φρόντισαν, ωστόσο, στο εξής να σταματήσουν να εγγράφουν τις τοποθετήσεις σε τροφό στο Μητρώο τους, έτσι ώστε να αποφύγουν τα προβλήματα του κρατικού ελέγχου που επικεντρωνόταν στα τηρούμενα βιβλία. Προφανώς καταχωρούσαν επί σειρά ετών αυτές τις τοποθετήσεις σε τροφούς σε χωριστά, ίσως "κρυφά" βιβλία, από τα οποία έχουν σωθεί μόνον ορισμένες λυτές σελίδες από το 1926. Έτσι, η πρώτη επίσημη "συνάντηση" του βρεφοκομείου με το ελληνικό κράτος είχε ως επίκεντρο το ζήτημα των Εβραίων τροφών.

Οι τοποθετήσεις σε εξωτερικές τροφούς σταμάτησαν όταν το βρεφοκομείο έγινε δημοτικό στους πρώτους μήνες του 1938. Το ίδρυμα στεγαζόταν ήδη στο κτίριο της σημερινής Σχολής Τυφλών, δίπλα στο ορφανοτροφείο "Μέλισσα", και ήταν αρκετά μεγάλο, ώστε να χωράει τους τροφίμους του καθώς και μερικές εσωτερικές τροφούς, συνήθως μητέρες που εισάγονταν μαζί με τα παιδιά τους και υποχρεώνονταν να θηλάζουν και μερικά άλλα. Ανάμεσα σε αυτές τις γυναίκες καταγράφονται και μερικές Εβραίες μητέρες, που έβρισκαν και αυτές καταφύγιο στο βρεφοκομείο μέχρι να αποφασίσουν τι θα κάνουν με τα παιδιά τους.

Ο Δήμος Θεσσαλονίκης παρέλαβε το βρεφοκομείο με σκοπό να το αναμορφώσει. Ο κύριος στόχος του διοικητικού συμβουλίου[18] ήταν ο περιορισμός της θνησιμότητας των βρεφών που έφτανε κατά τις τελευταίες χρονιές και το 60%, στόχος που δεν έγινε εφικτός, καθώς οι συνθήκες ήταν άθλιες και οι πόροι περιορισμένοι. Τα χρόνια που έρχονταν θα ήταν ακόμα πιο δύσκολα.

Η ΚΑΤΟΧΗ

Κατά τους βομβαρδισμούς της Θεσσαλονίκης από τους Ιταλούς, τους τελευταίους μήνες του 1940, όλα τα βρέφη του ιδρύματος μεταφέρθηκαν στο υπόγειο του κτιρίου, με τραγικά για την ζωή τους

17. Απάντηση στην έκθεση Κοπανάρη του Αδελφάτου του Βρεφοκομείου, 18/3/18, αρ. πρωτ. 521.

18. Η διοίκηση του βρεφοκομείου αποτελείτο πλέον αποκλειστικά από άντρες, μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου. Όλες οι γυναίκες της προηγούμενης διοίκησης απομακρύνθηκαν.

Οι Γερμανοί συγκεντρώνουν τους Εβραίους της πόλης στην πλατεία Ελευθερίας.

αποτελέσματα. Αρχισαν να εισάγονται νόμιμα παιδιά στρατευμένων πατεράδων, στη συνέχεια αγνοοουμένων και νεκρών. Νέες φουρνιές προσφύγων από την βουλγαροκρατούμενη Θράκη και ανατολική Μακεδονία. Στα έκθετα άρχισαν να δίνουν επώνυμα εμπνευσμένα από την πολεμική ευφορία των πρώτων μηνών του πολέμου: Τροπαιούχος, Πολεμιστής, Νικητής, Ηρωΐδου, Κλεισούρα, Χειμαριώτης, Παραμυθιώτης, Ελευθερωτής. Το Ελευθερωτής είναι μάλλον ευχτικό, γιατί οι Γερμανοί έχουν μπει όχι μόνον στην Ελλάδα και στη Θεσσαλονίκη, αλλά και στο ίδιο το βρεφοκομείο που το επέταξαν από τους πρώτους μήνες της Κατοχής. Πάλι τα βρέφη στο υπόγειο μέχρι να βρεθεί λύση. Μόνον τον Ιούνιο του 1941 πέθαναν σε αυτό το υπόγειο 28 παιδιά. Λύση βρέθηκε "εύκολα" από τις αρχές κατοχής: μετέφεραν το βρεφοκομείο στο επιταγμένο 2ο δεκατάξιο κοινοτικό ισραηλιτικό σχολείο της 1ης εκπαιδευτικής περιφέρειας Θεσσαλονίκης, στη Σχολή Καζές[19]. Η Διοικούσα Επιτροπή του Δήμου Θεσσαλονίκης την 12η Μαΐου 1942 ενέκρινε την απόφαση αριθμ. 669 του Αδελφάτου του Βρεφοκομείου "να παρατείνει κατ' ανάγκην την προσωρινή στέγαση του βρεφοκομείου εις την Σχολήν Καζές από Απριλίου 1942 μέχρι 31 Μαρτίου 1943 επί καταβολή ενοικίου δραχμών 5.000 μηνιαίως εις την Ισραηλιτικήν Κοινότητα Θεσσαλονίκης, παρά τας ελλείψεις και το ανθυγιεινόν αυτού μέχρι εξευρέσεως ετέρου καταλληλοτέρου τοιούτου". Παρόλο που το 1942 με τα χρήματα αυτά δύσκολα αγόραζε κανείς ένα κιλό μοσχαρίσιο κρέας[20], ο πρόεδρος της Ι.Κ.Θ. Σαμπετάι Σαλτιέλ βρισκόταν στην δύσκολη θέση, ήδη από τον Ιούλιο του 1942, να ζητά από το βρεφοκομείο χρωστούμενα:

19. Η Σχολή Καζές χτίστηκε μετά την πυρκαγιά του 1917, στον συνοικισμό 151, χάρη στην κρατική επιχορήγηση που κατάφερε να πάρει η Ισραηλιτική Κοινότητα για την ανοικοδόμηση των σχολείων της (βλ. Α. Ναρ, "Μία ανέκδοτη έκθεση για τ[η] δομή της Εβραϊκής Κοινότητ[ας] Θεσσαλονίκης στην περίο[δο] 1912-1940" στο: *Κειμένη ε[π'] ακτή θαλάσσης. Μελέτες και άρθρα για την Εβραϊκή Κοινότητα Θεσσαλονίκης*, *University Studio Press*, 1997: 133-174).

20. Κουπαράνης, Π., "Η Θεσσαλονίκη στην Κατοχή. Ορισμένα ζητήματα μέσα από γερμανικά αρχεία", στο: *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912. Πρακτικά Συμποσίου*, Κ.Ι.Θ., αυτοτελείς εκδόσεις αρ. 2, 1986, 191-210.

Ισραηλιτική Κοινότης Θεσσαλονίκης, αριθ. πρωτ. 2251, 21/7/42
Προς το Δημοτικόν Βρεφοκομείον "Αγιος Στυλιανός".
Ενταύθα.
Έχομεν την τιμήν να παρακαλέσωμεν υμάς όπως, ευαρεστούμενοι, μας καταβάλητε το καθυστερούμενον μίσθωμα μιας τετραμηνίας του κατεχομένου παρ' υμίν σχολικού ημών ακινήτου της σχολής Καζές. Είμεθα πεπεισμένοι ότι θα ενεργήσητε επειγόντως τα δέοντα, λαμβάνοντες υπ' όψει την στενότητα του ταμείου της ημετέρας Κοινότητος.

Διατελούμεν μετά τιμής
Ο Πρόεδρος της Ισραηλιτικής Κοινότητας
Σαμπετάι Σαλτιέλ.

Η "στενότητα του ταμείου" οφειλόταν βεβαίως στα 2.5 δισεκατομμύρια δραχμές που μόλις είχε πληρώσει η Κοινότητα στους Γερμανούς για να απαλλάξει τα μέλη της από τα καταναγκαστικά έργα, πράγμα που θα έπρεπε να έχει υπόψη του ο Δήμος Θεσσαλονίκης. Το καλοκαίρι του 1942 αρχίζει μία σειρά αναφορών που ξεκινά από την διευθύντρια του σχολείου Μαρία Συμεωνίδου και ακολουθώντας την ιεραρχία, μέσω της Επιθεώρησης Δημοτικών Σχολείων και της Διεύθυνσης Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως, φτάνει έως τον Δήμαρχο Θεσσαλονίκης Μερκουρίου, σχετικά με την άμεση μεταφορά του βρεφοκομείου από το σχολικό κτίριο πριν την έναρξη του σχολικού έτους '42-43.

Διεύθυνσις Σχολικής Εκπαιδεύσεως, αριθ.πρωτ. 9526, 4/9/42
Προς τον κ. Δήμαρχον, Ενταύθα.
Εχομεν την τιμήν να διαβιβάσωμεν υμίν συνημμένως τας υπ' αριθ. 1268 και 21 ε.ε. αναφοράς, και παρακαλούμεν, όπως διατάξητε την μεταφοράν του βρεφοκομείου "Αγιος Στυλιανός" εκ του διδακτηρίου του 2ου Κοινοτ. Ισραηλιτικού Σχολείου εις άλλο οίκημα, δια να καταστή δυνατή η λειτουργία ου μόνον του εν λόγω 2ου σχολείου αλλά και άλλων γειτονικών σχολείων, των οποίων τα διδακτήρια κατέχονται παρά των Στρατευμάτων Κατοχής.

Εντολή Υ.Γ.Δ. Μακεδονίας
Ο Διευθυντής Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως
Α. Ατσαβές

Δεν γνωρίζουμε την απάντηση του δημάρχου, όμως στο κάτω μέρος της αυτής αναφοράς υπάρχει χειρόγραφη σημείωση με μολύβι, δυσανάγνωστη, από την οποία διακρίνεται μονάχα η πρώτη σειρά: "δεν είναι δυνατή η μεταφορά του Βρεφοκομείου ... προβλήματα".

Στις 27 Νοεμβρίου του 1942 ο πρόεδρος της Ι.Κ.Θ. με την υπ' αριθμ. πρωτ. 4350 επιστολή του στον δήμαρχο Θεσσαλονίκης ζητά τουλάχιστον να επιτραπεί να φυλαχθούν τα θρανία της σχολής στο υπόγειο του κτιρίου (πράγμα που είχε ήδη ζητήσει από διμήνου χωρίς να εισακουσθεί), για να μην καταστραφούν από τον επερχόμενο χειμώνα και να μην κλαπούν από κακοποιούς (έχουν ήδη κλαπεί

Στιγμιότυπα από το Δημοτικό Βρεφοκομείο κατά τη δεκαετία του '60.

αρκετά). Δεν γνωρίζουμε τι απέγιναν τα θρανία, γνωρίζουμε όμως τι απέγιναν οι μαθητές που κάθονταν σε αυτά. Στις 15 Μαρτίου 1943 έφυγε το πρώτο τραίνο για την Πολωνία. Τον Αύγουστο το τελευταίο.

Στα βιβλία " τα εμφαίνοντα τας ημέρας μισθοδοσίας προσωπικού" που σώζονται από την εποχή εκείνη παρατηρεί κανείς σε σύνολο 50 με 60 εργαζομένων την παρουσία 5-6 Εβραίων γυναικών, με την ιδιότητα της καθαρίστριας ή της πλύντριας. Στα βιβλία αυτά σημειώνονται με κάθε λεπτομέρεια οι παρουσίες, οι απουσίες ή οι αποχωρήσεις των μελών του προσωπικού, καθώς και παρατηρήσεις για τους λόγους της απουσίας ή της αποχώρησης. Οι μόνες αποχωρήσεις που δεν συνοδεύονται από καμία εξήγηση είναι αυτές των Ντουντού Σολομών, Ταμάρ Πίγχα, Σινιόρα Ρουσέ και Σάρας Ρόζα, τεσσάρων καθαριστριών που έφυγαν από την υπηρεσία μυστηριωδώς στις 15 Μαρτίου 1943, μετά από χρόνια συνεπούς παρουσίας. Η σιωπή των πηγών...

Οι πηγές όμως δεν σιωπούν για τα σπουδαία θέματα όπως είναι αυτό της επίσκεψης του κυρίου Μέρτεν στο βρεφοκομείο στις 6/3/43. Στα πρακτικά της συνδριάσεως της 13/3/43 διαβάζουμε:

"Την 6ην Μαρτίου 1943 ημέραν Σάββατον και ώραν 2 και μισή μ.μ. κατόπιν προειδοποιήσεως επεσκέφθη το Ίδρυμα ο Γερμανός Διοικητής κ. Μέρτεν. Κατά την επίσκεψιν ταύτην παρέστη και εκπρόσωπος του Αδελφάτου. Η επίσκεψις αυτή σκοπόν είχε την διαπίστωσιν των αμέσων αναγκών του ιδρύματος. Ο κ. Διοικητής μετ' εξαιρετικού ενδιαφέροντος επισκεφθείς εν προς εν όλα τα διαμερίσματα του ιδρύματος, εξήτησε τα υπό των ιατρών και της διευθυντρίας εκτεθέντα προφορικώς αιτήματα περί των αναγκών του ιδρύματος, υποσχεθείς ταχείαν ενίσχυσιν..."

Το Αδελφάτο του Ιδρύματος δεν ήταν βεβαίως σε θέση να απορρίψει την προσφορά του κυρίου Διοικητή. Οι συνθήκες διαβίωσης ή μάλλον επιβίωσης μέσα στο ίδρυμα ήταν πολύ χειρότερες από αυτές που επικρατούσαν για τον υπόλοιπο πληθυσμό, όπως γίνεται εξάλλου πάντα με τα ιδρύματα κλειστής περίθαλψης. Από τα 263 βρέφη που εισήχθησαν το 1942 τα 179 πέθαναν σχεδόν αμέσως από ασιτία. Οι γερμανικές αρχές κατέβαλαν το ποσό των 500.000 δραχμών ως βοήθεια και τον Απρίλιο του 1943, όταν πια οι διαδικασίες εκτόπισης των ιδιοκτητών του κτιρίου είχαν μπει για καλά στην πορεία τους, πρότειναν την προσφορά δωρεάν οικοδομικού υλικού για την επισκευή του. Οταν η τεχνική υπηρεσία του δήμου, παρ' όλη την διαταγή του Δημάρχου, αρνήθηκε να εκπονήσει την απαραίτητη μελέτη, άρχισαν να εμφανίζονται εργολάβοι με προσφορές[21]. Στα τέλη Μαΐου του ιδίου χρόνου δύο μέλη του Αδελφάτου επισκέπτονται τον Μέρτεν για να του διαβιβάσουν τις ευχαριστίες τους και:

"επί τη ευκαιρία παρακαλέσαμεν όπως εκ των κατασχεθέντων από διάφορα Ισραηλιτικά καταστήματα σκευών χορηγηθώσι στο ίδρυμα μερικά απολύτως αναγκαία βάσει καταστάσεως, ην παραδώσαμεν τω κυρίω Μέρτεν. Μετ' ευχαριστήσεως επληροφορήθημεν ότι πολλά εκ των προαναφερομένων σκευών εχορηγήθησαν ημίν υπό των Γερμανικών αρχών, ως επίσης και τα δύο παραπλεύρως του κτιρίου μας κείμενα δύο ισραηλιτικά οικήματα, ίνα χρησιμοποιησωμεν ταύτα ως βοηθητικά κτίρια του βρεφοκομείου. Κατόπιν των ανωτέρω παρακαλώ, όπως το Αδελφάτο εκφράση τας ευχαριστίας του προς τα Γερμανικάς αρχάς δια το εξαιρετικό ενδιαφέρον όπερ επιδεικνύεται υπέρ του Ιδρύματος"[22].

Έτσι μπήκε και το Δημοτικό Βρεφοκομείο στο χορό γύρω από τις ισραηλιτικές περιουσίες στη Θεσσαλονίκη από τον Μάρτιο του 1943. Δεν μπορούμε, μέσα από τα επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων αυτών, να ξέρουμε τις πραγματικές συζητήσεις και διαμάχες γύρω από την στάση που έπρεπε να τηρηθεί[23]. Ούτε μπορούμε να αντιληφθούμε το βάρος της ευθύνης που έπεφτε στους ώμους των τοπικών αρχόντων προκειμένου να διασφαλίσουν την επιβίωση των τροφίμων αυτού του ιδρύματος κάτω από τις δεδομένες συνθήκες. Τα παραπάνω μπορούν απλώς να συνυπολογιστούν σε μια προσπάθεια καταγραφής και κατανόησης της στάσης, ή μάλλον των στάσεων, που κράτησαν οι ελληνικές αρχές, ως προς όλα αυτά που ακολούθησαν τον εκτοπισμό των Εβραίων πολιτών του ελληνικού κράτους.

Η κοινοποίηση αυτών των δεδομένων στους ενδιαφερόμενους πληροφορητές κίνησε όντως την περιέργεια. Οι "ιστορίες από την Κατοχή" συγκεντρώνουν πάντοτε ένα αδιάλειπτο ενδιαφέρον. Θεώρησα ότι η συζήτηση θα εστιαζόταν στο δράμα του εκτοπισμού των Εβραίων, στην απελπιστική κατάσταση του βρεφοκομείου, ακόμα στην δύσκολη θέση του Αδελφάτου να αποδεχθεί, να επι-

21. Από τα πρακτικά της συνεδριάσεως της 17ης /4/43 του Αδελφάτου του Ιδρύματος.

22. Από τα πρακτικά της συνεδρίασης της 29/4/43 του Αδελφάτου.

23. Αυτό είναι ένα από τα ερωτήματα που κατά τον Μαρκ Μαζάουερ, θα πρέπει "επειγόντως να απαντηθούν" όσον αφορά την στάση του ελληνικού κράτους και των τοπικών αξιοματούχων ως προς την γερμανική πολιτική. Μαζάουερ Μ., "Το εβραϊκό ζήτημα και ή Κατοχή: σιωπές, πηγές, προτάσεις", *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 52-53, 89-90.

Το Δημοτικό Βρεφοκομείο κατά τη δεκαετία του '60.

σκεφθεί επισήμως, να ευχαριστήσει δημοσίως τις αρχές κατοχής. Αλλά όχι. Το ενδιαφέρον εστιάστηκε πρωτίστως στα ονόματα των μελών του Αδελφάτου που ανέλαβαν να διεκπεραιώσουν τις διαδικασίες, στις πιθανές τους συγγενικές σχέσεις με σημερινούς πολιτευόμενους άνδρες. Το γαργαλιστικό ερώτημα που εκτοξεύεται συχνά στους πολιτικούς καυγάδες "τι έκανε ο πατέρας σας, κύριε Τάδε, στην Κατοχή;", δεν έχει να κάνει με την ίδια την Κατοχή, με μία ηθική εκτίμηση απέναντι σε αυτά που έγιναν την Κατοχή, αλλά με μία ανήθικη στάση που έχει να κάνει με το τώρα. Το ενδιαφέρον δεν εστιάζεται στην ιστορική μνήμη, στο περιεχόμενό της, αλλά στην δυνατότητα κατάχρησής της ως πιθανού εργαλείου δυσφήμησης. "Η απαίτηση να ανακτήσουμε το παρελθόν, να το θυμόμαστε δεν μας λέει ακόμα πώς θα το χρησιμοποιήσουμε", λέει ο Τοντόροφ στο άρθρο του[24] για τις καταχρήσεις της μνήμης.

ΤΟ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΚΟ

Με τον αναγκαστικό νόμο 846 της 18/22/ 1/ 1946 "Περί καταργήσεως του κληρονομικού δικαιώματος του Κράτους επί των εκκειμένων ισραηλιτικών περιουσιών", που τέθηκε σε ισχύ το 1949, όλες οι σχολάζουσες περιουσίες περιήλθαν στον νεοσύστατο Οργανισμό Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών Ελλάδος, και τελικά στις κατά τόπους Ισραηλιτικές Κοινότητες. Ο νόμος αυτός χαιρετίστηκε ως μία "υποδειγματική χειρονομία της Ελλάδος"[25]. Το κτίριο του Δημοτικού Βρεφοκομείου Θεσσαλονίκης επεστράφη κατά την κυριότητα στον ιδιοκτήτη του, την Ι.Κ.Θ., στην οποία στο εξής ο Δήμος πλήρωνε ένα συμβολικό (κατά παραχώρηση της πρώτης) ενοίκιο. Στα μέσα της δεκαετίας του '60 θεμελιώθηκε το νέο κτίριο του βρεφοκομείου σε ιδιόκτητό του οικόπεδο 11 στρεμμάτων στο Πανόραμα Θεσσαλονίκης, και φάνηκε προς στιγμήν ότι οι σχέσεις

24. Τοντόροφ, Τ. "Οι καταχρήσεις της μνήμης", επίμετρο στο: J. Hassoun, Γ. Θανασέκος, Ρ. Μπενβενίστε, Ο. Βαρών-Βασάρ, *Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη*, Πόλις, Αθήνα, 1998, 149-198.

25. Ναχμίας, Σ., "Αι περιουσίαι των εκτοπισθέντων Ισραηλιτών της Ελλάδος", Παράρτημα Ι, *In Memoriam*, Ι.Κ.Θ., Θεσσαλονίκη, 1976, 385-397.

του βρεφοκομείου με την Ι.Κ.Θ. θα έληγαν σύντομα. Στα τέλη της δεκαετίας του '70 το κτίριο δεν είχε ακόμη αποπερατωθεί για λόγους αδιευκρίνιστους στο κοινό, όπως συμβαίνει συνήθως με τα δημόσια ή δημοτικά έργα. Είχαν αλλάξει, ωστόσο, οι κοινωνικές συνθήκες που καθόριζαν την λειτουργία του βρεφοκομείου. Οι κατ' έτος εισαγωγές μειώθηκαν στο μισό από την μία δεκαετία στην άλλη (το 1970 έγιναν 119 εισαγωγές, ενώ το 1980 48). Δεδομένης της ανάπτυξης του Κέντρου Βρεφών "Μητέρα" στην Αθήνα, που άρχισε να συγκεντρώνει τα απροστάτευτα βρέφη από όλη την Ελλάδα, και με μία χωρίς διορατικότητα αισιοδοξία, το Δημοτικό Συμβουλίο της Θεσσαλονίκης δεν έδωσε κανένα βάρος στην αναβάθμιση του βρεφοκομείου. Βασιζόμενος στην ανεκτικότητα της Ι.Κ.Θ. και έχοντας απορρίψει τις προτάσεις για αγορά του κτιρίου, ο Δήμος Θεσσαλονίκης μετέτρεψε το 1981 το μεγαλύτερο μέρος του συγκροτήματος του βρεφοκομείου σε δημοτικό βρεφονηπιακό σταθμό[26], καλύπτοντας έτσι μία νέα πιεστική ανάγκη των δημοτών-ψηφοφόρων του. Το ίδιο συνέβη και με το κτίριο ιδιοκτησίας του βρεφοκομείου στο Πανόραμα, το οποίο χρησιμοποιείται πλέον ως δημοτικός βρεφονηπιακός σταθμός. Οι τρόφιμοι του βρεφοκομείου στριμώχτηκαν στα δύο δωμάτια ενός βοηθητικού κτιρίου του συγκροτήματος, συνολικού εμβαδού 110 τ.μ., το παλιό νοσοκομείο- απομονωτήριο, για να αφήσουν τον χώρο ελεύθερο στα παιδιά των δημοτών της Θεσσαλονίκης.

Το 1990 η Ι.Κ.Θ. άρχισε να διεκδικεί το δικαίωμά της να αξιοποιήσει την περιουσία της, δηλαδή να ανοικοδομήσει το κτίριο του βρεφοκομείου, αφού οι προτάσεις της προς τον Δήμο να αγοράσει το κτίριο δεν ευοδόθηκαν. Το ενοίκιο των 13.000 δραχμών για έναν συγκρότημα 1.200 τ.μ. με περιβάλλοντα χώρο τεσσάρων στρεμμάτων στο κέντρο της πόλης μάλλον συνέφερε τα μονίμως σαθρά οικονομικά του Δήμου. Ωστόσο, η κατεδάφιση αυτή του βρεφοκομείου που θα είχε περάσει απαρατήρητη είκοσι ή και δέκα χρόνια πριν, μέσα στις συγκυρίες της δεκαετίας του '90 προκάλεσε εύλογες αντιδράσεις τόσο εκ μέρους των δημοτών, όσο και των εργαζομένων στο ίδρυμα. Σε μία από τις εκδηλώσεις διαμαρτυρίας έξω από τον περίβολο του κτιρίου κρεμάστηκε ένα πανώ που έγραφε: "η ιστορία της πόλης δεν κατεδαφίζεται". Σε ποιον απευθυνόταν; Ποιο κομμάτι της ιστορίας της πόλης εννοούσε; Του χρήστη ή του ιδιοκτήτη; Και των δύο;

Τα διαβήματα απευθύνονταν στο Δημοτικό Συμβούλιο, ωστόσο λεκτικά η ευθύνη αποδόθηκε στον ιδιοκτήτη. Στην ερώτησή μου: ποιος ιδιοκτήτης θα παραχωρούσε τόσα χρόνια, για ένα τέτοιο ποσό, ένα τέτοιο κτίριο, η απάντηση ήταν στερεότυπη: "τι να τα κάνουν οι Εβραίοι τα λεφτά; Εχουν αρκετά." Και συνήθως ακολουθούσε η επίσης στερεότυπη "ιστορική" ανάλυση: "Αυτοί ήταν 50.000 πριν την Κατοχή. Πάμπλουτοι. Οι 1.000 που μείνανε έχουν πάρει τις περιουσίες των υπολοίπων. Θέλουνε τώρα και το βρεφοκομείο;"

Η Ι.Κ.Θ. προχώρησε σε μία ενδιάμεση πρόταση δωρεάς του κεντρικού κτιρίου στον Δήμο που επίσης θεωρήθηκε ύποπτη από τον τοπικό τύπο:

26. Υπ' αριθμ. 76/81 απόφαση του Αδελφάτου που εγκρίθηκε με την υπ' αριθμ. 38858/81 απόφαση της Νομαρχίας Θεσ/νίκης, με τις οποίες αποφασίστηκε η λειτουργία του βρεφονηπιακού σταθμού.

Το πανώ στον περίβολο του Βρεφοκομείου, Σεπτέμβριος 1993, εφημ. Θεσσαλονίκη 18/9/93.

"Η ιστορία του Δημ. Βρεφοκομείου αρχίζει από τις αρχές του αιώνα μας, αλλά ήταν πραγματική ατυχία που το ίδρυμα εγκαταστάθηκε κάποιες άλλες δύσκολες εποχές σε κτιριακό συγκρότημα της οδού 28ης Οκτωβρίου που ανήκε κατά κυριότητα στην Ι.Κ.Θ. Πριν μερικά χρόνια η Ι.Κ.Θ. έθεσε θέμα στον Δήμο Θεσ/νίκης την ... (sic) αξιοποίησή του, προσφέροντας μάλιστα στη δημοτική αρχή με τη μορφή δωρεάς το κεντρικό κτίριο με την προϋπόθεση να κατεδαφιστούν όλα τα υπόλοιπα. Και για να μην υπάρξουν ... (sic) περιθώρια αντίδρασης, η Κοινότητα πρόσφερε στον Δήμο και μία αίθουσα στο υπό ανέγερση κτιριακό συγκρότημα μερικών εκατοντάδων τ.μ.. Ετσι η δωρεά έγινε αποδεκτή [...]. Με λίγα λόγια ο "Αγιος Στυλιανός να βάλει το χέρι του[27]".

Το κτίριο και ο περιβάλλων χώρος του χαρακτηρίστηκαν τελικά διατηρητέα με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού, τον Αύγουστο του 1994[28]:

"Χαρακτηρίζουμε ως ιστορικά διατηρητέα μνημεία τα κτίρια (Α) βρεφονηπιακό σταθμό και (Β) Βρεφοκομείο, ιδιοκτησίας Ι.Κ.Θ., στην οδό Παπαναστασίου [...], διότι αποτελούν αδιάσειστη μαρτυρία για την κοινωνική ζωή και την νεώτερη ιστορία της πόλης της Θεσσαλονίκης, σημαντικά για την ιστορική μνήμη των κατοίκων της πόλης..."

Ποιος θα ορίσει το περιεχόμενο αυτής της "ιστορικής μνήμης"; Το Υπουργείο Πολιτισμού που αποφάσισε να την προστατέψει, διατηρώντας ένα κτίριο ανέπαφο; Πέρα από την πραγματική ανάγκη διατήρησης ενός ανοιχτού χώρου με πράσινο για να παίζουν τα παιδιά τους, πράγμα σπάνιο πια για αυτήν την πόλη, ίσως και την αναγνώριση της ανάγκης διατήρησης ενός ωραίου κτιρίου, ποιο άλλο αίτημα προέβαλαν οι Θεσσαλονικείς; Για ποια ιστορική μνήμη ξεσηκώθηκαν; Πολύ λίγοι κάτοικοι της σημερινής Θεσσαλονίκης γνωρίζουν γιατί η πλατεία πάνω από το βρεφοκομείο στην οδό Παπαναστασίου ονομάζεται "Πλατεία Εβραίων Μαρτύρων" και ακόμα λιγότεροι θα προσέξουν ή θα αντιδράσουν βλέποντας τους αγκυλωτούς σταυρούς που λερώνουν σε τακτικά διαστήματα τις πινακίδες της πλατείας.

27. Εφημερίδα Θεσσαλονίκη, 18/9/93.

28. ΥΠΠΟ/ΔΙΛΑΠ/Γ/2068/42548.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Το Πάσχα του 1995 ξέσπασε το σκάνδαλο γύρω από την παράνομη διακίνηση βρεφών από το βρεφοκομείο "Αγιος Στυλιανός" κατά τις μεταπολεμικές δεκαετίες, και πήρε μεγάλες διαστάσεις χάρη στις διάφορες τηλεοπτικές εκπομπές. Το βρεφοκομείο πολιορκήθηκε από ανθρώπους που ζητούσαν πληροφορίες για την καταγωγή τους, ή για το παιδί που άφησαν κάποτε στο ίδρυμα. Το Δημοτικό Συμβούλιο άργησε να πάρει θέση στο ζήτημα, παρόλο που οι νομικές παραβάσεις που συνεπαγόταν το "ανοιγμα των αρχείων" ήταν σοβαρές. Δεν άργησαν όμως να διατυπωθούν κάποιες "απορίες" που συνέδεαν την ανακίνηση του σκανδάλου με το ιδιοκτησιακό πρόβλημα. Ο Ελληνικός Βορράς (14/5/95) μεταφέροντας τις δηλώσεις κάποιου αντιδημάρχου δημοσίευσε τα παρακάτω:

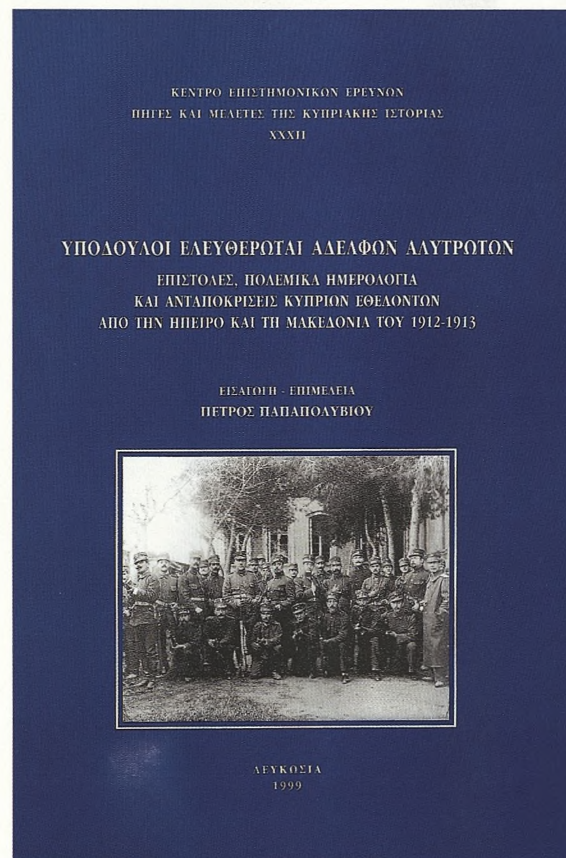
> "Ας σημειωθεί ότι η έντονη δημοσιότητα και ο κλονισμός της φήμης του Ιδρύματος, έρχονται σε μία περίεργη χρονική στιγμή κατά την οποία κρίνεται το μέλλον του Αγίου Στυλιανού. Οπως είναι γνωστό, η Ι.Κ.Θ. διεκδικεί το οικόπεδο που περιβάλλει το Ιδρυμα, καθώς το κτίσμα χαρακτηρίστηκε διατηρητέο από το Κ.Α.Σ., προκειμένου να ανεγείρει οικοδομικό συγκρότημα 12 κτιρίων. Το τι συνέβαινε στον Αγιο Στυλιανό κατά τα χρόνια της κατοχής και του εμφυλίου ήταν γνωστό. Γιατί λοιπόν ανακινείται σήμερα η υπόθεση, της οποίας οι πρωταγωνιστές έχουν πεθάνει και τα αδικήματα έχουν παραγραφεί, αναρωτιέται ο κ. αντιδήμαρχος."

Το ερώτημα που έθεσε ο κ. αντιδήμαρχος βρήκε πολύ εύκολα ανταπόκριση στο κοινό. Οι συζητήσεις περί "συνωμοσίας" βρήκαν γόνιμο έδαφος, καθώς ταίριαζαν απόλυτα με τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά του "αδηφάγου, του φιλάργυρου, του άπληστου ιδιοκτήτη" που καθόλου συμπτωματικά ήταν Εβραίος. Σε μία πόλη σαν την Θεσσαλονίκη, όπου επώνυμοι και ανώνυμοι ιδιοκτήτες έχουν καταπατήσει ό,τι νόμο υπάρχει και έχουν καταφέρει να κατεδαφίσουν λαμπρά ιστορικά κτίρια, η αποποίηση όλων των παραπάνω χαρακτηριστικών και η προβολή τους σε κάποιον Άλλο, τον Εβραίο[29], είναι τελικά ό,τι πιο κοινότυπο θα μπορούσε να έχει συμβεί. Αυτό που δύσκολα γίνεται αντιληπτό είναι ότι για τον ίδιο ακριβώς λόγο η Ι.Κ.Θ. αισθάνεται εξαιρετικά εκτεθειμένη, και δεν μπορεί, ακόμα κι αν ήθελε, να είναι ο ιδιοκτήτης με τα αυτά χαρακτηριστικά. Αντίθετα, η πολιτική που έχει επιλέξει και ακολουθεί τόσα χρόνια είναι μία πολιτική γενναιόδωρη προς την πόλη της Θεσσαλονίκης. Μια πολιτική που παραμένει αόρατη και που όταν γίνεται ορατή, διαστρέφεται. Η εξηντάχρονη ευεργετική σχέση της Ι.Κ.Θ. με το Δημοτικό Βρεφοκομείο Θεσσαλονίκης, μέσα από την ιδεοληπτική φόρτιση της κοινής γνώμης που εμφανίζεται σταθερά και διαχρονικά, γίνεται αντιληπτή ως μία σχέση κατατρεγμού. Τελικά "όποια πέτρα κι αν σηκώσεις" ξέρεις πού θα την ρίξεις.

29. Για την ανάλυση της εικόνας του "Άλλου" βλ. Αμπατζοπούλου, Φ., *Ο Άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*. Θεμέλιο, Αθήνα, 1998.

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Πέτρος Παπαπολυβίου

***Υπόδουλοι Ελευθερωταί Αδελφών Αλυτρώτων: Επιστολές, πολεμικά ημερολόγια και ανταποκρίσεις Κυπρίων εθελοντών από την Ήπειρο και την Μακεδονία του 1912-1913*, Λευκωσία 1999. Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου-Πηγές και μελέτες της κυπριακής ιστορίας, XXXII.**

Ένας ογκώδης, υποδειγματικός τόμος από την Κύπρο, με 165 κείμενα, γραμμένα από 59 στρατιώτες, ένα δείγμα από τους 1800 Κύπριους εθελοντές που κατατάχθηκαν στον ελληνικό στρατό και πολέμησαν στους βαλκανικούς πολέμους. Είναι η εποχή που διεξάγονται ανεπίσημες συνεννοήσεις μεταξύ της ελληνικής και της βρετανικής κυβέρνησης, για την παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα, έναντι πολεμικών ανταλλαγμάτων. Έκφραση του απελευθερωτικού κινήματος της Κύπρου,αποτελεί και η στράτευση των Κυπρίων, όπως και οι έρανοι υπέρ του ελληνικού στρατού που γίνονται στη μεγαλόνησο.

Το γενικότερο ζήτημα της συμμετοχής της Κύπρου στους βαλκανικούς πολέμους,έχει αντιμετωπιστεί από τον συγγραφέα στο έργο του "Η Κύπρος και οι βαλκανικοί πόλεμοι.Συμβολή στην ιστορία του κυπριακού εθελοντισμού", το οποίο εκδόθηκε στη Λευκωσία το 1997 και ήταν η διδακτορική διατριβή του, εγκεκριμένη από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ. Το νέο βιβλίο του φέρνει στο φως μία νέα παράμετρο του θέματος, τις μαρτυρίες των ίδιων των εθελοντών, τις ελπίδες τους ότι η Κύπρος θα αποτελούσε, μετά την Κρήτη και την Μακεδονία, την επόμενη μεγάλη εθνική διεκδίκηση.

Ο συγγραφέας επεξεργάστηκε ένα εντυπωσιακό όγκο πηγών, από το Ιστορικό Αρχείο του Πολεμικού Μουσείου, το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών, τη Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης, το Αρχείο Αρχιεπισκοπής Κύπρου, το Αρχείο Δήμου Λεμεσού, τα αρχεία του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών, οικογενειακά αρχεία και συλλογές, το σύνολο του κυπριακού καθημερινού και περιοδικού τύπου, πολυάριθμες φωτογραφικές συλλογές και έλαβε υπόψη του το σύνολο της διαθέσιμης βιβλιογραφίας.

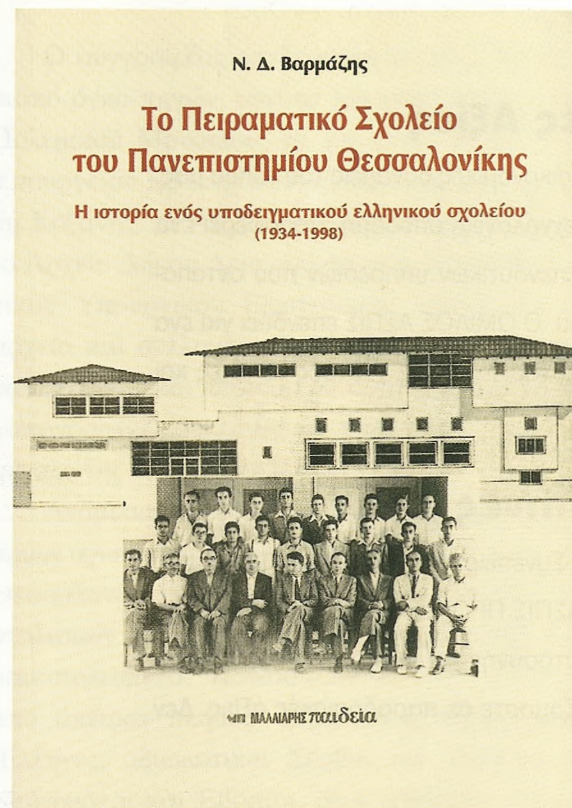
Ανάμεσα στο πλήθος των μαρτυριών των Κυπρίων αγωνιστών, αρκετές αφορούν την πόλη της Θεσσαλονίκης: "Τα απέραντα και πλούσια εις στολισμόν καφενεία της παραλίας είναι σημαιοστολισμένα. Κατακλύζονται καθ' εκάστην από άπειρον πλήθος. Στρατιώται, αξιωματικοί Έλληνες, αξιωματικοί Σέρβοι και Βούλγαροι, Νεότουρκοι και Εβραίοι, όλοι κάθονται αναμίξ πίνοντες την μπύραν των. Εκ των Νεοτούρκων, άλλοι μεν καθήμενοι χωριστά διατελούν εν συλλογισμώ, άλλοι συνομιλούν μετά των αξιωματικών μας. Οι Σέρβοι χαριέστατοι και αδελφωμένοι με τους αξιωματικούς μας συνδιασκεδάζουν. Ύπουλοι και υποκριτικοί οι Βούλγαροι κάθονται χωρισμένοι από τους άλλους συναδέλφους τους. Όλο αυτό το πλήθος διασχίζουν οι μικροί πωληταί Εβραιόπαιδες, πωλούντες κάρτας διαφόρων τοπίων της πόλεως, πωλούντες λαιμοδέτας, κομβία χρυσά των 18 και 20 καρατίων. Εύθυμος και χαρίεις ο ακαταπόνητος λούστρος των Αθηνών περιφέρεται μέσα εις τον κόσμον πωλών αθηναϊκάς εφημερίδας και στίλβων υποδήματα. Ίνα μη απατάται το πλήθος, φωνάζει ο πανούργος λούστρος από πού ήλθεν. "Εδώ ο λούστρος των Αθηνών, κύριοι". Αυτά σημειώνει ο Ιωάννης Π. Πηγασίου, φοιτητής Ιατρικής τότε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, που εργάστηκε κατά τη θητεία του στη Θεσσαλονίκη στο στρατιωτικό νοσοκομείο, το οποίο στεγαζόταν στο κτίριο της παλαιάς Φιλοσοφικής Σχολής. Μία ευγενική μορφή, που η μόνη διαφορά που έβρισκε ανάμεσα στην κυπριακή Λάπηθο και τη μακεδονική Έδεσσα ήταν ότι στη δεύτερη κυμάτιζε η ελληνική σημαία.

Ιωάννης Πηγασίου. Φωτογραφίζεται ως εθελοντής γιατρός στη Βόρειο Ήπειρο (1914).

Ε. Α. Χεκίμογλου

Ν. Δ. Βαρμάζης

Το Πειραματικό Σχολείο του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Η ιστορία ενός υποδειγματικού ελληνικού σχολείου (1934-1998)

Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσσαλονίκη 1998

Το βιβλίο αυτό είναι γραμμένο από τον Ν. Βαρμάζη με γνώση και αγάπη, που πηγάζουν από την πολύχρονη θητεία του στην εκπαίδευση γενικά και στο Πειραματικό Σχολείο ειδικότερα.

Ξεκινά με παρουσίαση και αξιολόγηση των πηγών στις οποίες βασίσθηκε και συνεχίζει με τις βασικές διατάξεις του ιδρυτικού νόμου του Πειραματικού. Το εισαγωγικό μέρος του βιβλίου ολοκληρώνεται με τον χωρισμό της ιστορίας του Σχολείου σε 3 περιόδους: α) από την ίδρυσή του ως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο β) από την κήρυξη του ελληνοϊταλικού πολέμου ως το 1977 και γ) από το 1977 ως σήμερα.

Ακολουθεί η εξιστόρηση των γεγονότων της πρώτης περιόδου. Δίνονται στοιχεία για τις αρχικές "τεχνικές" και διοικητικές δυσκολίες, αναφέρονται οι βασικές εκπαιδευτικές αρχές, τις οποίες θέλησε να εφαρμόσει ο ιδρυτής και πρώτος επόπτης του σχολείου Α. Δελμούζος και παραθέτονται οι σκοποί λειτουργίας του Πειραματικού, καθώς και οι μέθοδοι πραγμάτωσής τους. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στη γλωσσική αγωγή των μαθητών. Επίσης, ένα κεφάλαιο αφιερώνεται στο Δημοτικό του Πειραματικού και στην εργασία που γινόταν σ' αυτό. Τελευταία για την περίοδο αυτή καταγράφονται και σχολιάζονται τα δυσάρεστα για το Σχολείο επακόλουθα της μεταξικής δικτατορίας: α) η παραίτηση του Α. Δελμούζου από τη θέση του καθηγητή της Παιδαγωγικής του Α.Π.Θ. και, κατά συνέπεια, από τον ρόλο του επόπτη του Πειραματικού και β) η απομάκρυνση του διευθυντή του Σχολείου Β. Τατάκη και άλλων μελών του διδακτικού προσωπικού.

Η εξιστόρηση της δεύτερης περιόδου αρχίζει με "Το χρονικό του πολέμου και της Κατοχής", μια σύντομη εισαγωγή στο γενικότερο κλίμα της δύσκολης εκείνης εποχής. Ιδιαίτερα συγκινητικό είναι το επόμενο κεφάλαιο, που αναφέρεται στο πατριωτικό φρόνημα και στο συναίσθημα αλληλεγγύης προς τους διωκόμενους, που επέδειξε η πλειοψηφία των καθηγητών και των μαθητών του Σχολείου στη διάρκεια της κατοχής. Τα κεφάλαια που ακολουθούν αναφέρονται στην μετά την απελευθέρωση περίοδο, κατά την οποία δεσπόζει στο σχολείο η μορφή του Ι. Ξηροτύρη, διευθυντή του Πειραματικού από το 1941 ως το 1962. Καταγράφονται και σχολιάζονται καθαρώς εκπαιδευτικά θέματα, όπως η ενίσχυση των θετικών μαθημάτων και οι εισαγωγικές εξετάσεις για το Γυμνάσιο του Πειραματικού, παραθέτονται όμως

Επίσκεψη του δημοτικού σχολείου του Πειραματικού στην πρώτη μεταπολεμική Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (1951).

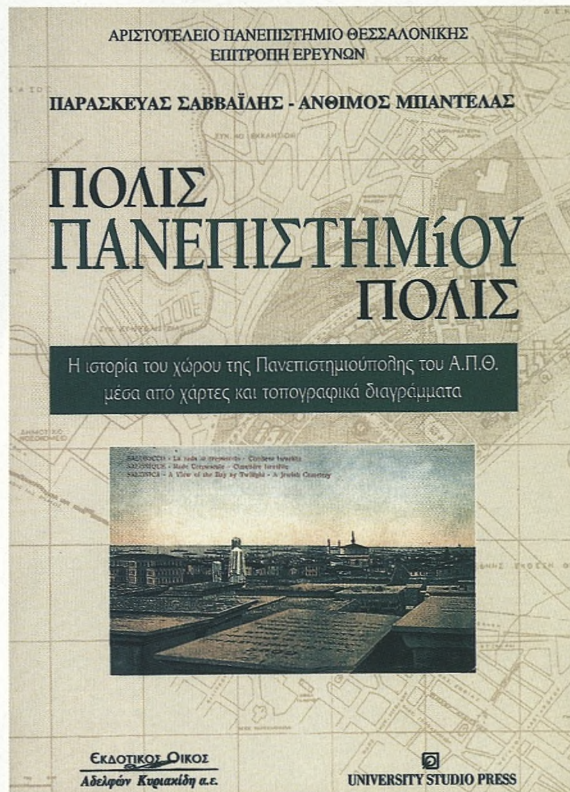
και στοιχεία γενικότερου ενδιαφέροντος, π.χ. για την πρώτη αεροπειρατεία, που επιχειρήθηκε από δύο μαθητές του σχολείου, το 1948. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στο περιοδικό "Χρονικά", που εξέδωσε ο σύλλογος του διδακτικού προσωπικού του Πειραματικού, από το 1947 ως το 1967. Εξετάζεται ακόμη η κοινωνική προέλευση των μαθητών του σχολείου και αναφέρονται οι υψηλές επιδόσεις των αποφοίτων εκείνης της περιόδου στις πανεπιστημιακές σπουδές τους. Ένα κεφάλαιο αφιερώνεται και στο διδακτήριο του σχολείου, έργο του αρχιτέκτονα Δ. Πικιώνη, που αποτελεί σημαντικό στοιχείο της παράδοσης του Σχολείου. Βέβαια, δεν χάνεται η συνέχεια της εξιστόρησης των γεγονότων, το πέρασμα της διεύθυνσης του σχολείου από τον Ι. Ξηροτύρη στον Γ. Μιχαλόπουλο και στη συνέχεια στον Τρ. Παπαθεοδωρίδη, στα χρόνια της χούντας. Το σχετικό κεφάλαιο είναι από τα πιο έντονα του βιβλίου. Η αναφορά στη δεύτερη περίοδο του Σχολείου κλείνει με την αξιολόγηση των σχολικών εορτών, των θεατρικών παραστάσεων και των πρωτοποριακών για την εποχή τους σχολικών εκδρομών.

Η αναφορά στην τρίτη περίοδο της ιστορίας του Σχολείου είναι σχετικά σύντομη. Σχολιάζονται οι νομοθετικές αλλαγές (κατάργηση εισαγωγικών εξετάσεων, διπλασιασμός αριθμού μαθητών, κ.ά.), που μετέτρεψαν σιγά-σιγά το Πειραματικό σε ένα κοινό δημόσιο σχολείο, με μόνη ίσως διαφορά την παράδοσή του. Επίσης, τονίζονται οι προσπάθειες του προσωπικού και των διευθυντών του Σχολείου, από τον Χρ. Χριστοφορίδη και την Αν. Σεφεριάδου, μέχρι τον σημερινό διευθυντή Μ. Κατραμάδο, να προσφέρουν καλή κατάρτιση και ήθος στους μαθητές του.

Το βιβλίο αυτό συγκινεί σίγουρα τους απόφοιτους του Πειραματικού, ακόμα και αυτούς που "δεν γνωρίζονται πια μεταξύ τους", όπως, μάλλον πικρά, καταλήγει το παράρτημα, που αναφέρεται στον σύλλογο των αποφοίτων. Ενδιαφέρει όμως και όσους ασχολούνται με την εκπαίδευση, αυτούς που θα ήθελαν να ιδούν τελικά το μέσο ελληνικό σχολειό να γίνεται υποδειγματικό, όχι το Πειραματικό να υποβαθμίζεται σε ένα τυπικό δημόσιο εκπαιδευτήριο. Ενδιαφέρει τέλος και όσους ασχολούνται με την ιστορία και τη "μικρο-ιστορία" της Θεσσαλονίκης, κομμάτι της οποίας είναι αυτό το Σχολείο και οι άνθρωποί του, δάσκαλοι και απόφοιτοι.

Κ. Λ. Κατσιφαράκης

Παρασκευάς Σαββαΐδης
Άνθιμος Μπαντέλας

**Πόλις Πανεπιστημίου Πόλις.
Η ιστορία της Πανεπιστημιούπολης του Α.Π.Θ. μέσα από χάρτες και διαγράμματα, Θεσσαλονίκη 2000. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Επιτροπή Ερευνών.
Εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη, University Studio Press.**

Η συγγραφή του βιβλίου αυτού έγινε στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος με τίτλο "Ιστορία του ΑΠΘ μέσα από χάρτες και τοπογραφικά διαγράμματα" και το έργο είναι αφιερωμένο στη μνήμη του ενός εκ των δημιουργών του, καθηγητή Άνθιμου Μπαντέλα, που απεβίωσε πριν από την έκδοσή του, αφού μόχθησε σχεδόν 35 χρόνια για την καλύτερη οργάνωση των πανεπιστημιακών πραγμάτων.

Στο πρώτο κεφάλαιο οι συγγραφείς ορίζουν τη σχέση ανάμεσα στην πόλη και τους χάρτες που την κατέγραψαν διαχρονικά. Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζουν την περιοχή έξω από τα ανατολικά τείχη, όπου οικοδομήθηκε η πανεπιστημιούπολη. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται ιστορική αναφορά στην ίδρυση του πανεπιστημίου και το πρώτο κτίριο στο οποίο στεγάστηκε. Το τέταρτο κεφάλαιο επιχειρεί μία ανασκόπηση στο ζήτημα των εβραϊκών κοιμητηρίων, που βρίσκονταν στον μετέπειτα χώρο του πανεπιστημίου. Το πέμπτο κεφάλαιο εξετάζει αναλυτικά τη διαδικασία απαλλοτρίωσης των εβραϊκών κοιμητηρίων. Στο έκτο κεφάλαιο καταγράφεται η σταδιακή συγκρότηση του πανεπιστημιακού οικοπέδου. Το έβδομο κεφάλαιο αποτελεί την συνοπτική πολεοδομική ιστορία της πανεπιστημιούπολης. Στο όγδοο κεφάλαιο συγκεντρώνονται οι τοπογραφικές αποτυπώσεις του χώρου της πανεπιστημιούπολης και οι τεχνικές πληροφορίες για την ανέγερση των βασικών κτιρίων. Το ένατο κεφάλαιο συνιστά την πρώτη ολοκληρωμένη ιστορία του συνοικισμού της Αγίας Φωτεινής. Το δέκατο κεφάλαιο αναφέρεται σε ένα νοσοκομείο του ΙΚΑ που επρόκειτο να ανεγερθεί μέσα στο πανεπιστήμιο, αλλά τελικώς δεν ανεγέρθηκε. Το ενδέκατο κεφάλαιο διερευνά τις σχέσεις γειτονίας του πανεπιστημίου με την Διεθνή Έκθεση. Το δωδέκατο αναφέρεται στην ίδρυση της τεχνικής υπηρεσίας στο Πανεπιστήμιο.

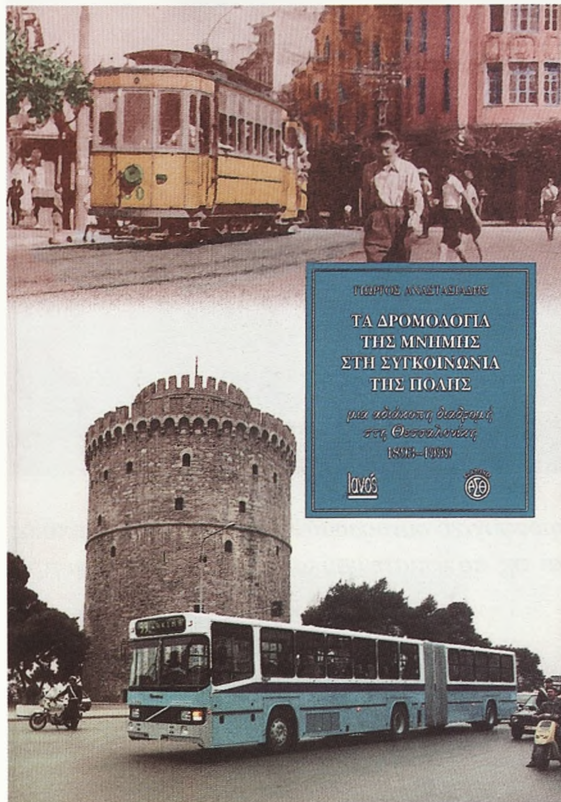

Μία από τις εκατοντάδες οικογένειες που κατοικούσε στον προσφυγικό συνοικισμό Αγίας Φωτεινής, ο οποίος κατεδαφίστηκε για την οικοδόμηση της Διεθνούς Εκθέσεως και της πανεπιστημιούπολης. Οικογένεια Δημητρίου Μοσχίδη, από την Προύσα της Μικράς Ασίας.

Οι συγγραφείς χρησιμοποίησαν ανέκδοτες αρχειακές πηγές, όπως το αρχείο της Τεχνικής Υπηρεσίας του Πανεπιστημίου, τα τεχνικά αρχεία του Δήμου καθώς και εκείνα της Πολεοδομίας. Χρησιμοποιήθηκαν επίσης και άλλα δημόσια και ιδιωτικά αρχεία καθώς και ο Τύπος της εποχής. Τα κείμενα συνοδεύονται από πληθώρα ανέκδοτων και εξαιρετικά κατατοπιστικών τοπογραφικών σχεδίων.

Πρόκειται για την πρώτη συστηματική έρευνα για τη δόμηση της πανεπιστημιούπολης, η οποία παρέχει πλήθος εξαιρετικών γεωγραφικών πληροφοριών. Ο συνδυασμός τους με την ιστορική έρευνα και την συγκέντρωση του κατάλληλου φωτογραφικού υλικού, θα μας επιτρέψει να βελτιώσουμε σημαντικά τη γνώση μας γι αυτήν την γοητευτική περιοχή της Θεσσαλονίκης.

Ε. Α. Χεκίμογλου

Γιώργος Αναστασιάδης

Τα δρομολόγια της μνήμης
στη συγκοινωνία της πόλης:
Μία αδιάκοπη διαδρομή στη Θεσσαλονίκη,
***1893-1999*, Θεσσαλονίκη 1999.**
Ιανός και Οργανισμός Αστικών
Συγκοινωνιών Θεσσαλονίκης.

Μία εισαγωγή στην ιστορία του Οργανισμού Αστικών Συγκοινωνιών Θεσσαλονίκης, που συμπλήρωσε πέρυσι 42 χρόνια λειτουργίας, επιχειρεί με το έργο αυτό ο καθηγητής Γιώργος Αναστασιάδης. Στηριγμένος στο αρχείο του ΟΑΣΘ, στον Τύπο της εποχής και στα πρακτικά της βουλής, αλλά και στην λογοτεχνία, ο συγγραφέας δίνει, με την χαρακτηριστική γραφή του, το "χρώμα και την αίσθηση της Θεσσαλονίκης των τραμ και των λεωφορείων".

Στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η καταγραφή της συγκοινωνιακής προϊστορίας της Θεσσαλονίκης, πριν από την ίδρυση του ΟΑΣΘ, με την τοποθέτηση των γεγονότων σε χρονολογική σειρά και την αξιοποίηση των δημοσιογραφικών ειδήσεων και σχολίων. Το δεύτερο κεφάλαιο καταγράφει το χρονικό της απεργίας των λεωφορείων το 1951. Το τρίτο κεφάλαιο διασώζει την έντονη και εξαιρετικά ενδιαφέρουσα συζήτηση, που πραγματοποιήθηκε στη βουλή πριν από την ψήφιση του νόμου με τον οποίον ιδρύθηκε ο ΟΑΣΘ το 1957. Στο τέταρτο κεφάλαιο, ο συγγραφέας συγκεντρώνει ένα απάνθισμα δημοσιευμάτων, σχετικά με τα λεωφορεία του ΟΑΣΘ, που είδαν το φως στον Τύπο της Θεσσαλονίκης, στην περίοδο 1953-1966. Στο πέμπτο κεφάλαιο ανθολογεί τους λογοτέχνες και ποιητές της Θεσσαλονίκης, που άφησαν στα κείμενά τους μαρτυρίες για τα λεωφορεία και τα τραμ της πόλης. Το

Η δύσκολη αρχή: Ο πρόεδρος του ΟΑΣΘ, Χ. Παπαδόπουλος, όρθιος μπροστά σε ένα από τα πρώτα λεωφορεία της Θεσσαλονίκης.

έκτο κεφάλαιο αναφέρεται στον ΟΑΣΘ και στις προοπτικές του.

Εκτός από την αυτονόητη επιστημονική σημασία του, ως συμβολή στην ιστορία της συγκοινωνίας, αλλά και των εργατικών αγώνων, στη Θεσσαλονίκη, το βιβλίο του Γ. Αναστασιάδη διαβάζεται ευχάριστα από κάθε Θεσαλονικέα, καθώς είναι εμπλουτισμένο με άφθονο φωτογραφικό υλικό, συγκεντρωμένο από όλες τις γνωστές πηγές.

Αξίζουν συγχαρητήρια στην διοίκηση του ΟΑΣΘ για την πρωτοβουλία της να καταγράψει την ιστορία της. Πρωτοβουλίες του είδους αυτού μπορούν να αποτελέσουν το έναυσμα για συστηματική ιστοριογραφική παρακολούθηση των θεσμών της Θεσσαλονίκης, σε συνδυασμό βέβαια με την επιστημονική τήρηση ιστορικών αρχείων. Μέσα από πολλές τέτοιες προσπάθειες αποκτά ένας τόπος ιστορία.

Ε. Α. Χεκίμογλου

Ημερίδα για την ανάδειξη και διαμόρφωση των αρχαιολογικών χώρων της Μακεδονίας και της Θράκης

Έναυσμα προβληματισμού – πρόκληση συζήτησης

Στις 11 Δεκεμβρίου 1999 πραγματοποιήθηκε στις Σέρρες ημερίδα με θέμα "Αρχαίες πόλεις της Μακεδονίας και Θράκης. Προοπτικές ανάδειξης και προβολής". Την ημερίδα οργάνωσε η ΙΗ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (ΕΠΚΑ) Καβάλας, με επικεφαλής την προϊσταμένη Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη και με γραμματειακή υποστήριξη της αρχαιολόγου Μαγδαληνής Βάλλα. Κατά τη διάρκεια των εργασιών της παρουσιάστηκαν απόψεις αναφορικά με τις αρχές και τη φιλοσοφία που θα πρέπει να διέπει τη διαμόρφωση και ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων αλλά και μελέτες υλοποίησης ή προτάσεις προς εφαρμογή σε χώρους της Μακεδονίας και της Θράκης.

Συγκεκριμένα παρουσιάστηκε από τους αρχιτέκτονες του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων Ιφιγένεια Γεωργοπούλου και Ξενοφώντα Γιαννάκη η "Διαλεκτική σχέση επισκέπτη και αρχαιολογικού χώρου". Από την Μαρία Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, ανασκαφέα της Πέλλας, έγινε η παρουσίαση της συνολικής μελέτης-πρότασης για τη διαμόρφωση της αρχαίας μακεδονικής πρωτεύουσας. Από την υπογράφουσα, σε συνεργασία με τους αρχιτέκτονες Αλ Σααγιάχ Ζάχι και Δήμητρα Καλλιγά, παρουσιάστηκε η πιλοτική πρόταση για τη συντήρηση και την ανάδειξη μιας κεντρικής οικοδομικής νησίδας, "της συνοικίας της Κρήνης", στην ελληνιστική πόλη των Πετρών.

Ακολούθησαν ανακοινώσεις που αφορούσαν στην παρουσίαση του αρχαιολογικού πάρκου του Δίου από τον καθηγητή Δημήτριο Παντερμαλή, στη διαμόρφωση των αρχαίων Σταγείρων από τον αρχαιολόγο της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ Κώστα Σισμανίδη και τον μηχανικό της μελέτης Ιωάννη Γιαννάκη, του Παλατιανού Κιλκίς από την αρχαιολόγο της ίδιας Εφορείας Ηλέκτρα Αναγνωστοπούλου-Χατζηπολυχρόνη καθώς και στην υλοποίηση της μελέτης του αρχαιολογικού πάρκου της Ολύνθου, έργο που βρίσκεται σε τελικό στάδιο εφαρμογής από την αναστηλώτρια Φανή Αθανασίου. Από τις Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη και Δήμητρα Μαλαμίδου, αρχαιολόγους της ΙΗ' ΕΠΚΑ, και τον επίκουρο καθηγητή Γ. Καραδέδο έγινε η παρουσίαση της πρότασης του αρχαιολογικού πάρκου της Αμφίπολης.

Από την αρχαιολόγο της ΙΘ' ΕΠΚΑ Κομοτηνής Πολυξένη Τσατσοπούλου παρουσιάστηκαν οι εργασίες ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας Μεσημβρίας-Ζώνης και από τον Δημήτρη Μάτσα, αρχαιολόγο της ίδιας Εφορείας, η διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου της Παλαιοχώρας Σαμοθράκης. Η ημερίδα εμπλουτίστηκε με μια ανακοίνωση της δημοσιογράφου Άννας Παναγιωταρέα, η οποία εξέθεσε τις απόψεις της για το ηλεκτρονικό μέλλον των αρχαιολογικών χώρων του παρελθόντος μέσα από τα επιτεύγματα της εικονικής πραγματικότητας.

Η συζήτηση που ακολούθησε ανάμεσα σε ειδικούς και παράγοντες των τοπικών φορέων – η απουσία εκπροσώπησης της κεντρικής υπηρεσίας του ΥΠΠΟ ήταν κραυγαλέα– κινήθηκε περισσότερο σε πλαίσια επαινετικών φιλοφρονήσεων ή

δυνητικών ευχολογίων, χωρίς να θιγούν καίρια προβλήματα σχετικά με τις υλοποιήσεις των προτάσεων σε θεωρητική αλλά και αμιγώς πρακτική βάση. Αναμφίβολα, οι χώροι που παρουσιάστηκαν στην πρώτη αυτή συνάντηση, με αντικείμενο την κατά το δυνατόν ορθολογιστική και συμβατή με το περιβάλλον των αρχαίων οικοδομημάτων διαχείριση, ήσαν ένα ικανοποιητικά αντιπροσωπευτικό δείγμα τόσο για να διαφανεί το μέγεθος της καταβαλλόμενης προσπάθειας προς αυτή την κατεύθυνση των τοπικών Εφορειών, όσο και για να συζητηθούν τα όρια – αν μπορούν να καθοριστούν– των εκάστοτε επεμβάσεων.

Με δεδομένη, ωστόσο, την κριτική που υφίστανται οι υλοποιούμενες επεμβάσεις διαμόρφωσης και αναστήλωσης σε πολλούς χώρους, από ειδήμονες και μη, και κυρίως υπό τη σκέπη μιας εσκεμμένης ανωνυμίας, και με διαπιστωμένη την επιφυλακτικότητα των αρμοδίων, για τις τελικές γνωμοδοτήσεις, οργάνων, έναντι των εφαρμοσμένων μελετών – που συχνά τα ίδια έχουν εγκρίνει–, θα είχε να παρατηρήσει κανείς ότι στην ημερίδα αυτή δεν τέθηκαν θέματα αρχών αλλά και ουσίας αναφορικά με το τελικό παραγόμενο αποτέλεσμα. Αυτό, πάντως, το οποίο προέκυψε με ενάργεια ήταν ότι ανάλογη αντιμετώπιση απαιτείται για όλους τους υπάρχοντες αρχαιολογικούς χώρους, τόσο για την προστασία τους όσο και για την, κατά το δυνατόν, επαρκέστερη ανάδειξη και αξιοποίησή τους.

Από τις εργασίες της ημερίδας ορθώς εξαιρέθηκαν αρχαιολογικοί τόποι που εντάσσονται σε σύγχρονους αστικούς ιστούς, όπως συμβαίνει σε αρκετές βορειοελλαδικές πόλεις – και όχι μόνο– με συνεχή κατοίκηση από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, αφού οι περιπτώσεις τους χρήζουν διαφορετικής αντιμετώπισης. ΄Ετσι, δεν παρουσιάστηκαν προτάσεις που αφορούσαν σε αρχαιολογικούς χώρους ή και μεμονωμένα ρωμαϊκά ή βυζαντινά μνημεία στη Θεσσαλονίκη, Βέροια, Καστοριά, Σέρρες, Δράμα ή Καβάλα. Για τις περιπτώσεις αυτές καθώς και για όλη την προβληματική και τον προσδιορισμό ενιαίου άξονα πολιτικής, σχετικά με την επανάχρηση μνημείων ή οικοδομικών συνόλων, την αναστήλωση και τη συντήρηση επιμέρους ή συνόλου αρχαίων συγκροτημάτων, θα έπρεπε ήδη να είχαν οργανωθεί αντίστοιχες συναντήσεις, όπου θα είχαν τεθεί επί τάπητος –και εγκαίρως, πριν προχωρήσουν οι υλοποιήσεις– με σαφήνεια και ειλικρίνεια χωρίς τάσεις εξιδανίκευσης ή αποπροσανατολισμού, όλα τα θέματα που αντιμετωπίζουν σήμερα οι υπό εφαρμογή αντίστοιχες μελέτες στον ελλαδικό χώρο.

Π. Α. Βελένη

Η ΙΓ΄ συνάντηση για το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη

Πολύχρονος θεσμός ή ετήσια επανάληψη;

Πραγματοποιήθηκε από τις 17-19 Φεβρουαρίου στην αίθουσα τελετών της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης η ετήσια συνάντηση για το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη. Για δέκατη τρίτη χρονιά συγκεντρώθηκαν στην πόλη μας περίπου ενενήντα αρχαιολόγοι, μηχανικοί, συντηρητές, χημικοί, αρχαιομέτρες παλαιοβοτανολόγοι, παλαιοανθρωπολόγοι, ΄Ελληνες και ξένοι που εργάζονται στο βορειοελλαδικό χώρο, προκειμένου να εκθέσουν στην επιστημονική κοινότητα αλλά και στο ευρύτερο κοινό, με αρχαιογνωστικά ενδιαφέροντα, τα πορίσματα των ερευνών τους αναφορικά με τα νέα αρχαιολογικά ευρήματα.

Μικρή αλλά όχι ασήμαντη ήταν φέτος η παρουσία της Θράκης με δύο μόνο ανακοινώσεις κατά τις οποίες παρουσιάστηκε το Αρχαιολογικό Μουσείο των Αβδήρων από τον προϊστάμενο της ΙΘ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (ΕΠΚΑ) Κομοτηνής Δ. Τριαντάφυλλο και τους συνεργάτες του Ντ. Καλλιντζή και Ν. Σουλάκη. Η αρχαιολόγος της 12ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (ΕΒΑ) Καβάλας παρουσίασε την πρόοδο των ερευνών της στην Παλαιοχώρα Μαρωνείας, έναν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα χώρο βυζαντινών χρόνων. Ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Birmigham Ken Wardle, της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής, παρουσίασε την πορεία της μελέτης του σχετικά με την μεταλλοτεχνία στη Μακεδονία στο τέλος της εποχής του χαλκού. Οι αρχαιολόγοι της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής που ανασκάπτουν στη Θάσο, F. Blondé, A. Muller και Mulliez, ανακοίνωσαν σχετικά με το τείχος και την πύλη του 6ου αι. π.Χ. στη Θάσο και την εξέλιξη της αρχαίας πόλης από τον Αρχίλοχο ως τον Θεαγένη. Η συνεργάτης της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Sylvia Martinez μίλησε για τις τεχνικές κατασκευής στα νεολιθικά σπίτια ενός εξαιρετικά σημαντικού νεολιθικού οικισμού στο Dikili Tash. Η προϊσταμένη των ΙΗ΄ και ΙΣΤ΄ Εφορειών Αρχαιοτήτων, Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη παρουσίασε την πορεία των ανασκαφικών ερευνών στο Θέατρο των Φιλίππων και ο συνεργάτης της επίκουρος καθηγητής Γ. Καραδέδος τις αναστηλωτικές εργασίες στο ίδιο κτήριο. Ο καθηγητής Γ. Γούναρης μίλησε για την ανασκαφή των Φιλίππων, ενώ η ανασκαφική ομάδα που απαρτίζεται από τους Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ι. Ασλάνη και Μ. Βάλλα εξέθεσαν την εξέλιξη της ανασκαφής στο νεολιθικό οικισμό των ελληνοβουλγαρικών συνόρων, μια τούμπα που η μισή ανήκει στην Ελλάδα και η υπόλοιπη στη Βουλγαρία και είναι γνωστή ως ο οικισμός Προμαχώνα-Topolnica από τις αντίστοιχες ονομασίες των κοινοτήτων. Ο ανασκαφέας της Αργίλου Ζ. Μπόνιας παρουσίασε την πρόοδο των ερευνών στην αρχαϊκή και κλασική πόλη.

Περνώντας από τα ανατολικά προς τα δυτικά στο νομό Θεσσαλονίκης σημειώνουμε την ανακοίνωση της αρχαιολόγου A. Karivieri, επικεφαλής της Φιλανδικής Αρχαιολογικής Σχολής, η οποία παρουσίασε τις νέες έρευνες σε οικισμό στη

θέση "Παλιάμπελα" στην Αρέθουσα. Οι καθηγητές Κ. Κωτσάκης και Στ. Ανδρέου παρουσίασαν την επιφανειακή έρευνα στην περιοχή του Λαγκαδά που διεξήγαγαν κατά τη διετία 1998-99. Ο αρχαιολόγος Κ. Σουέρεφ και η συνεργάτης του Κ. Χαβέλα μίλησαν για την ανασκαφή στον Ανθεμούντα, στην περιοχή του αεροδρομίου Θεσσαλονίκης. Ο αρχαιολόγος της 9ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης (;) παρουσίασε την ανασκαφή ενός τρικλινίου στη θέση "Παλαιόκαστρο" Ωραιοκάστρου, ενώ ο καθηγητής της βυζαντινής Αρχαιολογίας Θ. Παζαράς παρουσίασε την ανασκαφή της παλαιοχριστιανικής βασιλικής στην Επανωμή. Τα ταφικά έθιμα και την οργάνωση του νεκροταφείου της αρχαίας Θέρμης εξέθεσαν σε κοινή ανακοίνωσή τους η ανασκαφική ομάδα που αποτελείται από τις Β. Αλλαμανή, Κ. Χατζηνικολάου, Β. Τζανακούλη, Στ. Γκαλινίκη.

Από την πόλη της Θεσσαλονίκης και την ευρύτερη περιοχή της σημειώνουμε τις ανακοινώσεις: του καθηγητή Μ. Τιβέριου με των συνεργατιδών του Ε. Μανακίδου και Δ. Τσιαφάκη, οι οποίοι παρουσίασαν την πορεία των ερευνών τους στο Καραμπουρνάκι. Την ανασκαφή στην προϊστορική "Τούμπα" της Θεσσαλονίκης παρουσίασαν οι καθηγητές Στ. Ανδρέου και Κ. Κωτσάκης, ενώ ο αρχαιολόγος της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ Θεσσαλονίκης Κ. Σουέρεφ έδωσε συνοπτικά συμπεράσματα για την ανασκαφή της τράπεζας και του αρχαίου νεκροταφείου της "Τούμπας". Η ομάδα των αρχιτεκτόνων της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ, Φ. Αθανασίου, Β. Μάλαμα, Μ. Μίζα και Μ. Σαραντίδου, στις οποίες έχει ανατεθεί η αναστήλωση και διαμόρφωση του ανακτόρου του Γαλέριου παρουσίασε τις παρατηρήσεις της σχετικά με το "Νυμφαίο" των ανακτόρων του Γαλερίου. Ο αρχαιολόγος Κ. Ράπτης εξέθεσε τις παρατηρήσεις του σε ορισμένα στοιχεία της Αχειροποιήτου. Η αρχαιολόγος Κ. Κωνσταντινίδου έδωσε νέα στοιχεία για την βυζαντινή Ακρόπολη και ο Ν. Καρύδας μίλησε για τη σωστική ανασκαφή στην οδό Γλαύκου.

Και προχωρώντας στις αρχαιολογικές και αναστηλωτικές εργασίες που διεξήχθησαν στην Χαλκιδική, αναφέρουμε την ομάδα αρχιτεκτόνων της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ που έχει αναλάβει τις αναστηλώσεις στα αρχαία Στάγειρα, Γ. Γιαννάκη, Γ. Νιαούρη, Μ. Βυζαντιάδου και Π. Καλογερίδη, που παρουσίασε τις εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης των κτηρίων της αγοράς των Σταγείρων, ενώ ο επικεφαλής αρχαιολόγος Κ. Σισμανίδης έδωσε τα νέα στοιχεία για την ελληνιστική πόλη των Σταγείρων, που άρχισε να αποκαλύπτεται στη θέση όπου προγραμματίστηκε η εγκατάσταση του εργοστασίου χρυσού της TV-X GOLD. Οι γεωλόγοι Ε. Κιουρτσόγλου και Μ. Βαβελίδης, καθηγητής του Α.Π.Θ., παρουσίασαν την αρχαιομετρική μελέτη τους σχετικά με μεταλλικά αντικείμενα από τα Στάγειρα. Οι αρχαιολόγοι της ΙΣΤ΄ ΕΠΚΑ Β. Μισαηλίδου και Ε. Τρακοσοπούλου μίλησαν για τις ανασκαφικές τους έρευνες στην αρχαία Άφυτο και στο Γομάτι Χαλκιδικής αντίστοιχα. Σημαντική ήταν φέτος η παρουσία των ανακοινώσεων που αφορούσαν το Άγιο Όρος. Ο αρχιτέκτων Στ. Μαμαλούκος μίλησε για την ιστορία, την αρχιτεκτονική, τη συντήρηση και την αποκατάσταση στην "Κόρδα Μαγειρείου" στη μεγίστη Λαύρα. Οι αρχαιολόγοι της 10ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Πολυγύρου, Ι. Παπάγγελος και ο Ν. Μερτζιμέκης, παρουσίασαν τα ακιδογραφήματα στο παρεκκλήσι του πύργου του Αγίου Σάββα της Μονής Χελανδαρίου, ενώ ο αρχιτέκτων της ίδιας Εφορείας Πλ. Θεοχαρίδης εξέθεσε τα νέα στοιχεία για τον πύργο του Αγίου Σάββα στη Μονή Χελανδαρίου και για τον πύργο της Μονής Ιβήρων.

Ο καθηγητής Δ. Παντερμαλής παρουσίασε τα καινούργια ευρήματα της φετινής ανασκαφικής του έρευνας στο Δίον και η Ε. Μαρκή, αρχαιολόγος της 9ης ΕΒΑ, μίλησε για το εξαιρετικά σημαντικό συγκρότημα βυζαντινών χρόνων στις Λουλουδιές Πιερίας, μια ανασκαφή που διεξήχθη στα πλαίσια της διέλευσης της νέας γραμμής του ΟΣΕ από την περιοχή.

Η Γ. Καραμήτρου και η Α. Χονδρογιάννη-Μετόκη, αρχαιολόγοι της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ, παρουσίασαν μαζί με τους συνεργάτες τους τα πορίσματα

των ερευνών στον Πολύμυλο της Κοζάνης, την ανασκαφή στην προϊστορική τούμπα "Κρεμαστής-Κοιλάδας" καθώς και διάφορες άλλες ανασκαφικές έρευνες που διεξάγονται με αφορμή τη διέλευση της σύγχρονης Εγνατίας οδού. Οι καθηγήτριες Α. Παπανθίμου και Α. Πιλάλη με τις συνεργάτιδές τους Ε. Τσαγκαράκη, Ε. Παπαδοπούλου και Ι. Φάππα μίλησαν για την ανασκαφή στην προϊστορική τούμπα στο Αρχοντικό Γιαννιτσών. Ο καθηγητής Ι. Ακαμάτης παρουσίασε την πρόοδο των ανασκαφικών εργασιών στην Αγορά της Πέλλας, ενώ ο αρχαιολόγος της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ Π. Χρυσοστόμου για το ανάκτορο της Πέλλας και την πελλαία χώρα. Η Αν. Χρυσοστόμου ανέπτυξε την αρχαιολογική δραστηριότητα στην επαρχία της Έδεσσας και Αλμωπίας και ο αρχιτέκτων Γ. Καραδέδος με τις αρχαιολόγους Β. Αλλαμανή, Π. Θεοχαρίδου και Β. Μισαηλίδου παρουσίασαν τη μελέτη αποκατάστασης του θεάτρου της αρχαίας Μίεζας.

Την πρόοδο των ανασκαφών στη Βεργίνα εξέθεσαν οι καθηγήτριες Στ. Δρούγου και Χρ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, μιλώντας για τους τάφους του Heuzey και το ιερό της Εύκλειας και τη θόλο του ανακτόρου αντίστοιχα, ο αρχιτέκτονας του ΥΠΠΟ Κ. Ζάμπας εξέθεσε τις παρατηρήσεις του κατά την αποκατάσταση του αναλημματικού τοίχου στο προαύλιο του τάφου του Φιλίππου Ε΄, ενώ οι αρχαιολόγοι της ΙΖ΄ ΕΠΚΑ Α. Κοτταρίδη και Α. Κοκκοβού παρουσίασαν την εν γένει αρχαιολογική δραστηριότητα στο νομό Ημαθίας η πρώτη και στον άξονα της σύγχρονης Εγνατίας οδού η δεύτερη.

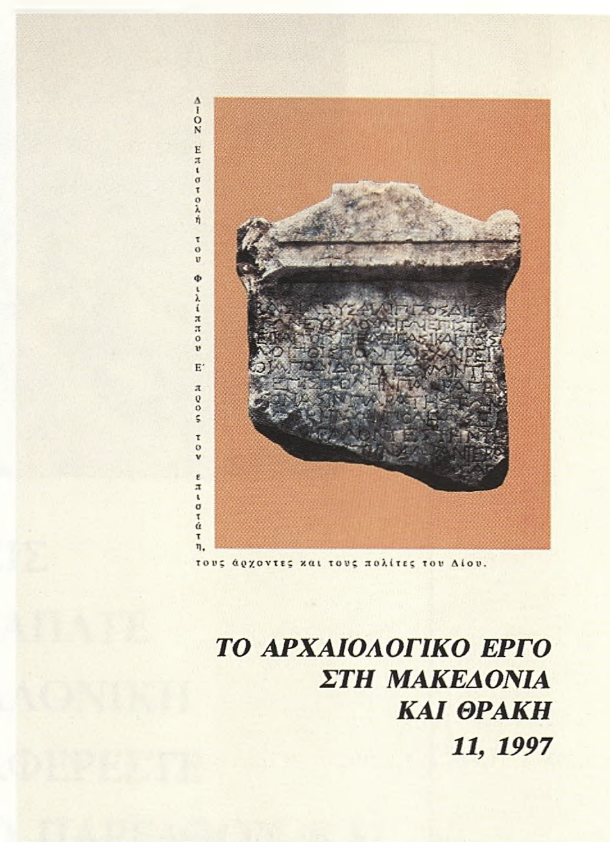
Τέλος, την αρχαιολογική δραστηριότητα κατά το 1999 στη Δυτική Μακεδονία ανέπτυξαν οι αρχαιολόγοι Στ. Δρούγου και Χρ. Καλλίνη σχετικά με τον εντοπισμό ενός κλασικού ναού στο Πολυνέρι Γρεβενών, η Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη με τον αναπλ. καθηγητή Ι. Ακαμάτη για την ανασκαφή και την ανάδειξη της ελληνιστικής πόλης της Φλώρινας, η Ε. Ψάρρη για την έρευνα στην αρχαία Λύκα του Αγ. Αχιλλείου της Φλώρινας, ο Χ. Τσούγγαρης για τις έρευνες στο νομό Καστοριάς και η ομάδα του καθηγητή Γ. Χουρμουζιάδη, που απαρτίζεται από τους Α. Αλματζή, Μ. Σωφρονίδου, Π. Καρκάνα, Χ. Ζαχαρίου, Α. Σμάγα και Α. Χουρμουζιάδη σχετικά με την ανασκαφή και το οικομουσείο στο Δισπηλιό Καστοριάς.

Συνολικά 55 ανακοινώσεις, άλλες περισσότερο ενδιαφέρουσες και πρωτότυπες και άλλες λιγότερο, έδωσαν όλο το φάσμα της αρχαιολογικής δραστηριότητας στη Μακεδονία και τη Θράκη. Η ετήσια αυτή αρχαιολογική συνάντηση έχει πλέον καθιερωθεί ως θεσμός στη συνείδηση όχι μόνο των ειδικών, ξένων και Ελλήνων που την αναμένουν με αμείωτο ενδιαφέρον για να ενημερωθούν σχετικά με τις νέες αρχαιολογικές έρευνες, αλλά και του κοινού, που συρρέει στο παλαιό κτήριο της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου ανταποκρινόμενο στην ανοικτή πρόσκληση των αρχαιολόγων, προκειμένου να πληροφορηθεί άμεσα για τα τεκταινόμενα στον χώρο της αρχαιολογικής έρευνας.

Στην αίθουσα των συνεδριάσεων αλλά και στους διαδρόμους της Φιλοσοφικής συναντώνται πια μια φορά το χρόνο συνάδελφοι και φίλοι, ειδήμονες ή απλοί αρχαιολάτρες, καθηγητές και φοιτητές των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών τμημάτων ανταλλάσσουν απόψεις, συζητούν προσωπικά ή κοινωνικά θέματα, διαφωνούν ή συμφωνούν επιστημονικά, πληροφορούν και πληροφορούνται. Στο βήμα ανέρχονται και δοκιμάζονται έμπειροι καθηγητές του Πανεπιστημίου και αρχαιολόγοι της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας αλλά και νεαρότεροι συνάδελφοι που για πρώτη φορά παίρνουν το θάρρος να ανακοινώσουν τις έρευνές τους. Το όφελος που έχει προκύψει από την δεκατριάχρονη αυτή προσπάθεια που καταβάλλεται στη Θεσσαλονίκη για άμεση ενημέρωση αναγνωρίζεται πια διεθνώς. Η συνάντηση όχι μόνο γίνεται τακτικά και σχεδόν στις ίδιες ημερομηνίες για δεκατρία συναπτά έτη αλλά ήδη έχουν τυπωθεί και δώδεκα τόμοι των πρακτικών της, με τον επόμενο να βρίσκεται στο στάδιο της εκτύπωσης.

Παρά την αποκτηθείσα εμπειρία, θα πρέπει κανείς να ομολογήσει ότι οι ανακοινώσεις δεν είναι όλες ισότιμες, ούτε εξίσου ενδιαφέρουσες. Πολλές από αυτές θα μπορούσαν να παραλειφθούν ή να συμπτυχθούν σε επόμενες αρχαιολογικές συναντήσεις με επιπρόσθετες και πιο ολοκληρωμένες πληροφορίες. Στις περισσότερες από αυτές θα μπορούσαν να αφαιρεθούν κουραστικές επαναλήψεις, απαρίθμηση λεπτομερειών, διαστάσεων ή ανούσιες περιγραφές οικοδομημάτων κι ευρημάτων και μακροσκελείς ευχαριστίες σε αυτονόητους, συχνά, συνεργάτες. Η συνάντηση με μια αυτοκριτική των συμμετεχόντων της μπορεί να βελτιωθεί και να μετατραπεί σε ένα απόλυτα ουσιαστικό γεγονός και όχι σε μια απλή συνάθροιση ειδικών με την ευκαιρία της παρουσίασης την ευρημάτων τους. Η αρχαιολογική συνάντηση από το στάδιο του πιλοτικού εγχειρήματος, αποτέλεσε επί πολλά χρόνια γεγονός σημαντικό και έχει ήδη καθιερωθεί ως θεσμός. Έτσι, μια αρχικώς απλή υπόθεση λίγων ειδικών μετατράπηκε σε θεσμό που αφορά πολλούς. Από τα πρώτα ασταθή βήματα μιας παιδικής αβεβαιότητας, διήλθε επιτυχώς και ανωδύνως την παρορμητική αμφισβήτηση της εφηβείας και έφθασε επαξίως στα πρώτα χρόνια της ενηλικίωσης.

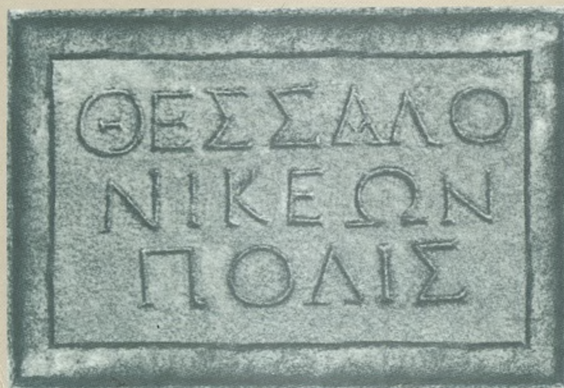
Η ενηλικίωση, ωστόσο, απαιτεί περίσκεψη και ωριμότητα, τόσο ως προς τον τρόπο παρουσίασης των νέων ανασκαφών όσο και ως προς την περαιτέρω έρευνα. Θα ανέμενε κανείς, μετά από δεκατρία χρόνια, την εμφάνιση των πρώτων συνθετικών μελετών και μονογραφιών πολύχρονων ανασκαφικών εργασιών. Θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμο να προκύψουν επιμέρους θεματικές ενότητες έρευνας σε αντικείμενα που έχουν απλά παρουσιαστεί στη διάρκεια αυτών των συναντήσεων. Θα ήταν ευχής έργον να οργανώνονται με χρονολογικούς ή άλλους άξονες μικρότερες συναντήσεις όπου θα μπορούσαν να συζητηθούν συγκεκριμένα προβλήματα και δυσκολίες της έρευνας (η προσπάθεια που ξεκίνησε με πρωτοβουλία του καθηγητού Δ. Παντερμαλή σχετικά με τις θεματικές ενότητες των μακεδονικών τάφων και

επιγραφών, έδειξε τη χρησιμότητα αυτών των επιμέρους συναντήσεων). Θα μπορούσαν να συγκροτηθούν ομάδες εργασίας και συνεργασίας με κοινούς στόχους αναφορικά με συνολικές δημοσιεύσεις (αναφέρω ως παράδειγμα τη δημοσίευση των οικοπέδων της Θεσσαλονίκης, της Βέροιας ή της Έδεσσας κ.α. πόλεων, από κοινού από τις Εφορείες Κλασικών και Βυζαντινών Αρχαιοτήτων –ορισμένες παρόμοιες προσπάθειες δεν ευοδώθηκαν στο παρελθόν–, που θα αποκαλύψουν αδημοσίευτες πληροφορίες και θα πλάσουν ένα καινούργιο ιστορικό πρόσωπο για τις πόλεις αυτές). Η εμπειρία και η γνώση έχει πλέον αποκτηθεί. Οι ιδέες δεν λείπουν. Απομένει να γίνουμε όλοι πιο απαιτητικοί, περισσότερο συνεργάσιμοι και αρκετά πιο αυστηροί με τον εαυτό μας.

Π. Α. Βελένη

ΜΙΑ ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΩΝ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σ' ΑΥΤΟ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ ΓΡΑΦΟΥΝ:

Ευαγγελια Αγγελκου
Πολυξενη Αδαμ-Βελενη
Βικτωρια Αλλαμανη-Σουρη
Γιωργος Αναστασιαδης
Χρηστος Γρηγοριαδης
Μιχαλης Βαβελιδης
Ευαγγελια Βαρελλα
Δημοσθενης Δωδος
Αλεξανδρος Δαγκας
Παναγιωτης Καμπανης
Κωστας Κατσιφαρακης
Γιωργος Κυρου
Βασιλης Μελφος
Β. Μισαηλιδου-Δεσποτιδου
Αιγλη Μπρουσκου
Αλεξια Μυλοπουλου
Β. Νεραντζη-Βαρμαζη
Αγγελος Παπαιωαννου
Κωστας Σουερεφ
Αθανασιος Χατζηγωγας
Μαρια Χειμωνοπουλου
Ευαγγελος Χεκιμογλου

ISSN 1108-5452